HISTORYA SZKÓŁ

W KORONIE I WIELKIEM KSIĘSTWIE LITEWSKIEM

od

najdawniejszych czasów aż do roku 1794.

Przez

JÓZEFA ŁUKASZEWICZA.

Ac mihi quidem antiquitatis monimenta revolventi nulla natio visa est neque humanitate polita, neque ejus expers, quae non singularem habuerit curam juventutis rectae instituendae.

A. F. Modrzewski: De emendanda republica.

Qualibus pubem sibi format ipsa
Moribus tales habitura res est
Publica cives.

St. Konarski Ode II.

TOM CZWARTY.

POZNAŃ.

NAKŁADEM KSIĘGARNI JANA KONSTANTEGO ŻUPAŃSKIEGO.

1851.

Poznań czcionkami W. Deckera i Spółki.

Spis rzeczy w Tomie IV. zawartych.

B. Szkoły jezuickie.

C. Szkoły pijarskie.

D. Szkoły bazyliańskie.

E. Szkoły zakonne innych reguł.

F. Seminarya duchowne.

B. Szkoły jezuickie.

I. Akademia wileńska.[1])

a. Założenie i uposażenie.

Z natchnienia Hozyusza, a za pośrednictwem Augustyna Milezyusza Rotunda, uczonego wójta wileńskiego, biskup wileński, Waleryan Protaszewicz, chcąc oprzeć się skutecznie szerzącéj się za pomocą Radziwiłłów reformacyi po Litwie, sprowadził do Wilna r. 1569., czy téż 1570. Jezuitów, urządziwszy dla nich kollegium w nabytym od sukcessorów archidyakona Jasieńskiego gmachu. W tym samym roku pod uczonym swoim rektorem, Stanisławem Warszewickim, otworzyli Jezuici szkoły w Wilnie. Trudne atoli dla nich były początki w tém mieście. Piotr Royziusz, uczony Hiszpan, proboszcz kościoła archiprezbyteralnego ś. Jana, wzbraniał się ustąpić im świątyni téj dla nich przeznaczonéj. Do szkół ich mimo odezwy zachęcającéj, którą Protaszewicz do swoich dyecezyan wydał, mało kto dzieci oddawał. W mieście, osiadłém w znacznéj części potestantami i wyznawcami cerkwi wschodniéj, narażeni byli na zniewagi i prześladowania; nieraz w kollegium bardzo liczném, bo już w r. 1570. 26 członków zawierającém, dawał się czuć niedostatek. W podobnych okolicznościach

[1]) Wiadomość tę o akademii wileńskiéj osnułem na Rostowskiego historyi Jezuitów litewskich, uzupełniając ją szczegółami zkądinąd czerpanemi. Że opuszczam tysiące szczegółów i okoliczności o kollegium jezuickiém w Wilnie, nie będzie dziwić rozsądnego czytelnika, gdy zważy, że piszę historyą szkół, nie zakonu.

każde inne towarzystwo alboby upadło, albo też wcześnie cofnęło kroku. Jezuici i pozostali w Wilnie i przezwyciężyli wszelkie przeszkody i trudności. W przeciągu lat ośmnastu szkoły ich tak się wzmogły, że je do rzędu akademii wynieśli za staraniem Jerzego Radziwiłła, następcy na biskupstwo wileńskie po Protaszewiczu. Wyrobili sobie na to przywilej króla Stefana, [1]) w Lwowie, dnia 7. Lipca

[1]) In Nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Stephanus Dei gratia rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Wołhiniae, Podlachiae, Livoniaeque etc. nec non Transylvaniae Princeps. Signi ficamus tenore praesentium quorum interest universis. Quod cum nobis esset expositum Nomine Reverendissimi Domini Valeriani Episcopi Vilnensis ac Illustris Domini Georgii Radziwiłł in Ołyka ducis, Episcopatus vilnensis Coadjutoris, quod multum accederet ornamenti ac utilitatis Magno ducatui Lithuaniae, si privilegia universitatis collegio Societatis Jesu vilnensi, a supra nominato Reverendissimo Valeriano Episcopo vilnensi, fundato, a Sede Apostolica et Nobis concederentur, nimirum ut in eo collegio Bacalaurei et Magistri Artium ac Philosophiae et licentiati ac Doctores in Theologia creari possent, atque ita non solum indigenae minore suo sumptu curricula suorum studiorum perficerent, sed etiam ex vicinis haereticorum et schismaticorum provinciis, quae pravis doctrinis infici debuerat juventus eo conflueret, essetque hoc veluti emporium ad Septemtrionem ad quod tanquam ad nundinas bonarum literarum et fidei catholicae hauriendae ex circumjacentibus regionibus studiosi convenirent. Nos quibus est exploratum quantum praedicta societas fructum juventute in literis et pietate instituenda Reipublicae Christianae attulerit, et qui nihil aliud magis cupimus, quam ut regni Nostri tempore, quae ad Ecclesiam juvandam et reipublicae meliorem statum faciunt reflorescant, libenter Nos eo adduci passi sumus, ut praedicto collegio quantum in Nobis situm est Privilegia Universitatis talia concederemus, qualia in aliis Regnis vel Provinciis Christianis, quibusdam collegiis ejusdem Societatis sunt concessa, praesertim quod id sine cujusque praejudicio sit futurum et in collegio Vilnensi neque in Medicina, neque in jure civili, sed in artibus et philosophia ac theologia promotiones sint faciendae. Adjungimus insuper praedicto collegio vilnensi Societatis Jesu, damus ac liberaliter donamus omnes immunitates et praerogativas, quibus aliae Universitates et Academiae gaudent et specialiter quibus Universitas Cracoviensis in Regno Nostro a Prae-

1578. roku dany, którym monarcha pozwala na wyniesienie kollegium ich do rzędu akademii; nową tę akademią porównywa w prawach i swobodach z akademią krakowską; wyłącza z niéj prawo cywilne i sztukę lekarską; nadaje moc udzielania stopni akademickich w teologii i filozofii, i ustanawia kanclerzami i opiekunami tego instytutu każdoczesnego biskupa wileńskiego i żmudzkiego. W następnym roku 1579. powtórzył to samo w osobnym przywileju w Wilnie, dnia 1. Kwietnia danym.[1]) W miesiącu

decessoribus Nostris Regibus Poloniae est dotata, et illud ac bona illius omnia, ab omni onere cujusvis expeditionis bellicae eximimus, et immunitati ecclesiasticae ascribimus. Scholasticos etiam, qui ad studia venient ab omnibus datiis et theloneis Regni ac ditionum Nobis subjectarum et a judicibus ac judiciis tam civilibus quam castrensibus dum in studiis versabuntur liberamus. Judicem autem illorum immediatum ubi injuriarum arcesserentur rectorem collegii, vel in rebus majoris momenti Cancellarium vel defensorem ejusdem collegii constituimus. Pro meliori autem administratione et defensione collegii praedicti Cancellarium illi Reverendissimum Dominum Valerianum Episcopum vilnensem ipsius fundatorem, deinceps vero Episcopos Vilnenses pro tempore existentes; Defensorem autem Reverendissimum Melchiorem Giedroyc Episcopum Samogitiae, deinceps vero alios Episcopos Samogitiae pro tempore existentes perpetuis temporibus Authoritate Nostra Regia attribuimus. Quicunque vero literarum Studiosi in collegio et universitate vilnensi Societatis Jesu ad quoscunque superius nominatos gradus seu Bacalaureorum, seu Magistrorum, seu Licentiatorum, seu Doctorum, promoti fuerint, illos eadem authoritate ac praerogativis quibus gaudent promoti in Academia cracoviensi gaudere absque ullius contradictione ac impedimento volumus ac jubemus. Harum testimonio literarum, quas in fidem manu Nostra subscripsimus et sigillo Regni Nostri muniri mandavimus. Datum Leopoli die septima Julii, Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo octavo. Regni vero Nostri Anno tertio.

Stephanus Rex.

[1]) In Nomine Domini Amen. Cum in rebus humanis nihil firmum aut stabile existat, eaque sola ab oblivione et temporum injuria vindicentur, quae literarum monumentis commendantur. Proinde Nos Stephanus Dei Gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Wol-

Listopadzie tegoż roku Grzegorz XIII. Papież potwierdził

---

hyniae, Podlachiae, Livoniaeque etc. nec non Transylvaniae Princeps. Significamus praesentibus literis Nostris, ad quos pertinent Universis et singulis in confesso esse apud omnes omnium Nationum populos, ad Regum et Principum munus pertinere, ut non solum justitia domi Rempublicam regant, foris fortitudine propugnent, prudentia et temperantia utrobique moderentur, sed etiam multo magis, ut eam vera erga Deum Optimum Maximum pietate, quaeque sunt ad eam pietatem certissima instrumenta et adminicula, bonarum literarum studiis instruant, excolant et illustrent. Cum igitur Reverendissimus in Christo Pater Dominus Valerianus Episcopus Vilnensis, Senator Noster ut pietate ita prudentia singulari praeditus in Urbe Nostra Magni Ducatus Lithuaniae Vilna Professores Sanctae Societatis Jesu profitendae Sacrae Theologiae et humaniorum literarum, ut Philosophiae et Artium Liberalium causa accersitos collocasset, eisque collegium extruxisset, et caetera, quae ad degendam non incommode vitam, juventutem autem in pietate et literis commode instituendam et omne genus doctrinae, excepta jurisprudentia et medicina profitendum pertinere videbantur attribuisset, magnam ex ejus hoc tanto studio et zelo voluptatem cepimus, tanto autem majorem, quanto magis vel ipsi propria Nostra experientia didicimus summam eorum Professorum in docendo fidem, studium, diligentiam. Quamobrem ut ad hoc tam praeclarum Reverendissimi Episcopi Vilnensis studium etiam ipsi, id, quod in ea re muneris Nostri Regii et authoritatis est, adjiciamus, faciendum duximus, ut scholae huic Vilnensi ab Ejus Paternitate ad omne genus professionis a Patribus Sanctae Societatis Jesu susceptum fundatae, Jus, privilegium et facultatem Academiae et Universitatis, quam alia collegia in Regno Nostro obtinent, quantum in Nobis est, daremus, concederemus, et conferremus, quemadmodum damus, concedimus, et conferimus praesentibus literis Nostris. Volentes eam Universitatem Vilnensem S. Societatis Jesu, omnibus privilegiis, immunitatibus, libertatibus, quibus caetera Collegia et universitates in Regno Nostro, praesertim autem Universitas Cracoviensis a Divis Praedecessoribus nostris, praesertim a Serenissimo olim rege Vladislao abunde et liberaliter sibi concessis et collatis utitur, fruitur, uti, frui et gaudere, et ut in his omnibus scientiis, nimirum theologia, metaphysica, physica et logica, excepta jurisprudentiae et medicinae professione, Baccalaurei, Magistri et Doctores creari ac promoveri, ac eadem, qua in aliis universitatibus et collegiis Regni Nostri praesertim autem Universitate Cracoviensi promoti authoritate et praerogativa frui possint. Quos quidem Pro-

na prozby biskupa wileńskiego Protaszewicza akademią

---

fessores omnes Doctores, Magistros, Baccalaureos, Scholares omnes in universum et sigillatim ab omni jurisdictione spirituali et saeculari; itemque ab omnibus vectigalibus, contributionibus et exactionibus, omnibusque quibusvis oneribus eximimus una cum rectore eorum, quem quidem rectorem suum tanquam proprium suum judicem immediatum habituri sunt. Ordinis vero melioris et administrationis causa in rebus et causis suis gravioribus pro more aliarum Universitatum Cancellarium suum Reverendissimum in Christo Patrem Dominum Valerianum Episcopum Vilnensem modernum tanquam Fundatorem, et pro tempore existentem, Protectorem autem Reverendissimum Melchiorem Giedroyc Episcopum Samogitiae tam praesentem, quam quemlibet post eum futurum habebunt, et agnoscent perpetuo et in aevum. Quod quidem ad notitiam omnium Regni Nostri et Magni Ducatus Ordinum, Statuum, Magistratuum, Praefectorum tam Ecclesiasticorum quam saecularium et incolarum, nullis penitus exceptis deducimus, mandantes et volentes, ut praedictae Universitati Vilnensis S. Societatis Jesu assignata et attributa a Majestate nostra privilegia, immunitates, libertates, jus, facultatem et authoritatem, illaesa, integra et inviolata conservent, ab aliisque omnibus quorum interest conservari faciant. In quorum fidem et testimonium praesentes literas Nostras, manu Nostra regia subscripsimus, sigilloque Magni Nostri Ducatus Lithuaniae sub appenso communiri fecimus. Datum Vilnae die 1. Mensis Aprilis Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo nono, Regni vero nostri Anno tertio. Praesentibus Reverendissimo in Christo Patre, nec non Illustribus, Magnificis, Generosis ac Venerabilibus Dominis Valeriano Episcopo, Nicolao Radziwiłł, Duce in Dubinki et Birze Palatino, Magni Ducatus Lithuaniae cancellario, Lidensi, Oszmianensi, ac Merecensi Nostro Capitaneo, Joanne Chodkiewicz Comite in Szkłow et Mysz, Castellano Vilnensi, Capitaneo generali Samogitiae, Supremo Magni Ducatus Lithuaniae Mareschalco, Caunensi, Birstanensique Capitaneo, Stephano Korybutowicz, duce de Zbaraż Palatino, Similicensi, Dorsunicensi, Rudnicensique Tenutario, Eustachio Wołłowicz Castellano Trocensi, Procancellario Magni Ducatus Lithuaniae, Brestensi, Kobrinensique Capitaneo, Georgio Oszczyk Smolencensi, tenutario Wozinensi, Nicolao Monvido Dorohostayski, Polocensi, Lepetensi, Wołkoviensi Capitaneo, tenutario Nostro Szeressoviensi, Tivuno Gandmensi, Nicolao Kiska Podlachiae, Bieisecensi Nostro Capitaneo, Nicolao Sapieha Minscensi, palatinis. Nicolao Talvosz Samogitiae, Paulo Pac Vitebscensi, Joanne Hlebowicz de Dubrowna Minscensi Castellanis. Joanne Za-

wileńską, [1]) dozwalając w niej uczyć teologii i filozofii,

moyski de Zamoyszczye Regni Nostri Cancellario Bełzensi, Knyszynensi, Zamechensi Capitaneo. Joanne Borukowski Praeposito Lanticiensi, Decano Varschoviensi et Regni Nostri Vicecancellario. Laurentio Woyna Thesaurario Terrestri et Notario Magni Ducatus Lithuaniae, Pinscensi, Olitensi, Capitaneo, Tenutario Kwassowiensi, Hieronymo a Rozdrazow Plocensi, Vratislaviensique Praeposito et Regni Nostri Majore Secretario, Stanislao Ossomski Praeposito Sandomiriensi, Cantore Gnesnensi, Custode Vladislaviensi Lanticiensique, Canonico Cracoviensi et Curiae Nostrae Referendario, Joanne Demetrio Solikowski Scholastico Vladislaviensi, Crusuiciensique, Secretariis Nostris. Venceslao Agrippa Capitaneo Niemonoviensi, Nicolao Jasieński Notariis Magni Ducatus Nostri Lithuaniae aliisque quam plurimis Secretariis, Officialibus et Aulicis Nostris, sive devote et fidelibus Nobis dilectis.

Stephanus Rex. (L. S.)

Nicolaus Jasieński,

Sacrae Regiae Majestatis in Magno Ducatu Lithuaniae Notarius manu sua propria.

[1]) Gregorius Episcopus, Servus servorum Dei. Ad perpetuam rei memoriam. Dum attenta considerationis indagine perscrutamur, quam praetiosum sapientiae et scientiae donum, per quod ignorantiae et vitiorum tenebrae profligantur erroresque tolluntur, soliciti reddimur et solertes, ut literarum et pietatis studiosi debitis virtutum insigniantur honoribus ac indefessi laboris ad Dei gloriam suscepti praemium tandem reportent.

§ 1. Sane pro parte Venerabilis Fratris Nostri Valeriani Episcopi Vilnensis, Nobis nuper exhibita petitio continebat, quod cum idem Valerianus Episcopus a decem annis vel circa, ad Patriae et Dioecesis suae, quae multiplici sectarum labe ac schismaticis erroribus, itemque Mahometanorum infidelitate obsidebatur, tutelam, unum collegium Presbyterorum Societatis Jesu in Civitate Vilnensi canonice erigi et institui, illudque nonnulis redditibus et proventibus annuis dotari curaverit, ac a dicto tempore ex ipso collegio in morum et disciplinarum exercitio non tenuis profectus exortus spectetur et numerus scholarum mirum in modum accreverit et singulis diebus benedicente Domino augmentetur, in optima Theologiae ac Philosophiae, nec non liberalium, moralium, Graecarumque lectionum studia cumulatissime versans, si in ipsa civitate, quae inter caeteras Magni Ducatus Lithuaniae Civitates percelebris fertur, ac ampla Dioecesi decoratur, una Generalium tam Divinorum, quam humanorum Studiorum Universitas erigeretur et institueretur, ac

udzielać w nich stopni akademickich, wyjmując ją od wszelkiéj juryzdykcyi duchownéj, równając w prawach

---

in dicto Collegio Theologia, Philosophia et artes liberales publice et ea quae in studiorum generalium Universitatibus Poloniae et aliorum Christianae fidei Regnorum leguntur, ac explicantur et auctoritate comprobantur, ad fidei Orthodoxae propugnaculum, Civitatis praedictae ornamentum, felicissimum totiusque Provinciae decus, per ipsos Presbyteros interpretarentur et perlegerentur, nec non qui in ipso generali studio et universitate, et alibi per tempus debitum studuisse, ac scientia profecisse, ab eisdem Presbyteris praevio rigoroso examine in privato, seu adhibitis quaestionibus et argumentis, quae proborum ac Doctorum Virorum praesentia confirmari soleat, publico congressu comperti fuerint in Theologia artibus et philosophia, Baccalaureatus, Licentiaturae, Doctoratus et Magisterii pro Studiorum ratione ac juxta decreta Sancti Concilii Tridentini, et ipsius Societatis Constitutiones, ac morem in illis universitatibus receptum, et ad instar aliarum universitatum hujusmodi gradus consequerentur, ipsique Scholares per tot Studiorum labores praemii honorificentia et literarum ludicri favore donarentur, profecto provecti ardentiores fierent, plurimique hujus vitae stadium spretis illecebris, ad sempiterna indagine mentis contemplanda se transferrent, idque Carissimo Filio Nostro Stephano Poloniae regi illustri, cujus expressus ad hoc accedit accensus, gratum foret. Quare pro parte ejusdem Valeriani Episcopi Nobis fuit humiliter supplicatum ut Fidei praesidio, ac Civitatis hujusmodi decori, nec non publicae utilitati consulere de benignitate apostolica dignaremur.

§. 2. Nos igitur attendentes quod ex literarum studio animarum salus maxime procuratur, eundem Valerianum Episcopum a quibusvis excommunicationis, suspensionis, et interdicti, aliisque Ecclesiasticis sententiis, censuris ac poenis, a jure vel ab homine quavis occasione, vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existit ad effectum praesentium duntaxat consequendum, harum serie absolventes, et absolutum fore censentes hujusmodi suplicationibus inclinati, in dicto Collegio Studium generale Theologiae et pro illius cognitione necessaria Artium Liberalium et Philosophiae, ac in illo Universitatem Studii Generalis, quod ibidem perpetuo futuris temporibus vigeat ad instar aliarum Universitatum hujusmodi, ac juxta illarum statuta et consuetudines, aliasque ipsius Societatis constitutiones, per Presbyteros Societatis hujusmodi in omnibus ac per omnia moderandam et gubernandam, auctoritate Apostolica, tenore praesentium erigimus et instituimus.

i swobodach z wszystkiemi akademiami w Europie, nadając moc generałowi zakonu przepisywania jéj statutów

---

§ 3. Illique sic erectae et institutae, ac ejus pro tempore existentibus Rectori, Cancellario, Magistris, Doctoribus, Lectoribus, Praeceptoribus, scholaribus, Bidellis, Nuntiis et aliis officialibus et personis, tam in ipso collegio residentibus, quam universitatis hujusmodi studia frequentantibus, quod omnibus et singulis privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus, favoribus, gratiis, praerogativis, honoribus et praeeminentiis, Universitatibus praefatis, illarumque pro tempore existentibus rectoribus, singulis personis, et officialibus, nec non membris et subditis, in genere vel specie, tam dicta Apostolica, quam alias rite Imperiali et Regia auctoritatibus, aut alias quomodocunque concessis, seu legitime praescriptis, aut in posterum quovis modo, etiam motu proprio et consistorialiter concedendis vel praescribendis ac quibus illi et illae utuntur, potiuntur, et gaudent, ac uti, potiri ac gaudere poterunt, quomodolibet in futurum pariformiter et aeque principaliter, uti, potiri et gaudere valeant. Quod illi, qui in quavis aliarum Universitatum disciplinis, facultatibus et artibus praefatis studere inceperunt, studium suum in ea continuare, et tam ipsi quam in dicta vel alia Universitate per tempus debitum studuisse, ac scientia, et moribus idonei comperti fuerint, in artibus Philosophia et Theologia, nec non facultatibus praefatis Baccalaureatus etiam formalis, licentiaturae, ac laureae, nec non Doctoratus ac Magisterii, ac quoscunque alios solitos gradus ab ipsius Universitatis Rectore, seu cancellario, aut doctoribus, lectoribus, vel aliis personis, per dictae Societatis Praepositum Generalem, aut de ejus licentia per illius Provinciae Praepositum Provincialem deputandis, praevio rigoroso examine, vel disputationibus peragitatis, juxta Concilii praefati decreta, ipsiusque Societatis et aliarum Universitatum Constitutiones, consuetudines et statuta, nec non alias, ut praefertur recipere, ac graduum hujusmodi solita insignia sibi adhiberi facere, et postquam in ipsis facultatibus promoti fuerint, illas perlegere et interpretari, ac in eis disputare, nec non quoscunque actus gradui, seu gradibus, per eos receptis convenienter exercere, et alias omnibus et singulis privilegiis, gratiis, favoribus, praerogativis et indultis, quibus alii in caeteris universitatibus, juxta illarum ritus et mores, ad gradus ipsos promoti de jure vel consuetudine, aut alias utuntur, potiuntur et gaudent, ac uti, potiri et gaudere poterunt quomodolibet in futurum, aeque principaliter, uti, potiri et gaudere libere et licite possint et valeant in omnibus et per omnia, perinde ac si gradus hujusmodi in aliqua ex praefatis universitatibus suscepissent.

i urządzeń, nakazując nareszcie, aby żaden z rządzców jakiegokolwiek rzędu szkół, nauczyciel lub magister, na-

---

§. 4. Quodque pro felici Universitatis hujusmodi directione, regimine, ac literariae Politiae forma, liceat pro tempore existenti ejusdem Societatis Praeposito Generali, salvo semper manente ipsius Societatis jure, per se, vel alium seu alios quaecunque statuta et ordinationes, licita tamen et honesta, ac sacris Canonibus et Concilii Tridentini decretis non adversantia facere et edere, illaque pro rerum, temporum et personarum qualitate alterare, immutare et derogare, et alia toties, quoties opus fuerit, de novo etiam cum impositione poenarum concedere, ac contumaces et rebelles etiam quantumvis exemptos, debite corrigere, auctoritate apostolica concedimus.

§. 5. Ac quibuscunque aliarum Universitatum ludi Moderatoribus et Praesidentibus, Rectoribus, Cancellariis, Praeceptoribus et Magistris, ac quibuscunque aliis etiam Civitatum et aliorum locorum in spiritualibus vel temporalibus aut mixtim Gubernatoribus, ne Rectorem, aut Universitatis hujusmodi personas et Scholares in aliquo praemissorum quovis praetextu, per se vel alium molestare, vel inquietare audeant, seu praesumant, inhibemus. Nullumque loci ordinarium vel Metropolitanum quovis quaesito etiam conservationis ac superioritatis colore, vel ingenio, seu titulo praemissis se ingerrere aut contravenire posse, nec debere, irritum quoque et inane quidquid secus super his a quoquam quovis authoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari decernimus.

§. 6. Non obstantibus quibusvis Constitutionibus et Ordinationibus Apostolicis ac dictarum Universitatum juramento, confirmatione apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, Privilegiis quoque indultis, et literis Apostolicis eisdem Universitatibus ac quibusvis personis, vel locis aliis, sub quibuscunque tenoribus et formis, ac cum quibusvis etiam derogatoriarum derogatoriis, aliisque efficacioribus et insolitis clausulis, irritantibusque et aliis decretis in contrarium quomodolibet concessis, confirmatis et innovatis. Quibus omnibus etiamsi in illis caveatur expresse, quod illis nullatenus, aut non nisi sub certis modo et forma in illis expressis derogari possit, illorum tenores acsi de verbo ad verbum insererentur praesentibus pro sufficienter expressis et insertis habentes, illis alias in suo robore permansuris, hac vice duntaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscunque.

§. 7. Nulli ergo hominum liceat hanc paginam nostrae absolutionis, erectionis, institutionis, inhibitionis, decreti et derogationis

czełnicy miast lub korporacyi duchownych, nie ważyli się sprzeciwiać w niczém czego bulla dozwala, rektorowi i osobom akademią wileńską składającym. Nareszcie w r. 1585. Stefan Batory potwierdził erekcyą akademii przez Protaszewicza w r. 1578. uczynioną.[1]) Erekcyą tą upo-

infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei ac Beatorum Petri et Pauli Apostolorum ejus, se noverit incursurum.

Datum Romae apud S. Petrum, Anno Inrarnationis Dominicae Millesimo quingentesimo septuagesimo nono, tertio Calend. Novembris Pontificatus Nostri Anno octavo, die 29. Octobris.

[1]) Stephanus Dei Gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Samogitiae, Masoviae, Livoniaeque etc. Princeps Transilvaniae.

Significamus hisce literis Nostris quorum interest universis et singulis. Exhibitas Nobis esse literas nomine Collegii Vilnensis Religiosorum Patrum Societatis Jesu confirmationis Nostrae, quam eidem collegio concesseramus Vilnae, ejusdem Collegii authoritate Nostra Regia comprobantes fundationem factam a Reverendissimo in Christo patre Valeriano Episcopo Vilnensi Catholicae Religionis vero studio flagrante, hisce praesertim temporibus, quae avitae, sincerae, oecumenicae Religioni sponte oblita alia atque alia Religioni acephala genera, in luctuosum multarum animarum naufragium comparent et restaurent. Supplicatum deinde Nobis est a Consiliariis Nostris ejusdem Collegii Vilnensis Patrum Societatis Jesu Nomine, ut, quod antea fecessimus, supplicante Reverendissimo in Christo patre Valeriano Episcopo Vilnensi id ipsum faceremus ad ejusdem collegii supplicationem; quo illam confirmationem Nostram aliis praeterea literis Nostris pro pietate Nostra in Religionem catholicam dignaremur comprobare; quod quidem Nos faciendum esse duximus et eo quidem studiosius, cum laudabilem hanc Societatem assertoris humanae libertatis nomine Jesu insignatam in hoc uno suas curas animadvertamus fixisse, ut vineam Domini in tanta haereseon zizania errorumque tenebris excolant, miserisque mortalibus viam muniant aeternae salutis adeundae. Ejus Confirmationem fundationis dictam continentis tenor est ejusmodi. In Nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum ea quae ad longam posteritatis memoriam et utilitatem spectant literarum testimoniis aeternitati commendentur. Proinde Nos Stephanus Dei Gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhiniae, Podlachiae, Livoniaeque

sażył Protaszewicz akademią wileńską, czyli raczéj kollegium jezuickie tamże, następującemi dobrami i nierucho-

etc. Dominus ac Transylvaniae Princeps. Significamus praesentibus Nostris literis ad quos pertinet universis et singulis earum notitiam habituris. Productas et monstratas fuisse coram Nobis per Reverendissimum in Christo Patrem Dominum Valerianum Episcopum Vilnensem literas Privilegii membraneas inscriptas Professoribus S. Societatis Jesu Vilnensibus ab ipso concessas, fundationem sive renovationem fundationis cum certis bonis et redditibus Universitatis et collegii illorum in se continentem duobus sigillis subappensis, altero suae Reverendissimae Paternitatis, altero vero Venerabilis Capituli et Collegii Canonicorum Ecclesiae Cathedralis Vilnensis munitas, tum et manus suae Reverendissimae Paternitatis subscriptione firmatas, sanas, salvas, integras, nullaque in parte suspectas. Quas quidem literas ut consensu et authoritate Nostra Regia approbare, ratificare et confirmare dignaremur, fuimus per eundem Reverendissimum D. Episcopum, caeterosque Consiliarios Nostros nomine praedictorum professorum S. Societatis Jesu diligenter rogati. Earum vero Literarum tenor de verbo ad verbum sequitur estque talis. In Nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quoniam universas humanas actiones et res gestas quantumcunque illae graves memorabiles et aeternitate dignae sint ex memoria hominum injuria oblivionis facile elabi ac evanescere certum est, nisi literarum, quae sint perennes memoriae custodes, beneficio ad posteritatem et perpetuitatem transmissae fuerint. Proinde Nos Valerianus Dei Gratia Episcopus Vilnensis universis et Singulis quorum interest tam praesentibus quam in omne aevum futuris tenore praesentium significamus. Quia cum a non parvo tempore animadverteremus Patriam hanc Nostram Magnum videlicet Ducatum Lituaniae Provinciam magni inter caeteras nominis, frequentem et cultissimam bonorumque ingeniorum feracem, ac caeteris omnibus rebus florentissimam, hoc vel haud mediocri incommodo affectam esse, quod scholas, seu collegia nulla habeat, in quibus ad laudem et gloriam Dei Omnipotentis ejusque cultus Divini propagationem ac Reipublicae istius utilitatem publica fieret bonarum literarum Professio, juventusque erudiri ac homines ad virtutem et humanitatem informari possint, nec omnibus quantumvis ingenio naturali et judicio praeditis ad adeundas alias regiones et scholas excolendaque ingenia sumptus suppetere queant, eam felicitatem caeteris Provinciis non solum non deesse, sed etiam superesse plerumque videmus, licet huic Nostrae, quae praeter catholicos, ex Schysmaticis et multiplici sectarum labe infectis ac etiam Machó-

mościami. Nasamprzód nadał im w samém mieście Wilnie dom murowany naprzeciw pałacu biskupiego stojący, na kolle-

---

metanis constat, ea res vel maximum momentum in Ecclesia Catholica et Republica adferre possit. Cogitantibus vero Nobis et in hoc curam et studium omne Nostrum ponentibus, quomodo charissimae patriae et altrici nostrae, quae Nos genuit et ad hunc honoris, dignitatis gradum evexit, et cui post Deum omnem charitatem debemus, hac in re cum Dei adjutorio prodesse et commodare possemus, tandem Deo Opt. Max. Nobis inspirante ad praescripta decretorum seu Canonum Sacri Tridentini Concilii mentem et voluntatem nostram quantum in Nobis est conformante et cum consilio hominum summo judicio praeditorum, praesertim vero Serenissimi Principis ac Domini Sigismundi Augusti Dei gratia regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae Samogitiae Livoniaeque etc. Domini et Haeredis Domini Nostri Clementissimi consilio, gratia et auctoritate freti, tum Illustrissimorum ac Reverendissimorum Dominorum Domini Stanislai Hosii, Episcopi varmiensis et Domini Joannis Francisci Commendoni S. R. E. Cardinalium, nec non Domini Vincentii Portici Lucen. Protonotarii Apostolici in Regno Poloniae, clarissimorum de latere legatorum persuasioni ac exhortationi acquiescentes in eam sententiam adducti sumus, ut in provinciam hanc et civitatem ejus primariam Vilnensem accerseremus et induceremus viros aliquos doctos ac religiosos ex illis collegiis, quae vocantur Soc. Jesu. Quorum quidem doctrinae et vitae inculpatae, magnaeque in propaganda religione Christiana et cultu Divino instituendaque et erudienda optimis literis et moribus juventute industriae ac dexteritatis celebre nomen et fama, hoc praesertim infelici et depravato saeculo, quo illis cum tot haereticorum et idolatrarum monstris et portentis decertandum est, totum Christianum orbem ad Antipodas usque pervagata est, quod quidem re ipsa fecimus et tantorum auctorum consilia cum judicio profecta securi accersivimus viros quosdam videlicet dictae Societatis Venerabiles et Religiosos Patres Dominum Franciscum Sunier a Generali Praeposito Collegiorum Societatis ejusdem ad has Regiones Vice-Provincialem missum, P. Balthazarum Hostovium Theologum ejusdem Societatis, P. Andream Bocatium Theologiae Baccalaureum cum duobus aliis Societatis ejusdem, cum quibus sedulo de iis rebus conferentes, et in omnes partes animum versantes, certam ordinationem et fundationem Collegii Societatis eorum pro illorum et pro tempore existentium perpetua sustentatione et conditione ex facultatibus et fortunis Nobis a Domino Deo concessis sine cujusque injuria, cum auctoritate et approbatione S. Sedis

gium urządzony, wraz z placem i zabudowaniami, nabyty jak wyżéj wspomniałem, od sukcessorów Archidiakona

---

Apostolicae jam ante annos novem fecimus et constituimus. Quia vero rationes collegii et societatis istius in proventibus et redditibus auctiores quam ante facere voluimus, cum praesertim jam, quae Dei bonitas est, fructus uberrimos ex concionibus, lectionibus, sacramentorum administratione et juventutis institutione, caeterisque ministeriis hujus Collegii Nobis ipsis magna consolatione Nostra videre licuit, volentes ut Collegium hoc ad Majorem Dei Gloriam et Ecclesiae Dei voluntatem plenum fiat et Academiae nomine censeatur, in qua non solum philosophiae (ut jam caeptum est), sed etiam Theologiae cursus praelegantur et promotiones fiant. Idcirco fundationem etiam ipsam certis Bonis per Nos attributis augendam et renovandam censuimus per praesentia in hunc qui sequitur modum. In primis Civitatem Vilnensem hujus provinciae sine controversia celeberrimam et ob hoc digniorem, in qua domicilium seu Collegium Societati huic ponatur fore judicantes, in ejusdem Civitatis Vilnensis platea episcopali dicta domum latericiam apud haeredem Generosum Dominum Nicolaum Alberti Jasieński Tenutarium Luboszanensem Sacrae Regiae Majestatis Magni Ducatus Lituaniae Notarium etc. non levi pretio per Nos emptam et acquisitam e regione curiae Nostrae Episcopalis sitam et jacentem cum tota area et omnibus suis aedificiis pro Collegio et perpetuo dictae Societatis Jesu Domicilio, ubi et ipsi maneant et omnia, quae sunt eorum muneris et institui in profitendis bonis literis, erudiendaque disciplinis et moribus juventute, tam hujus inclytae Provinciae quam undecunque ad prosequenda sua studia, excolendaque ingenia adveniente ad laudem et gloriam Dei Omnipotentis et augmentum cultus Divini, tum et utilitatem Reipublicae prosequantur, damus, donamus et in aevum inscribimus Item alteram aream huic magnae latericiae ex parte Septemtrionali immediate adhaerentem et contiguam per Nos apud Albertum Strzałkowski subditum Nostrum et ipsius conjugem Magdalenam sumptu nostro redemptam et duas alias domus contiguas, unam apud Mathiam de Kleparz suburbio Cracoviensi, et alteram apud Catharinam lotricem itidem Nostra pecunia emptas et jam in aream Collegii conversas cum consensu Venerabilis Capituli Ecclesiae nostrae, eidem Collegio ac dictae Societati cum omni earum jure et proprietate ac usufructu ad voluntatem et arbitrium dictae Societatis constituen. perpetuo adjungimus, damus, donamus et inscribimus. Item aream nostram haereditariam ad trajectum Wiliae in ulteriori ripa e regione Castri Vilnensis jacentem annos aliquot per Nos ipsos habitam, nunc vero aedificiis

Jasieńskiego; dalej, dom przyległy od Wojciecha Strzałkowskiego i żony jego Magdaleny, poddanych biskupich,

vacuam eidem collegio Societatis Jesu sive pro horto olerum sive pro alio usu, quem ipsa Societas utiliorem rebus suis fore intellexerit, perpetuo damus et inscribimus. Item certa bona immobilia mensae Nostrae episcopalis in tractu Miednicensi vulgo Miedniki dicta cum pagis seu vilis *Kamienny Lioch*, in qua villa viginti; *Beniance*, in qua decem; *Moskowcsy*, in qua octo; *Pikciuny*, in qua duo; et ad fluvium Merecz *Komonońcse*, in qua decem lanei et familiae rusticanae seu coloni sunt citra vel ultra. Item unum lacum in tractu Trocensi, tertio ab hinc miliari euntibus Caunam, publico itinere levorsum jacentem *Rinkonti* dictum pro piscatione usus quotidiani. Et praeterea pagum seu villam ad lacum eundem *Rynkonti* situm, in quo sunt quatuor lanei terrae et totidem familiae rusticanae seu coloni, eidem Collegio et Societati praedictae cum consensu Serenissimi Principis et Domini Domini Sigismundi Augusti Dei Gratia Regis Poloniae Magni Ducis Lithuaniae etc. etc. tanquam supremi Patroni et consensu quoque Venerabilis Capituli Ecclesiae Nostrae, damus, donamus, conferimus et appropriamus in perpetuum, cum omnibus et singulis tam eorum bonorum et villarum in tractu Miednicensi superius dictatum, quam ejus lacus et villae *Rinkonti* dictae in tractu trocensi jacentem, colonis, terris, cultis et incultis, agris, pratis, sylvis, nemoribus, pascuis ac censibus, ac redditibus tam pecuniariis, quam frumenti, et generaliter cum omnibus et singulis fructibus, proventibus et obventionibus quocunque nomine censeantur, et quae nunc sunt, in futurumque humana industria excogitari poterint, ita late, longe, et circumferentialiter, quemodmodum ipsa bona, pagi seu villae in suis limitibus consistunt et quemadmodum ea Nos ipsi pro mensa episcopali tenuimus, habuimus et possedimus, nihil penitus juris et proprietatis Nobis et nostris successoribus Dominis Episcopis Vilnensibus, in eis deinceps reservantes per hoc idem Collegium et dictam Societatem Jesu sive ejus procuratores, quos ipsa ad id deputaverit, perpetuis temporibus tenendum, habendum, utifruendum, pacifice, quiete possidendum. Adjuncta etiam eidem collegio ac dictae societati pro ejus tantum usu quotidiano, duntaxat libera et absque quavis mercede tam pecuniaria quam granaria molitura in molendinis Nostris Episcopalibus frumentariis Vilnensibus, videlicet et bonorum *Werki* uno ab hinc miliari jacentium tam siliginis quam tritici, ad leguminum nec non omnis generis braseorum in perpetuum duratura. Item duo altaria in Ecclesia parochiali oppidi regii *Mogszogoła*, *Radziwiłowszki* et *Bogdanowszki* nuncupata

kupiony, nakoniec dwa domy przyległe, od Macieja z Kleparza (w Krakowie) i jakiejś Katarzyny praczki kupione,

cum consensu collatorum (juxta facultatem Nobis a Sancta Oecumenica Synodo Tridentina concessam) cum praediis, colonis et redditibus et proventibus ad ea altaria ex antiquo pertinentibus, eidem Collegio et Societati Jesu unimus et attribuimus et incorporamus in perpetuum, ita tamen, ut haec altaria debitis suis divinis officiis et oneribus non fraudentur. Insuper bona *Szyrwienty* cum praedio et oppido, cum villis et eorum colonis, omnibusque rebus ad ea pertinentibus nulla excepta per Illustr. et M. D. Nicolaum Radziwiłł Palatinum Vilnensem Nobis antea quidem sub certis pactis et conditionibus ad tempus praefinitum oppignorata, nunc vero addita per Nos certa pecuniae summa vendita in perpetuum. Quae quidem bona cum inscriptionibus ejusdem Illustrissimi et Magnifici Domini Palatini Vilnensis, quas nomine obligationis habuimus, in possessionem damus, donamus et conferimus eidem collegio et Societati Jesu in perpetuum et in aevum. Item Bona *Dworzyszcze* in palatinatu Vilnensi et Districtu Lidensi constituta, cum omnibus adjacentibus villis, agris, pratis, sylvis caeterisque ad ea pertinentibus similiter Nobis antea per Illustrem ac Magnificum Dominum Nicolaum Christophorum Radziwiłł Ducem in Ołyka et Nieśwież, Magni Ducatus Lituaniae Curiae Mareschalcum oppignorata; nunc autem per eundem Illustrem et Magnificum Dominum in usus dicti Collegii pro media fere summa ejus pretii quam valebant, vendita et perpetuata, eidem collegio et Societati damus, donamus et conferimus in perpetuum. Item Bona *Zmujdki* cum omnibus itidem villis, censibus ad ea pertinentibus maxima ex parte Nostra et aliqua ex legata Generosi olim Domini Tiskowski eidem Collegio pecunia empta cum pacto retro vendendi ab Illustribus et Magnificis DD. Radziwiliis cum consensu Illustris et Reverendissimi Domini Georgii Radziwilii Coadjutoris nostri in Episcopatu Vilnensi eidem collegio et Societati damus, donamus et conferimus, ita tamen ut si contingat ea bona redimi, summa ipsa pecunia non alienetur a collegio, sed potius bona alia emantur pro collegio vel in perpetuum vel cum pacto retro vendendi. Ad extremum templum parochiale s. Johannis Baptistae in civitate Vilnensi eidem collegio contiguum, auctoritate sedis apostolicae, et Serenissimi olim Regis Sigismundi Augusti, ipsi collegio et Societati Jesu, ad exercenda in eo sua ministeria sine cujusque impedimento, per Nos jam pridem unitum et incorporatum extincto titulo Archipresbyteri et instituto vicario perpetuo, qui curam animarum gerat, prout in specialibus de hoc negotio literis fusius describitur, eidem collegio et

tudzież ogród na drugiéj stronie Wilii naprzeciw zamku leżący. W dobrach oddał im: dobra do stołu biskupiego

societati assignamus, unimus et invisceramus in perpetuum. Haec igitur omnia et singula supra expressa, domum inquam lateritiam et alias tres domos illi adhaerentes in aream versas, aream quoque in ulteriori Vieliae ripa, nec non Bona immobilia, pagos videlicet in tractu Miednicensi, lacum quoque et pagum cum quatuor colonis in traçtu Trocensi *Rynkonty* dictum, duo quoque altaria *Radziwiłowszki* et *Bohdanowszki* in *Moyszogoła* sicut praemissum est collegio et Societati dictae Jesu, data, donata et in perpetuum per Nos inscripta (imo et bona *Szyrwinty* et *Dworzyszcze* et *Zmoydki* quantum in Nobis est) immunitati et jurisdictioni Ecclesiasticae adscribenda duximus, prout adscribimus in Dei nomine per praesentes. Eximendo omnia ab universis oneribus, servitiis, censibus, tributisque Nostris et successorum Nostrorum Reverendissimorum Dominorum Episcoporum Vilnensium pro tempore existentium, ita ut jam exnunc Collegium hoc et Societas Jesu ipsa ab his libera sit et immunis in perpetuum. Quae quidem erectio, fundatio et dotatio Nostra Collegii ac Societatis Jesu praedictae, ut tanto firmior et inviolabilis in omnibus suis punctis, clausulis et capitulis existat, authoritatem et patrocinium Serenissimi Principis et Domini Nostri Stephani Dei Gratia Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae etc. etc. Domini Domini Nostri clementissimi ac suae Serenissimae Majestatis Successorum regum Poloniae et Magnorum Ducum Lituaniae vere catholicorum principum, tum et Reverendissimorum DD. Successorum nostrorum et ipsius Venerabilis Capituli Nostri Vilnensis sigillorum subappensione communiendas voluimus et communivimus. Actum et datum die vigesimá quinta Augusti Anno Salutis humanae Millesimo quingentesimo septuagesimo octavo. Praesentibus Reverendissimis Generosis et Famatis Dominis Joanne Jarczewski Decano et Vicario perpétuo s. Joannis Baptistae, Laurentio Wolski Vicario in spiritualibus et Officiali, Thoma Makowiecki Canonico, Augustino Rotundo Milecki J. U. Doctore Sacrae Regiae Majéstatis Secretario Advocato, Alberto Przetocki Magno Procuratore arcis, Joanne Podoski Advocato Nostro, Mathaeo Wolski Praefecto Culinae Nostrae, Mathia Rudomina, Andrea Strzelec Proconsulibus Vilnensibus testibus ad praemissa requisitis et rogatis. Valerianus Episcopus Vilnensis manu propria subscripsit. Nos itaque Stephanus Rex supra memoratus considerantes dicti Episcopi Vilnensis eximiam pietatem in Deum ac in propagando illius cultu singulare studium, fundationem ejus paterniter eo modo, quo ab ipso Reverendissimo Episcopo est facta,

należące, Miedniki, z wsiami Kamienny Loch, Beniance, Moskowczy, Pikciuny, Komonończe, jezioro Rynkonty

---

etiam Nos singulari nostro voto prosequentes, eamque ratam, gratam, ut par est habentes praeinsertas literas, in omnibus earum punctis, clausulis, tenoribus et continentiis universis approbandas, ratificandas et confirmandas esse duximus, prout de certa scientia et voluntate Nostra Consiliariorumque Nostrorum protunc penes Nos existentium approbamus, ratificamus et confirmamus hisce literis Nostris. Decernentes eas ipsas literas omniaque in illis contenta vim et robur debitae, perfectae et inviolabilis firmitatis semper obtinere debere. Ac insuper ex gratia et benignitate Nostra praefatos Professores s. Societatis Jesu, Bonaque ipsorum universa superius descripta, Divorum Praedecessorum Nostrorum, Serenissimorum Poloniae regum et Magnorum Lituaniae Ducum vestigiis ac piis praeclarisque institutis insistentes, Juri, immunitati et libertati Ecclesiasticae adscribenda et incorporanda duximus, prout adscribimus et incorporamus praesentibus literis Nostris perpetuo et in aevum, mandantes universis et singulis subditis Nostris praesertim autem officialibus Magni hujus Nostri Ducatus Lituaniae, ut confirmationem, adscriptionem hanc et incorporationem Nostram praedictae Universitati et Collegio S. Societatis Jesu Vilnensi a Nobis clementer et gratiose datam, factam et concessam in omnibus illi manuteneant et conservent, manutenerique et conservari ab iis quorum interest, faciant. In quorum fidem et testimonium hasce literas manu Nostra subscripsimus et sigillo Magni Ducatus Lituaniae communiri fecimus. Datum Vilnae die 1. Aprilis Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo nono, regni vero Nostri Anno tertio. Praesentibus Reverendissimis in Christo PP. nec non Illustribus, Magnificis, Generosis ac Venerabilibus DD. Valeriano Episcopo; Nicolao Radziwiłł, duce in Dubinki et Bierze, Palatino, Magni Ducatus Nostri Lituaniae Cancellaiio, Lidensi, Oszmianensi, Merecensique Capitaneo, Joanne Chodkiewicz Comite in Szkłow et Mysz, Castellano Vilnensi, Capitaneo generali Samogitiae, Supremo Magni Ducatus Lituaniae Mareschalco, Caunensi, Bierstanensique Capitaneo, Stephano Korybutowicz, duce in Zbaraż, Palatino Similiscensi, Dorsuniscensi, Rudniscensique tenutario. Eustachio Wołłowicz Castellano tro ensi, Procancellario Magni Ducatus Lituaniae, Brestensi, Kobrinensique nostro Capitaneo, Georgio Oszczyk Smolenscensi, tenutario Uczynensi, Nicolao Munwido Dorohostayski Polocensi, lepelensi, wolkowiensique capitaneo, tenutario Szeressoviensi, Tiwuno Gandinensi. Nicolao Kiszka Podlachiae et bielscensi Capitaneo, Gabriele Horno-

z wsią tegoż nazwiska; dobra Szywienty nabyte od Mikołaja Radziwiłła, wojewody wileńskiego; dobra Dwo-

stay Brestensi et Minscensi Kamenecensique Capitaneo, Nicolao Sapieha Minscensi Palatinis. Nicolao Talwosz Samogitiae, Joanne Chlebowicz de Dąbrowna Minscensi Castellanis. Joanne Zamoyski de Zamoście Regni Nostri Cancellario, Bełzensi, Knyszynensi, Zameczensique nostro Capitaneo. Joanne Borukowski Praeposito Lanciciensi, Decano Varsoviensi et Regni Nostri Vicecancellario, Laurentio Woyna, Thesaurario terrestri et Notario Magni Ducatus Lituaniae, Pinscensi, Olitensique Capitaneo, tenutario Kwassoviensi. Hieronymo Comite a Rozdrazow Plocensi, Wratislaviensique Praeposito et Regni Nostri Majore Secretario, Stanislao Ossowski Praeposito Sandomiriensi, Cantore Gnesnensi, Custode Vladislaviensi, Lanciciensique, Canonico cracoviensi et Curiae Nostrae Referendario, Joanne Demetrio Solikowski scholastico Vladislaviensi et Lanciciensi, Joanne Tarnowski Praeposito vladislaviensi kruszwiciensique, secretariis Nostris, Venceslao Agrippa Capitaneo Niemonovicensi, Nicolao Jasieński Notariis Magni Ducatus Lithuaniae, Mathia Kłodziński Archidiacono Miednicensi, Canonico Cracoviensi, Stanislao Krasiński Cantore Cracoviensi secretariis Nostris, aliisque quam plurimis secretariis, dignitariis, officialibus et Aulicis Nostris sincere, devote et fidelibus Nobis dilectis. Datum per manus praefati Magnifici Eustachi Wołłowicz Castellani Trocensis, Magni Ducatus Lituaniae Procancellarii, Brestensis, Kobrynensisque etc. Nostri Capitanei sincere nobis dilecti. Stephanus Rex subscripsit. Nicolaus Jasieński Sacrae Regiae Majestatis in Magno Ducatu Lituaniae Notarius subscripsit manu sua. Nos itaque Stephanus re ipsa, reique aequitate ac potius pietate adducti, fundationis praedictae confirmationem fundationemque ipsam denuo in hisce totius regni generalibus Comiciis de consensu omnium ordinum, confirmamus, ratificamus atque pro authoritate Nostra regia perpetuum illi adjungimus robur nullis unquam temporibus violandum aut infrigendum; hoc praeterea, quae pietas Nostra est, studiumque in Catholicam fidem adjungentes et declarantes, ut bona collegii hujusce superius descripta quemadmodum sunt spiritualibus bonis funditus et ex omni parte incorporata; ita etiam iis omnibus et singulis praerogativis, immunitatibus, privilegiis fruantur et gaudeant, quibus caetera omnia Ecclesiastica bona Nostro in Regno Magnoque Ducatu Lithuaniae fruuntur et gaudent, belli pacisque temporibus; ita ut comprehen. etiam bona Trokielen. quae Nostri Regalis Juris quondam cum essent, commutationem illorum fecimus cum Bonis Serviten. quae erant collegii Societatis Jesu talem, ut omne

rzyszcze, kupione od Mikołaja Krysztofa Radziwiłła, marszałka nadwornego litewskiego (Sierotki); dobra Żmujdki,

jus Nostrum Regale in Collegium dictum transfuderimus, nihil pro nobis successoribusve Nostris omnino relinquentes una cum jure patronatus ad praesentandum plebanum pro voluntate arbitratuque collegii dicti, verbo Nostro regio omnem illi evictionem, si quid controversiae ratione fundi olim exoriri posset pollicentes, prout est copiosius in speciali a Nobis hac de re concesso privilegio. Et quoniam ea vis est doctrinae, ut uno tempore de multis non solum praesentis saeculi hominibus, verum consequentium etiam saeculorum perpetuitate quadam optime mereat; eo jure dictum collegium Vilnense Patrum Societatis Jesu volumus perpetuo esse, quo jure est alma urbis Nostrae Regiae Cracoviensis Universitas omnesque aliae Universitates ab antiquitate Principumque ac Regum praerogativis commendatae, suisque propriis subselliis nulli judiciorum generi praeterquam propriis Judicibus Universitatis obstrictum. In quorum omnium et singulorum fidem praesentes confirmationis Nostrae literas manu Nostra subscripsimus et sigillo Magni Ducatus Lituaniae mandavimus obsignari. Datum in Conventione Regni generali Varsaviae die vigesima tertia Mensis Februarii, Anno Domini Millesimo quingentesimo octuogesimo quinto. Regni vero Nostri Anno nono. Praesentibus Reverendissimis Illustrissimis Magnificis et Generosis Stanislao Karnkowski Gnesnensi Legato nato et Regni Nostri primate, Joanne Demetrio Sulikowski, Leopoliensi Archiepiscopis, Petro Myszkowski Praemysliensi et Regni Nostri Vicecancellario, Jacobo Woroniecki de Zbaraż Kijoviensi, Martino Białobrzeski Camenecensi Episcopis. Stanislao Comite a Gorka Palatino Poznaniensi, Buscensi, Colensique Capitaneo, Christophoro Radziwiłł Duce in Dubinki et Bierze, Palatino Vilnensi, Boryssoviensi, Urzędoviensi etc. Capitaneo, Eustachio Wołłowicz Castellano Vilnensi, Magni Ducatus Lituaniae Cancellario, Brestensi, Kobrynensique Capitaneo, Petro Potulicki Calissiensi, Alberto Laski Siradiensi, Constantino Duce in Ostrog Kijoviensi, Mareschalco Volhyniae, Joanne Spławski Juniwladislaviensi, Janusio duce in Ostrog Volhyniae et Capitaneo wlodimiriensi, Nicolao a Mielecz Podoliae et Capitaneo Novae civitatis Korczyn Grodecensi, Dolinensique, Philone Kmita Czarnobelski Smolenscensi et Capitaneo Orsanensi, Joanne Tarło de Szczekarzewice Lublinensi et Capitaneo Pilznensi, Nicolao Dorohostajski Polocensi, Gregorio Zieliński Płocensi et Capitaneo Zakroczynensi, Mlavensique, Stanislao Kryski de Drobnin Massoviae et Capitaneo płocensi, Anselmo Gostomski Ravensi, Nicolao a Działyń Culmensi et Capitaneo Bratianensi,

nabyte od Książąt Radziwiłłów, częścią za własne pieniądze; częścią też za legat jakiś zrobiony Jezuitom wileńskim przez ślachcica Tyszkowskiego. Prócz tego nadał im Protaszewicz dwa ołtarze z przywiązanemi do nich wsiami, poddanymi i dochodami w kościele parafialnym w mieście królewskiém Moyszogoła, zwane Radziwiłowszki i Bogdanowszki, i wolny mlew na młynach biskupich w Wilnie i w Werkach, dobrach biskupich o milę od Wilna odległych.

Tak hojnie od samego początku uposażone kollegium jezuickie w Wilnie, znalazło następnie wielu dobroczyńców, którzy ruchomy i nieruchomy majątek jego pomnażali. I tak Stanisław Radziwiłł, jeden z synów Mikołaja Czar-

Janussio de Zbaraż bracłaviensi Palatinis, Stanislao a Tarnow Sandecensi, Joanne Konarski Calissensi, Jacobo Poniatowski Brestianensi, Joanne a Sienno Leopoliensi, Stanislao Włodek de Hermanow Camenecensi et Capitaneo Halicensi Kołomiensique, Joanne Wołmiński Polocensi, Alberto Wilkanowski Płocensi, Stanislao Radzimiński Czernensi, Capitaneo Livensi, Camenecensi, Martino Leszniowolski de Oboszy Podlasensi, Alexandro Siemaszko Braslaviensi, Joanne Hlebowicz Trocensi, Thesaurario Magni Ducatus Lithuaniae terrestri et Notario, Joanne a Kościelec Miedzyrecensi et Capitaneo Bidgostyensi, Georgio Mniszek Radomiensi et Capitaneo Sanocensi, Sokoliensique, Joanne Myszkowski Zarnoviensi, Nicolao Herborth de Fulstyn Haliciensi Capitaneo Leopoliensi, Simone Subski Junowłodensi et Capitaneo Gostynensi, Castellanis, Andrea Opaliński de Bnin Supremo Regni Mareschalco Generali Majoris Poloniae Sremensique Capitaneo, Joanne de Zamoście Regni Cancellario et Generali Exercituum nec non Cracoviensi, Knysinensi Capitaneo, Joanne Dulski Castellano Culmensi, Thesaurario Regni Generali, Branscensi, Surazensi Capitaneo, Leone Sapieha Magni Ducatus Lithuaniae Procancellario, Markoviensi, Miadzialensique Capitaneo, Alberto Radziwiłł Duce in Ołyka et Nieświeź Curiae Magni Ducatus Lituaniae Mareschalco, Caunensi Capitaneo, Petro Tylicki Secretario Majore Regni, Gnesnensique Praeposito, Canonico Cracoviensi, Joanne Tarnowski Referendario curiae Regni, Vladislaviensi, Łęczyciensique, Crusuiciensique Praeposito, et aliis quam plurimis Secretariis et aulicis Nostris ad praesens testibus fide dignis. Stephanus Rex. Leo Sapieha Vicecancellarius Magni Ducatus Lithuaniae.

nego, Wojewody wileńskiego darował mu r. 1593. miejsce zwane Łukiszki pod Wilnem, o którémto miejscu, czyli willi tak się Poszakowski w *Kalendarzu większym jezuickim*, wyraża: »Łukiszki, miejsce *rekreacyi* i *konwalescencyi* zakonnéj, niepodobna jak wesołe, które się może słusznie nazwać Wersalem albo *Fontenebleau* litewskim.« Wieliczko Jan, Podstoli Oszmianski, darował mu w roku 1598. uroczyszczé, nazwane Sausupy. Melchior Giedrojc, biskup żmudzki r. 1606. folwark Rzeszę z wolném rybołówstwem na wszystkich jeziorach giedrojckich.[1]) Wilczowski Stanisław, kanonik wileński, folwark Bezdany roku 1609., a w roku 1610. zapisał im kamienicę z warunkiem płacenia przez lat 25 czyńszu na kaplicę Bożego Ciała; Urszula i Maurycy, nieznajomego nazwiska, kupiwszy w r. 1632. kamienicę Parulowską w Wilnie za summę 4750 złotych ówczesnych, oddali ją kollegium akademickiemu, naznaczywszy z niéj corocznie po 140 złotych na kościół ś. Jański, to jest, akademicki; Adryan Wierzbicki, sekretarz królewski, zapisał mu w r. 1623. dobra Błonie; Wojciech Kiewlicz i brat jego ksiądz Stanisław Kiewlicz, darowali mu w r. 1635 i 1662. kamienicę swoję w Wilnie, na ulicy Rudnickiéj stojącą, niegdyś Tomkowiczowska zwaną. W roku 1652. Paweł Laskowski zapisał mu dobra Kościeniewicze, od których w r. 1653. za przywilejem króla Jana Kazimierza wieś Łocewicze do missyi kościeniewiczowskiéj odłączył; w r. 1662. Kazimierz Woysznarowicz, kanonik wileński, darował mu kamienicę niegdyś Klukowskiéj, na ulicy niemieckiéj stojącą, z warunkiem, ażeby prócz professorów etyki i retoryki, była także przy akademii katedra polityki; Jerzy Tyrawski w roku

[1]) »Patresque Societatis Jesu, quod erudiendae juventuti operam darent, singulariter complexus, collegium eorum Vilnense, praedio Rzesza auxit: Kojałowicz *Miscellanea* pag. 15. Ten sam Giedrojc utrzymywał swoim kosztem czterech młodzieńców w szkołach jezuickich w Wilnie.« Propterea — mówi Kojałowicz — ad juvenum ex haereticis familiis prognatorum educationem et bonarum literarum disciplinas de proprio impensas suppeditabat.«

1703. darował mu kamienicę niegdyś Ładzikowską; Cypryan Paweł Brzostowski, wojewoda trocki, zapisał akademii 50,000 złotych, i wielu innych, o których czytelnik znajdzie wiadomość w Niesieckim, *Rocznikach Dobroczynności*, Kraszewskiego *Wilno* i indziéj. — Majątkiem ruchomym i nieruchomym akademii zawiadowało dwóch prokuratorów. Jednego obowiązkiem było strzedz i bronić praw akademii w jurystycznym względzie, drugi zajmował się administracyą dóbr.[1])

b. **Wydziały.**

Według przywileju Stefana Batorego i Bulli Grzegorza XIII. miała w początkach akademia jezuicka w Wilnie dwa tylko wydziały, to jest, filozoficzny i teologiczny. W środku 17go wieku przybył do nich wydział prawny. Wydział medyczny zaprowadziła w akademii wileńskiéj kommissya edukacyjna dopiero po zniesieniu Jezuitów.

1) *Wydział filozoficzny.* W dziełku: *Epicedia in Funebres Exequias Valeriani* (Protaszewicz) *Episcopi vilnensis,* wydaném w r. 1580. przez kollegium i akademią wileńską, opłakują śmierć tego biskupa między innemi naukami także filozofia, matematyka, logika, retoryka, poetyka, grammatyka, hebrajska, grecka i łacińska. Z tego pokazuje się, że w samych początkach akademii wykładano w wydziale filozoficznym rozmaite części filozofii, matematykę, retorykę, sztukę rymotworczą i języki starożytne. Że zaś uczniowie przy wielu uroczystościach popisywali się wierszami w nowszych językach pisanemi, jakoto w francuzkim, niemieckim, włoskim, a nawet w angielskim, wnosić można słusznie, że języków tych w wydziale filozoficznym uczono, jeżeli nie publicznie, to zapewne prywatnie.

W środku 17go i w 18. wieku wykładano w tym wydziale następujące przedmioty: 1) etykę i politykę,

[1]) Tu jest mowa tylko o uposażeniu samego kollegium jezuickiego; bo *Domus profes. domus tertiae probationis*, nowicyat i seminaryum papiezkie w Wilnie, miały swoje osobne majątki.

2) fizykę, 3) metafizykę, 4) logikę, 5) filozofią, 6) matematykę, 7) retorykę, 8) historyą, 9) geografią, 10) poezyą, 11) język łaciński, 12) język francuzki i 13) język niemiecki. Do tych przedmiotów przybyła na samym schyłku zakonu Jezuitów w Polsce nauka astronomii.

Professor stojący na czele wydziału nazywał się, jak w innych akademiach, dziekanem, lecz zwykle był nim professor teologii, co dowodzi, że cała akademia wileńska pod zarządem Jezuitów nie była niczém więcéj tylko szkołą duchowną, teologiczną, do któréj wydział filozoficzny młodzież przysposabiał. Wydział ten podzielonym był na nauki ściśle filozoficzne i na nauki piękne, (humaniores litterae), które niczém więcéj nie były jak niższe klassy szkół jezuickich po retorykę włącznie. Miały one to samo znaczenie w akademii wileńskiéj co szkoły prywatne, a późniéj Nowodworskiego w akademii krakowskiéj, to jest, przysposobiały młodzież do słuchania właściwych kursów akademickich.

Cały wydział filozoficzny nie posiadał osobnego majątku; niektóre jednakże katedry miały swoje własne uposażenie. Tak n. p. katedra *polityki* posiadała własną kamienicę w Wilnie, zapisaną jéj przez Kazimierza Wojsznarowicza, kanonika wileńskiego w r. 1662.

Po zniesieniu Jezuitów, gdy kommissya edukacyjna akademią wileńską na nowo urządziła, wydział filozoficzny wcielonym został częścią do *kollegium moralnego*, częścią do *kollegium fizycznego*. Języki starożytne, starożytności greckie i rzymskie, wymowa i poezya, ekonomia polityczna i filozofia, przyłączone zostały do kollegium moralnego; wyższa matematyka, astronomia, fizyka i historya naturalna, dostały się kollegium fizycznemu.

2) *Wydział teologiczny*. Podobnie jak w akademii krakowskiéj, jak w zagranicznych akademiach jezuickich np. ingolstadzkiéj, pragskiéj i t. d., wydział teologiczny grał główną rolę w akademii wileńskiéj. Już za panowania Wazów, gdy w wydziale filozoficznym uczyło pięciu, w wydziale prawnym jeden, w wydziale teologicznym, licząc

w to katedry prawa kanonicznego, uczyło 10 professorów. Przedmioty w wydziale tym wykładane, były następujące: 1) teologia moralna, 2) kazuistyka, 3) polemika, 4) dogmatyka, 5) języki wschodnie, to jest, hebrajski, 6) prawo kanoniczne. Wydział ten miał swego dziekana. Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna przyłączyła wydział teologiczny do kollegium moralnego.

3) *Wydział prawny.* Do roku 1644. nie było w akademii wileńskiéj wydziału prawnego. Fundował go Kazimierz Lew Sapieha, ustanowiwszy czterech professorów prawa, złożywszy na ręce rektora kollegium jezuickiego w Wilnie 12,500 złotych ówczesnych i zobowiązawszy się nadto złożyć jeszcze 25,000 złotych. Procent od pierwszéj summy dzielonym był pomiędzy wszystkich czterech professorów; od drugiéj tylko pomiędzy dwóch professorów świeckich, wykładających prawo cywilne. Prócz tego przeznaczył Sapieha dla ostatnich po kilka set złotych rocznie na gospody. Takie uposażenie wydziału prawnego było do roku 1655. W tym roku testamentem, dnia 30. Lipca zdziałanym, cofnął Sapieha summę 25,000 złotych, a w miejsce jéj oddał na ten sam cel kollegium wileńskiemu majętność swoję Paczajewicze, w powiecie orszańskim leżącą. »Ażem — są słowa jego testamentu — WW. OO. S. J. przy akademii wileńskiéj będącym na prowizyą czterech professorów *juris prudentiae*, którą oni tam z łaski Bożéj już od czasu niemałego czytają, dawszy na to 12,500 złotych do ręki Jegomość księdza Grzegorza Szyndorfa, rektora natenczas wileńskiego S. J. obligowałem się był zapisem moim osobliwym oddać jeszcze 25,000, tedy miasto téj summy i respektem budynku na obmyślenie sposobnego mięszkania dwiema świeckim professorom, którzy dotąd *quotannis* kilka set złt. brali z skarbu, upatrując to za rzecz pewniejszą i onym pożyteczniejszą, nie mniéj postrzegając, żeby ta fundacya, według osobliwie danego na to zapisu mego, *in perpetuum* zachowana była, majętność moją w powiecie orszańskim leżącą, nazwaną Poczajewicze, jako tenże zapis mój wie-

czysty wyraża, Jegomości księdzu Wojciechowi Kojałowiczowi, rektorowi kollegium i akademii wileńskiéj S. J. i po nim następnym rektorom, służyć i należeć ma wiecznemi czasy, a Jegomość ksiądz rektor teraźniejszy, albo po nim następujący, ma i powinien będzie oblig mój na pomienione 25,000 złotych summę do Ichmość panów exekutorów tego testamentu mego wyżéj mianowanych oddąć, aby skasowany był i wagi żadnéj nie miał.«

Jeszcze za życia Sapiehy sprowadzonymi zostali na professorów prawa cywilnego z akademii ingoltstadzkiéj naprzód Szymon Dylger i Jerzy Szawer z Augsburga, a późniéj nieco Aaron Alexander Olizarowiusz, autor szacownego dzieła *De politica hominum Societate.*

Nim kursy prawa cywilnego w akademii wileńskiéj otworzone zostały, wyrobili sobie Jezuici u Władysława IV. przywilej na to r. 1641. tudzież na uczenie sztuki lekarskiéj. Monarcha w danym im przywileju, pozwala akademii tak w medycynie jako i w prawie udzielać stopni akademickich ubiegającym się o te stopnie, i professorom obydwóch wydziałów przyznaje te same prawa i swobody, jakich używali professorowie wydziału teologicznego i filozoficznego.[1])

[1]) Vladislaus IV. Dei Gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Samogitiae, Masoviae, Livoniae, Smolensciae, Czerniehoviaeque, nec non Suecorum, Gottorum, Vandalorumque Haereditarius Rex. Significamus praesentibus literis Nostris, quorum interest universis. Quod cum Nobis compertum sit Patres Societatis Jesu in Collegio et Academia Vilnensi ejusdem Societatis maximos fructus attulisse et in dies affere Magno Ducatui Lituaniae et vicinis provinciis, liberales artes, scientias philosophiae ac Theologiae publice docendo, et speretur non minores afferendos fore, si in eadem academia praelegatur Jus Canonicum ac Civile, et Medicina, ex omnium voto et desiderio. Nos proinde attendentes utilitati ac desiderio communi M. D. Litua. ac vicinarum Provinciarum, vestigiis quoque insistendo Antecessorum Nostrorum sanctae memoriae Poloniae Regum, qui privilegiis ac immunitatibus praedictam Academiam exornarunt, supplicationibus Consiliariorum et officialium Nostrorum inclinati, indita jam privilegia Nostra etiam

Wydział atoli prawny nie długo się utrzymywał. Po wojnach szwedzkich za Jana Kazimierza nie masz już śladu prawa cywilnego w akademii wileńskiéj; prawo zaś kanoniczne wcielono do wydziału teologicznego. Na schyłku atoli panowania Augusta III. Jezuici lękając się wyrzutu od narodu, w którym nauki i oświecenie znacznie dźwigać się już z upadku zaczęły, że posiadając fundusze na katedry prawa cywilnego, też na swój własny użytek obracają, wznowili katedrę prawa cywilnego, wezwawszy na professora tego prawa Antoniego Ostoję Zagórskiego, sekretarza królewskiego. [1])

authoritate confirmantes ac roborantes insuper expressis ac specialibus his Nostris literis concedimus, ut in praenominata Academia Vilnensi Societatis Jesu Jus Canonicum ac Civile et Medicina publice praelegi possint, et ut quicunque digni judicati fuerint in eisdem omnibus facultatibus cum consensu pro tempore existentis Rectoris Collegii et Academiae ejusdem Societatis promoveri valeant ad gradus omnes in aliis Academiis et universitatibus solitos conferri. Volumus etiam et concedimus tam professores praedictarum facultatum et officiales, atque earundem auditores gaudere ac frui iisdem privilegiis, immunitatibus, quibus per Nostros praedictos Sanctae memoriae Antecessores concessis gaudent ac fruuntur de facto reliqui aliarum artium ac facultatum professores, officiales et auditores ejusdem academiae Vilnensis Societatis Jesu. Quam Nostram voluntatem Bono Publico faventem concessionemque his literis Nostris perpetuae firmitatis robur habentibus et habituris stabilimus, firmamus et solidamus. In cujus rei fidem praesentes Manu Nostra subscriptas sigillo Magni Ducatus Lituaniae communiri jussimus. Datum Varsaviae die 11. Mensis Octobris, Anno Domini MDCXLI. Regnorum Nostrorum Poloniae IX. Sueciae 10mo Anno.

Vladislaus Rex.

Franciscus Isaykowski,
Referendarius et Notarius M. D. Lithuaniae.

[1]) Że człowiek ten musiał nie źle znać przedmiot, do którego wykładania był powołanym, dowodzi następująca mowa jego o zacności, potrzebie i pożytku jurysprudencyi, którą miał w akademii wileńskiéj, dnia 21. Lipca 1761.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna przyłączyła wydział prawny do kollegium moralnego; miał on

---

Mowa o Zacności, o Potrzebie y Pożytku Jurisprudencyi, albo prawey Rostropności.

Miana w Akademij Wileńskiey Soc. Jesu, Roku 1761. Miesiąca Lipca dnia 21. Staraniem y nakładem WW. Ichmćw PP. Ignacego y Jerzego Zubowskich, Podstolicόw Województwa Brzeskiego wydrukowana.

Przeszłego lata daliśmy iawny dowod naszego w Prawie Cywilnym jakiegokolwiek Postępku Łacińskim ięzykiem; a to szczegulnie dogadzaiąc zwyczajowi wziętemu po wszystkich Europeyskich Akademiach, gdźie ta Nauka iako y inne poważnieysze nie inaczey traktuie się, tylko po Łacinie; teraz zaś to samo chcemy pokazać po Polsku, ponieważ Oyczyste Prawa w Oyczystym ięzyku naysnadniey zrozumieć się daią.

Przezacni Słuchacze!

Po Polsku zabieram się mówić o ***Juris-Prudencyi*** y początek mowy moiey nie o czym innym, tylko o Zacności, o Potrzebie y o Pożytku tey to nauki, która lubo we wszystkich polerownieyszych Europy krajach tak iest powszechnie wiadoma y zwyczayna, że nie masz prawie żadnego miasta ani miasteczka, gdźie tylko są Szkoły, lub iakiekolwiek dla dobrego rządu Sądowe ***Subsellium***, (a to oboje w każdey nawet wśi, ile znacznieyszey, znaydować się zwykło) żeby się z nią dobrze nieznali, onę nie traktowali, o niey nie wiedźieli, iednakże w Wielkim Xięstwie Litewskim na sto mil wzdłuż y wszerz rozległym, po wszystkich swoich Woiewodztwach y Powiatach tyle rożnych Szkoł y ***Subselliow*** maiącym, tak iest nieznajoma, że tylko tu w Wilnie y to w Akademij ledwo co o niey słychać.

Zacność tedy tey Nauki, pokazuje się naprzód z samego Imienia swego; bo przez to słowo ***Juris-Prudencya***, co do literalnego sensu, nie co innego rozumie się, tylko ***Prawa Rostropność***, dla dystynkcyi od owéj nieprawey, owey bardzo krzywey, cale bezecney, a teraz w modźie powszechnie będącey ***Rostropności*** iako iest: Chytrosć, przewrotność, przebiegłość, niewierność, zdrada, sztuczne podeyście, kłamstwo, omamienie, matactwo, frantostwo, oszustwo, fałsz, obłuda, szalbierstwo, nierzetelność, wykrętactwo, oszukaństwo, machiawelstwo, filuterya, cygaństwo, polityczne złodzieystwo y inne tym podobne nieprawośći y bezprawia, prawey Rostropności y uczćiwości ***e diametro*** przećiwne; bo to pewna, że ci tylko prawdźiwie są y słusznie nazywaią się rostropnemi, ktorzy są w Prawie rostropni, podług owego wszystkim wiadomego przy-

atoli tylko dwie katedry, to jest, prawa rzymskiego i prawa krajowego z postępowaniem sądowém litewskiém. Późniéj przybyła do tego katedra prawa natury i narodów.

---

słowia: ***Juris-prudentes*, *prudentes jure vocantur*.** Ta to prawa y sprawiedliwa rostropność, czyli rostropna sprawiedliwość iest miedzy kardynalnemi cnotami naypierwszą, y nayprzednieyszą cnotą, bo ona prawa przepisuie innym cnotom, iako to: męstwu, wstrzemięźliwości, pokorze, łaskawości, szczodrobliwości etc., które cnoty, poty nazywaią się być cnotami, poki nie wykraczaią za granicę sprawiedliwey rostropności, albo rostropney sprawiedliwości. Ta to Rostropność, która iest fundamentem zupełney y naydoskonalszey Mądrości, podług wyroku Ducha S. przez usta Prowerbialisty mówiącego: ***W sercu rostropnego spoczywa Mądrość; Serce rostropnego ogarnie umieiętność*; *Na twarzy rostropnego jaśnieje Mądrość*.** [1]) Tak owa po całym świecie zawołana Mądrość Salomona, nad którego ani przedtym, ani potym y nie było y nie będzie mędrszego, nie innym iakim sposobem na świat się pokazała, tylko w rostropnym rozsądzeniu dwóch niewiast przeczących z sobą o dziecko żywe y zagniecione, któreyby które słusznie należało. [2]) Rostropność iest właściwym przymiotem poważney sędziwości, tak iako lekkość iest zwyczayna płochey młodości. Rostropność iest nauką porządnego życia, iako wiadoma z doświadczenia wielu rzeczy y onych pamiętna. Alboż nie iest wielka zacność Juris-prudencyi z tego iednego słowa: ***Prudentia*** czyli Rostropność? choć o niey nie zewszystkim, tylko przez część namieniłem. Teraz namienić należy cokolwiek o tym słowie: ***Prawo***, po Łacinie ***Jus***, albo ***Lex*, *aby wiedźieć y widźieć*, *ieżeli y iaka w nim śię znayduie zacność*.**

To tedy słowo ***Prawo***, znaczy ***wyrok***, ***wolą Naywyższey Zwierzchności*.** A iako podług nauki Doktora Narodow: ***Wszelka Zwierzchność y Władza iest od Boga*, *y kto śię sprzećiwia wyższey władzy*, *sprzećiwia śię Bogu*;** [3]) tak wszelkie na świećie Prawo, może śię nazywać Prawem Boskim, y nie bez racyi, ponieważ wszystkich Praw źrzodłem y fundamentem iest ***Dziesięćioro Boże Przykazania*.** W tych albowiem Przykazaniach zawiera śię treść Boskiego y świeckiego Prawa; na co Przezacni Słuchacze snadnie zezwolićie, gdy choć trochę się reflektuiąc, zważyć zechcecie, że pierwsze trzy należą właściwie do Prawa y Sądu Duchownego, śiedm zaś innych do Prawa y Sądu świeckiego. Toć Bog Naywyższy będąc naypierwszym Prawa Stanowicielem y Nau-

---

1) Prov. 17. 18. 2) 3. Reg. 3. 3) Ad Rom. 13.

4) *Wydział medyczny.* Lubo Jezuici mieli od Władysława IV. przywilej z r. 1641. na otworzenie wydziału

---

czyćielem, naypierwszym też na świećie był y iest oboyga Prawa Doktorem; Professorami zaś onego wszyscy Patryarchowie, Prorocy, Wyznawcy, Pustelnicy y inni Święći Pańscy; bo ich funkcya y powinność była *ex professo* Prawo ludowi czytać, wykładać, objaśniać, tłumaczyć, applikować; jako to Pismo S. Starego Testamentu na wielu a wielu mieyscach świadczy; [1]) Ich to iedna zabawa była prawem się bawić nieprzestannie, podług owych słow Boskich do Jozuego: [2]) Niech nie odstępuje Księga Prawa tego od twarzy twojey, ale będźiesz w niey rozmyślał dźień i noc, abyś zachował y czynił to wszystko, co w niey iest napisano, w tenczas będźiesz prostował drogę twoię, y zrozumiesz one.

Ten staro-zakonny zwyczay bawienia śię Prawem nie iest zniesiony przez nowy Testament, gdyż sam Zbawićiel z tym się odzywa: ***Przyszedłem na świat, nie żebym rozwiązał Prawo, ale abym one wypełnił.*** Za tym chwalebnym y zbawiennym przykładem, pośli nieodstępnym krokiem wszyscy Apostołowie, Ewangelistowie, Uczniowie Pańscy, Biskupi, Doktorowie, Kaznodźieje, Zakonow Fundatorowie etc., których Kośćioł Boży chcąc krótko wychwalić ich podięte trudy y starania, wielkie prace y kłopoty, nieźmiernie w Winnicy Pańskiey zasługi, temi tylko wspomina y ogłasza słowy: ***Oni nas nauczyli Prawa twego Panie.***

Prócz tego Boskiego wyraźnie Narodowi ludzkiemu objawionego Prawa, które choć iest tak gruntowne, tak doskonałe, iak co naygruntownieyszego y naydoskonalszego na świećie być może, iednak od postanowioney Naywyższey na źiemi Władzy, podług czasu, mieysca, Osob y innych okoliczności w różnych punktach może zayść y zachodźi dość często dyspęsa, a to na fundamenćie owych słow Ewangelij świętey: ***Cokolwiek rozwiążesz na źiemi, rozwiązano będźie y w Niebie;*** iest ieszcze takie Prawo, w którym żadna ludzka władza nawet ani Boska dyspensować nie może; jako się wszyscy Teologowie na to zgadzaią: A to iest, ***Prawo natury***, które podług Justyniana znaczy to: ***Co natura wszystkie żyiące stworzenia nauczyła.*** [3]) Podług zaś S. Tomasza z Akwinu: ***Jest uczestnictwem Prawa Przedwiecznego; Prawo*** zaś ***Przedwieczne*** nazywa się podług tegoż Doktora Anielskiego: ***Pomiarkowaniem Boskiey Mądrośći, kieruiącym wszystkiemi uczynkami y obrotami w rzeczach stworzonych;*** [4]) Jakże dyspenso-

---

1) Deut. 15. † 31. 9. 11. Jos. 8. 33. 3. Reg. 23. 2. 2. Esd. 8. 8. † 9. 3. 3. Esdr. 2. Macb. 8. 19. 33. 2) Jos. 18. 3) Imper. pr. Instit b. t. 4) I. 2. 9. 9. 1. a 2 & fol. & ad 3.

medycznego i czynili do tego jakieś przygotowania, to przecież nigdy go nie otworzyli. Dopiero po zniesieniu

---

wać by na włosek w tym Prawie, na którym zawisł wszystek rząd y porządek świata całego? Chyba chcąc mieć onego dokończenie, które wtenczas się pokaże, gdy mocy Niebieskie wzruszą się; Słońce zgaśnie, a gwiazdy z Nieba spadną. Same nawet zbawienie ludzkie nazywa się Prawem, a Prawem naywyższym, podług owych słow: *Salus populi suprema lex esto.* Nie wspominam o Prawie Narodow, o Prawie Woyny y Pokoju, o Prawie Cywilnym, które nie iednego iakiego Miasta albo Prowincyi, ale całego prawie Narodu ludzkiego z iak naystarodawnieyszey wszystkich wiekow y czasow mądrości zebranym iest Prawem dla wykorzenienia grubiaństwa, oraz dla zjednoczenia w iedno iednym niby węzłem wszystkie wszystkich Narodow zdania, myśli y serca; Jako to twierdźi sławny za naszych czasow Author Włoski *Faciolatus.* O tych wszystkich choć nie ze wszystkim teraz namienionych Prawach y sprawach różnych *bonae vel malae fidei*, dostatecznie traktuje *Juris-prudencya*, ale nie Statut, albo Konstytucye, nie Kancellarya, albo Palestra która Sądowa, ani naturalnym bez nauki (iako tu w Litwie wielu omylnie rozumieią) doyść można onych dowćipem. Alboż Przezacni Słuchacze z tego, co się namieniło, nie wydaje się wielka, ba nader wielka, wysoka, ba nader wysoka, obszerna, ba niezmiernie obszerna zacność tego słowa: *Juris-prudencya*; *Prawa Rostropność*, z własnego swego imienia naprzod pochodząca.

Powtóre: Zacność *Juris-prudencyi* pokazuje się z Jey definicyi, która podług Justyniana Cesarza tak śię w sobie ma:[1]) *Juris-prudencya iest Boskich i ludzkich rzeczy Poznawanie, słuszności y niesłuszności znajomość:* Przez *Poznawanie Boskich y ludzkich rzeczy*, rozumie się to wszystko, cokolwiek Filozofia, Teologia naturalna, Matematyka na dziewiętnaśćie osobnych nauk podług Wolfiusza podźielona, y słowem mówiąc, wszystkie na świećie zwyczayne do objaśnienia y rozpostrzenienia rozumu, do poprawy obyczajow, do nabycia sławy, fortun y honorow, do rozrywki umysłu, do nasycenia zmysłow, do zachowania zdrowia y życia ludzkiego reguluiące się Nauki w sobie zawieraią. Przez *znajomość zaś słuszności y sprawiedliwości*, rozumie się ostatni naywyższy stopień ludzkiey mądrości, doskonałości y uszczęśliwienia; bo Sprawiedliwość nie co innego znaczy, podług

---

1) §. 1. Instit. h. t.

Zakonu komissya edukacyjna przeniosła szkołę lekarską wraz z darowanemi przez króla Stanisława Augusta zbio-

---

tegoż Justyniana, tylko *stateczną a nieustanną wolą y chęć oddać każdemu, co komu podług prawa y słuszności należy.* [1]) Ona iest własnością samego Boga, bo Bóg iest sprawiedliwy w słowach, w obietnicach, w nagrodach y karach swoich. [2]) Ona czyni błogosławionemi, y tych, którzy iey łakną y pragną, [3]) y tych, którzy ią opowiadaią uszom słuchaiącym; [4]) W onę przybrany człowiek, nigdy nie iest widziany, aby był opuszczony, owszem zawsze ma kwitnąć iak palma, nawet będzie iaśniał iak Słońce przez nieskończone wieki; [5]) Jey szukać naypierwey każe Chrystus Pan z obietnicą, że wszystko inne będzie dodano. Przez nią zmacniaią się Trony, Majestaty; Ona podnasza Narody do większey potęgi, sławy, reputacyi y szczęśliwości. Więcey zależy na iey utrzymaniu, niż na utrzymaniu całego świata; podług owych słów: *Pereat mundus, fiat Justitia.* Ona zawiera w sobie wszystkie cnoty, y będąc nayznacznieyszą między niemi, tak iasnością swoią oczy ludzkie przeraża, iż ani ranna, ani wieczorna Jutrzenka światłem swoim, za świadectwem Arystotelesa, iey się nie zrówna; y dla tego podług S. Augustyna nazywa się Słońcem Cnot wszystkich. O iak wielka ztąd zacność dla tey nauki, która wszem wobec rozkazując uczciwie żyć, nikogo nieurazić, każdemu oddać, co komu należy; właściwie tey cnoty uczy; bo *quod jure fit, juste fit.* Może się ona nazwać słusznie Słońcem nauk wszystkich, wszystkie nauki względem iey tylko gwiazdami, o których wiadome Polskie niesie przysłowie: *Niedbać o gwiazdy, kiedy słońce świeci.* Y któraż (proszę) nauka tak wysoko, tak rozległe, tak wspaniale, tak słusznie zacność swoią wyprowadzić może? Otoż w krótkich słowach wyraziło się; Jaka iest zacność Juris-prudencyi, z własney iey denominacyi y definicyi pochodząca. Teraz krociuchno namieni się iak ona iest potrzebna, y komu naybardziey potrzebna.

To pewna, że wszystkie na świecie nauki są potrzebne, tak iako członki ciału, aby iedne drugim dopomagały; z tym wszystkim, niektóre z nich są potrzebnieysze, bo są rządzące y dysponuiące drugiemi. Tak głowa y serce w ciele ludzkim panują nad wszystkiemi innemi ciała członkami. Tak zdrowy rozsądek y żądza sprawiedliwości nad wszystkie inne chwalebne przymioty duszy y umysłu; tak też między naukami potrzebnemi nauka Jurisprudencyi powinna być uznana za naypotrzebnieyszą. Nikt się w tey

---

1) Imp. pr. Institt. b. t. 2) 2. Mach. 1. 25. 3) Math. 5. 6. 4) Eccl. 25. Proverb. 16. 25. 5) Sap. 3. Dan. 12. 3. Math. 13.

rami, z Grodna do Wilna, rozszerzyła ją i wcieliła do kollegium fizycznego, i tym sposobem powstał przy aka-

---

mierze, tak rozumiem, nie odzowie z tym choć w naszym kraiu barzo zwyczaynym słowem: *Nieposzwalam*. Ale to może być, że nie ieden pomyśli, komuż ta Juris-prudencya tak barzo potrzebna? Na to odpowiadam, iż ona iest nieodbicie potrzebna, powszechnie mówiąc, każdemu człowiekowi, ktory tylko życzy sobie mieć sprawiedliwy we wszystkich rzeczach rozsądek y sprawiedliwość ś. kocha; mówiąc zaś w szczegulności, ona koniecznie potrzebna Młodźi szlachetnie urodzoney, a do godności bądź w duchownym, bądź w świeckim stanie aspiruiącey podług owey dobrze znajomey sentencyi: *Dat Justinianus honores.* Godności zaś miedzy naywyższemi na świecie nie masz wyższey iak być Sędźią, bo tą godnością zaszczyca się sam Bóg Naywyższy, będąc Sędźią całego świata,[1]) a źiemscy Sędźiowie są iego namiestnicy y Bogami nazywaią się na wielu mieyscach Pisma świętego.[2]) Godność Sędźiowska dawnieysza na świećie, niż Królewska, bo nim Królowie nastali, Sędźiowie rządźili ludem Bożym przez 350 lat.[3]) Sędźiami źiemskiemi są naprzod w Duchownym Stanie Stolica Apostolska w Rzymie Papież, Patryarchowie, Prymasowie, Arcybiskupi, Biskupi, y inni Duchowni Przełożeni podług porządku Hierarchij Kościelney; w Świeckim zaś Stanie Cesarze, Królowie, Monarchowie, Xiążęta, Panowie oddzielni y inni do sądzenia spraw ludzkich wyznaczeni podług porządku y Prawa sobie na to służącego. Te wszystkie Zwierzchności y Władze doczesne, niczym się bardziey nie bawią, iako Sądami, albo sami przez się, albo przez swoich Namiestnikow pod ich iednakże imieniem, y z wolną zawsze do nich, osobliwie *in personalibus* appellacyą, bo to iest istność y treść ich Dostoieństwa.

Jak tedy, proszę, można być Sędźią, nie znaiąc Prawa? Jak można znać y rozumieć Prawo, nie traktowawszy Juris-prudencyą? Toć Juris-prudencya iest nauka koniecznie potrzebna, ba nad inne wszystkie naypotrzebnieysza, osobliwie tey Młodzi, która za przykładem sławnych y wysoce Oyczyznie swoiey zasłużonych Przodków swoich do poważnych Urzędów y Honorów iest urodzona. Ale iak traktować Juris-prudencyą w takim kraju, gdźie ani Szkoł,

---

1) Gen. 18. 5. Deut. 10. 17. Job. 34. Psalm. 7. 9 † 61. 13. † 93. 2. † 95. 13. Isai. 11. 3. Eccl. 35. 22. 27. Jerem. 17. 10. † 25. 14. Math. 16. 27. † 25 31. Act. 17. 31. Rom. 2. 6. 2. Timoth. 4. 5. Hebr. 1. 2. 3. 2) Deut. 25. 1. † 27. 19. Jos. 4. 19. 1. Reg. 8. 1 † 15. 2. Par. 19. 6. 9 Eccl. 4. 50. † 10. 11. Prov. 18. 5. 3) Act. 15. 20.

demii wileńskiéj wydział medyczny. Wykładano w nim następujące przedmioty; 1) medycynę teoryczną, 2) ana-

ani Professorów na to wyznaczonych nie masz? Jak zaś dostać Professorów, nawet dostawszy iak utrzymać, gdy prowizya dla nich podług teraźnieyszey we wszystkim drożyzny, y podłey monety iest nader szczupła, ba cale a cale nie wystarczająca? Słusznie w takim kraiu można zawołać słowy Izaiasza Proroka: ***Gdzież iest ten, który Prawa rozważa słowa?*** 1) Jacyż w takim kraiu Sędźiowie? Jakież Sądy? Jakie Ziazdy y Rady publiczne? Jakie ich Seymy? Jakie ich Seymiki? Jacyż tam bywaią obierani posłowie? Jacyż Deputaci? Jacyż są, co z takich Posłów lub Deputatów zostaią Urzędnikami Grodzkiemi, Ziemskiemi, Dignitarzami, Wielkiemi Ministrami y Senatorami? Czy wiedzą oni wszyscy o mocy, władzy y obowiązkach Urzędów swoich? Czy postrzegaią, czy wypełniaią one? Daymy to, że wielu iest takich, którzy wiedzą, znaią, postrzegaią y wypełniaią one; ale iakim, (proszę) sposobem? Zaiste nie inaczey tylko tak, jak prywata y interes własny każe, ale nie tak, iak Dobro powszechne Rzeczypospolitey y ich przyśięga dyktuie. Cóż mówić o Miastach, Miasteczkach, o Xięstwach. Hrabstwach, Ekonomiach, Kluczach, Włościach, Maiętnościach y wszelkich bądź Królewskich, bądź Szlacheckich, bądź Duchownego Stanu wielkich, obszernych, rozległych, intratnych, zamożnych Dobrach, będących pod Sądem y Rządem to Kommissarzów, to Gubernatorów, to Starostów, to Ekonomów, to Administratorów, to Urzędników, Namiestników, Woytów, Landwoytów, Ciwunów, Szołtysów y innych podług mieysca y kraiu przezwanych Przełożonych! Jakiż tam Sąd? Jakiż tam Rząd? Albo raczey, iak wielki przeciw Boskiemu y ludzkiemu Prawu panuje nierząd? Ach strach y pomyślić, nie tylko wymowić! A przećież każdy z nich iest Sędźią! bo każdy Minister ma Sądy y Jurisdykcyą swoię; każdy Senator sądzi Sądy Seymowe y Kommissarskie; oraz Grodzkie, prócz niektórych excypowanych; nie wyliczam innych różnych a różnych *Subselliów*, *aż* do Maydeburskich, Woytowskich, Landwoytowskich, Szołtyszowskich y całego Gminu Sądów. Co to tam za Agenci, Attendenci, Instygatorowie, Prokuratorowie, Plenipotenci, Patronowie, Regenci, Pisarze? Wieluż jest miedzy niemi, co o Juris-prudencyi wiedzą? wieluż tedy prawdziwych Jurystów? boday nie więcey Rabulistów, Kauzyperdów, Mataczów, Wykrętaczów? O iak, iak mizerni Sędźiowie y Sądowi co nie znaią Prawa! O iak ciężko oni zawodzą sumnienie swoie, po-

1) Isai. 13.

tomią, 3) materyą medyczną, 4) chirurgią, 5) akuszeryą. Z nauk zaś pomocniczych botanikę.

---

deymuiąc się na tę funkcyą, do ktorey nie maią dostateczney zdolności! O iak ciężko się oni obciążają na reputacyi y substancyi swoiey, bo obowiązani są nagrodźić Oyczyznie y stronom dla swoiey niedoskonałości pokrzywdzonym, podług wyroku Oyca S. Benedykta XIV. [1]) Przeto słusznie Psalmista Pański przestrzega, mówiąc: ***Erudimini, qui iudicatis terram***, [2]) każe koniecznie Sędźiom uczyć się, a czegoż? nie tańcować, nie fektować, nie ięzyków, wierszyków, komedyek, komplementów, lub innych nauk, y manier poniekąd zgodnych y potrzebnych, iako się dźieje z wielkim kosztem po Dworach, po Konwiktach y Szkołach Litewskich, ale uczyć się y słuchać Prawa, bo podług Psalmisty 18. ***Prawo daje mądrość Maluczkim***, to tym bardziey Sędźiom; a podług Prowerbialisty: ***Kto odwraca uszy swoie, aby nie słuchał Prawa, modlitwa iego będzie przeklęta.*** [3]) Tak Duch Św. iąsnie y wyraźnie o tym upewnia: Sam Bóg nawet Naywyższy chcąc mieć w porządku Lud swoy, roskazał Moyżeszowi, aby postanowił Sędźiow y Nauczycielów, ***Judices et Magistros constitues, Deut.*** 16. Jakichże proszę Nauczycielów? zaiste nie innych, tylko Nauczycielów Prawa, bo ci y Sędźiom y Sądom są potrzebni. ***Erudimini, qui iudicatis terram.*** Dość podobno mówić będźie o potrzebie Juris-prudencyi y dla tego opuszczam liczne świadectwa Pisma S. oraz wielu a wielu tak Kościelnych iako świeckich Greckich, Rzymskich y innych bądź dawnieyszych bądź poźnieyszych wielce poważnych Autorów, nawet Narodu Polskiego, osobliwie w Przedmowach do Statutu y Konstytucyi obszernie o tym mówiących.

Dla krótkości czasu nie wyliczam też Pożytki dla całego kraju z tey Nauki wynikaiące, na ktorych polerownieysze Narody dobrze się znaią y ich doznawaią, dla tego też w tę naukę naybardziey się funduią. Tak w samym Rzymie 24000 Jurystów, a Teologów tylko 9000 rachuią, w Neapolu zaś że iest większe y ludnieysze Miasto od Rzymu 30000 Jurystów nayduie się. Cóż mówić o Paryżu, o Londynie y innych nayznacznieyszych Europy Miastach lub Kraiach na świecie nayporządnieyszych, nayludnieyszych, naypienieżnieyszych, nayobfitszych, naypotężnieyszych, iako to: Anglia, Hollandia, Wenecya, Włochy, Francya, Niemcy y inne sławnieysze Kraie w Europie, a w Azyi Chiny, maiące w sobie ludu, podług świadectwa Geografow dwa razy tyle, ile w Europie naydować się

---

1) Instit. XLVI. n. 23. 2) Psal. 2. 3) Prov. 28.

c. **Bursy.**

Przy akademii wileńskiéj było kilka burs, to jest, domów przeznaczonych na mięszkania dla ubogiéj młodzieży, gdzie ona bezpłatnie stół, opał i inne wygody życia po-

może? które wszystkie swoie uszczęśliwienie przyznaią dobremu Rządowi y Porządkowi, Rząd zaś dobry swoim Sędźiom, Sądom, Urzędom y Subselliom, różnie a różnie podług potrzeby podźielonym, a przez naukę Juris-prudencyi w Prawie y w Słuszności dobrze y iaśnie oświeconym. Tak to dobro pospolite całego Państwa zawisło iedynie na nauce Juris-prudencyi. Tak to wszystek nierząd y nieporządek całego Kraiu pochodźi szczegulnie z zaniedbania tey to nauki. Kto tedy Oyczyznie swoiey dobrze życzy, a to każdy wierny Patryota czynić powinien, osobliwie profituiąc z Jey łaski w Honory, w fortuny, w Krolewczyzny, w Beneficia, lub inne znaczne maiąc z urzędu swego dochody, nie może lepszym, pewnieyszym, skutecznieyszym y prędszym sposobem miłość y wdźięczność swoię ku niey pokazać, iak staraiąc się o podźwignienie Juris-prudencyi, już ledwo co tleiącey na tych mieyscach, gdzie za początków swoich wspaniale świeciła, tam zaś, gdźie iey przedtym nie było, y teraz nie masz, a inne są szkoły y Subsellia (co oboie przykładem cudzoźiemskim w każdey nawet wśi, ile osiadleyszey naydowaćby śię powinno) onę *de nova radice* fundować, założyć, zaszczepić, ile że się to może stać z mnieyszą daleko pracą y kosztem, niż fundować Sądy, Seymiki, Seymy, Trybunały; niż stawić Pałace, Zamki, Miasteczka, Miasta, niż utrzymywać po Woiewodztwach y Powiatach partye, scissye, intrygi, fakcye, emulacye y inne mniey chwalebne, a barzo kosztowne nawet niebespieczne machinacye. Skoro w iakim kraiu Juris-prudencya zaiaśnieie, wraz tam Dobro pospolite ze wszech miar niezmiernie się pomnaża: *Gdźie iest Prawa Rostropność, tam zdrowy Rozsądek, tam święta Sprawiedliwość, tam dobry Porządek.* Otoż zacność, potrzeba y pożytek z tey Nauki pochodzący. To tylko szkoda y wielka, a niepowetowana szkoda, że ta Nauka, albo raczey Słońce nauk wszystkich tak ciężkie, tak grube, y tak długo trwałe na horyzoncie Litewskim cierpi zaćmienie. Wiele byłoby do mówienia, gdybym miał mówić o Przyczynach y Skutkach bardzo wszystkim szkodliwych tego to zaćmienia; ale to ná inny czas wolnieyszy odkłada się, teraz zaś kończę iuż mowę moią, gdy zaczynam czytać podane do rostrząśnienia niektóre potrzebne Pytania z Juris-prudencyi wyięte, etc.

bierała. Bursy te, albo jak je tu nazywano, konwikty były: *waleryański*, *bejnartowski* czyli *ambrożyański* i *korsakowski*.

1) *Konwikt waleryański*, założony przez Waleryana Protaszewicza i od imienia jego tak nazwany, wziął początek r. 1577. »Dla umieszczenia konwiktu — mówi uczony Jaroszewicz w *Obrazach Litwy*, Tomie III. str. 219. — nadał biskup Waleryan OO. Jezuitom r. 1575., dnia 24. Września połowę domu murowanego przy ulicy zamkowéj, kupionego od Anny z Radziwiłłów Sadowskiéj. Powodem do zaprowadzenia konwiktu było, że młodzież szkólna z przyczyny liczby wówczas małéj mieszkańców katolickich w mieście, lokując się w domach kacerzy, mogła się łatwo ich błędami przejmować. Co się tyczy bursy dla uczniów ubogich krajowców i obcych, tę fundował biskup r. 1577., oddawszy na mięszkanie kamienicę przy ulicy bernardyńskiéj, na opatrzenie zaś i żywność dwa inne domy przy ulicy biskupiéj, tudzież sklep na zamkową ulicę wychodzący, a tego wszystkiego dozór i szafunek poruczył Jezuitom. Ten fundusz bursy pomnożonym został o kilka tysięcy złotych ówczesnych w roku 1585. przez kanoników wileńskich Gorskiego, Wolskiego i Niemczynowicza. Wkrótce potém, to jest, r. 1588., dnia 12. Stycznia, Jerzy Juryewicz Chodkiewicz zapisał na rzecz téjże bursy 1000 kop groszy litewskich (około 21,400 złotych polskich), a w roku 1601. oddał dla niéj kamienicę biskup Benedykt Woyna. Jednakże po śmierci Waleryana bursa ta z należytą pilnością nie była utrzymywaną. Dopiero roku 1595. doznała pewnych ulepszeń staraniem Alexandra Komulea Nuncyusza papiezkiego, który z polecenia Klemensa VIII. zwiedzał dyecezyą wileńską. Odtąd miał być zawsze Litwin przełożonym i sami Litwini w bursie, którzy przy wyjściu z funduszu udowodnić byli winni odniesioną z nauk korzyść przez bronienie publiczne jakiéj rozprawy z fizyki lub logiki, a ktoby się chciał od tego uwolnić, musiał za każdy rok pobytu w bursie po złotych 50 zapłacić. Nieporozumienia względem administracyi bursy były powo-

dem, że w r. 1604., dnia 6. Lutego Jezuici zrzekli się byli zawiadywania tym instytutem, lecz w r. 1631., dnia 3. Października znowu ją przyjęli, otrzymawszy od kapituły przelew sum funduszowych téj bursy na rzecz zgromadzenia.«

2) *Konwikt bejnartowski*, *czyli ambrożyański*. »Zakład pierwszy tego funduszu uczynił roku 1602. ksiądz Ambroży Bejnart, kanonik wileński, zapisując na utrzymanie ubogich uczniów 4000 kóp groszy litewskich, czyli 10,000 złotych polskich i oddając tę summę pod zawiadowanie kapituły wileńskiéj. Roku 1606. za wolą wizytatora dyecezyi wileńskiéj, do tego funduszu z dochodów biskupich dodano 8000 złotych polskich. Roku 1640. ksiądz Tomasz Sieliga, wikaryusz katedry wileńskiéj, legował 1250 złotych polskich. Roku 1643. ksiądz Michał Żagiel, prałat kapituły wileńskiéj, zapisał [1]) złotych polskich 2150. Roku 1649. Stanisław Beynart, skarbny litewski, zapisał złotych polskich 11,000, z tych 10,000 złotych kapituła odebrała, a 1000 oparte na Kietuwiszkach są jeszcze do uzyskania (r. 1820). Roku 1672. ksiądz Jan Kuncewicz, proboszcz kościoła ś. Nikodema w Wilnie, zapisał na tenże konwikt kamienicę na ulicy zamkowéj pod No. 185. poło-

[1]) Wyjątek z testamentu X Marcina Żagiela 1643. r. dnia 5. Lipca zrobionego »Do bursy ambrożyańskiéj trzem bursakom stanu ślacheckiego a narodu litewskiego na sukienki, każdemu po złotych 15, a osobliwie na papier wszystkim trzem złotych 5 na każdy rok wiecznemi czasy leguję i zapisuję.«

»Złotych półtora tysiąca, które mi został winien sławnéj pamięci JMX. Marcyan Tryzna, podkanclerzy W. X. L. na co jest oblig mnie od JMCi dany, leguję i zapisuję na bursę ambrożyańską w Wilnie, prosząc JMPanów Exekutorów, aby te półtora tysiąca złotych od sukcessorów nieboszczyka księdza podkanclerzego odebrawszy, kontraktem wyderkafowym na pewne miejsce dali, jakoby z czynszu od téj summy przychodzącego, trzech bursaków ślachty narodu litewskiego z pokrewnych moich, a w niedostatku tych, tedy i z domów obcych, byle ślacheckich, chowani byli wiecznemi czasy, którym nadto wyżéj na sukienki naznaczyłem osobliwą prowizyą.«

żoną. Z tego funduszu przez exdywizyą Sitca, majątku podskarbiego Brzostowskiego utraciła kapituła złotych 2000; na kupienie i naprawę dwóch kamienic w Wilnie wydała złotych polskich 10,514., resztę zaś kapituła lokowała częścią na swoich, częścią na cudzych majątkach i regularnie procent siódmy odbiera. Takowy fundusz składający się teraz (1820.) z trzech kamienic w Wilnie będących i z 9886 złotych polskich, oprócz 10,000 złotych zostających na Kietuwiszkach, znajduje się pod dozorem kapituły wileńskiéj. Liczba uczniów z tego funduszu mających się utrzymywać, nie jest oznaczona.

3) *Konwikt korsakowski.* Roku 1618. Jan Mikołaj Korsak, sędzia ziemski oszmiański, pisarz skarbowy w księstwie litewskiém, uczynił fundusz na ten konwikt, zapisując testamentem [1]) majątek swój dziedziczny, zwany Jasiew,

---

[1]) Wyjątek z testamentu Korsaka, sędziego ziemskiego oszmiańskiego, dziedzica miasteczka Ostrowa.

»Ku temu przypatrzywszy się, że na tym mizernym świecie nie mało dziatek z narodu ślacheckiego, przez ubóstwo wychowania, azatém nauki w szkołach mieć nie mogą, którzyby dla chwały Bożéj i pożytku ojczyzny rość i ćwiczyć się mogły, czego ja ojczyznie życząc, a odpłaty zaś od Najwyższego się spodziewając, kupiłem wprzód w mieście wileńskiém dom pod juryzdykcyą Jegomość Xdza biskupa wileńskiego na ulicy skopowéj leżący, i ten dom leguję i zapisuję na bursę, która się ma zawsze nazywać *bursa korsakowska*, a tam w tym domu ma być zawsze ubogich studentów z narodu naszego litewskiego przynajmniéj 20, to jest 10 z familii naszéj korsakowskiéj, a drugie 10 z różnych domów cudzych, także narodu litewskiego, którzy bursacy, aby wyżywienie przy tém mieszkaniu mieć mogli, daje wiecznemi czasy na mianowaną bursę korsakowską i zapisuję imienie moje własne kupione, nazwane Jasiew, w powiecie oszmiańskim leżące, ze wszystkiém jako się w sobie ma i ktemu wstęp w jezioro Narocz z jednym niewodem tymże bursakom zapisuję i wiecznemi czasy przy mianowaném imieniu Jasiewie zostawuję, gdyżem ia miał wstęp zawsze wolny z dwoma niewodami w Narocz...... Ażeby się ta bursa przystojnie zaczęła i jako najlepiéj zordynować mogła, ma się o to pilno starać Jegomość Pan Stolnik brat mój, jako własny dziedzic po mnie zostały, u wielebnéj kapituły w kościele katedralnym Św.

w powiecie na ówczas oszmiańskim, teraz (1820.) zawilejskim leżący, oraz summę ośmset kóp groszy litewskich i dom drewniany na ulicy skopowéj w Wilnie położony, na mięszkanie dla konwiktorów. Cały ten fundusz oddał pod dozór kapituły wileńskiéj, z obowiązkiem utrzymywania najmniéj 20 uczniów z narodu litewskiego, dziesięciu z fa-

Stanisława w zamku wileńskim będącéj i prosić Ichmościów, jako i ja przez ten mój testament uniżenie proszę, aby Ichmość jako innych burs są patronami i prowizorami, tak i tę bursę przez mię teraz fundowaną, przyjąwszy w prowizyą swoję zaraz po śmierci mojéj dom na to w Wilnie namieniony, a potém imienie Jasiew w moc, władzę i wiekuistą possessyą swoję wziąwszy, prowidować o tém raczyli, aby studenci w téj bursie mieszkający wyżywienie przystojne z prowentów jasiewskich i czyńszu od summy niżéj wymienionéj zawsze mieć mogli, które to imienie Jasiew i dom wyżéj mianowany za tym testamentem moim poddaję i we władzę, szafunek i dozór zlecam mianowanéj kapitule wileńskiéj, jakoż już mając wielebna kapituła wileńska to imienie Jasiew ze wstępem w Narocz we władzy swéj, nie na co innego prowentów tamecznych, jedno na bursę moję korsakowską obracać i wydawać ma wiecznemi czasy, nie wyliczając się z tego, ani respondując za to nikomu z krewnych moich......

Tym testamentem moim zapisuję, aby Ichmość Panowie exekutorowie moi z summy za Słowieńsk i Graużyszki wziętéj, do kollegium wileńskiego Ojców Jezuitów oddali czterysta kop groszy litewskich..... A ku temu z téjże summy na Słowieńsku i Graużyszkach będącéj, leguję i zapisuję na bursę moją korsakowską summę wieczystą ośmset kop groszy litewskich, które to ośmset kop Ichmość Panowie Exekutorowie moi mają oddać wielebnéj kapitule wileńskiéj, aby Ichmość tę summę na czyńsz dając prawem wyderkafowém i biorąc od niéj czyńsz doroczni według zwyczaju kościelnego i najlepszego baczenia swojego, tak też i prowenty z Jasiewa przychodzące, to wszystko obracać raczyli na wyżywienie bursaków w wspomnionéj bursie mojéj mieszkających, postrzegając, aby ta summa główna ośmset kop groszy zawsze wiecznie wcale była, a czyńsz do niéj doroczny na mianowaną bursę moją dochodził. Pisan w Wilnie R. Pańskiego 1618. miesiąca Maja 18. dnia.

Jan Korsak, sędzia ziemski oszmiański,
ręką swą własną testament podpisałem.«

Wiadomość tę o bursach bejnartowskiéj i korsakowskiéj, wyjąłem z *Dziejów dobroczynności, Rok I.*

milii Korsaków, a drugich dziesięciu z obcych domów ubogich, z warunkiem, aby ten konwikt zawsze nazywał się bursą korsakowską i z zastrzeżeniem, żeby tak dochód z Jasiewia, jak procent od summy zapisanéj, na żaden inny przedmiot nie był nigdy obracany. Kapituła na miejscu domu drewnianego wymurowała z dochodów tego funduszu kamienicę jednopiętrową, w któréj mieszczą się razem uczniowie obu konwiktów, korsakowskiego i beynartowskiego.

Utrzymuje dla nich kapituła domowego dozórcę i corok przez czas chodzenia do szkół, to jest, przez miesięcy 10 daje im jedzenie, opał i światło, odzienie zaś i utrzymanie się przez dwa miesiące wakacyjne z siebie uczniowie mieć powinni. W obu razem połączonych konwiktach jest teraz (1820.) uczniów 10, z nich jeden z imienia Korsaków.

Prócz tych burs były przy akademii wileńskiéj rozmaite fundusze, przeznaczone na wspieranie ubogiéj młodzieży. I tak np. Wolski, kanonik wileński, zapisał 250 złotych na żywność dla ubogich uczniów. Daniel Kazimierz Szyszka, kasztelan nowogrodzki, uczynił w r. 1748. fundusz, oddając w Wilnie kamienicę na 6 ślachty ubogiéj i na jednego nauczyciela; lecz że ta kamienica była szczupłą, naznaczył na ten cel na innéj 10,000 złotych.

d. **Rząd akademii.**

Według przywileju przez Stefana Batorego i Grzegorza XIII. akademii danego, rząd akademii stanowić mieli każdoczesny biskup wileński, jako kanclerz akademii, i rektor akademii. Z tém wszystkiém akademia wileńska nie miała innego rządu od reszty kollegiów jezuickich. Kanclerz nie mieszał się wcale w jéj sprawy, chyba gdy chodziło o protekcyą przeciw komukolwiek, nadwerężającemu prawa akademii. Rektora stósunek do akademii był taki sam jak rektorów innych kollegiów jezuickich do szkół ich, (patrz Tom I. strona 233.), nawet urzędowanie jego trwało tylko lat trzy, podobnie jak w innych tego zgromadzenia kollegiach, i mógł także być na dalsze trzy lata potwier-

dzonym. Zastępywał go w rządzie akademią prefekt, którego także attrybucye i obowiązki były takie same jak po innych kollegiach jezuickich. Właściwą władzą akademii był jenerał zakonu, a w zastępstwie jego prowincyał litewski. Ztąd wynikło, że akademia wileńska pod zarządem Jezuitów nie posiadała żadnych osobnych praw i ustaw; wszystko to, co *reguła* zakonu w sobie zawierała, co inne kollegia obowięzywało, było także dla niéj prawem, którego się nie godziło bez pozwolenia jenerała zakonu w najmniejszéj nawet wagi rzeczy zmieniać.

e. **Zbiory.**

1) *Biblioteka.* Akademia jezuicka w Wilnie posiadała bardzo znaczną i szacowną bibliotekę. Dał jéj początek biskup Waleryan Protaszewicz, zapisawszy akademii cały swój z kilku tysięcy tomów złożony księgozbiór; pomnożył ją Zygmunt August darowizną biblioteki swojéj zamkowéj wileńskiéj. Odtąd rosła niezmiernie z darów to biskupów i kanoników wileńskich, to możnowładzców litewskich. I tak np. Eustachi Wołłowicz, biskup wileński, zmarły 1630. roku, oddał książki swoje bibliotece akademickiéj. Toż samo zrobili Mikołaj Pac, biskup żmudzki, zmarły 1619. roku, Łukasz Krasnodębski, proboszcz olszeński, Kazimierz Woysznarowicz, kanonik wileński i Mikołaj Dicius, dziekan wileński. Lecz najbardziéj ją wzbogacił Kazimierz Lew Sapieha, na ówczas marszałek nadworny litewski. Darował on Jezuitom wileńskim bibliotekę swoją różańską, z najwyborniejszych autorów złożoną, przez Lwa Sapiehę ojca swego i przez siebie zebraną, obowięzując Jezuitów, aby wiecznie przy akademii pod nazwiskiem *biblioteki sapieżyńskiéj* zostawała. Biblioteka sapieżyńska miała osobny katalog, który przeszło 3000 numerów obejmował.

Na pomnażanie biblioteki były następujące fundusze: W r. 1623. Adryan Wierzbicki, sekretarz królewski, zapisując dobra Błonie kollegium wileńskiemu, przeznaczył z nich po 100 złotych ówczesnych rocznie na przykupy-

wanie książek. Księża Kazimierz i Michał Wierzbiccy, wyłożywszy r. 1746. na wnętrzne potrzeby biblioteki wileńskiéj około 16,000 złotych, kupili kamienicę zwaną Lawdańską i place na Zarzeczu za złotych 3750., z których dochód, z kamienicy złotych 200, z placów 168 temuż kollegium na bibliotekę przeznaczyli.

W roku 1650. przed pożarem wojny, uchodząc Jezuici z Wilna, przenieśli także na czas niejaki bibliotekę swoję do Królewca, zkąd po pokoju oliwskim nie bez znacznego uszczerbku sprowadzili ją napowrót do Wilna.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna przyłączyła do biblioteki akademickiéj kilka księgozbiorów z kollegiów po supprymowanym zakonie np. w Krozach, Grodnie, Kownie i indziéj, i ustanowiła bibliotekarza, którym w r. 1781. był ks. Pażowski, który wraz z adjunktami pobierał 2000 złotych pensyi. W tym samym roku na trzymanie pism peryodycznych przeznaczyła kommissya 2000 złotych i drugie tyle na przykupywanie książek.

2) *Ogród botaniczny.* Za rządów Jezuitów nie było ogrodu botanicznego przy akademii wileńskiéj. Założycielem takiego ogrodu jest kommissya edukacyjna. Z polecenia jéj Jan Emanuel Gilibert przeniesiony w r. 1781. z Grodna do Wilna na katedrę botaniki i historyi naturalnéj, większą część roślin z ogrodu botanicznego na Horodnicy w Grodnie z sobą przywiózł. Gruntowe w szczupłym ogródku na dziedzińcu domu *Collegium medicum* zwanego [1]) posadził, delikatniejsze zaś w ciasnym, na prędce zbudowanym treibhauziku pomieścił. Zbiór ten późniéj przysłanemi od Pallasa sybirskiemi ziołami i krzewami, do 2000 gatunków pomnożył. Na założenie to początkowe ogrodu botanicznego, dała kommissya edukacyjna w tymże roku 4792 złote. Po oddaleniu się Giliberta w r. 1783., Jerzy Förster, na katedrę jego następca r. 1784., zbiór ten pierwiastkowy w całości prawie utrzymywał, lecz dla szczu-

---

[1]) Na wyporządzenie tego domu wyłożyła kommissya edukacyjna w r. 1781. 9890 złotych.

płości miejsca i w oczekiwaniu od władz edukacyjnych obszerniejszego i dogodniejszego na ten zakład placu, żadnych prawie nowych gatunków nie wprowadził.

Gdy w roku 1787. Förster Wilno opuścił, a katedra botaniki do roku 1792. wakowała, zbiór Giliberta, czułego dozorcy pozbawiony, do połowy prawie gatunków zubożonym został. Stary po Gilibercie pozostały ogrodnik, same tylko ozdobniejsze rośliny i krzewy, oraz jarzyny kuchenne na korzyść swą utrzymywał, a mięszkający w kollegium (medyczném) professorowie, większą część szczupłéj zkądinąd przestrzeni ogrodowéj, na stajnie, wozownie i ekonomiczne składy obrócili. Był już wprawdzie przez kommissyą edukacyjną na zakład ogrodu botanicznego plac na przedmieściu Sorokiszki zwaném, pod górami zamkową, krzyżową i bekieszową położony, niegdyś do familii Alexandrowiczów należący, od późniejszych właścicieli Regnier i d'Aubry za summę 40,000 złotych kupiony, lecz dla zaszłych w r. 1792. i potém długo trwających i wojennych wypadków, Spitznagel, następca Förstera, nie mógł rozpocząć założenia nowego ogrodu botanicznego. — Do wiadomości téj o ogrodzie botanicznym akademii wileńskiéj za panowania Stanisława Augusta, wyjętéj z historyi tego zakładu przez Stanisława Jundziłła (Biblioteka warszawska na miesiąc Styczeń 1850.) dodać jeszcze muszę, że kommissya edukacyjna od r. 1781. na utrzymywanie i pomnażanie roślin w ogrodzie botanicznym wileńskim corok po kilka tysięcy złotych polskich wydawała.

3) *Gabinet zoologiczny.* W Jezuickiéj akademii wileńskiéj nie było także najmniejszego zbioru historyi naturalnéj. Dopiero kommissya edukacyjna zbogaciła ją takowym zbiorem. Jan Emmanuel Gilibert, Francuz — mówi Jundził — naprzód staraniem Antoniego Tyzenhausa, nadwornego podskarbiego litewskiego z Lyonu do Grodna sprowadzony, a w pomienionym roku (1781.) przez kommissyą edukacyjną do Wilna na professora przyrodzonych nauk przeniesiony, znaczną ilość konch i minerałów z sobą przywiózł, nie mało zaś skamieniałości, zwierząt, ptaków, ryb

i owadów krajowych, już z okolic Grodna, już Wilna zgromadził, i bibliotekę nieodbicie potrzebnemi dziełami opatrzył.

Następca jego Jerzy Förster r. 1784. na katedrę historyi naturalnéj wezwany, zbiór ten rzadszemi mórz australnych konchami i kilkadziesiąt gatunkami amerykańskich motylów pomnożył, systematyczny zaś zbiór saskich minerałów, w drobnych wprawdzie sztukach, publicznéj wystawie poświęcony, z Drezna sprowadził. Na kupno tych minerałów książę Michał Poniatowski, Prymas Królestwa, 200 czerwonych złotych z prywatnéj swéj szkatuły ofiarował. Tenże professor bibliotekę gabinetową rzadkiemi, wybornemi i kosztownemi dziełami wzbogacił.

Po oddaleniu się Förstera r. 1787., katedra historyi naturalnéj w akademii aż do roku 1792., to jest, do przyjazdu professora Spitznagla z Wiednia wakowała. W tym przeciągu czasu pozostałe po Gilibercie zbiory zwierząt, ptaków, ryb i owadów zupełnie zniszczały. Lecz w miarę krzewienia się prawdziwéj nauki we wszystkich europejskich krajach, znaleźli się i u nas światli i gorliwi mężowie, którzy dla zaszczepienia jéj w ojczyznie naszéj, prywatne swe zbiory ku publicznéj instrukcyi poświęcać poczęli. Dwóch takowych obywateli prawdziwymi fundatorami gabinetu historyi nazwać można.

Roku 1791. Michał Ogiński, hetman w. litewski, zbiór swój w kamienie, kruszce, konchy, korale i inne morszczyzny bogaty, bez żadnych warunków akademii darował. Tegoż roku ksiądz Jan Wichert, kanonik inflancki, podobnyż zbiór ze szlifowanych, po większéj części agatów, jaspisów, chalcedonów, labradorów, kryształów górnych i t. p. złożony, testamentem akademii zapisał, wkładając obowiązek utrzymywania i edukowania wiecznemi czasy kosztem publicznym dwóch imienników jego. Oba te zbiory w roku następującym 1792. z Warszawy do Wilna sprowadzone zostały. Ku wygodnemu tych darów pomieszczeniu, nie miała długo akademia żadnéj dogodnéj i odpowiedniéj budowy. Pierwiastkowe Giliberta i Förstera zbiory

wraz z biblioteką, były wprawdzie w dwóch ciasnych i mało oświeconych izbach kollegium medycznego rozłożone, lecz Ogińskiego i Wicherta dla niedostatku miejsca i wynikłych w tym czasie zaburzeń, w pakach zamknione leżały. Dopiero roku 1795. przed przyjazdem ś. p. króla Stanisława Augusta, miejsce na rozłożenie ich w domu świętojańskim, w refektarzu niegdyś jezuickim, spiesznie przygotowano i wszystkie te zbiory wraz z kosztownemi dziełami i rycinami na pulpitach i stołach wystawiono.

Dom przy ogrodzie botanicznym przez kommissyą edukacyjną kupiony, na skład historyi naturalnéj od dawna był przeznaczonym. Spitznagel wkrótce po swojém przybyciu dał wprawdzie rys zamczystych szaf na rozłożenie tych zbiorów; te już wygotowane, lecz za dług prywatny stolarza u obywatela Andrzejewskiego zatrzymane, w rok dopiero usilném staraniem Jundziłła przy pomocy rządu pozyskane zostały.

4) *Obserwatoryum i narzędzia astronomiczne.* Do roku 1753. nie miała akademia wileńska ani obserwatoryum, ani téż żadnych narzędzi astronomicznych. W tym dopiero roku Elzbieta z Ogińskich Puzinina, kasztelanowa mścisławska, wystawiła własnym kosztem obserwatoryum, a w r. 1766. zaliczyła na tenże zakład 6000 czerwonych złotych. Urządzał to obserwatoryum Jezuita Żebrowski, Nakcyanowicz, a po nich sławny Poczobut. Ostatni zastał w obserwatoryum tylko trzy przez Jezuitów nabyte narzędzia, to jest małą *lunetę południową*, *machinę paralaktyczną* i *zegar Ellikota.* Do tych narzędzi za natrętném Poczobuta naleganiem, sprowadzili Jezuici z Paryża *Sextans Kaniweta* o sześciu stopach promienia.

Po zniesieniu zakonu Jezuitów, gdy summa 6000 dukatów przez Puzininę zapisana, na utrzymywanie obserwatoryum i na nabywanie dokładniejszych narzędzi astronomicznych nie wystarczała, kommissya edukacyjna w roku 1777. przeznaczyła summę 2000 czerwonych złotych na zakupienie w Anglii najważniejszych wielkiéj miary astronomicznych instrumentów. Wysłanym został do Londynu

po ten ważny sprawunek Jędrzéj Strzecki; przy innych drobniejszych narzędziach ugodził i zakupił u Ramsdena wielki 8 stóp angiel. promienia, *murowy Kwadrans* z wielką południową lunetą na 6 stóp długą, o troistém szkle objektowém z czterema calami otworu. Ugodzone przez Strzeckiego w Londynie instrumenta wyciągały nowéj i gruntownéj posady, któréj w niedawno przerobionéj sali nie podobno było założyć, chyba z ogromnym kosztem i z ruiną znacznéj części domu. Wpadł Poczobut na myśl do dawnéj sali przydać nową, na południe wychodzącą budowę z fundamentów prowadzoną, ofiarował na nie **10,000** złt. własnego nakładu, byleby kommissya opatrzyła resztę. Otrzymał z funduszu edukacyjnego tyle tylko ile sam ofiarował i trochę blachy miedzianéj na pokrycie dachu; wszelako raz zaczętą tak istotną i kosztowną robotę z własnego dochodu nietylko gruntownie, ale nawet ozdobnie skończył i w niéj nadeszłe z Londynu instrumenta osadził. Skończył ją zupełnie Poczobut w roku 1788.

5) *Gabinet fizyki i matematyki.* Jeszcze za czasów, kiedy akademia wileńska pod zarządem Jezuitów zostawała, musiał się znajdować przy niéj jakiś zbiórek narzędzi fizycznych i matematycznych, bo w ostatnich latach panowania Augusta III. uczono w niéj fizyki experymentalnéj i matematyki praktycznéj. Z czego się atoli ten zbiórek składał, nie wiadomo mi. Kommissya edukacyjna urządzając na nowo akademią, nie przepomniała także o gabinecie fizycznym. W r. 1781. na potrzebne przybudowanie w sali fizycznéj, wyłożyła 500 złotych, a na zakupienie rozmaitych narzędzi fizycznych, kazała zaliczyć 2000 złotych ks. Mickiewiczowi, professorowi fizyki. Odtąd corok przeznaczyła na ten cel po kilka tysięcy złotych.

6) *Drukarnia.* Mikołaj Krysztof Radziwiłł, zwany Sierotką, wojewoda wileński, darował drukarnią brzeską swego ojca, Mikołaja Czarnego Radziwiłła, Jezuitom wileńskim, sprowadziwszy ją atoli poprzednio do Wilna. Przez lat kilkanaście nazywała ona się Radziwiłłowską; w ostatnim atoli dziesiątku wieku 16go, przeszła zupełnie

do rąk Jezuitów. Wytłaczała najwięcéj dzieła polemiczne, ascetyczne, kazania, panegiryki, dyalogi, epicedia i t. p. Na początku 17go wieku umieszczoną została w kamienicy, którą Jezuitom w r. 1610. Stanisław Wilczowski, kanonik wileński, zapisał. Gdy czcionki radziłłowskiéj drukarni zostały bardzo stępione, a cała drukarnia w skutek wojen zagranicznych za panowania Jana Kazimierza była zniszczoną, podźwignął ją na nowo Jerzy Białozor, biskup wileński.

Późniéj, za czasów kommissyi edukacyjnéj, drukarnia jezuicka była wydzierżawianą; nareszcie resztki jéj nabył Zawadzki.

Przy akademii wileńskiéj, jakem w Tomie II. powiedział, było *kollegium nobilium* i zwyczajne szkoły jezuickie. W miejsce tych szkół, po zniesieniu zakonu Jezuitów, ustanowiła kommissya edukacyjna szkoły wydziałowe, zwane akademickiemi, to jest, takiemi, do których akademia wileńska nauczycieli swoich dawała. W roku 1781. było przy nich 10 nauczycieli, częścią exjezuitów, częścią też ludzi świeckich.

II. Kollegium jezuickie w Barze.

Bar, miasteczko na Podolu w powiecie mohilewskim, pamiętne w dziejach Polski z zawiązanéj tu konfederacyi w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta, było stolicą intratnego starostwa, które zwykle pierwsze w kraju rodziny trzymały. Na początku 17go wieku było ono w ręku sławnego Stanisława Żołkiewskiego, hetmana wielkiego koronnego. Mąż ten, acz Jezuitom bynajmniéj nie sprzyjał, nie wiedzieć z jakich powodów założył im między latami 1610—14. kollegium w Barze, [1]) i nadał ja-

[1]) »Quod attentius considerans (Żołkiewski) idem Illustrissimus de quo modo loquebamur Cancellarius, amplius differre voluit, quin Bari in regia praefectura perpetuum Societati domicilium fundaret, idque paucis hisce annis in pia animorum cultura profecit:

kieś uposażenie. Następni starostowie i ślachta majętniejsza okoliczna pomnażały majątek kollegium barskiego. Stanisław Koniecpolski, hetman wielki koronny, przyczynił mu fundacyi — jak się Niesiecki wyraża — przyłączywszy do niéj część wsi swojéj Załucze. Michał Stanisławski, wojewoda kijowski, darował mu 2000 złotych ówczesnych, i wielu innych. Wszystkie te uposażenia wraz z kollegium potwierdził Władysław IV. r. 1635.[1])

Po zniesieniu zakonu Jezuitów, kommissya edukacyjna pozostałe po nich kollegium wraz z szkołami i zbiorami naukowemi oddała w r. 1781. pod zarząd księży Bazylian. Dom atoli wygodny, w którym Jezuici szkoły swoje utrzymywali, przefrymarczył poprzednio żydom haniebnéj pamięci książę Adam Poniński, członek kommissyi rozdawniczéj.

Księża Bazylianie szkoły tutejsze dość liczne, bo w roku 1784. 400 uczniów do nich uczęszczało, utrzymywali niedbale, a dla uczniów, w większéj liczbie katolików, odbywali święta według obrządków i kalendarza kościoła wschodniego. Do trzymania się także przepisów kommissyi edukacyjnéj, trzeba ich było znaglać prośbami i groźbami.

Zresztą według raportów wizytatorów kommissyi edukacyjnéj, Bar był bardzo niezdrowém na szkoły miejscem, otoczony bowiem naokół bagnami, narażał młodzież w miesiącach letnich na febry i inne choroby.

III. Rezydencya jezuicka w Bobrujsku.

Poszakowski w *Kalendarzu większym jezuickim* uważa za założyciela rezydencyi jezuickiéj w Bobrujsku, w województwie mińskiém, Piotra Tryznę, starostę rzeczyckiego,

ut idem vir Illustrissimus et exaggerationum inimicissimus mihi affirmaverit, se antea Bari feras vidisse, nunc tandem homines sibi videri conspicere.« Jan Argent: De rebus Societatis Jesu in Regno Poloniae.

[1]) Volumina Legum Tom III. strona 871.

wojewodę parnawskiego. Rezydencyą tę według Poszakowskiego uposażył jakiemiś dobrami Władysław IV. wraz z małżonką swoją Ludwiką Maryą. Otworzoną była r. 1627.[1]) Pierwszym przełożonym téj rezydencyi był Andrzej Bobola. W roku 1651. zburzoną została w czasie wojen za Jana Kazimierza, a Jezuici szukali za granicą Litwy schronienia. Późniéj odbudowana na nowo, trwała aż do zniesienia zakonu.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna szkoły ich i rezydencyą bobrujską oddała pod zarząd akademików, to jest, nauczycieli przysyłanych z akademii wileńskiéj, ustanowiwszy tu szkoły podwydziałowe niższe.

IV Kollegium jezuickie w Brunsbergu.

Kardynał Stanisław Hozyusz po powrocie swoim z koncylium trydenckiego do Warmii, zwołał natychmiast synod w Heilsbergu, na którym na przedstawienie jego, między innemi uchwałami postanowiono także założyć szkoły wyż-

---

[1]) Rostowski tak o początkach Jezuitów w Bobrujsku opowiada: »Bobrujsci, in oppido Rzecicensis provinciolae, jam diu desiderabat e Societate incolas, Parnaviensis Palatinus, Petrus Tryzna, cum sua pia conjuge Anna, ex illustrissima Masalskiorum familia, anno 1623. assignatis, et area domicilio et praediis. Quinquennium amplius socii Bobrujscium Nesuisio ad facienda civibus officia excurrebant; nunc tandem a Praeposito provinciali, Joanne Jamiełkowskio, deducti in coloniam aliquot, in arcis regione, concessu regis Sigismundi, se collocarunt. Beneficia parentum auxit, haeres pietate similis, Petrus Casimirus Tryzna cum bona conjuge, Sophia Wollovicia et ipse praefectus Bobrujscensium, ut vocant, Capitaneus. Ad fundos horum pagosque partem e suo patrimonio addidit Petrus Sulatickius, vir cum pietate tum genere nobilis. Donationes autoritate sua Rex Vladislaus confirmavit. Auctis novi domicilii rebus, additi primi duo socii Sacerdotes, Stanislaus Kłosowskius et Michael Krecimannus, e Nesviciensi Collegio« — Myli się więc Poszakowski, utrzymując, że Władysław IV. rezydencyą tę uposażył; potwierdził on tylko uposażenie, przez Piotra Sulatyckiego dane.

sze w księstwie warmińskiém i powierzyć je dozorowi i kierunkowi Jezuitów, których jedném z głównych powołań było, trudnić się wychowaniem młodzieży.

Po zapadnięciu takowéj uchwały synodalnéj, udał się Hozyusz z prośbą do drugiego generała zakonu, Jakóba Lainez, aby mu kilku członków zgromadzenia swego do Brunsbergu zesłał. Nie dał się Lainez długo namawiać i wyprawił kilku Jezuitów z Rzymu i kilku z niższych Niemiec, pod przełożonym Krzysztofem Strombeliuszem do Warmii. Podróż ich połączoną była z wielu trudnościami, przypadła bowiem w czasie, w którym w większéj części Europy powietrze morowe panowało. Unikając przeto zarazy, zniewoleni byli nie raz w otwartém polu lub w lesie nocować, udając się częstokroć głodno na spoczynek, głodno nazajutrz ruszając w dalszą podróż. Poniósłszy niezmierne trudy i przykrości, nieodłączne podróży w jesieni, po złych drogach i krajach zapowietrzonych, stanęli na początku Listopada 1564. w Heilsbergu, stolicy kardynała, który w znoszeniu ich bez szemrania tylu przykrości, poznał wytrwałość zgromadzenia i powziął jak najlepsze nadzieje dla kościoła z zaprowadzenia w Polsce zakonu Jezuitów. Właśnie podówczas przebywał u Hozyusza Jan Franciszek Commendoni, legat papiezki do Zygmunta Augusta i przyjaciel kardynała. Obaj zajęli się natychmiast założeniem kollegium jezuickiego w Brunsbergu. Według uchwały synodu heilsbergskiego przeznaczonym był na ten cel klasztor franciszkański, opuszczony od lat wielu od swoich dawniejszych mieszkańców. Oddano więc takowy wraz z kościołem, wszystkiemi zabudowaniami, podworzami i ogrodami przybyłym świeżo do Warmii Jezuitom. Na utrzymanie 20 członków zgromadzenia i 24 uczniów w seminaryum, przeznaczył biskup z kapitułą 1200 grzywien rocznie, z których na biskupa płacić przypadało 800, a na kapitułę 400 grzywien. Prócz tego kollegiata w Gutstadzie i wszyscy plebani w dyecezyi warmińskiéj obowiązali się do pewnych danin w zbożu i pieniędzach dla nowego kollegium jezuickiego. Przywilej upo-

sażający w ten sposób kollegium jezuickie w Brunsbergu, wystawionym był dnia 21. Sierpnia 1565. r. i podpisany przez Commendoniego, Hozyusza i Sampsona z Worein, kanclerza katedry warmińskiéj, w imieniu kapituły.

W roku 1566. dni 16. Grudnia na żądanie Franciszka Suniera, którego w te strony generał zakonu, Xawery Borgiasz zesłał, objaśnił Hozyusz przywilejem nowym w Heilsbergu danym, przywilej z dnia 21. Sierpnia 1565. roku, stanowiąc, aby z 1200 grzywien przeznaczonych rocznie dla kollegium i seminaryum, 800 obracano na potrzeby zgromadzenia, a 400 na seminaryum. Prócz tego kardynał przydał do dochodów zgromadzenia 200 grzywien rocznie i wolny opał z lasów biskupich, kapituła zaś powiększyła dawany Jezuitom deputat w zbożu.

Tak założone i uposażone kollegium jezuickie w Brunsbergu potwierdził papież Pius V. w Rzymie, w Lutym 1571. roku. Pierwszym rektorem kollegium tego był *Jan Jacobi Astensis.*

W tomie I. strona 116. i następne, powiedziałem, z jakiemi trudnościami Jezuici w Brunsbergu mieli do walczenia, nim szkoły swoje otworzyli. Mieszkańcy Warmii i Prus nie chcieli dzieci swoich do nich oddawać. Nareszcie zebrawszy pewną liczbę uczniów, otworzyli szkoły roku 1569.

Tymczasem majątek kollegium brunsbergskiego pomnażał się z każdym rokiem, to przez darowizny, to przez dotacye. Wszyscy niemal biskupi warmińscy byli jego dobroczyńcami. Odznaczali się w hojności dla niego Marcin Kromer, Szymon Rudnicki, [1]) Wacław Leszczyński,

[1]) O szczodrobliwości tego biskupa dla kollegium brunsbergskiego i uczniów powiada Jezuita Rywocki, co następuje: »Inter opportum promovendae rei Christianae subsidia est Brunsbergae Collegium Societatis Jesu, quod primum in Polonia ab Hosio institutum, parens deinde plurium Gymnasiorum extitit, deductis in omnes Regni provincias coloniis. Ex eo videbat Rudnicius juvenes prodire bene in rebus fidei politioreque literatura excultos, et paroeciis excolendis utiles: exiguam interim dotem, nec tot praecep-

Stefan Wydżga. Także wielu kanoników współubiegało się w téj mierze z biskupami, mianowicie zaś Maciej Montanus, Michał Schambugen, Wojciech Rudnicki, Stanisław Bużeński, Szemborowski i inni. I ludzie z innych stanów wspierali kollegium darowiznami w summach, nieruchomościach i t. p. Fryderyk Bartsch z Brunsberga, członek zgromadzenia Jezuitów darował mu swój ojczysty majątek na zakupienie w r. 1585. wioski *Sankau*. Kromer potwierdził przywileje téj wioski, uwolniwszy ją od wszelkich ciężarów i danin. A ponieważ do uprawy ziemi nie było w niéj robotników, Andrzej Batory, natenczas administrator biskupstwa, przeznaczył na ten cel czterech gospodarzy ze wsi biskupiéj, zwanéj Pettelkau. Dnia 15. Czerwca 1600. roku biskup Piotr Tylicki darował kollegium tych czterech gospodarzy wraz z ich rolami na wieczne czasy. Wolny wręb dozwolony kollegium przez Kromera w lesie biskupim w Starymdworze (Althof) i sianożęcie na łąkach w téjże wsi, potwierdzali jego następcy, a Wydżga dał mu na to oboje przywilej na lat trzydzie-

toribus alendis parem. Quae enim ab initio satis superque magna fuere, aucto omnium rerum pretio, et pensione eadem incolumi, supra modum decreverunt. Literis praeterea fundati Collegii, in quibus promittebatur ordinarius proventus ad aedificiorum restaurationem, nondum erat satisfactum. Utraque res piissimo praesuli dignissima visa est remedio. Submittebat proinde crebra ad rem familiarem commodius tractandam donaria, addidit aliquot agricolas subvectionibus faciendis, agelloque excollendo opportunos, quod etiam a Cromero sequentibusque Episcopis factum erat; denique promissione in Canonicorum Collegio ventilata, annuam pecuniam ad reperandam perpetuo fabricam addixit. Juvenes etiam, qui puram cum doctrina religionem e scholis efferent, alebat magnis impensis Brunsbergae, caeterosque Wormditi ad Brunsbergensium scholarum initia praeparabat. Triginta omnino, saepe et plures erant, sub uno domestico literarum actionumque omnium arbitro. His vestitus, libri et quidquid corporis scholarumque necessitas requirit, abunde suppeditabatur. Non cognati solum, sed et diversi nobiles ac plebeii in partem istius liberalitatis veniebant. Ex his vidit ipse plurimos cum Ecclesiae emolumento virtutem ac literas coluisse.«

ści. Przywilej ten wciąż był na następne trzydzieści lat przedłużanym, ostatni raz dnia 28. Grudnia 1766. przez sławnego Ignacego Krasickiego. Jakób Wichman z Brunsberga, zmarły r. 1638. w Ołomuńcu, zapisał kollegium trzy posady chłopskie w małéj Ruciané́j górze (kl. Rautenberg); w dwa lata późniéj dokupiło kollegium jeszcze pięć posad w téj saméj wsi, tak, że cała stała się własnością jego. Biskup Michał Działyński darował mu w r. 1633. daniny wsi Wielkiéj Ruciané́j góry (Gross Rautenberg), przywilejem r. 1297. mieszkańcom nałożone; darowiznę tę potwierdził późniéj biskup Radziejowski. Prócz tego zyskało kollegium rozmaite posiadłości w Hirschfeld, Blieshofen, Labuch i Rothflies. W samém mieście Brunsbergu duchowni Fabian Romahn, Michał Dunzius i inni nadali kollegium za pozwoleniem biskupów rozmaitemi placami. Tym sposobem powoli zebrali Jezuici braunsbergscy ogromny majątek.

Pierwiastkowo szkoły jezuickie mieściły się w niewygodnych lokalach. Dopiero w r. 1644. kanonik warmiński Maciej Montanus postawił własnym kosztem obok kollegium dwa domy o ośmiu obszernych izbach, do których szkoły przeniesiono. Ten sam zapisał kollegium 5000 złotych ówczesnych polskich, przeznaczając procent od nich na utrzymywanie professora języka greckiego, i zaprowadził w r. 1649. na kollegium wielki zegar, aby uczniowie stósowali się doń w chodzeniu do szkoły. Przykład jego naśladował Jan Wojciech Kunigk, oficyał w Frauenburgu, który w roku 1708. 6000 złotych pruskich kollegium oddał na utrzymywanie katedry prawa kanonicznego.

Szkoły jezuickie w Brunsbergu należały do wyższego rzędu, to jest do takich, w których prócz *humaniorów*, uczono także teologii i filozofii. Uczęszczała do nich młodzież z najodleglejszych prowincyi polskich. Tak np. pomiędzy młodzieżą, która imnieniem szkół w roku 1623. w dziełku: *Manipulus quadruplex* witała Jana Alberta, (syna Zygmunta III.) jako świeżo obranego administratora dyecezyi warmińskiéj, znajdują się synowie następujących

rodzin: Floryan Sapieha, z Litwy, Marcyan Szczawiński, z Mazowsza, Samuel Wołowicz, z Litwy, Wilhelm Plater, z Inflant, Jan Cielecki, z Wielkiéj Polski, Jan Heidenstein, z Prus królewskich, (ten miał dyrektora Jerzego Stangiusa, Norwegczyka,) Paweł Sapieha, z Litwy, Adam Kos, z Małéj Polski, Stanisław i Wojciech Hozyusze, z Litwy, i wielu innych.

Dla ubogich studentów uczęszczających do szkoły, była bursa, którą między innymi uposażył w roku 1620. Jan Raspheldt, student, rodem z Monasteru (Münster), który zapisawszy 14000 talarów kollegium, bursie 50 talarów i 8 morg łąk darował.

Pod zarządem kollegium zostawało także seminaryum duchowne i alumnat papiezki.

Gdy w roku 1626. Gustaw Adolf Warmią zajął, Jezuici musieli opuścić Braunsberg, a bogata ich biblioteka wywiezioną została do Upsali. Część wygnańców znalazła schronienie w Rössel, w opuszczonym od stu lat klasztorze Augustyanów i tym sposobem dała początek kollegium jezuickiemu w tém miejscu.

Po zawarciu pokoju, albo raczéj zawieszenia broni na lat 26 z Szwedami r. 1634. w Sztumie, wrócili Jezuici do swoich siedlisk w Brunsbergu 1637. r., ale zaledwie straty i klęski, które im napaść Gustawa Adolfa zadała, naprawiać zaczęli, gdy druga wojna szwedzka wybuchła. Karól Gustaw opanował r. 1655. Brunsberg i przymusił Jezuitów znowu opuścić kollegium. W czasie obydwóch najazdów szkoły były rozpuszczone. Po pokoju oliwskim Jezuici zajęli znowu swoje kollegium i otworzyli szkoły na nowo. Odtąd aż do zniesienia zakonu przez Klemensa XIV. mieszkali spokojnie w swojém kollegium; jednakże wszystkie klęski, które całą Polskę trapiły, dotknęły i Jezuitów brunsbergskich. W czasie wojen szwedzkich za Augusta II. dobra ich zniszczone zostały przez szwedzkie, saskie, polskie i moskiewskie wojska. W roku 1709. powietrze morowe dostało się do kollegium i przyprawiło o śmierć 5 księży, reszta rozproszyła się w różne strony

kraju; szkoły przez kilka miesięcy były zamknięte. Podczas bezkrólewia po śmierci Augusta II. kollegium i dobra jego ucierpiały wiele od przechodzących przez Warmią wojsk rossyjskich i konfederatów, stronników Stanisława Leszczyńskiego.

Pomimo jednakże tylu klęsk doznanych, Jezuici jak wszędzie tak i w Brunsbergu, w skutek dobréj administracyi majątków swoich, nietylko nie zubożeli, ale owszem z każdym rokiem bogactwa swoje pomnażali. Za dostatkami idą wygody życia. W pierwszéj połowie 18. wieku dawne kollegium zaczęło być Jezuitom brunsbergskim za ciasne i niewygodne; pomyśleli przeto o wzniesieniu okazalszego i przestronniejszego. W r. 1743. nabyli od miasta plac, na którym w przeciągu kilku lat wznieśli kollegium, które do dziś dnia stoi, mieszcząc w sobie gimnazyum z rozmaitemi zbiorami naukowemi.

Po pierwszym podziale Polski, gdy Warmia Prusom się dostała, szkołę jezuicką w Brunsbergu utrzymał rząd pruski przez niejaki czas, nadawszy jéj tytuł *gimnasium academicum*. W tém gimnazyum uczyli polscy Jezuici Rafalski, Malewski i inni.[1])

Kollegium jezuickie w Brunsbergu prócz znacznéj bibljoteki posiadało także drukarnią, nabytą w roku 1697. od Piotra Rosenbüchler za 2100 złotych pruskich. Z drukarni téj prócz książek ascetycznych, wychodziły także książki przeznaczone dla szkół jezuickich, jak to np. Alwary, *Rudimenta* historyczne, jeograficzne, grammatyki niemieckie i t. p.

V. Kollegium jezuickie w Brześciu litewskim.

Kognowicki w Żywotach Sapiehów mówi: »Lew Sapieha, wojewoda wileński, w Brześciu Jezuitów fundo-

---

[1]) Całą tę wiadomość o kollegium brunsbergskiém wyjąłem z historyi Gymnazyum brunsbergskiego, przez Gideona Gerlacha, umieszczoną w niemieckim języku w Programatach brunsbergskich z lat 1830—32.

wał, którym nadał Derownę, znaczną majętność. Tameczne kollegium z fundamentów wyprowadził, szkoły publiczne otworzył.« Poszakowski w Kalendarzu większym jezuickim utrzymuje: »Lew Kazimierz Sapieha, podkanclerzy W. Ks. Litewskiego, fundator kościołów i *collegi brestensis*, Jan Fryderyk Sapieha, kanclerz W. Ks. Litewskiego, funndator *collegii brestensis*. — Nareszcie Jan Argent w znajomym liście do Zygmunta III. robi założycielem kollegium jezuickiego w Brześciu litewskim Andrzeja Lipskiego, natenczas biskupa łuckiego i Lwa Sapiehę, kanclerza w. W. Ks. Litewskiego, starostę brzesko-litewskiego. Z wszystkich tu przywiedzionych świadectw trudno dociec, kto właściwie był założycielem kollegium jezuickiego w Brześciu litewskim. Mniejsza téż o to, dosyć, że w tém miejscu mieli Jezuici bogate kollegium, które w początkach było tylko rezydencyą. Sprowadził ich do Brześcia litewskiego najprzód Franciszek Zajerski, proboszcz miejscowy, za zezwoleniem Pawła Wołuckiego, biskupa łuckiego.[1]) Uposażenie ich atoli musiało być w pierwiastkach bardzo szczupłe, gdyż po dwakroć chcieli Brześć opuścić. Obadwa razy zatrzymali ich w tém miejscu biskupi łuccy Henryk Firlej i następca jego Andrzej Lipski. Hojność Sapiehów, Stanisława Uszyńskiego, dziekana katedralnego łuckiego, tudzież braci Kopciów, kasztelana i podkomorzego brzesko-litewskich i Eustachiego Tyszkiewicza, wojewody brzeskiego, wyprowadziła ich wnet z biedy, i odtąd majątek ich rósł bez przerwy, w dobrach, gruntach miejskich, summach i śrebrach. W roku 1650. Bazyli Kościuszko kościół jezuicki w Brześciu litewskim dwiema lichtarzami śrebrnemi obdarzył; w roku 1670.

[1]) Rzepnicki Tom II strona 75. przypisuję tę zasługę Marcinowi Szyszkowskiemu, natenczas biskupowi łuckiemu, ale ja poszedłem za świadectwem Argenta, który jako współczesny i przełożony Jezuitów (był wizytatorem ich zgromadzeń w Polsce) lepiéj zapewne znał początki kollegiów swego zgromadzenia, niż Rzepnicki w sto kilkadziesiąt lat po nim żyjący.

Jędrzej Galemski grunta swoje na przedmieściu kollegium jezuickiemu darował.

Jezuici utrzymywali w Brześciu litewskim szkoły wyższe, to jest takie, w których teologii i filozofii uczono.

Po zniesieniu tego zakonu kommissya edukacyjna ustanowiła tu szkoły wydziałowe akademickie.

VI. Kollegium jezuickie w Bydgoszczy.

Jezuitów pierwszy sprowadził do Bydgoszczy podług Niesieckiego i Rzepnickiego Jan Kuczborski, biskup chełmiński, [1]) zmarły 1624. roku, Nie nadał im zapewne żadnego uposażenia, gdyż Rzepnicki w Zywotach Biskupów polskich nadmienia tylko, że ich łaskami swemi obsypywał, (suisque fovit gratiis) łaski zaś te ograniczały się na umieszczeniu Jezuitów przy kościele farnym w Bydgoszczy, w domu murowanym, który im Jan Łochowski, ślachcic, darował.

Wprowadzeni byli rzeczywiście do Bydgoszczy 1617. r., albowiem w tym samym roku Adam Rychłowski umierając, przeznaczył im testamentem z tegoż roku część wsi Gogolinka i kamienicę w Bydgoszczy.

W roku następnym 1618. Jadwiga Rychłowska, z domu Rogalska, wdowa poprzedzającego, oddała im drugą część Gogolinka i dom swój murowany w rynku wraz z obszernym placem, na którym późniéj kollegium i kościół stanęły. W roku 1633. za usługi, które Jezuici bydgoscy podczas morowego powietrza miastu w latach 1623—30.

---

[1]) »On (Jan Kuczborski) naszych do Malborga, on do Bydgoszczy pierwszy wprowadził i szczodrobliwą ręką prowidował.« — mówi Niesiecki. Rzepnicki tedy i Niesiecki przypisują zasługę wprowadzenia Jezuitów Janowi Kuczborskiemu, biskupowi chełmińskiemu, zmarłemu 1624. r. Tymczasem z archiwum kościoła farnego w Bydgoszczy pokazuje się, że ich do miasta tego wprowadził r. 1617. Paweł Wołucki, biskup kujawski od r. 1616., zmarły 1622. na téj katedrze.

wyświadczyli, darowało im miasto swój folwark, Prądy zwany.

Do roku 1638. nie mieli własnego kościoła. W tym roku Kasper Działyński, biskup chełmiński, kościół bydgoski jezuicki z gruntu wymurował i wieś Płonkowo do fundacyi bydgoskiego kollegium przyłączył, a w roku 1640. krucyfix cudowny kościołowi, a kamienicę w rynku kupioną na kollegium darował. Jednakże bądźto, że kościół przez Kaspra Działyńskiego wybudowany był za szczupły, bądź téż że pogorzał, Jezuici bydgoscy przykupiwszy około 1640—50. roku 13 placów, wybudowali w czworobok na rynku wspaniały kościół i kollegium z dziedzińcem w środku; kościół ukończonym został r. 1693., kollegium 1702. roku. Do budowy téj dopomógł szczególniéj sławny kanclerz Jerzy Ossoliński, zapisawszy im w roku 1643. dobra Slesin, Gorzyn i Minikowo, które lubo sukcessorowie osobną komplanacyą z Jezuitami bydgoskimi odebrali, atoli wyliczyli im za nie 60000 ówczesnych złotych. Tym sposobem może być Jerzy Ossoliński uważanym za założyciela kollegium bydgoskiego, i Bohomolec niezupełnie z prawdą się mija, gdy mówi o Jerzym Ossolińskim: »Między innemi jednak fundacyami jego najwspanialsza była *Collegium* i szkoły jezuickie w Bydgoszczy, pod tytułem *Aeternae Sapientiae* w roku 1640. uczynione, którym i znaczne dobra od Teresy z Tarłów Ossolińskiéj, starościny stobnickiéj kupione, nadał.«

Prócz wyżéj wspomnionych uposażeń mieli Jezuici bydgoscy rozmaite legaty. Tak np. Jakób Dorpowski, zmarły około r. 1680. zapisał im na części wsi swojéj Grzywna 6000 złotych owczesnych. Kollegium téż jezuickie w Bydgoszczy należało do bogatszych w Polsce, na samych synagogach w Krotoszynie, Kaliszu i Lesznie posiadało 41040 złotych około 1770. roku. W posiadłościach ziemskich miało: 1. wieś Penchowo z folwarkiem Chrąskowo, 2. wieś Płonkowko, 3. folwark i wieś Prądy, 4. wsie Polski i Niemiecki Kruszyn, 5. wieś i folwark Gogolinek, 6. wieś Drzewce, 7. folwark Kruszynek, 8. wieś Murowanice, 9. kolonią

Płonkowo, 10. dom i ogród na przedmieściu gdańskiém i kilka placów w mieście. Fryderyk Wielki zająwszy pod swoje panowanie Bydgoszcz, odebrał natychmiast Jezuitom bydgoskim dobra, a zamiast kilkunastu tysięcy talarów dochodu, które z nich mieli, wyznaczył im 635 talarów rocznéj pensyi, z których 23 osoby utrzymywać musieli.

Kollegium bydgoskie utrzymywało szkoły niższe, których po zniesieniu Jezuitów rząd pruski przez dość długi przeciąg czasu nie zniósł. Może dla bliskości innych kollegiów, w których teologii i filozofii uczono, kollegium bydgoskie przestało w szkołach swoich na uczeniu retoryki, poetyki i grammatyki.

VII. Kollegium jezuickie w Chojnicy.

Jan Derengowski, dziekan kamiński, archidyakon i oficyał, a oraz proboszcz chojnicki, odzyskawszy z ręku Lutrów kościół parochialny w Chojnicy i potrzebując do posług duchownych pomocników, napisał w roku 1610. list do Wojciecha Baranowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, upraszając go, aby do Chojnicy kilku Jezuitów zesłał, obiecując obmyślić dla nich z swego majątku utrzymanie. Arcybiskup udał się w téj mierze do Fabrycyusza, prowincyała natenczas jezuickiego w Koronie, który przychylając się do życzenia Derengowskiego, zesłał do Chojnicy w r. 1620. dwóch Jezuitów, jednego do polskich, drugiego do niemieckich kazań.[1]) Derengowski przyjąwszy radośnie miłych sobie i pożądanych gości, umieścił ich w swoim domu i opatrywał ich potrzeby. W probostwie mieszkali

[1]) Twierdzenie zatém w *Starożytnéj Polsce* Tom I. pag. 722. jakoby Stanisław Karnkowski około roku 1596. w Choynicy Jezuitów zaprowadził i kollegium ze szkołami fundował, jest mylném. Że nie kto inny, tylko Derengowski Jezuitów do Chojnicy sprowadził, poświadcza i Jan Argent w liście do Zygmunta III. „Quo eodem spiritu motus nobilis ac pius vineae Domini cultor Joannes Derengowski Chojniciensium pastor et Cameniensium officialis *Chojniciam nostros advocavit.*“ są jego słowa.

rok cały; w drugim roku wyznaczył im Derengowski na mieszkanie mały domek na cmentarzu, tudzież kawał gruntu obok cmentarza.

W roku 1622. liczba Jezuitów w Chojnicy powiększyła się o dwóch, wybudowali sobie zatém przestronniejszy dom, urządzony na kilka mieszkań i szkoły niższe, które w tym samym jeszcze roku otworzyli. Z czterech Jezuitów, którzy w nowym domu mieszkali, dwaj byli kaznodziejami, jeden nauczycielem, a jeden missyonarzem na Kaszuby i pomorską ziemię.

W dwa tata późniéj, to jest 1624. już było 8 Jezuitów w Chojnicy, a wkrótce potém tak się w majątek przez legaty i darowizny wzmogli, że prymas Wężyk w roku 1630. rezydencyą ich tutejszą wyniósł do rzędu kollegiów.[1]) Przywilej prymasa potwierdził Zygmunt III.

Na mocy tego przywileju wystawili sobie z drzewa w roku 1640. kościół i obszerne kollegium, w którym 20 członków zgromadzenia mieszkało.[2]) Kościół spłonął dnia 5. Sierpnia 1712. roku. Odtąd odprawiali Jezuici swoje nabożeństwo w kościele farnym, gdy zaś i ten w poża-

---

[1]) Najlepszym dowodem jak znaczny majątek już w roku 1638. posiadali, jest następująca uchwała sejmowa z tegoż roku. »Iż *Patres Societatis Jesu* w Malborgu i w Chojnicach, żadnéj słusznéj fundacyi nie mają, a ich tam bytność z wielkiém chwały Bożéj pomnożeniem jest potrzebna, powagą sejmu tego pozwalamy, aby malborska rezydencya za trzydzieści tysięcy złotych, a chojnickie *Collegium* za 30,000 złotych dobra *salvo Reip. onere*, skupić mogli. W czém *conscientiam* Sądu ziemskiego, w których juryzdykcyi pomienieni Ojcowie kupować będą, *obligamus*, *ut attendant praevia revisione*, *ne emptionibus ejusmodi*, *ultra consensum praesentem*, *lex publica circumveniatur*.

[2]) »Chojnic is 20 in ligneo aedificio degunt personae, juventuti erudiendae et administrationi Sacramentorum de parochi voluntate intendentes.« — Damalewicz w Żywotach arcybiskupów gnieźnieńskich pag. 46.

Na utrzymanie tylu członków zgromadzenia, Stanisław Derengowski, zapewne jakiś krewny Jana, zapisał kollegium chojnickiemu dobra Niedźwiedź, Moszenice i Steinberg.

rze miasta r. 1741. stał się pastwą płomieni, wystawili około r. 1743. nowy murowany kościół, kollegium i szkoły. Przyszła im w pomoc hojność ślachty okolicznéj, a mianowicie Kitnowskiego, chorążego powiatowego i żony jego Maryanny Sartownéj, o których Niesiecki mówi, że kościół Jezuitom w Chojnicy założyli około 1736. roku.

Szkoła jezuicka w Chojnicy należała do niższych szkół tego zgromadzenia, to jest do takich, w których tylko po retorykę uczono.

Po upadku zakonu Jezuitów Fryderyk Wielki, do którego Prusy zachodnie od roku 1773. należały, utrzymał czas niejaki przy szkołach chojnickich Jezuitów.[1])

VIII. Kollegium jezuickie w Dorpacie.

Do Dorpatu zaprowadzeni zostali Jezuici roku 1584. i w tym samym roku otworzyli tu szkoły. W następnym roku pomnożyła się ich liczba sprowadzonymi nowymi członkami zgromadzenia z Brunsbergu, i ustanowiono obok szkół grammatycznych, *Seminarium tłumaczy*, w którém się kształcili duchowni w językach szwedzkim, litewskim, niemieckim, łacińskim, polskim. Król Stefan oddał w tym roku Jezuitom dorpatskim kościół Panny Maryi z przyległym placem i kilku domkami; prócz tego nadał im dobra z 160 poddanymi i las znaczny na opał i drzewo budulcowe. Wystawili tedy kollegium, wspierani od mieszkańców Dorpatu, którzy im tak dalece sprzyjali, że według Rostowskiego, w pierwszym roku otwarcia szkół 100 przeszło dzieci do szkół tych na naukę posłali. Wszystko tedy zapowiadało Jezuitom dorpatskim pomyślność i bezpieczeństwo w téj stronie Polski, gdy wojny szwedzkie za panowania Zygmunta III. piękne nadzieje zakonu zniweczyły. Naprzód r. 1600. uchodząc przed nieprzyjacielem, przenieśli się Jezuici dorpatscy wraz z uczniami retoryki do

[1]) Nachrichten von der Gründung des Jesuiten-Klosters in Conitz. Conitz 1822.

Nieświeża, rozpuściwszy uczniów klass niższych do domów, i zostawiwszy w Dorpacie 7 członków zgromadzenia, to jest trzech księży i czterech braciszków na straży kollegium. Karól Sudermaun opanowawszy w r. 1601. Dorpat, rozkazał swemu kommendantowi Dorpatu Sommerowi, kollegium złupić, a członków zgromadzenia uwięzić i do Sztokholmu odesłać, gdzie czterech z niewygód i barbarzyńskiego obchodzenia się z nimi Szwedów grób znalazło, trzej inni po wytrzymaniu największéj nędzy i okrucieństw wrócili w roku 1605. do ojczyzny, wypuszczeni w zamian za Karolusa (syna Karóla Sudermana), wziętego przez Polaków przy zdobyciu Wolmaru 1602. r. Chodkiewicz odzyskawszy po bitwie pod Kircholmem całe Inflanty, wprowadził znowu Jezuitów do Dorpatu, wyrobiwszy u Zygmunta III. przysądzenie im dóbr niektórych skonfiskowanych zdrajcom kraju. Nie długo atoli cieszyli się Jezuici dorpatscy spokojnością. Zmuszeni w r. 1606. uciekać znowu z tego miasta przed Szwedami, już więcéj do niego nie wrócili.

Pierwszym rektorem w Dorpacie był Teodoryk Hausese.[1] W 24 lat późniéj założyli Szwedzi w tutejszém kollegium pojezuickiém trwającą do dziś dnia akademią protestancką.[2]

IX. Kollegium jezuickie w Drohiczynie.

Uczony Jaroszewicz w Opisie Drohiczyna (Athen. Zeszyt 4. roku 1847.) taką podaje wiadomość o Jezuitach w Drohiczynie. »Jezuici, którzy do połowy 17go wieku niemal we wszystkich już prowincyach dawnéj Polski

[1]) Wiadomość tę o kollegium jezuickiém w Dorpacie wyjąłem z Rostowskiego.

[2]) Czytaj: Relatio von Jnauguration der Universität zu Dörpat, geschehen den 15. October im Jahre 1632. Dörpat in Liefland, gedruckt durch Johann Vogeln, der Königl. Acad. Buchdrucker. 4to kart 14. »Was das Gymnasium betrifft, ist solches in das gewesene Jesuiter-Collegium verlegt.«

i Litwy mieli swoje kollegia, a przy nich szkoły, do jednego tylko województwa podlaskiego wcisnąć się jeszcze nie mogli. Lecz jakżeż można było kilka ziem i powiatów zostawić bez swojego wpływu? Pomyślili więc i o Podlasiu, i wyjednali dla siebie u Jana Kazimierza przywilej, datowany w Warszawie r. 1660., dnia 19. Lipca, mocą którego probostwo drohickie zgromadzeniu Jezuitów ustąpione zostało.[1]) Stało się to za dobrowolną zgodą ówczesnego proboszcza Pawła Petrykowskiego, obojga prawa doktora, archidyakona pułtuskiego i kanonika katedralnego płockiego i w skutek proźb i życzeń tak ślachty podlaskiéj, która w bliskości nie miała szkoły dla edukacyi swych dzieci, jakotéż biskupów Stefana Wydżgi warmińskiego i Mikołaja Prażmowskiego łuckiego z całą jego kapitułą. Król oddając Jezuitom wszelkie fundusze kościoła ś. Trójcy, włożył na nich obowiązek utrzymywania wikarego i mistrza szkoły, która téż wkrótce urządzoną została. Oryginalny na pergaminie przywilej z podpisem królewskim i zawieszoną na seledynowych sznurkach pieczęcią w puszce

---

[1]) Rostowski datę sprowadzenia Jezuitów do Drohiczyna odnosi do roku 1653. i tak o początkach Jezuitów w tém mieście opowiada: »Primarium est inter oppida subsylvaniae, sive Podlachiae, Drohicinum, super Bugum, amnem pisculentum, mercatoribus etiam navigabilem, loco montoso et peramoeno situm, nobilium ejus Provinciae civium celebre conventibus. Huc socios curio civitatis, Plocensis Canonicus, Paulus Petrikowskius, excitato domicilio, assignatis vectigali ex fundo et curioniis redditibus, consentiente Luceoriensium Episcopo, e Pultoviensi Collegio deduxit IX. Kalend. Septemb. luce Bartolomaeo Apostolo sacra. Primus coloniae suscepit curam P. Joannes Sawickius; attributum domui curiale templum 1660. XIV. Calend. Sextilis. Probavit id autoritate Regia Joannes Casimirus; confirmarunt deinde Luceoriensium episcopi; extincto Curionatus titulo, subrogato in locum Parochi perpetuo vicario. Pium Conditorem domicilii adjuvit insigniter Albertus Emericus Mleczko Palatinus Podlachiae et nobilis matrona e familia Sarnackia Hedvigis Minczewska. Firmavit suis praesidiis domum horum aliorumque pietas adversus Phocianos Schismaticos, ejus civitatis incolas, qui socios aditu etiam oppidi arcerent pertinaciter.«

blaszanéj, znajduje się przy kościele drohickim. Konstytucya r. 1661. (IV. 709. tit. Approbacya) jak fundacye Jezuitów w Płocku, Międzyrzeczu i Bydgoszczy, tak również i w Drohiczynie zatwierdziła, dozwalając zakupienia placów i ogrodów, na których kościół, kollegium i szkoły wymurowane być miały. Co się tyczy kościoła, ten w Drohiczynie musiał być początkowo drewniany, zaczął go murować ostatni proboszcz Petrykowski, jak się dowiadujemy z powyższego przywileju, a Jezuici budowę dokończyli. Swinołęcki, kanonik płocki, był roku 1661. fundatorem kollegium, które za rektora Jezuitów drohickich Kuczyńskiego wymurowaném zostało.«

Szkoły w Drohiczynie należały do wyższego rzędu szkół jezuickich, to jest, do takich, w których teologii i filozofii uczono.

Po zniesieniu Jezuitów, kommissya edukacyjna oddała ich kollegium i kościół Pijarom, którzy tu szkoły podwydziałowe utrzymywali, a na 15 konwiktorów z skarbu kommissyi rocznie 4200 złotych brali.

X. Kollegium jezuickie w Dyneburgu.

Kto Jezuitów w Dyneburgu zaprowadził, nie wiadomo mi.[1]) Czytam tylko w konstytucyi z r. 1768: »Kollegium düneburgskie OO. Jezuitów w księstwie inflanckiém z dobrami Aulią i Uzwałdą, w posesyi onych będącemi, tudzież

[1]) Nie wiedział o tém i Rostowski. »Duneburgum — mówi — oppidum Livoniae vetus, jam dudum praeterivimus: de prima ibi Sociorum colonia nullo adhuc signo moniti. Fuisse Duneburgi jam tum, oportet, aliquod nostris domicilium, cum Visitator provincialis Pompilius Lambertengus Patrem Petrum Kulesza anno circiter 1630. Superiorem Duneburgensi Residentiae imponeret, id quod ego in vita Petri lego. Primus hic hoc loco sociis praefuit. Mortuus Vilnae anno 1641. Non. April. Diu illum cura Livonum exercuit, inprimis Vendensium. Primus in istorum Civitate Sociis curavit domicilium, itaque perfecisset illud industria sua, opibus civium, quorum benevolentiam suis conciliarat meritis, ut justo par esset accipiendo collegio, si belli vim Suetici Livonia superasset.«

z placami w mieście Düneburgu i gruntami przyległemi podług ograniczenia przez kommissarzów Rzeczypospolitéj osobliwą konstytucyą w r. 1678. naznaczonych in anno 1680. zaszłego consensu *omnium ordinum* approbujemy i przy wspomnionych dobrach, placach i gruntach *ad tenorem* dekretu kommissarskiego na zawsze zachowujemy.« Ponieważ Jezuici mieli w Dyneburgu kollegium, nie podpada żadnéj wątpliwości, że musieli mieć i szkoły. Nie wiadomo mi przecież, kiedy je otworzyli i czy były wyższego rzędu.

Po zniesieniu Jezuitów, kollegium dyneburgskie należało do kollegiów prowincyi białoruskiéj, które cesarzowa Katarzyna utrzymała.

XI. Kollegium jezuickie w Gdańsku (w Szotlandzie.)

Jezuitów sprowadził do Gdańska r. 1585. oficyał gdański Mikołaj Milonius. Na żądanie jego przysłanym tu został od prowincyała sławny Gaspar Sawicki z jakimś drugim Jezuitą. Obudwóch umieścił w swojém mieszkaniu i utrzymywał Milonius. W roku 1589. Dominikani ustąpili kaplicy, w któréj Jezuici nabożeństwo odprawiając kazania w niemieckim języku miewali. Wszakże, bądźto na naleganie magistratu, bądź téż w skutek jakichś nieporozumień, już w r. 1590. odebrali im Dominikani tę kaplicę. Zaczém Rozrażewski, biskup kujawski, wielki przyjaciel i zwolennik Towarzystwa jezusowego, oddał im do użytku kaplicę u Brygitanek, i zamierzał klasztor ten panien z wszelkiemi dochodami w kollegium jezuickie zamienić. Gdy się atoli miasto temu oparło,[1]) założył im

[1]) O zatargach Gdańszczan z Jezuitami i powodach do tych zatargów, opowiada Argent co następuje: »Gedani utraque auctoritate regia et episcopali, collocati sumus, et templi Brigittani concessus usus. Vident Gedanenses nonnullum fructum fieri et sensim catholicam religionem propagari. Hoc quidem ferre non possunt;

kollegium w pobliskiéj wiosce, zwanéj Szotland [1]) i darował wieś biskupią Gembice, leżącą w Żuławach gdańskich.[2])

nondum tamen catholicum exercitium aperte impedire volunt, obliquas igitur vias quaerunt, et quasi nos illius templi essemus iniqui invasores, ipsi vero pii defensores, utraque auctoritate, regia et ecclesiastica, contempta, vi nos templo excludunt. Rei indignitate motus Illustrissimus Laurentius Gembicki, Vladislaviensis episcopus, nunc vero archiepiscopus gnesnensis, accurit et patres in statu suo reponit, novisque suis ac regiis firmat decretis. Vix autem discedit, cum Gedanenses jure rursum violato usum templi patribus vi adimunt, armatamque custodiam, nec vel accedere possint, collocant, quod cum aliis affirmantibus credere vix possem, ipsemet accessi et quod dicebatur propria experientia verissimum esse, comperi.«

[1]) Szotland było wioską biskupią tuż pod Gdańskiem leżącą: »Patres Societates Jesu — mówi Damalewicz w Żywotach biskupów włocławskich pag. 49. — prope Gedanum in vico Episcopali Schotlandt habent collegium ab Hieronymo Rozrażewski, Episcopo Vlad. fundatum non infrequens. Praeclaram ibi afflictae catholicorum pietati navant operam, tam in propria ecclesia sacris operando, concionando, noxas poenitentium expiando, quam in templo Brigitanno, conditionem qua vocati sunt in partem solicitudinis animarum in sua Schotlandensi locatione sedulo et naviter implentes, ea enim lege in bonis episcopalibus de consensu V. C Vladislav. et confirmatione s. sedis apostolicae inibi degunt, ut ad dictam ecclesiam pro administratione sacramentorum accurant. Ex iisdem aliquot habitant in aedibus parochianis ad Ecclesiam B. M. V. spectantibus de consensu loci ordinariorum et parochorum, ubi aeque ac in praedictis ecclesiis exercitio pietatis et saluti animarum intendunt, quorum zelum favore et honore debito Perillustris et admodum R. D. Mathaeus Indycki S. T. et U. J. D Archidiaconus Pom. Parochus et officialis gedanensis ad praesens laudabiliter prosequitur.« — Zdaje się, że za czasów Damalewicza jeszcze szkół Jezuici szotlandcy nie otworzyli, boby o nich pewno był wspomniał.

[2]) Jan Argent przytacza ułamek przywileju fundacyjnego, który tu dosłownie z niego wypisuję: »Prima omnium, tanquam ad id maxime hoc tempore idonea, venit in mentem Societas Jesu, quam ad excolendam vineam Domini, haeresesque evellendas vocatam esse; magnoque cum fructu ubique terrarum, etiam apud infideles et gentes, non solum circa salutem proximorum, verum etiam circa educationem, atque institutionem juventutis laborare et desudare,

Kollegium atoli nie było za życia jego ukończoném; przeto umierając w r. 1600., testamentem przeznaczył na ten cel 30,000 ówczesnych złotych, nadto darował mu swoję bibliotekę, obicia i kosztowne srebra stołowe. Wdzięczni swemu dobroczyńcy Jezuici, nazwali kollegium w Szotlandzie *Collegium Rozrażevianum.*

Prócz Rozrażewskiego, następcy jego na katedrę włocławską, nie szczędzili dobrodziejstw dla kollegium na Szotlandzie. »Gębicki Wawrzyniec, późniéj arcybiskup gnieźnieński — mówi Niesiecki — Ojców Jezuitów w Gdańsku na Szotlandzie osadził i kollegium tamecznego wielką był podporą.« Baranowski, zmarły r. 1624. arcybiskupem gnieźnieńskim, którego Rzepnicki nazywa hojnym niezmiernie opiekunem (patronus munificus) kollegium gdańskiego, nie wyszczególnia atoli dobrodziestw jego. Felicyan Szaniawski, zmarły biskupem krakowskim 1732. r., który w kollegium tutejszém katedrę teologii fundował. Inni dobroczyńcy kollegium tego byli: Wołucki Paweł, biskup włocł., zmarły 1622. r., który podług świadectwa Niesieckiego gdańskim Jezuitom wiele do fundacyi dopomógł, kaplicę im murowaną wystawił. Kasper Geschaw, opat

---

evidentibus indiciis cernimus; ad quod vel maxime priorum principum, vigilantissimorumque Antistitum exempla, tam in hoc, quam in aliis Christianis regnis, non parum nos incitarunt, qui eandem societatem magnifecerunt; complexi sunt, ipsisque non pauca domicilia et collegia utilissime erexerunt et fundarunt. Proinde communicato consilio cum Venerabilibus fratribus Nostris praelatis et canonicis ecclesiae nostrae cathedralis Vladislaviensis, reque bene et per multos annos deliberata et expensa, hoc consilium nostrum, quod a Deo ipso omnium bonorum fonte profectum arbitramur, executioni mandare constituimus. Atque tandem a Reverendissimo P. Claudio Aquaviva, Praeposito generali ejusdem Societatis, id quod summopere ad Dei gloriam desiderabamus, precibus obtinuimus, qui prout ante aliquot bonos doctosque operarios, pro illa civitate (Gedanensi) magno multorum bono nobis concesserat, ita etiam tandem Collegium quoque ipsum Societatis ibidem (Gedani) accepturum se magna cum animi propensione recepit, quod quidem nos erigendum, dotandum ac fundandum in Dei nomine decrevimus.«

oliwski i paradyski, sekretarz królewski, który do téj fundacyi znacznie się przyczynił. Felix Koss, opat pelpliński, zmarły 1618. r., który z biskupem kujawskim gruntu, o który między nimi spór zachodził, odstąpił na kościół jezuicki w Szotlandzie. Nie zbywało kollegium szotlandzkiemu i na dobroczyńcach pomiędzy stanem świeckim: »Bąkowski Jan, chorąży malborski, starosta kiszewski, Jezuitom gdańskim na wystawienie kościoła szotlandzkiego 5000 złotych dał. Żona jego Dorota, z domu Zalińska, kasztelanka gdańska, kościół ten w apparaty zaopatrzyła.« — mówi Niesiecki.

Kollegium jezuickie w Gdańsku, czyli raczéj na Szotlandzie, utrzymywało szkoły wyższe, to jest takie, w których filozofii i teologii uczono. W szkołach tych odbierał nauki, między wielu innymi, sławny Józef Wybicki, senator wojewoda.

XII. Kollegium jezuickie w Grodnie.

W testamencie króla Stefana Batorego, znajdującym się w bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, czytam: »Z pieniędzy okupu moskiewskiego zostanie jeszcze trzydzieści tysięcy, z których na budowanie kościoła i kollegium w Grodnie oddaję 10,000. Dobra moje, które są na pożytek kollegium grodzieńskiego kupione, to jest, Dyraliszki mają być sprawiedliwie przez rewizory pomierzone i na odmianę do kollegium grodzieńskiego przywłaszczone, które wiecznem prawem dajemy i darujemy.« Z słów tych testamentu króla Stefana pokazuje się, że on w Grodnie kollegium jezuickie założył, albo przynajmniéj założyć zamyślał, lubo Jan Argent w liście do Zygmunta III., przypisując wielkiemu temu monarsze (Batoremu) założenie kollegiów w Rydze, Dorpacie i Połocku, zamilcza całkiem o kollegium grodzieńskiém. Być może, iż kapitał na ten cel przez króla przeznaczony, był za szczupłym i życzenie jego w téj mierze do skutku nie przyszło. [1])

---

[1]) Rostowski wyjaśnia całą tę rzecz. Król, podług jego twier-

Według autorów *Starożytnéj Polski* Franciszek Dołmata Isajkowski, biskup smoleński, fundował XX. Jezuitów w Grodnie na dobrach dziedzicznych Świsłoczy, w województwie grodzieńskiém; fundusz takowy na inne miejsce przez Jana Ogińskiego, wojewodę mścisławskiego, miał być przeniesiony r. 1667. Ten sam Isajkowski miał Jezuitom grodzieńskim wystawić piękny kościół z cegły około 1633. Kościół tén był dopiero roku 1667. konsekrowanym. — Rzecz dziwna, że Niesiecki, mówiąc o tém Isajkowskim, nie wspomina nic o jego fundacyi kollegium jezuickiego w Grodnie, nadmnienia tylko, że kościół jakiś w Grodnie postawił. Autorowie *Starożytnéj Polski*, uważając Isajkowskiego za fundatora kollegium jezuickiego w Grodnie, opierają się na konstytucyi z r 1667. Ale ta opiewa tylko, że Isajkowski zrobił fundacyą, to jest nadał majątek kollegium grodzieńskiemu, nie zaś, że toż kollegium założył. Oto są słowa téj konstytucyi: »*Approbatio* fundacyi *Collegium* grodzieńskiego *Patrum Societatis Jesu*. Wielebnego w Bogu Franciszka Dołmata Isajko-

dzenia, nie szczędził żadnych nakładów, aby Jezuitów do Grodna sprowadzić, wystawić im wspaniałe kollegium i szczodrze uposażyć. Ale właśnie ta hojność monarchy odstręczała Jezuitów od przyjęcia ofiary jego, obawiali się bowiem zazdrości nietylko ludzi świeckich, ale nawet innych zgromadzeń zakonnych. »Grodnae— mówi w inném miejscu — in oppido Lituaniae Comitiis Regni nobili, firmius collocatum est domicilium (1621.) Septem abhinc et triginta annis (1584) Rex Stephanus jecerat quaedam collegio fundamenta, assignato proventibus Kondzyno pago, aedificato templo, satis illo magnifico e muro solido. Sed hujus perfectionem aedis et reliqui consilii mors Stephani intercidit. Pagum hinc socii Domui Novitiorum Vilnensi, templum Curioni, Praeposito grodnensi, concessere; probante utrumque Praeposito Societatis Generali. Hoc demum anno (1621.) Grodnam revocati per testamentum Praesidis Grodnensium Capitanei, Stanislai Kossobuckii. Is, militiam sequuturus bello Tartarico, testamentum rite confectum, domi reliquerat, Sociis haeredibus praedii sui, Sucha Bala dicti, si belli occubuisset ipse, scriptis. Occubuit; invitantur ad rem ultimis ceris consignatam Socii, Grodnam ad pristinum domicilium a praeposito provinciae Michaele Ortissio revocantur.« etc.

wskiego, biskupa smoleńskiego, fundacya *Ojcom Jezuitom Collegii grodnensis*, na dziedzicznych dobrach Świsłoczy i innych w fundacyi *specifice* wyrażonych, w tymże powiecie leżących *de nova radice* uczynioną, którą za wieczną i nieodmienną deklarujemy, *praecavendo*, aby z tych dóbr ziemskich *expeditioni bellicae* podległych zwyczajne *onera Reipublicae* nie ustawały, dla tego też od chlebów żołnierskich, przechodów i stanowisk wolne być mają *authoritate praesentis conventus*, *salvis oneribus Reipublicae in toto* approbujemy.« Wyrazy konstytucyi *de nova radice*, nic więcéj nie znaczą, tylko *z nowa nadał* dobra swoje. Zresztą jak dalece nie można się spuszczać w erekcyi kollegiów jezuickich na świadectwa konstytucyi, dowodzi konstytucya z roku 1647. na rzecz Jezuitów grodzieńskich uchwalona. Mówi ona: »Przywilej Ojcom Jezuitom rezydencyi grodzieńskiej na wieś Horostow i folwark Kiełbasin w powiecie grodzieńskim leżące od urodzonego Krysztofa z Chalcza Chaleckiego, Miecznika W. Ks. Litewskiego *in vim futurae fundationis* téjże rezydencyi wiecznością zapisane; także przywilej drugi na place w mieście grodzieńskiém, na których kościół i *collegium* onych ma być zasadzony; przytém przywilej na włok sześć w pomienionym zaścianku, przy innych, a na włok cztery we wsi Małachowiach, *in toto* approbujemy, *et immunitatibus Ecclesiae adscribimus*, *salvis oneribus Reipublicae manentibus*, od których *non excipiuntur*.« Podług tedy konstytucyi, dwóchby było założycieli kollegium grodzieńskiego, to jest, Isajkowski i Chalecki. Ale Niesiecki przytacza jeszcze trzeciego. »Jan Lesiowski, *Societatis Jesu* — mówi — kollegium grodzieńskiego początki założył, lub Kossobucki.« W takiéj sprzeczności wiarogodnych świadectw, trudno zgadnąć, kto kollegium grodzieńskie założył, król Stefan, Isajkowski, Chalecki, czy też Jezuita Leśniowski? a Rostowski dodaje czwartego, Stanisława Kossobuckiego, starostę grodzieńskiego. — Zdaje się, że się wszyscy znacznie do fundacyi przyłożyli.

Ktokolwiek zresztą kollegium grodzieńskie założył i upo-

sażył, należało ono do najbogatszych w Litwie. W ciągu dwu blisko wiecznego istnienia majątek jego przez darowizny znacznie się powiększał. Do dobroczyńców jego należeli następujący. Hieronim Gintowt Dziewałtowski, Jezuita, który kollegium grodzieńskiemu dobra Szupienie, w powiecie orszańskim leżące, zapisał, a kościoła znacznie przyczynił. Snarski, który r. 1706. Jezuitom grodzieńskim gruntu morgów 8, zwane Lisowszczyzna i Janowszczyzna, darował. Kazimierz Paweł Jan Sapieha, wojewoda wileński, hetman litewski, który podług świadectwa Niesieckiego, w Grodnie do dokończenia fabryki kościoła Jezuitów przyłożył się, obraz w tymże kościele N. Maryi Panny złotą suknią ozdobił i znaczną część gruntu własnego do kościoła przyłączył.

Kiedy Jezuici szkoły w Grodnie otworzyli, nie wiadomo mi; zdaje się atoli, że dopiero za panowania Władysława IV. W roku 1641. były już otwarte, jak się o tém przekonywam z następującego pisemka: *Lachrymae quibus nobili ac ingenuo adolescenti Thomae Kierdey filio Magnifici D. subjudicis Grodnensis, Rosiensis etc. Capitanei, qui dum per Tyrocinia Grammatices sua rudimenta deponeret, mortalitatem exuit. In templo PP. Societatis Jesu Grodnae parentatum est. A studiosa juventute. Anno* 1641. *die XI. April.* Nie wiadomo mi też, czy szkoły te były wyższe, to jest takie, w których teologii i filozofii uczono, czy też tylko po retorykę.

Po zniesieniu Jezuitów, kommissya edukacyjna ustanowiwszy w Grodnie szkoły wydziałowe, oddała je pod zarząd Akademikom, którym się także bogata biblioteka pojezuicka dostała.

XIII. Kollegium jezuickie w Grudziądzu.

Niesiecki uważa Jana Działyńskiego, wojewodę chełmińskiego, starostę kowalskiego, puckiego, zmarłego 1648. za założyciela kollegium jezuickiego w Grudziądzu. W którym roku to przypadło, nie wiadomo mi. Konstytucya

tylko z roku 1647. potwierdzając fundacyą tego kollegium, mówi: *Collegium Patrum Societatis Jesu* w mieście naszém Grudziądzu, jako wielce dla pomnożenia chwały Bożéj potrzebne, *cum omnibus juribus*, powagą niniejszego sejmu *et cum fundatione*, approbujemy, *salvis oneribus Reipublicae et proventuum aliarum ecclesiarum parochialium*.«[1]) Jak Działyński kollegium uposażył i kiedy Jezuici w niém szkoły otworzyli, nie wiadomo mi. Że ślachta pruska, wyznania protestanckiego, i miasta pruskie przeciw fundacyi téj na sejmach koronnych i na sejmikach swoich protestacye zanosiły, byłoby tu rzeczą zbyteczną nadmieniać. Wszelki ich atoli opór był nadaremnym.

Kollegium jezuickie w Grudziądzu doznawało wiele dobrodziejstw od rodziny Działyńskich. Jan, wojewoda chełmiński, założył je. Jan Dominik, kasztelan chełmiński, starosta pokrzywnicki, zapisał mu r. 1678. we 25,000 zł. dobra Świerczyn i Szymków, a synowie jego 30,000 złotych na Świerczynie temuż kollegium r. 1699. zeznali.

Niesiecki mówi, że kollegium jezuickie w Grudziądzu cały wzrost swój winne było Maryannie Wolf, żonie Jana Kossa, wojewody chełmińskiego, zmarłéj 1720. roku, nie wyszczególnia atoli, czém się do tego wzrostu przyczyniła.

Czy szkoły jezuickie w Grudziądzu do wyższego rzędu szkół jezuickich należały, nie wiadomo mi.

XIV. Kollegium jezuickie w Jarosławiu,[2]) w dyecezyi przemyślskiéj.

Kollegium jarosławskie było jedném z najdawniejszych, a razem i najbogatszych w Polsce. W kazaniu: *Roczna*

---

[1]) Uchwała ta sejmowa zapadła szczególniéj na wniosek Gomińskiego, kasztelana chełmińskiego, według świadectwa Hartknocha: Preussische Kirchen-Historia. Niesiecki atoli nie przytacza Gomińskiego pomiędzy kasztelanami chełmińskiemi, ani nawet rodziny tego nazwiska w *Koronie* swojéj nie umieszcza. Jest jednakże niezawodnie familia ślachecka tego nazwiska.

[2]) W Jarosławiu były dwa jezuickie kościoły, jeden pod tytu-

i wieczna Pamiątka Jaśnie Wielmożnéj Imci P. Doroty z Oyrzanowa Barzyney, wojewodziny krakowskiey, w Krakowie 1614. o początkach tego kollegium znajduję taką wzmiankę: »A mianowicie ojce zakonu naszego, z zalecenia X. Skargi, natenczas jeszcze kanonika i kaznodzieję lwowskiego, wielce sobie i sumnieniu swemu smakowała (Zofia ze Sprowy Odrowążówna Kostkowa, woj. sando.) i tak Bóg jéj serce ku nam najniższym i najmniejszym sprawił, że téż od W. Ojca jenerała żądać poczęła, aby nas w swym Jarosławiu miała; co i otrzymała. Gdzie, a kto wypowie, jako ten zakon wesoło przywitała, jako statecznie na gruncie swym szczepiła, i na tém miejscu, gdzie, nim o nas posłyszała, kościół ś. Zophiey patronki swojéj zbudować zamyślała. O fundacyi i nadaniu natenczas, nic nie mówię, tylko to, że gotowa była dać więcéj, niż my zabrać mogli. Oglądaliśmy się my natenczas więcéj na jéj afekt niż na datek, wiedząc, że cośmy upuścili z majętności, tośmy zawsze znaleść mogli w całéj, tak jéj jako i potomków nieodmiennéj ku nam miłości. A jako się brać natenczas chciało, ponieważ sama jéj łaska za wszystko stała? O jako często i gęsto nas osobą swą nawiedzała, o potrzebach wszystkich zawiadowała i o zdrowiu każdego z osobna pytała, i tak się nam aż do śmierci stawiła, jakoby nie sługi i bogomódlce, ale syny własne widziała: nie pani, ale matka i niewysławiona sług chrystusowych dobrodziejka.«

»A co przeważa, na córkę jéj Jaśnie Oświeconą księżnę Ostrogską, wojewodzinę wołyńską, Annę z Sztemberku Kostczyną, gdy dziś poglądamy, cóż jedno żywą matkę uznawamy, cnoty, obyczaje, dostatek i zachowanie przyznawamy i za naszę najbliższą fundatorkę mamy. Matka fundacyą kollegium założyła, córka dołożyła; a kiedy jeszcze to wspominamy, jako młodą będąc w leciech, ko-

łem św. Jana, drugi pod tytułem Panny Maryi. Szkoły były przy kollegium św. Jana, i o tém kollegium, nie zaś o domu *probationis tertiae* Panny Maryi, w niniejszym artykule wiadomość podaję.

ściół jarosławski założyła i wielki kamień pierwszy z podziwieniem ludzi zacnych, z siostrą rodzoną w ziemię wrzuciła.«

Założycielką więc kollegium jarosławskiego była Zofia z Odrowążów Kostkowa, wojewodzina sandomirska, która Jezuitów w r. 1571. do Jarosławia sprowadziła[1]) i córka jéj, Anna, księżna Ostrogska, wojewodzina wołyńska, o któréj Duryjewski w *Pamiątce niezeszłéj* mówi: »Collegio jarosławskiemu ś. Jana od matki założonemu potrzebną czyniąc aukcyą, przydała folwarki Łazy, Tywonią i wioskę na Wołyniu Petyhorce, także na kupno Łowiec i w innych okazyach dawała pieniężne supplementa, rozszerzyła i miejsce naddanemi placami, a dla tego miano ją za konfundatorkę tego kollegium. Także na fundacyą domu *tertiae probationis Societatis Jesu* w Jarosławiu naznaczyła kościół polny Panny Maryi, jako kolatorka, a wzajem dobra pewne z daleko większą intratą proboszczowi jarosławskiemu nadała, w rekompensę niepewnych przypadkowych ofert. Tąż szczodrotą swoją zachęcała i młodź szkólną do nauk. Bo nietylko premiowała pilniejszych, ale téż uboższych często nowemi sukienkami przyodziewała. Mianowicie w r. 1604. za sto czerwonych złotych sukna dla nich prowidowała, a w r. 1608. razem ich 70 w kollegium jarosławskiém studujących przystojnie odziała. Nawet często hojnie ich częstowała. Na ostatek wieczystą dobroczynność swoję ku nim oświadczając, bursę, którą *pauperum* zowią, przy kollegium jarosławskiém dla nich fundowaną trzema kmieciami i dwiema ogrodnikami uposażyła.« — Do téj hojności jéj na kollegium jarosławskie przydaje jeszcze Niesiecki i to, że kościół jezuicki zbogaciła różnym sprzętem, a między innemi lichtarzami srebr-

---

[1]) Wystawiła ona kollegium jezuickie od fundamentów, jak mówią: »Mitto lectissimam illam Zophiam Odrovanziam, Illustrium Masoviae ducum sanguine clarissimam, foeminam non minus religiosam quam prudentem, quae etiam Societati collegium Jaroslaviae in Russia, a fundamentis erexit.« Szyszkowski: Oratio pro Patribus Societatis Jesu, pag. 49.

nemi, obrazem ś. Ignacego w 60 grzywien śrebra i monstrancyą szczerozłotą w drogie kamienie przystrojoną, tudzież bogatemi apparatami.

Tak uposażone przez swoje założycielki kollegium jarosławskie zbogacali i inni. Samuel Kolendowicz, podskarbi Anny księżny Ostrogskiéj — mówi Niesiecki — do kościoła Jezuitów jarosławskich 2000 na monstrancyą wyliczył, dwór swój w Jarosławiu Jezuitom darował, ołtarz relikwiom ś. Kandyda sprawił, kielich złoty i robotą i wagą szacowny, temuż miejscu oddał r. 1628. Fredro Alexander, biskup przemyślski, zmarły 1603. roku, na kościół jezuicki jarosławski P. Maryi 100,000 wyliczył, żeby był blachą pokryty. Jan Kostka, starosta świecki i lipieński, o którym Duryjewski następujące szczegóły przytacza: »Wspomina go w r. 1585. i innych następujących, nietylko historya kollegium jarosławskiego, ale i Franciszek Bencius z wdzięczną pamięcią życzliwości jego osobliwéj ku zakonowi *Societatis Jesu* i dobroczynności na kollegium pomienione, kiedy był sióstr swoich przyrodnych z Odrowążówny, dziedziczek dóbr macierzyńskich jarosławskich, jako brat opiekunem. Bo i w roku 1586. suplementował summą pieniężną potrzeby tego kollegium i w roku 1591. kielichy śrebrne i apparaty kościelne świętojańskiemu kościołowi darował.«

Ostatnia z książąt Ostrogskich, zapisała obszerne dobra jarosławskie kollegium jarosławskiemu. Ztąd pomiędzy jéj spadkobiercami Zamojskimi i Lubomirskimi powstał długoletni spór, który sądy krajowe i rzymskie zatrudniał i na tém się skończył, że Jezuici nie utrzymali się przy zapisie. O sporze tym podaje niejaką wiadomość Jan Markiewicz w dziełku: *Veritas bonae vitae*, wydaném w Paryżu 1671. roku.

Szkoły jarosławskie należały do wyższego rzędu; uczono bowiem w nich filozofii i teologii. Kollegium posiadało jednę z największych bibliotek w Polsce.

XV. Rezydencya jezuicka w Illuxcie.

W Illuxcie, mieście inflantskiém, była za panowania Augusta III. rezydencya jezuicka, a przy niéj zapewne i szkoły niższe tego zgromadzenia. Jednakże o rezydencyi téj nie ma najmniejszéj wzmianki ani w *Starożytnéj Polsce*, ani w Rostowskim, ani téż w konstytucyach krajowych i dawniejszych jeografach. Nic téż i ja o niéj powiedzieć nie mogę.

XVI. Missya jezuicka w Jurewiczach.

W Jurewiczach nad Prypecią była missya jezuicka już w roku 1726. Kto atoli missyą tę założył, nie wiadomo mi. Mieścila ona się w pięknym gmachu murowanym na wysokiéj górze stojącym. W gmachu tym utrzymywali Jezuici szkoły swoje niższe, to jest takie, które tylko trzy klassy grammatyczne miały. W roku 1726. professorem *classium* w Jurewiczach był Michał Belli.

XVII. Kollegium jezuickie w Kaliszu.

Założycielem kollegium jezuickiego w Kaliszu był sławny Stanisław Karnkowski, arcybiskup gnieźnieński. »Za pomocą Bożą — mówi sam w kazaniu: *O dwoiakim kościele chrześciańskim* — zbudowałem kollegium w mieście W. K. M. w Kaliszu, do którego wezwałem *patres Societatis Jesu*. Zbudowałem i kościół ku czci i chwale Bożéj i poświęciłem go. Fundowałem téż i bursę dla spokojniejszego mieszkania i snadniejszego wychowania młodych ludzi i seminaryum do ćwiczenia na stan kapłański.« Wystawione przez Karnkowskiego kollegium i kościół zjechał Zygmunt III. umyślnie oglądać: »Do tego przystąpiło — mówi Karnkowski w têm samém kazaniu — żeś W. K. M. osobą swą w tymże kollegium w Kaliszu być, oglądać, pochwalić i mnie tem więcej ku wykonaniu po-

budzić raczył.«[1]) Wybudowawszy kollegium i kościoł, zamierzał Karnkowski wystawić i szkoły. Śmierć w kilka lat po tém przypadła, zniweczyła ślachetny zamiar; umierając atoli, przekazał na ten cel w testamencie 5000 złotych ówczesnych.[2]) Dokonał dzieła osmy z porządku po

[1]) Kościół jezuicki w Kaliszu, pod tytułem św. Wojciecha i Stanisława poświęcił dnia 8. Września 1596. Gniazdowski, sufragan gnieźnieński. Podczas zaś uroczystości poświęcania miał do licznie bardzo zgromadzonych słuchaczy kazanie sam Karnkowski. Kazanie to wyszło z druku pod następującym tytułem: »*Kazanie J. M. Księdza Arcybiskupa gnieźnieńskiego, O dwojakim kościele chrześciańskim, powszechnym i materyalnym, na poświęceniu kościoła przy kollegium swym Societatis Jesu, w Kaliszu nowo zbudowanego, osmego dnia Września Roku Pańskiego* 1596. *przezeń uczynione, a potem nieco rozszerzone. W Krakowie w Drukarni Łazarzowey* 1596« — 4to stron 101. — Samo kollegium stanęło kilka lat wcześniéj; mieszkający w niém Jezuici odprawiali nabożeństwo swoje w kościele ś. Józefa do roku 1596. Przywilej erekcyjny kollegium tego potwierdził jeszcze Stefan Batory, patrz: *De rebus Societatis Jesu in Regno Poloniae* Jana Argenta, strona 375. edycyi krakowskiéj 1620. r. in 8vo. Mylą się przeto wydawcy *Starożytnéj Polski*, utrzymując, *że* Karnkowski Jezuitów dopiero przy poświęcaniu kościoła dnia 8. Września 1596. do Kalisza wprowadził. Byli oni już od lat przeszło 10 w tém mieście. Dowodzi tego między innymi Marcin Szyszkowski w mowie za Jezuitami, wydanéj 1590. roku, w któréj na stronie 61. mówi: »Quid de tuo Calissino collegio dicam, quod *paucos ante annos*, magnis sumptibus erectum, ita ornare atque amplificare in bonum Ecclesiae et Reipublicae non desinis, ut in eo magnifice perficiendo, omnes tuae curae et cogitationes consumi videantur.«

[2]) »Porro inter omnia aedificia quae ad posteritatis notitiam famae illius immortalitatem transmittent, supremum sibi vendicat fastigium coelestibus inserendum trophaeis heroica magnificentia extructum collegium PP. Societatis Jesu Calissii, quod ille sumptu maximo, symmetria elegantissima, capacitate amplissima, in tot et tantis Reipublicae sub interregno expensis ad stuporem eduxit, relictis etiam testamento ad imponendum scholis coronidem, quinque millibus florenorum: in duabus tamen continuandae partibus, solis donatae fundamentis expectabant opem alterius liberalem et feliciter illam expertae, jam surgunt heroicis sumptibus Illustrissimi et Re-

nim następca na arcybiskupstwo, Maciej Łubieński, na prośby brata swego Marcina Łubieńskiego, natenczas rektora kollegium kaliskiego.[1]) Że zaś, nim gmach został ukończonym i jego śmierć zaskoczyła, przeto na dokończenie go przeznaczył testamentem 11000 złotych.

Założone i uposażone przez Karnkowskiego kollegium

---

verendissimi Domini Mathiae Łubieński, in archiepiscopatu gnesnensi successoris ipsius octavi, qui quamvis tot Reipublicae causa et tantos sumptus sub gravissimum et periculosissimum interregnum fecerit et faciat hactenus, tamen et hanc scholarem fabricam generose prosequitur, graviter advigilantibus operi RR. PP. Martini Łubieński insigni Theologo, germano Illustrissimae Celsitudinis fratre collegii Calissiensis rectore, atque illius in hoc munere successore Petro Starczewski. Inter scholas et collegium eminet sacra aedes Divis Alberto et Stanislao Regni tutelaribus dedicata, basilicis aemula pontificalibus, imo plerisque in provincia gnesnensi superior, quam sacra supellectili et peristromatibus designatis exornandum, commisit ultimae suae voluntatis executoribus Maciejovio Cracoviensi et Tarnovio Vladislaviensi episcopis; quod quidem collegium societatis est in Polonia nobilissimum et ut professoribus tam humaniorum quam musarum severiorum, ita studiosorum frequentia celeberrimum. Duobus in hoc Gymnasio in politiore literatura usus sum praeceptoribus, aeterna memoria dignissimis, Paulo Jaroszewski et Joanne Laskowski, in quo etiam me philosophica imbuit speculatione Reverendus pater Blasius Plosinius, quod ad perpetuam grati animi tesseram insinuatum velim. Cum autem hic prudentissimus archipraesul, matura secum deliberatione expendisset, quantum intersit rectae juventutis institutioni consulere, quae olim in Athlanteas columnas Ecclesiae atque Reipublicae Polonae esset successura, magnificas aedes fovendis centum nobilibus adolescentibus, imo verius palatium triplici concameratione et duplici Xysto in quadrum distincto construxit, in quo morarentur animos excolendo studiis, Christianae et publicae rei profuturi.« Mówi o Karnkowskim Damalewicz w Żywotach biskupów włocławskich.

[1]) »Nec societatem Jesu a suis beneficiis alienam esse voluit (Maciej Łubieński, zmarły 1652. r.) in reperationem scholarum calissiensium decem millia numeravit et quia fabrica haec stante ejus vita perfici non potuit eidem 11000, collegio 5000, templo 2000 ultima voluntate disposuit.« Rzepnicki Vitae Praesulum Tom I. strona 168.

kaliskie zbogacali następnie rozmaici dobroczyńcy. Maciej Łubieński, arcybiskup gnieźnieński, prócz znacznego nakładu i legatu na szkoły, zapisał samemu kollegium 5000 złt., na kościół 2000 złotych. Jan Bułakowski zapisał kollegium kaliskiemu w roku 1659. jakieś dobra. Prokop Brudecki, dziekan kaliski, pleban sobocki, oddał mu swoję bibliotekę. Stolnikowa Molska, z domu Czarniecka, zapisała mu 10000 na pomnożenie biblioteki. Stefan Czarniecki, proboszcz żarnowiecki część swoję z dóbr ojczystych oddał Jezuitom kaliskim. Samuel Stanisław z Grodźca Grodziecki zapisał im roku 1612. 30000 złotych, i wielu innych.

Tak wciąż uposażane kollegium jezuickie posiadało w czasie zniesienia zakonu następujący majątek: naprzód w samym Kaliszu 1) kollegium, 2) budynki ze szkołą i kościołem, 3) bursę, 4) browar, 5) drukarnią, 6) stajnie i remizy, 8) ogród obszerny za kollegium. Dobra należące do tego kollegium były:

1) Kokanin. Po zniesieniu Jezuitów dostały się dobra te Przeuskiemu, który z nich do skarbu kommissyi edukacyjnéj opłacał rocznie 4805 złotych 22½ groszy, w ratach półrocznych, to jest na św. Jan Chrzciciel i na Trzy Króle.

2) Lisków. Dobra te po zniesieniu Jezuitów posiadał Lipski, płacił z nich 4458 złotych 24 groszy.

3) Taczanów, gniazdo familii Taczanowskich, po zniesieniu Jezuitów wrócił do téj rodziny, która płaciła z niego rocznie 4053 złote.

4) Stopieszyn. Po zniesieniu Jezuitów dostał się Kozietulskim, którzy opłacali z niego rocznie 2395 złotych 3 grosze.

3) Kościelec. Po zniesieniu Jezuitów posiadał te dobra Kruszewski, opłacając z nich rocznie 4704 złote 24 groszy.

6) Zawodź, pod samym Kaliszem. Po zniesieniu Je-

zuitów dostała się familii Umińskich, która z niéj opłacała rocznie 490 złotych 21 groszy.[1])

[1]) Oto jest formularz, wedle jakiego wszystkie dobra pojezuickie na rzecz wychowania publicznego sprzedawane, albo raczéj w wieczną dzierzawę puszczane były. Niniejszym aktem oddaje Stanisław August wieś Zawodź Umińskiemu, deputatowi na trybunał koronny.

Stanislaus Augustus, Dei Gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kijoviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Livoniae, Smolinsciae, Severiae, Czerniechoviaeque. Significamus praesentibus Literis nostris quorum interest Universis et singulis, Quod cum bona stabilia seu solistantia post suppressionem Instituti Patrum Societatis Jesu in Regno nostro, Ejusque Provinciis consistentia in Praesentibus Comitiis Regni sub generali Confederatione celebratis per Constitutionem specialem ita sint disposita, ut per Nos Haereditas illorum ei conferatur, Cui per pluralitatem votorum in Commissione eo intuitu designata agnita fuerit, et qui sufficiens pignus per inscriptionem in Bonis suis propriis aut summis pecuniariis, vel in defectu praemissorum Cautionem idoneam praestiterit, attento itaque testimonio Reverendi Praesidis Commissionis manu subscripto favore Generosi Raphaelis Umiński, Judicis Deputati Tribunalis Regni post cessionem Generosi Antonii Sieroszewski, Nuntii ad Comitia moderna, pluritatem votorum ad acquirendam haereditatem Bonorum Zawodź dictorum, in Palatinatu Calissiensi jacentium habentis, Eidem Ipsiusque successoribus supranominata Bona Villae Zawodź dictae Haereditaria Cum Omnibus Bonorum eorundem *attinentiis fusius in Lustratione* comprehensis utilitatibus, usibus, fructibus, proventibus, commodis et obventionibus, aedificiis, agris, pratis, campis, sylvis, nemoribus, stagnis, piscinis, fluminibus, ac quarumvis aquarum decursibus, molendinis, molendinatoribus, tabernis, tabernatoribus, subditis, cmethonibus, hortulanis, inquilinis in bonis supradictis existentibus et ubique reperibilibus, pecoribus, pecudibus, totaque eorum suppellectili domestica, datiis, tributis, censibus, dierum laboribus, vigiliis cunctaque obedientia subditorum per ipsos praestari solita, cunctis denique pertinentiis, antiquitus ad eadem Bona Villae Zawodź dictae spectantibus, nullis penitus exceptis, sed ita late, longe et circumferentialiter, prout in suis metis et limitibus extant et extabant, jure perpetuo haereditario et irrevocabilis Donationis Titulo, etiam cum jure Patronatus praesentandorum Parochorum, si aliquod Iisdem Bonis Villae Zawodź, dictae ex Lege et Usu antiquo competat danda, donanda et conferenda

7) Skarszewo. Połowę téj wsi i Szkurlat dezerty (pustkowia) nabyli Jezuici kaliscy w r. 1608. od Jakóba Pa-

---

esse duximus prout praesenti Diplomate nostro, damus, donamus et conferrimus in perpetuum, vigore Cujus Donationis collatae perpetuae nostrae Idem Generosus Raphael Umiński, Judex Deputatus Tribunalis Regni Ejusque successores praefata Bona Villae Zawodź dictae in Possessionem suam per Intromissionem Officiosam appraehendenda, tenebit, habebit et possidebit, Successoresque Ejus tenebunt, habebunt et possidebunt perpetuo et in aevum. Cum ea nihilominus Speciali conditione ut Census Supranominata Constitutione ordinatus et per Commissionem designatam impositus, videlicet in Quota Quadringentorum Nonaginta florenorum et Grossorum Viginti unius et medii polonicalium Moneta in Regno currenti nunc per Medium ad dispositionem supra fatae Commissionis juxta exhibitam Quietationem Solutus inpost a moderno Donatario Ejusque Successoribus et Haeredibus anticipative duabus rattis una pro Festo Sanctorum Trium Regum imminenti, altera pro Festo Sancti Joannis Baptistae Ejusdem anni et sic consequenter quovis anno ad aerarium Commissionis aeducationis nationalis praeter Onera publica pensitetur et solvatur. Caeterum promittimus pro Nobis et Serenissimis Successoribus Nostris, Quod Eundem Generosum Raphaelem Umiński, Judicem Deputatum Tribunalis Regni, Donatorium Nostrum Illiusque Successores in pacifica Haereditaria saepedictorum Bonorum Vilae Zawodź dictae, Possesione ac usu fructu eorum non impediemus, nec a quopiam impediri permittemus Successoresque nostri non impedient, nec impediri permittent. Quinimo Ipsum in jure et Possessione Haereditaria conservabimus, manutenebimus et tuebimur, Successoresque Nostri conservabunt, manutenebunt et tuebuntur. Quod Omnibus quorum interest, praesertim vero Officiis et Subseliis Regni Nostri, Quorum Jurisdictioni praemissa Bona subsunt, notum esse volentes mandamus, ut supra memorata Bona Generoso Raphaeli Umiński, Judici Deputato Tribunalis Regni, Donatorio nostro in realem Possessionem per Officiosam Intromissionem tradant, atque praesens Donationis Nostrae Diploma in toto exequantur illudque et Ipsi observent et ab aliis observari curent, pro Gratia nostra et Officii debito; in Quorum fidem praesentes manu nostra subscriptas Sigillo Regni communiri jussimus.

Datum Varsaviae Die XVII. Mensis Decembris Anno Domini MDCCLXXIV. Regni Nostri XI. Anno.

(L. S) **Stanislaus Augustus**, Rex.

Diploma Donationis perpetuae Bonorum Villae Zawodź dictae, in Palatinatu Calissiensi sittae, post Cessionem Generosi

prockiego. Druga połowa Skarszewa i Szkurłat dezerty należała w r. 1608. do Mikołaja Szyszkowskiego, podkomorzego wieluńskiego. Na tę połowę dali Jezuici Szyszkowskim na procent następujące summy. Roku 1651. 6000 ówczesnych złotych; w r. 1652. 1000 złotych; roku 1722. 300 złotych; roku 1726. 4000 złotych. Mimo tego poddawania pieniędzy Szyszkowskim, zdaje się, że im się nie udało nabydź drugiéj połowy Skarszewa, albowiem komissya edukacyjna sprzedała Mikorskiemu, kasztelanowi gnieźnieńskiemu, tylko połowę Skarszewa za 40,724 złote groszy 15.

8) Dwa place pod Kaliszem, które kommissya edukacyjna wypuściła chłopom w Kaleczyznie za opłatą 25 złt. rocznie.

W kapitałach posiadało kollegium kaliskie:

1) na synagodze kaliskiéj 57887 złotych;
2) na wsi Nadarzyce 6000 złotych;
3) na wsi Kamieniu 7000 złotych;
4) na synagogach krotoszyńskiéj, leszczyńskiéj i kaliskiéj 74,417 złotych.

i około 50,000 w różnych innych miejscach. Żydzi opłacali po 7 od sta.

Szkoły kaliskie należały do wyższego rzędu szkół jezuickich, prócz bowiem grammatyki, poetyki i retoryki, uczono w nich także filozofii [1]) i teologii. Po czasach

---

Antonii Sieroszewski, Nuntii ad Comitia moderna Generoso Raphaeli Umiński, Judici Deputato Tribunalis Regni datur.

Antonius Sikorski
S. R. Mttis et Sigilli Majoris Regni Secretarius manu ppria.

Respondet originali producto verbotenus id quod testat in fidem.
Kalisch, die 24. Julii 1795.

(L. S.) Barnstorff
Consul. Instit.

[1]) Na początku 17go wieku był tu professorem filozofii uczony Jezuita Marcin Śmiglecki, którego głęboką naukę nawet przeciwnicy wysoce cenili. Marcin bowiem Ruar Socyanin w liście do Joachima Peuschelia mówi: »Calissium tamen fateor, oculos meos reliquorum spectaculo lassos reficere potuisset, nisi et ipsum felicitati

Konarskiego założyli tu Jezuici także *kollegium nobilium*. Katedrę teologii w kollegium kaliskiém fundował Jan Gałczyński, kanonik gnieźnieński, archidyakon kaliski.

Przy kollegium kaliskiém były trzy konwikty, to jest Karnkowskiego, Czyżewskich i bursa ubogich.

Konwikt Karnkowskiego ustanowił założyciel kollegium kaliskiego Stanisław Karnkowski na 12 uczniów ubogich stanu ślacheckiego, którzy zapłaciwszy 12 złotych na rok, mieli stół i stancyą wolną.[1]) Konwikt ten miał wieś Marchwacz o 2 mile od Kalisza i summę 50000 złotych, lokowaną na dobrach kapituły gnieźnieńskiéj. Funduszem tym zawiadowali Jezuici, a po ich zniesieniu kapituła gnieźnieńska, która do rewizyi rachunków z wydatków procentu od summy wspomnionéj wysyłała co rok dwóch kanoników do Kalisza. W roku 1782. było tylko 4 konwiktorów.

Konwikt Czyżewskich na czterech uczniów z familii Czyżewskich miał około 14000 złotych funduszu, opieko-

---

mea flama populatrix subtraxisset, cujus injuriam reaedificantium industria nondum penitus aboleverat: delectavit tamen ibidem me temp i et collegii Jesuitici inspectio, quorum nullum in Polonia vel structura magnificentius, vel doctorum discipulorumque grege numerosius inaudivi: vidi etiam, de quo plurimum mihi gratulor, celebrem illum Mart. Smiglecium, virum aetate jam senili, procerum, macilentum, in sermone patrio, quemadmodum alii referebant, non perinde comptum, quem Brezinius, ex cujus oppido (Szmigla) oriundus est, meo rogatu nunquam hactenus sibi visum salutavit, dexteraque juncta paucis verbis allocutus est.« — Zdaje się, że Marcin Śmiglecki nie ze Lwowa, ale ze Szmigla był rodem; boć Brzeźnicki, dziedzic Szmigla, musiał wiedzieć dobrze o jego pochodzeniu, musiał znać jego krewnych w Szmiglu, inaczéj nie byłby Ruarowi powiedział, że Śmiglecki z jego miasteczka (Szmigla) pochodzi.

[1]) »On wielki ojczyzny miłośnik i senator, arcybiskup Stanisław Karnkowski żadnego dobrodziestwa stanowi ślacheckiemu nie uczynił, gdy zacną onę bursę na młodź ślachecką w Kaliszu fundował, w któréj 12 złotych na rok dawszy, ślacheckie wychowanie, nic zgoła więcéj o strawie nie myśląc, mają?« Gratis plebański Szembeka.

wała się nim kapituła kaliska; w roku 1782. nie było na tym funduszu żadnego alumna.

W bursie *pauperum*, mającéj niektóre fundusze na domach i ogrodach w Kaliszu, utrzymywało się w r. 1782. siedmiu uczniów.

Kollegium jezuickie w Kaliszu posiadało także drukarnią. Po zniesieniu Jezuitów należała ona do prymasów, którym ją odstąpiła kommissya edukacyjna za przyjęcie na siebie obligacyi duchownych po Jezuitach kaliskich. Ostatni z prymasów kszę Michał Poniatowski przeniósł ją do Łowicza.

Jak wszystkie kollegia jezuickie, kaliskie posiadało także własną aptekę, cegielnią i pralnią, które kommissya edukacyjna z wszelkiemi utensyliami sprzedała.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Kaliszu szkoły podwydziałowe, umieściwszy je w samém kollegium, a dom szkólny pojezuicki odstąpiwszy województwu kaliskiemu, pod warunkiem, aby w nim szpital wojewodzki założono. Szkoły te składały się z sześciu klass o siedmiu professorach. W r. 1796. był tu prorektorem uczony Jan Gorczyczewski, tłumacz satyr Boileau.

XVIII. Kollegium jezuickie w Kamieńcu Podolskim.

Skrobiszewski w Żywotach biskupów halickich i Jan Argent w znajomym liście do Zygmunta III. zgadzają się na to, że do Kamieńca podolskiego sprowadził Jezuitów Jan Andrzej Prochnicki, biskup kamieniecki, zmarły arcybiskupem lowskim 1633. roku.[1]) Dopomogli do fundacyi Mikołaj Jazłowiecki, starosta śniatyński, Stanisław Lanckoroński, starosta skalski i Walenty Alexander Kalinowski, starosta kamieniecki, jenerał ziem podolskich.[2])

[1]) »Patres Societatis Jesu primus in illam civitatem introduxit et cum aliis munificentiae monimentis, tum bibliotheca insigni comulavit.« — mówi o Prochnickim Skrobiszewski.

[2]) »Jo. Andreas Prochnicki Cameneci fundationem postea ad-

Biskupstwo kamienieckie, jak wiadomo, nie było bardzo bogatém, nie mógł przeto Prochnicki odrywać od dóbr stołowych biskupich lub kapitulnych wiosek, na uposażenie sprowadzonych przez siebie do Kamieńca Jezuitów. Uciekł się zatém do obywateli powiatu kamienieckiego, prosząc ich, aby nową tę osadę Jezuitów wsparli. Obywatele zebrani na sejmiku powiatowym w Kamieńcu, przychylając się do prośby biskupa, uchwalili na ten cel pół poboru zupełnego z pługów i z tém co do tego należy, tak z miast, miasteczek, jako i wsi wszystkich, nic nie wyjmując. Uchwałę tę sejmikową potwierdziła konstytucya r. 1611. »Daninę Ojcom Jezuitom w Kamieńcu — są słowa téj konstytucyi — nowo od Wielebnego w Chrystusie Ojca księdza Jana Andrzeja Pruchnickiego, biskupa kamienieckiego fundowanym, dla lepszéj prowizyi i fundacyi, onym na przeszłym sejmiku powiatowym kamienieckim pozwolono: to jest, na pół poboru zupełnego z pługów i tym co do tego należy, tak z miast, miasteczek, jako i wsi wszystkich, nic nie wyjmując, approbujemy i pod warunek poboru głównego, tak o czas do oddania jako i dochodzenia onego pokładamy. Co urząd grodzki kamieniecki i latyczowski odbierać i zupełnie onym oddać, także i exekwować, jeżeliby kto na czas nie oddał, ma.« Jest to może jedyny przykład w dziejach Polski,

juvantibus tribus m gnis viris: Nicolao Jazłowiecki Capitaneo Sniatinensi, Stanislao Lanckoroński Capitaneo Skalensi et Valentino Alexandro Kalinowski, Capitaneo Camenecensi et Podoliae generali.« Jan Argent: De rebus Societatis Jesu in Regno Poloniae. Mimo tak poważnych świadectw, X. Marczyński w opisaniu gubernii podolskiéj, robi fundatorem kollegium jezuickiego w Kamieńcu podolskim Marcina Radeckiego, sędziego ziemskiego kamienieckiego. »Kollegium jezuickie i szkoły w Kamieńcu — mówi — zakładał Marcin Radecki, sędzia ziemski Kamieńca podolskiego, i nadał mu wieś Osmiany.« Zapewne X. Marczyńskiego uwiodły nie dobrze zrozumiane lub spamiętane słowa Niesieckiego, który mówi: »Syn tego Jana Radeckiego (herbu Godziemka), do zgrzybiałego wieku żołnierz, bezdzietny, z tego świata schodząc, dobra swoje *Collegio* naszemu kamienieckiemu darował.«

że dla założenia klasztoru musiano się uciec do nakazania powietnikom poboru. Ile zresztą pobór ten przyniósł, nie wiadomo mi. Gdy w roku 1672. Turcy Kamieniec podolski opanowali, i mimo wyraźnego zastrzeżenia pokojem z królem Michałem zawartym, obrócono kościoły wszystkie katolickie w meczety, jezuicki nazwanym został meczetem sułtanki faworytki.[1]) Po odzyskaniu Kamieńca podolskiego za Augusta II. Jezuici wrócili znowu do swoich dawnych posiadłości w Kamieńcu i naprawili wnet szkody, które w gmachach ich Turcy zrządzili.

Jezuici utrzymywali w Kamieńcu podolskim szkoły wyższe, w których prócz grammatyki, poetyki, retoryki, uczono także rozmaitych części filozofii i teologii, jako to: metafizyki, logiki, teologii moralnéj, kazuistycznéj i t. p.

W tém kollegium mieszkał sławny Jezuita Tadeusz Krusiński, missyonarz do krajów wschodnich.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła tu szkoły akademickie, to jest takie, przy których nauczyciele zesłani z akademii krakowskiéj uczyli. Szkoły te były podwydziałowemi, mieściły się w kollegium pojezuickiém i były dosyć licznie od młodzieży uczęszczane; w roku bowiem 1784., zawierały 300 uczniów. Biblioteka po Jezuitach nie była bardzo liczną. Konwikt na 12

[1]) Les Polonais furent surpris de se voir traiter de la sorte, car dans les capitulations, qui leur furent données, et par les concessions faites aux Seigneurs Lanckoroński Eveque du lieu, et Potocki, Palatain de la province, la conservation de leurs Eglises, biens et maisons leur fût promise, ce qui ne fût observé, mais bien des Eglises suffisantes leur furent données, les Russiens du rite grec ayant etés chassés des leurs pour servir aux Polonais. L'Eglise cathedrale dediée aux Apotres S. Pierre et S. Paule fût fait Mosquée du nom de sa Hautesse, celle des Jacobins de la Sultane sa mere, celle des Jeuites de *l'Assequie* Sultane, celle de Franciscains, du grand Visir, une Russiene de *Moustapha Pacha*, celle des Armeniens du *Kaimacam*, une autre du *Defterdart*, et les Carmes de *Vany Effendy*." Opowiada naoczny świadek *De la Magdaleine* w dziełku: *Le Miroir Ottoman*.

ubogich uczniów utrzymywanym był kosztem kommissyi edukacyjnéj.[1])

XIX. Kollegium jezuickie w Kijowie.

Niesiecki mówi, że Alexander Sokołowski, biskup kijowski, zmarły 1641. roku ostatnią wolą swoją znaczną summę odkazał na kollegia jezuickie w Kijowie i Faustowie, ale ta wola jego skutku swego nie wzięła. Wprowadził ich atoli do tego miasta już w roku 1620. Bogusław Oksza Radoszewski, biskup kijowski, poprzednik Sokołowskiego, o którym Niesiecki powiada: »Collegio naszemu Faustowskiemu w swojéj dyecezyi przyczynił fundacyi, wieś dla niego przykupiwszy, Konotop nazwaną.[2])« Za rządów tego biskupa Jezuici nie czując się bardzo bezpiecznymi w mieście Kijowie, w którém byli narażeni na prześladowania gminu, podburzanego od duchowieństwa greckiego, prosili biskupa, aby im pozwolił przenieść siedlisko do miasteczka biskupiego Chwastowa, które oni Faustowem nazwali. Późniéj atoli, gdy już w bliskości Chwastowa kollegia w Pereasławiu i Nowogrodku siewierskim powstały, porzucili Chwastów i wrócili do Kijowa, gdzie Janusz Tyszkiewicz, wojewoda kijowski, fundował im kollegium, jak utrzymuje Friese w dziele: *De episcopatu kijoviensi*. Niesiecki zaś daje do zrozumienia, że Jezuici wystawili sobie sami kollegium w Kijowie, a Tysz-

---

[1]) To co X. Marczyński prawi o zasłaniu tu ze Lwowa księży Teatynów, aby objęli po Jezuitach zarząd szkół, jest zupełnie fałszywém. Po zniesieniu Jezuitów, jak wszędzie tak i w Kamieńcu, kommissya edukacyjna zmusiła kilku Jezuitów do kontynuowania szkół. Późniéj zesłała tu nauczycieli świeckich i zatrzymała także kilku exjezuitów. Lwów po zniesieniu Jezuitów należał do Galicyi, z niego zatém nie można było zesełać nauczycieli do szkół polskich.

[2]) Friese zaś *De episcopatu Kijoviensi* na stronie 14. mówi: »Patres Societatis Jesu, Episcopus Kijoviensis Boguslaus Boxa (sic) Radoszovius ad majorem nominis Christi et fidei propagationem jam anno 1620. Kijoviam introduxerat.«

kiewicz wyznaczył tylko pewną summę na utrzymywanie tegoż kollegium. »Zakonowi naszemu — mówi — który od młodości swojéj szczególniéj kochał, naprzód Collegium w Kijowie fundował, *zapisawszy na tę intencyą* trzydzieści tysięcy na dobrach swoich Bzyszczowie i Chodorowie.« Za nieszczęśliwego panowania Jana Kazimierza kollegium kijowskie upadło. Kościół i kollegium jezuickie w Kijowie stały w miejscu, gdzie późniéj był monaster Zwiastowania N. Maryi Panny. Kiedy Jezuici w Kijowie szkoły swoje otworzyli i jakie to były szkoły, nie wiadomo mi.

W kollegium kijowskiém mieszkał sławny Jezuita Mikołaj Cichowicz (Cichovius), znany z pism swoich przeciw Socyanom i Markiewiczowi.

XX. Kollegium jezuickie w Kownie.

Kalendarz jezuicki większy Poszakowskiego uważa Jezuitów, Wojciecha, Kazimierza i Piotra Wijuk Kojałowiczów za wprowadzicieli (introductores S. J.) zakonu swego do Kowna.[1] Czy atoli Kojałowicze założyli tu rezyden-

[1] Rostowski zaś mówi: »Vice-rector Joannes Grużewski anno 1642. Socii primi in Coloniam cum hoc missi: P. Georgius Gruneberg et Fratres Germani Kojałovicii, Albertus, Casimirus, Petrus.« W inném miejscu dodaje Rostowski: »Vilna ex congregatione provinciali, missus Romam procurator P. Jacobus Lachowskius, qui praeter alia Praeposito Generali proponeret admittendi domicilii causa, Caunae, in oppido Lithuaniae nobili sociis oblati.« Działo się to roku 1629. Z słów tych Rostowskiego widać, że Kojałowicze posłani byli od swoich przełożonych do nowego *domicilium* w Kownie, nie zaś sami wprowadzili ten zakon do Kowna. Przyczynili się atoli do założenia rezydencyi Jezuitom w Kownie, darowawszy im kamienicę swoję w rynku. Zresztą o początkach Jezuitów w Kownie, tak Rostowski opowiada: »Caunensis civitas, Lituanicarum secundum Vilnam nobilissima, Socios oblato apud re domicilio quatuor abhinc et decem annis (od r. 1629.) invitabat. Cur adhuc tarderent venire invitati, causae erant praecipue: quod hominum invidiae, cui rerum nostrarum incrementa immensa vide-

cyą, lub kollegium jezuickie, nie wspomina o tém Poszakowski. Kollegium tutejsze było jeszcze w r. 1673. re-

bantur, concedendum esset; in censu vero pertenui, in aedificia templi, domus, Lycaei et rem familiarem assignato, impedita suorum foret Sociis munerum procuratio; neque locus domicilio proponeretur idoneus; ad haec exhaustae essent temporum injuria opes civitatis adeo, ut de liberalitate Caunensium in Coloniam missi operosam egestati suae nihil subsid i haberent polliceri: praeterea oppidum hoc leucis duodecim tantum a finibus Borussiae disjunctum, incursionibus hostium esse obnoxium. Haec et alia a sociis, munus sibi propositum recusantibus, in argumentum objecta, levius apud Visitatorem Fabricium habuere momentum precibus civium Socios invitantium, videbat nempe in civitate frequenti, moribus Haereticorum convenarum corrupta, locum ad subeundos labores ut difficiles sic frugiferos peramplum. Urbs haec Lituaniae vetus et aliquando permunita, Nemenum inter et Viliam flumina, coelo salubri, loco sita amoenissimo et mercibus maxime opportuno. Si forum, si aedes earumque descriptionem spectes, urbium omnium Lituanicarum pulcherrima. Antiqua illa nobilium, quod ajunt quondam fuit emeritorumque stipendia militum sedes, immunitatibus donata praecipuis. Incolae per commercia cum Prutenis et advenarum confluxum, religionum erant variarum; hodieque ibi reperias plerosque haereticos e secta maxime Luteranica. Perutile propterea futurum Fabricio visum, si labor sociorum in civitate ista versaretur. Invitantibus proinde morem gerit: mittit suos in coloniam. Quinque primi venere sacerdotes XV. Kalendas Majas (1642): Adamus Sobolewskius e collegio Crosnensi, a iunde Georgius Grunembergus, et tres germani fratres Kojałowicii, Albertus, Casimirus et Petrus, hi tres maxime Fabricium in consilio suscepto confirmarunt; appositis ad Caunensium dona rebus suis: aede lapidea in ipso urbis foro et supellecti multiplice. Gratos bonis civibus, sua ipsorum voluntate hospites, quo tractarentur benignius, Praefectus urbis ejus et Provinciae, Princeps S Rom. Imperii Stanislaus Radivillus, Cancellarius Lituaniae, Collegii Pinscensis Conditor, datis ad Magistratum litteris diligenter commendavit.«

»Incommodum ibi novis hospitibus fuit maximum, quod ne temporario quidem sacello locus esset construendo. Annum prope solidum in aliorum templis, saepius in curiali vel Beati Nicolai, tum sacrificiis, tum concionibus operam dari oportebat; populo nostrorum maxime officia flagitante. Quot diebus festis, matutinis horis habebatur concio, pomeridianis instituebantur scholae catechismi. Inita saepe theologica cum ministris haereticorum certamina,

zydencyą. Konstytucya z tego roku potwierdza jéj rozmaite nadania. »Nadania różne — są słowa konstytucyi — rezydencyi kowieńskiéj WW. OO. Societatis Jesu, odeszłego (zmarłego) Urodzonego Andrzeja Skorupskiego, Marszałka kowińskiego, którego woli syn, Urodzony Rafał Skorupski, Marszałek kowiński *in toto* dosyć uczynił; także odeszłego Urodzonego Piotra Siurty, Ciwona cyrogalskiego, sędziego ziemskiego Xięstwa żmudzkiego, majętność Jawgiele nazwaną, w ziemi żmudzkiéj leżącą i odeszłego Urodzonego Marcina Piadzińskiego, podsędka kowińskiego, majętność Ciera, w powiecie oszmiańskim leżącą, przywilej zaś Nasz na pustą wioskę, nazwaną Kownokiemie i na włokę także pustą we wsi Werwozy, albo Koje niższe nazwanéj i w dzierzawie kowieńskiéj przy

adductaque toties in verecundiam frustra obnitentium pervicacia. Convisi circum pagani; percognitae sublataeque multis locis superstitiones, frequens sacramentorum usus magno fructu commendatus. Inde multi desiderare templum, quo ad nostros magistros, ut vocabant, suos ventitarent; ipsorum rogatu procurare id Rector Academici Vilnae Collegii, cui domicilium Caunense adjunctum erat, Joannes Grużewskius. Locatum Caunensis coloniae praedium Vexillifero hujus Provinciolae Joanni Kenstort; ex ea conductione aedes lateritia Joannis Lackii, Samogitiarum Castellani, empta ac dedicata. Ad hujus sacelli ornamentum partem majorem contulit pia civium liberalitas. Apertum populo triduo ante cineralia. Prima statim luce, inde diebus aliis, festis maxime, conveniebant frequentiores, quam ut capi possent loci angustiis. Ad conciones maxime Lituanicas concurrebant.«

»Gaudebant eo populi fructu ante alios Samogitarum Episcopus Georgius Tyszkiewicz et Cancellarius Lituaniae Radivillus, idque donis ampliter contestati sunt. Fructus ejus pars maxima pertinet ad nobilissimam Skorulskiorum familiam; ut quae suis alios anteverterit beneficiis. Primus collocandis Caunae Sociis sortem obtulit ampliorem, Mareschalcus Caunensis, Sacri Sepulchri Eques, comes olim Nicolai Principis Radivilli in Palaestino itinere, Andreas Skorulski, Skorule gentile suum latifundium; id tamen hoc pacto, uti posteris, filiis ipsis, aut nepotibus suis redimire liceret patrimonium. Redemit Andreae filius Raphael, successor in patrium munus, Mareschallus.«

innych przykupłach na kościół i rezydencyą nabytych, *authoritate praesentis conventus in toto* approbujemy, i prawu duchownemu *(salvis oneribus Reipublicae) in perpetuum* podajemy.«

Jak wszystkie rezydencye i kollegia jezuickie, kowieńskie rosło w majątek ruchomy i nieruchomy, bądźto w skutek dobréj administracyi, bądź téż z darów dobroczyńców. Do ostatnich należał także ks. Jan Lawdański roku 1701., który mu kamienicę niegdyś Bilewiczowską, czyli Gotmontowską w Wilnie, darował.

W Kownie utrzymywali Jezuici szkoły wyższe, w których oprócz grammatyki, poetyki i retoryki, uczono także rozmaitych części filozofii i teologii. W tém kollegium umarł sławny Jezuita Daniel Łęczycki.

Po zniesieniu zakonu Jezuitów, kommissya edukacyjna zaprowadziła w gmachach po nich szkoły podwydziałowe, oddawszy je pod zarząd akademików.

XXI. Kollegium jezuickie w Krakowie.

W pierwszym tomie na stronie 124. i następnych opowiedziałem obszernie o początkach Jezuitów w Krakowie i o kłótniach ich o szkoły z akademią. Tu przytoczę jeszcze niektóre o Jezuitach krakowskich szczegóły. Posiadali oni w Krakowie trzy mieszkania, to jest dom professów przy kościele św. Barbary, *dom probationis*, czyli nowicyat przy kościele św. Szczepana i kollegium przy kościele św. Piotra. Każde z tych mieszkań miało swoje osobne uposażenie.

Dom professów przy św. Barbarze fundowała Anna z Lipnika Komarnicka, kasztelanka czechowska. »Z jéj pobudki (jakiéjś Kozłowskiéj) bez wiadomości naszéj Anna z Lipnika Komarnicka, kasztelanka czechowska, i dom nam u kościoła św. Barbary kupiła i przednie imienie swoje nowicyuszom naszym darowała,« mówi Skarga w przedmowie do dzieła: *Gospodarstwo duchowne.* Kościół zaś

św. Barbary na przełożenia biskupa Myszkowskiego [1]) oddał temu domowi professów Stefan Batory. Po Komarnickiéj Dorota z Goryńskich Barzyna, wojewodzina krakowska, wsparła dom professów, darowawszy mu 2000 czerwonych złotych na skupienie gruntów przy kościele ś. Barbary dla wygodniejszego OO. Jezuitów mieszkania (Niesiecki). Inne uposażenia tego domu professów nie są mi znajome. Stał on w bliskości kościoła Panny Maryi.

Dom probationis, czyli nowicyat przy kościele św. Szczepana nadał Stefan Batory Jezuitom, na prośby ostatniego proboszcza tego kościoła, Tomasza Płazy, wydawcy dzieł Kromera i autora kilku dzieł własnych. Początkowém uposażeniem tego domu *probationis* była plebania z jéj dochodami. W ciągu atoli dwóch wieków istnienia swego znalazł on wielu dobroczyńców, którzy bądźto gmachy jego wznosili, przyozdabiali lub naprawiali, bądź téż majątek jego pomnażali I tak np. podług Niesieckiego Mikołaj Koryciński, kasztelan sądecki, starosta ojcowski z Krysztofem i Jędrzejem bracią swymi św. Ignacemu, fundatorowi zakonu jezuickiego, kaplicę wspaniałą, marmurem ozdobioną, przy kościele św. Szczepana w Krakowie wystawił roku 1637. Stefan Koryciński, kanclerz koronny, do kaplicy św. Szczepana 24000, aby tam śpiewano, a na kościół tenże 60000 wydał, krom apparatów kościelnych i trumienki srebrnéj. Jan z Bużenina Pstrokoński, kasztelan wieluński 5000 złotych nowicyatowi je-

[1]) »Ac ne verbis tantum quae intercidunt, aut chartis quae in angulis saepe latent, tuum in hanc societatem studium contineretur, paucisque cognitum esset, sempiternum atque illustre tui istius animi argumentum esse voluisti, cum Jesuitis Cracoviae Sacram Divae Barbarae aedem, et non ita multo post, ad D. Stephani templum, domicilium Tyronibus Societatis percommodum nullius vel minima cum injuria, sed magna cum honoris divini amplificatione et Ecclesiae fructu, assignasti et attribuisti: Rex approbavit, Summus Pontifex confirmavit.« mówi Marcin Szyszkowski do biskupa krakowskiego Piotra Myszkowskiego w mowie za Jezuitami, na stronie 32. Tytuł téj mowy wypisałem niżéj w artykule: *kollegium poznańskie.*

zuickiemu w Krakowie roku 1635. wyliczył. Jan Wilski temuż nowicyatowi wieś Kiempiołki i dwie trzecie części Strzeguszowa zapisał r. 1613. Stanisław Kochański, burgrabia zamku krakowskiego, naprawił kościół u św. Szczepana i na to 2000 czerwonych złotych wydał.

Kollegium jest dziełem Zygmunta III. Monarcha ten, wystawiwszy Jezuitom w Krakowie wspaniałe kollegium i kościół pod tytułem św. Piotra, zaopatrzył je w dochody, sprzęty i wszelkie potrzeby, nie przepominając nawet relikwii świętych Pańskich. [1]) W ciągu dwóch wieków kollegium jezuickie znalazło wielu dobroczyńców, którzy je bogactwami obsypywali. Do tych należą podług Niesieckiego następujący: Kasper Bobola, kanonik krakowski, sekretarz koronny, kaplicę św. Ignacemu przy kollegium krakowskiém wystawił, blisko 10000 na nię wydawszy, prócz tego, co temuż kollegium wyliczył. Stanisław Borkowski, herbu Grzymała, Jezuita, rektor kollegium św. Piotra, któremu z własnego majątku swego 6000 złotych udzielił. Jan Brzechffa, starosta krzeczowski, kollegium św. Piotra znaczną summę zapisał. Jędrzej Czarnecki, burgrabia krakowski, kaplicę lauretańską przy kościele św. Piotra w Krakowie ozdobił i nadał, blisko 12000 złotych na to wysypawszy. Alexandra z Czarnieckich Branicka, marszałkowa nadworna koronna zapisała kościołowi jezuickiemu św. Piotra w Krakowie r. 1698. kielich szczerozłoty i 4000 złotych. Konstancya z Czarnieckich Leszczyńska, wojewodzina podlaska, kollegium św. Piotra więcéj niż 10000 zło-

[1]) Mam przed sobą list Zygmunta III. do opata Cystersów w Lendzie, bez daty, w którym mówi: »Pro Ecclesia s. Petri, quam Societati Jesu in Regia urbe nostra statuimus ornanda, conquirimus SS reliquias, quibus cum Monasterium D. V. abundare compertum habemus, diligenter ab ea requirimus ut ex sacro Ecclesiae suae thesauro aliquid ejusmodi secernat sanctarum reliquiarum, quibus locus ille possit illustrari, maxime enim pietati consentaneum existimamus, proponi haec in pluribus locis quo veneratio SS. augeatur. Non dubitamus D. V. in hac aequissima postulatione nostra voluntati gratificaturam.«

tych wyliczyła. Mikołaj Gniewosz, Jezuita, zmarły 1711., temuż kollegium 30000 złotych zapisał. Zofia z Kobierzyckich Czarniecka, żona sławnego Stefana Czarnieckiego, oddała temuż kollegium 12000 złotych. Sebastyan Komecki, kustosz krakowski, kaplicę św. Krzyża w kościele św. Piotra swoim nakładem w piękniejszą przeformował, którą potém jego synowiec Jan, kustosz krakowski, roku 1691. blachą miedzianą pokrył. Teresa Makowicka, kasztelanowa kamieniecka, oprócz bogatych sprzętów i wielkiéj summy, sprawiła dla kościoła św. Piotra w Krakowie monstrancyą złotą około 100000 złotych wartującą. Jan Małachowski, biskup chełmski, podkanclerzy koronny, zmarły 1697. r., oddał kollegium krakowskiemu 10000 złotych. Krysztof Ossoliński, wojewoda sandomirski na toż kollegium 4000 wyliczył. Stanisław Sławnogórski, kanonik krakowski, kościołowi św. Piotra wieś Podgorzany i bibliotekę około 1686. r. darował. Mikołaj Smogulecki kollegium św. Piotra 40000 złotych około 1646. r. zapisał, i wielu innych.

Kollegium też św. Piotra w Krakowie należało do najbogatszych w Polsce. Gdy w roku 1773. zakon zniesiono, miało ono na saméj synagodze krakowskiéj, czyli kazimirzowskiéj 196125 złotych 25 groszy; na synagogach kaliskiéj i krotoszyńskiéj 19152 złotych, i na wielu dobrach znaczne summy, prócz ogromnego majątku w dobrach i domach.

Po zniesieniu zakonu, w części kollegium św. Piotra umieściła kommissya edukacyjna kandydatów do stanu nauczycielskiego, resztę zaś kollegium i kościół odstąpiła Cystersom w Mogile. Biblioteki tak po kollegium jako też po domach professów i nowicyacie dostały się akademii.

Szkoły jezuickie w Krakowie nie długo się utrzymywały. O losie ich znajdzie czytelnik wiadomość w tomie pierwszym na stronie 153. Tu dodać jeszcze muszę, że Jezuici zamyślali je otworzyć już około 1617. roku, jak się tego domyślać można, z mowy, którą akademik Goliński imieniem akademii, wjeżdżającego po raz pierwszy na

katedrę krakowską dnia 3. Czerwca 1617. roku, Marcina Szyszkowskiego przywitał.[1])

[1]) Mowę tę ogłosili akademicy krakowscy drukiem pod tytułem: *Academica qua Illustriss. et Reverendissimum DD. Martinum Szyszkowski, Dei Gratia Episcopum Cracoviensem Cathedram suam tum primum visentem, ac de via ad D. Floriani divertentem, ibidem Academiae nomine M. Basilius Golinius excepit. Cracoviae tertia Junii, Anno D.* 1617. *Typis Mathiae Andreoviensis.* 4to. kart 7. W mowie téj powiedziawszy Goliński, co klasztory akademii krakowskiéj, co świeckie i duchowne stany, co nareszcie sam Szyszkowski winien, tak rzecz daléj prowadzi: »Quapropter Illustrissime Praesul ejus Academiae causa si nihil deberes, atque ita accidisset, ut Tu alibi studiorum gratia peregrinatus, hujus Gymnasii neque limina unquam trivisses, neque vocem cujusquam professoris audivisses, utique qui tuus est in patriam et communes literas amor, si non Tua, saltem publica de causa, hoc per se augustum literarum divinarum et humanarum domicilium Jagel onianum tibi sumeres omni animi ratione et propugnatione tuendum.«

»Nunc vero, quia tot manifestis et evidentibus testimoniis, pro alumno convictus es, quo officio ac pietate in matrem hanc tuam esse debeas, tecum ipse divine cogitabis. Neque commodabis aures tuas, si qui aliquid in eas instillare contra matris et professorum rationes, instituerint. Coriolanus Romam eversurus, Veturiae matri occurenti, ad vocem unam et injurias et urbem donavit. Alexander Lampsacum urbem splendidam, nec temere a lampade dictam, solo aequaturus, Aneximeni praeceptori obviam venienti, Luce inquit, et habe istam Lampada, quam hodie servasti. *Sic tu, quanto potentiores erunt, qui tibi Academiae memoriam ex animo evellere conabuntur, tanto magis in salutem parentis tuae et praeceptorum, qui se tibi hodierno die offerunt ac demittunt, propendebis.* Illud meditatus, ne cuiquam ex Cancellariis, qui ingruente illa clymactera, hoc est summo et pernecessario tempore, Academiam liberarunt, conservarunt, amplificarunt, quibus faelici omine successisti, fide ac pietate in Academiam cedas. Hanc tibi lampada tradunt, qua ipsi luxerunt, ut si quid forte sit reliquum, quod aut nos te velimus, aut tu te invenias, ubi Academiae utilitatem tuam probes, vincas ubique beneficentia tua, spes et cogitationes nostras.« — Groch o ścianę! Szyszkowski, który wyniesienie swoje w stanie duchownym winien był Jezuitom, mianowicie zaś Skardze, który go polecił Annie, pierwszéj małżonce Zygmunta III., a ta swemu mężowi, Szyszkowski, mówię, zamiast, jako

XXII. Kollegium jezuickie w Krasnymstawie.

Niesiecki nazywa fundatorką kollegium jezuickiego w Krasnymstawie Krystynę z Lubomirskich, córkę Jerzego Lubomirskiego, marszałka wielk. koronnego, żonę Felixa Kazimierza Potockiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, zmarłego 1702. roku. Kollegium zatém to założoném zostało przy schyłku 17. wieku (podobno 1795. r.) Jakie miało uposażenie i kiedy szkoły otworzyło, nie wiadomo mi. Niesiecki tylko wspomina, że Maryanna z Liniewskich Grotauzowa, kasztelanowa żmudzka, zmarła roku 1710. i w kościele jezuickim w Krasnymstawie pochowana, wiele dobrodziejstw miejscu temu wyświadczyła.

Piechowski w Żywotach biskupów chełmskich, wydanych w r. 1717. w Zamościu, pod tytułem: *Cornucopiae Infulae chełmensis* przypisuje zasługę sprowadzenia Jezuitów do Krasnegostawu biskupowi Stanisławowi Święcickiemu, o którym powiada, że do tego miejsca ściągnął dwóch Jezuitów i utrzymanie im obmyślił [1]) (fundavit). Onby tedy był założycielem missyi jezuickiéj w Krasnymstawie, którą późniéj Krystyna Potocka w kollegium zamieniła. — Po upadku Jezuitów kommissya edukacyjna szkół w Krasnymstawie nie utrzymała.

---

kanclerz akademii, popierać akademią, zdradzał ją i oddawał na łup ulubionego sobie zakonu.

[1]) »Ut autem in hac Christiana occupatione, totoque apostolico labore (praecipue autem cum videret messem quidem esse multam, operarios autem paucos) socios sibi, seu serius adjutores Apostolici laboris adscisceretur duos ex Societate Jesu ad Cathedram Crasnostaviam vocavit et *fundavit*: quibus praeter unius poenitentiarii, alterius vero concionatoris cathedralis munus, continua cura et sollicitudo, pro salute animarum Christi fidelium esset: per vicos et plateas transeundo, catechisando, exhortando, confessiones excipiendo et singulis monita salutis dando, moribundosque in viam felicis aeternitatis disponendo.«

XXIII. Kollegium jezuickie w Krośnie, w dyecezyi przemyślskiéj.

Rzepnicki w Żywotach biskupów polskich w Tomie III. na stronie 15. powiada, że Stanisław Siemieński, biskup przemyślski, zmarły 1619. r., nakłonił Piotra Bala, podkomorzego sanockiego, do założenia Jezuitom kollegium w Krośnie. To samo utrzymuje Niesiecki, przypisując atoli natchnienie czynu samym Jezuitom.[1]) »Piotr Bal, podkomorzy sanocki z Hoczwi — mówi — dziedzic na Balogrodzie, syn Stanisława, także podkomorzego, których się w ojczyznie z heretyckich rodziców urodzony, napił błędów, w cudzych krajach pozbył. Z Grzegorzem albowiem *de Valentia* i z ks. Gretserem doktorami S. J. poufalej konwersując, od nich na bity saméj prawdy wykierowany gościniec. Téj łaski pamiętny, nie tylko że nam nieodmiennie sprzyjał, ale też i kollegii krosieńskiego roku 1614, fundacyi znaczne początki założył, bibliotekę temuż oddawszy miejscu.« Do uposażenia, które Bal Jezuitom krośnieńskim nadał, przydał Jędrzej Bobola, podkomorzy koronny 5000 ówczesnych złotych. Tak uposażone kollegium jezuickie w Krośnie wzbogacił w drugiéj połowie 17. wieku Stanisław Zaręba, sędzia ziemski sandomirski, zmarły 1685. r. »Kollegium nasze — mówi o nim Niesiecki — krosieńskie ma go za swego konfundatora, któremu nie tylko że kościół wymurował pod tytułem Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiéj, na dziękczynienie Panu Bogu, że za Jana Kazimierza otoczoną tylą nieprzyjaciół Ojczyznę wcale zachował. Kollegio też tamtemu znacznie fundacyi przyczynił, co approbowała konstytucya 1667. r.« Słowa konstytucyi przez Niesieckiego przywiedzionéj brzmią: »Chcąc My chwałę Bożą w Państwach naszych, jako najlepiéj pomnażać i wdzięczność Panu Bogu *tanti beneficii* wyświadczyć, które *in conservatione* państw naszych

---

[1]) Niesiecki mając w ręku historyą kollegium krośnieńskiego, lepiéj był zapewne o téj rzeczy zainformowany od Rzepnickiego.

uznaliśmy, gdy nieprzyjaciele różni *in exitium* jéj *conglobati* nietylko nie odnieśli żadnéj korzyści zapędów swoich, ale z wielką konfuzyą ledwo *ad sua remeare* mogli. Przeto fundacyą z kościołem wymurowanym Ojcom Jezuitom krosińskiego kollegium, którą urodzony Zaremba, sędzia ziemski sandomirskiego województwa Imieniem Naszym i Całéj Rzeczypospolitéj *in memoriam tanti beneficii* uczynił, i w aktach trybunalskich lubelskich zapisał, przychylając się do konstytucyi 1635. o fundacyach uchwalonéj, one *authoritate praesentis conventus perpetuo* approbujemy i dobra te, na których *summa fundata* zostawać będzie, *circa jura terrestria* zachowujemy, tak jako przedtém były, i od chlebów, stanowisk, przechodów i ciężarów wojskowych uwalniamy, *salvis oneribus*, które *ex bonis terrestribus praestantur*.« Ani atoli Niesiecki, ani konstytucya nie wspomina, jaką summą lub dobrami kollegium krosieńskie zbogacił. Należało ono atoli do bogatszych w Polsce i utrzymywało szkoły wyższe, w których także teologii i filozofii uczono.

Po zniesieniu zakonu rząd austryacki obrócił kollegium na szpital, a kościół rozebrał.

XXIV. Kollegium jezuickie w Krozach, na Żmudzi.

Kroże nad rzeką Krożętą, w 16. wieku własność Radziwiłłów, od których przeszło późniéj do Chodkiewiczów. Jan Karól Chodkiewicz założył tu w roku 1614. kościół, kollegium i szkoły jezuickie. Naruszewicz w życiu tego bohatera, w tomie II. utrzymuje, że Chodkiewicz wszystko to fundował przed bitwą chocimską, na uproszenie u Boga zwycięstwa. Nie potrzeba zbijać, że hetman wielki litewski takie miał pobudki do założenia kollegium krożeńskiego, dość jest rzucić okiem na datę samego założenia, aby się przekonać, że Chodkiewicz nie mógł prosić Boga o zwycięstwo w bitwie, któréj w roku 1614. nie

przewidywał.[1]) »Dla pamięci téj fundacyi — mówi Naruszewicz — pisał wiersze sławny poeta ksiądz Maciej Sarbiewski, które mają tytuł: *Sacra Lithothesis* (to jest położenie kamienia kościelnego), *cum Chodkievicius contra Osmanum exercitus moveret.*[2]) To dzieło drukowane w Wilnie roku 1621. a odemnie, gdym w téjże akademii uczył poetyki w roku 1756. w zbiorze różnych lóżnych pism Sarbiewskiego umieszczone i wydrukowane pod tytułem: *Opera posthuma Math. Casimiri Sarbiewski.«* Kościół założonym był pod tytułem św. Maryi.

Jakie uposażenie Chodkiewicz założonemu przez siebie kollegium krożeńskiemu nadał, nie wiadomo mi. Niesiecki mówi o nim: »W Krozach na Żmudzi w roku 1614. kollegium Societ. Jesu, wspaniale i dostatnie ufundował,« ale nie wylicza ani dóbr, ani summ, które zgromadzeniu jezuickiemu w Krozach przekazał.

Konstytucya roku 1615. potwierdziła fundacyą Chodkiewicza, do któréj się także przyczynił Mikołaj Krysztof Radziwiłł, który pałac swój i plac na ten cel darował. Otworzone zostało kollegium roku 1616., przeniesiono do

---

[1]) Inne i prawdziwsze pobudki téj fundacyi przytacza Argent: »Claudat agmen alter, pace belloque celeberrimus Joannes Carolus Chodkievicius, supremus exercituum Magni Ducatus Lithuaniae dux, qui cum charissimam suaeque fidei et gubernationi commissam Samogitiae patriam singulari aliquo atque perpetuo beneficio cuperet exornare etc.« założył kollegium jezuickie w Krozach, mieście natenczas Mikołaja Krysztofa Radziwiłła, wojewody wileńskiego. Zresztą już w roku 1607. mieli Jezuici w *Krozach* swoje, jak oni nazywali, *domicilium.* W tym roku sprowadził tu Melchior Giedrojc, biskup żmudzki, dwóch Jezuitów, to jest, Macieja Galmina i Melchiora Dowgiało, i osadził ich przy kościele farnym.

[2]) Na kościół jezuicki w Krozach położonym wprawdzie został w Maju 1621. r. kamień węgielny, poświęcony przez Stanisława Kiszkę, biskupa żmudzkiego, ale rzecz jasna, że Chodkiewicz postanowiwszy założyć kollegium jezuickie, obowiązał się tém samém postawić kościół, bo pierwsze bez drugiego obejść się nie mogło! Wykonywał zatém przyjęty dobrowolnie obowiązek, nie zaś stawiał kościół dla uproszenia Boga o zwycięztwo.

niego missyonarzy jezuickich z Wierzbołowa, ustanowiono rektora Jana Jamiełkowskiego i otworzono szkoły.

Podczas wojny szwedzkiéj za panowania Jana Kazimierza, Jezuici w Krozach wiele ucierpieli, część schroniła się do Prus. Dwaj pozostali w kollegium, Waleryan Szczepkowski i Adam Alchimowicz porwani zostali od Szwedów i spętani jak złoczyńcy 8 miesięcy w Rydze więzieni. Uwolnił ich z więzienia książę kurlandzki, dawszy zakładników.

Jezuici w Krozach utrzymywali szkoły wyższe, w których prócz grammatyki, poetyki i retoryki, uczono także rozmaitych części filozofii i teologii.[1]) Znajdował się przy nich konwikt na ubogą młodzież ślachecką, założony około 1634. roku przez Piotra Szukszlę, ciwuna cyragolskiego. W kollegium krożeńskim mięszkali sławni Jezuici: Kazimierz Sarbiewski, Zygmunt Lauksmin i Karól Wyrwicz.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Krozach szkoły wydziałowe, poddawszy je pod zarząd akademików.

W r. 1788. ks. Jan Pilsudzki, teologii doktor, ustanowił przy szkole krozkiéj fundusz na 20 ubogiéj młodzieży. Dzieje dobroczynności w tomie II. podają o tym funduszu taką wiadomość: »Ks. Jan Piłsudzki teologii doktor, dnia 5. Marca 1788. zapisał[1]) czerwonych złotych

[1]) Kursy teologii były tu już w r. 1634., jak się przekonać o tém można z pisemka: *Nova et plena luna Faelicissimo optatissimoque illustrissimi ac reverendissimi Domini D. Georgii Tyszkiewicz Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopi Samogitiae in suum episcopatum adventu. A nobili et studiosa juventute Collegii Crozensis Chodkieviciani Societatis Jesu oblata et dedicata. Anno Christiano M. D. C. XXXIV. Vilnae Typis academicis Societatis Jesu.* W pisemku tém witającém nowego biskupa, wymienieni są między innymi uczniami kollegium krożeńskiego: Chryzostom Wysztort, *Auditor Theologiae Moralis* i Gabryel Dowgiało, także *Auditor Theologiae Moralis.*

[1]) Co do daty zapisu, musiała w Dziejach dobroczynności zajść pomyłka, albowiem w aktach kommissyi edukacyjnéj znalazłem polecenie władzy téj, dane w r. 1786. wizytatorowi, uczonemu księ-

3000, lokowane na dobrach zwanych Giełgudyszki w księstwie źmudzkiém leżących, a czerw. złotych 700, oparte na kamienicy Jana i Anieli Frąckiewiczów, oboźnych smoleńskich, w Wilnie położonéj przy ulicy szklannéj, na utrzymywanie 17 z ubogiéj ślachty uczniów przy szkole krozkiéj; do takowéj summy dodał dnia 20. Października r. 1790. czerwonych złotych 500, lokowanych na dobrach Stracze, na utrzymywanie trzech uczniów, w ogóle uczniów 20, odłączając tylko z procentów od tych sum przychodzących złotych polskich 412, które dla dozórcy szkoły krozkiéj za staranie i dozór nad 20. funduszowymi uczniami, jako pensyą roczną przeznaczył. Wybieranie i przyjmowanie uczniów na fundusz, zostawił rozrządzeniu dozorcy szkoły krozkiéj z warunkiem, aby naprzód jego imiennicy, potém krewni przez jego familią przedstawiani, jeżeli tylko prawdziwie są ubodzy, miejsce na funduszu otrzymali, lecz niepilni i źle się sprawujący powinni być w każdym razie oddaleni. Opiekę nad utrzymaniem tego funduszu poruczył władzy edukacyjnéj, lecz położył warunek, iż cały ten fundusz, jeżeliby chciano obrócić go na inny cel, a nie na utrzymanie edukującéj się młodzi, przejdzie pod rozrządzenie jego familii, która jednakże nie może go sobie przywłaszczyć, ale powinna użyć na jakikolwiek pobożny lub miłosierny zakład. Summy na kamienicy w Wilnie i na majątku Stracze lokowane, żadnego procentu nie płacą (1821. r.); pierwsza zaś summa po obrachunku przez kommissyą sądową edukacyjną r. 1809. urosła do czerwonych złotych 3299 złotych polskich 12 groszy 10, z których czerwonych złotych 2300 są ulokowane u JW. Dowgirda, na dobrach Plemberg i Pokłonic, a czerwonych złotych 999 złotych polskich 12 groszy 10 u JW. Przeciszewskiego, na majątku zwanym Płuszcze. Procent siódmy od tych summ, dwiema ratami wnoszony do szkoły krozkiéj,

---

dzu Dawidowi Pilchowskiemu, późniéj biskupowi wileńskiemu, aby konwikt Pilsudzkich w Krozach przeniósł do bursy tamże po Jezuitach pozostałéj, a niegdyś przez Szuksztę wzniesionéj.

po odtrąceniu z niego dziesięciu czerwonych złotych corok dla dozorcy szkoły za jego dozór, rozdziela się na 17 równych części, które się oddają rodzicom lub opiekunom trudniącym się edukacyą 17 ubogich uczniów, których albo Pan Stanisław Pilsudzki (1821. r.), były marszałek powiatu telszewskiego rekomenduje, albo sam dozorca szkoły, za zniesieniem się jednak z familią Pilsudzkich wyznacza. Żaden uczeń dłużéj nad lat 7 utrzymywać się z tego funduszu nie powinien.«

XXV. Kollegium jezuickie w Krzemieńcu.

Kollegium jezuickie w Krzemieńcu należy do najpóźniéj założonych w Polsce. Podług świadectwa Niesieckiego fundował je około 1720. r. Janusz Antoni kszę Wiśniowiecki, kasztelan krakowski, zmarły 1741. Podobno do téj fundacyi przyczynił się i brat jego Michał ks. Wiśniowiecki.

Nieznajome mi są ani uposażenie, ani téż dzieje kollegium krzemienieckiego. Baliński i Lipiński w Starożytnéj Polsce powiadają, że kollegium jezuickie wznosiło się poważnie na wzgórzu panującém nad miastem; że po zniesieniu Jezuitów kollegium oddane zostało Bazylianom. Ostatnie twierdzenie jest zapewne mylném. Kommissya edukacyjna bowiem tam tylko gmachy pojezuickie Bazylianom oddawała, gdzie po zniesionym zakonie szkoły obejmowali. Tymczasem w Krzemieńcu w miejsce szkół jezuickich ustanowiła kommissya edukacyjna szkoły akademickie wydziałowe, używszy do nich na nauczycieli częścią akademików krakowskich, częścią téż członków niektórych zakonu zniesionego, i umieściwszy szkoły w kollegium jezuickiém.

Przy szkołach jezuickich w Krzemieńcu były dwa konwikty: jeden Bazyliskich na synów ślachty ubogiéj, drugi Temczwarowskich na dzieci Neofitów, lub téż niędorosłych Neofitów. Fundusze obudwóch konwiktów po zniesieniu Jezuitów objęła kommissya edukacyjna, rozrządzając niemi

stósownie do woli fundatorów. Obydwa konwikty miały swoje własne gmachy; te kommissya, umieściwszy konwiktorów w kollegium, sprzedała, jeden Podhorodeckiemu, staroście krzemienieckiemu, drugi księciu Sanguszce. Aptekę jezuicką nabył od kommissyi za 3156 złotych Stanisław Pozwark, generał adjutant buławy w. W. Ks. Litewskiego; nie złożywszy kapitału, wnosił do skarbu kommissyi edukacyjnéj corocznie po 400 złotych polskich. Bibliotekę pojezuicką bardzo nieznaczną, bądź to, że po zniesieniu zakonu była rozszarpaną, bądź téż, że Jezuici krzemienieccy w przeciągu 50letniego tylko istnienia swego nie mieli dosyć czasu, aby nagromadzić tyle książek, ile ich inne kollegia posiadały, oddała kommissya szkołom wydziałowym krzemienieckim. Szkoły krzemienieckie, późniéj przez uczonego Czackiego reformowane i pod kuratoryum ks. Adama Czartoryskiego tak sławne, za czasów kommissyi edukacyjnéj nie były bardzo liczne; w r. 1783. miały zaledwie 119 uczniów. Grono nauczycieli w tym samym roku składało się z 7 osób i rektora.

XXVI. Kollegium jezuickie w Lublinie.

Do Lublina sprowadził około 1582. r. Jezuitów Bernard Maciejowski, natenczas biskup łucki, zmarły kardynałem i arcybiskupem gnieźnieńskim. Wystawił im obok zboru socyańskiego,[1]) to jest domu Paklewskiego, kościół wspaniały, a wkrótce potém kollegium i szkoły, i uposażył dobrami ojczystemi, zwanemi Chotel, czy téż Chodel.

W ciągu dwuwiekowego istnienia kollegium lubelskiego przyczynili się do wzrostu i zakwitnienia tego instytutu następujący: książę Jerzy Radziwiłł, kardynał i biskup

[1]) Tak utrzymują autorowie Starożytnéj Polski. Lubieniecki zaś mówi, że kościół jezuicki stanął na miejscu, nie zaś obok miejsca, gdzie stał dom Paklewskiego. Oto słowa Lubienieckiego: »Convenerat tunc illum Stanislaum Paclesium primum Ministrum Ecclesiae Lublinensis quae in domo ejus, ubi nunc templum jesuiticum superbum consistit.« etc.

krakowski, darował mu w r. 1594. wieś Jozowo, czyli, jak ją Rzepnicki nazywa, Jeżewo. Jan Koniecpolski, sędzia ziemski lubelski, oddał mu w r. 1606. swoję znaczną bibliotekę. Jan Drewnoski, miecznik chełmski, zapisał mu w r. 1678. 30000 złotych polskich. Mikołaj Daniłowicz, podskarbi koronny, kościół jezuicki w Lublinie miedzianą blachą około 1620. r. pokrył. I wielu innych. Na same zaś szkoły Felix Konstanty Szaniawski oddał Jezuitom lubelskim w roku 1678. 14500 złotych, lokowanych na dobrach Jastkowo i na dworku w Lublinie, pod warunkiem, aby 8 uczniów ubogich stanu ślacheckiego utrzymywali. Na podobny cel dał im 1000 złotych lokowanych na dobrach Krasininie, Łoś, wojewoda pomorski, przeznaczając procent od nich na nagrodę dla ubogiego, dobremi obyczajami i pilnością celującego ucznia.

Jezuici lubelscy mieli także już w drugiéj połowie siedmnastego wieku drukarnią własną.

Hojnie uposażeni Jezuici lubelscy utrzymywali szkoły wyższe, w których prócz grammatyki, poetyki i retoryki uczono także rozmaitych części filozofii i teologii.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna oddała kościół, kollegium pojezuickie i drukarnią kss. Trynitarzom, włożywszy na nich obowiązek, aby dom szkólny pojezuicki własnym nakładem wyporządzili i professorów wszystkich szkoły lubelskiéj, a uczniów czterech ubogich bezpłatnie stołowali. Układu tego dopełnili kss. Trynitarze ściśle i w r. 1786. z kollegium jezuickiego przeniesione zostały szkoły do odnowionego gmachu szkólnego. Tu także umieszczoną została znaczna pojezuicka biblioteka.

W Lublinie po zniesieniu Jezuitów ustanowiła kommissya edukacyjna szkoły wyższe podwydziałowe, oddawszy je pod zarząd akademikom.

XXVII. Kollegium jezuickie w Lwowie.

Skrobiszewski w Żywotach biskupów halickich i arcybiskupów lwowskich mówi o Janie Dymitrze Solikowskim,

arcybiskupie lwowskim: »Ojców Jezuitów pierwszy do miasta tego (Lwowa) wprowadził i na gruncie należącym do kościoła katedralnego osadził r. 1590.[1]) Ten sam arcybiskup na synodzie złożonym w Lwowie 1593. r. nadał Jezuitom pozwolenie miewania kazań i odbywania nabożeństwa według przepisów reguły zgromadzenia, nietylko w Lwowie, ale nawet w całéj archidyecezyi lwowskiéj i całém księstwie ruskiém.« Jak Solikowski sprowadzonych przez siebie do Lwowa Jezuitów uposażył, nie wspomina ani Skrobiszewski, ani téż pisarze jezuiccy Jan Argent, Rzepnicki, Niesiecki i inni. Drugi tylko powiada, że do wystawienia kollegium i kościoła jezuickiego w Lwowie przyłożyli się znacznie Elźbieta z Gostomskich Sieniawska, marszałkowa w. koronna,[2]) Ostrorogowa, z domu Mielecka, siostra jéj Zofia Chodkiewiczowa, hetmanowa w. litewska, a nadewszystko Stadniccy, Adam, wojewoda bełski i Stanisław, kasztelan przemyślski, oraz Jerzy Mniszech, wojewoda sandomirski i Stanisław Żołkiewski, hetman w. koronny.

W 16 lat po zaprowadzeniu swojém do Lwowa, to jest r. 1606., otworzyli Jezuici szkoły w Lwowie. W kilkadziesiąt lat późniéj, zbogaceni rozmaitemi legatami i właściwą temu zgromadzeniu rzędnością, zamierzali po kilkakroć szkoły swoje wynieść do rzędu akademii. Zamiary atoli ich zniweczyła zawsze akademia krakowska, o czém

---

[1]) »Patres Societatis Jesu primus in hanc civitatem introduxit, et in fundo Ecclesiae locavit, anno 1590. Eisdem patribus concessit facultatem praedicandi et omnia sui instituti propria ad Dei cultum propagandum tam in urbe, quam extra urbem per universam etiam Dioecesim Leopolensem et provinciam Russiae, ut patet ex articulo synodi Anni 1593.« Było tych Jezuitów trzech, to jest, Samuel Parembiusz, sławny Marcin Laterna i Kasper Nahuja.

[2]) O téj Niesiecki mówi: »Elzbieta Łucya Gostomska, zamężna Prokopowa Sieniawska, marszałkowa w. koronna, Jezuitom lwowskim kościół wielkim nakładem zbudowała i bogatym apparatem przystroiła.« Ztąd téż kollegium lwowskie nazywano *Sieniavianum*. Kościół zaczęto stawiać 1610. roku, a ukończono 1630.

w tomie pierwszym i drugim obszernie opowiedziałem. W ciągu dwu blisko wiekowego istnienia Jezuici lwowscy znaleźli następujących dobroczyńców swego kollegium: Mikołaj Stogniew, starosta chmielnicki, zmarły 1646. roku, darował im 6000 złotych ówczesnych; Jan Uliński oddał im w r. 1646. kamienicę swoję w Lwowie na ubogich studentów. Jan Ewaryst Bełżecki, starosta wyszogrodzki, dworzanin królewski, zapisał im kilka tysięcy złotych. Błędowski, półkownik, na kongregacyą Opatrzności boskiéj przy kościele jezuickim lwowskim 6000 testamentem naznaczył. Zbigniew Bliskowski, starosta żytomirski roku 1681. kościół obiciem przyozdobił i szczodrą ręką wspomagał. Alexander Chodorowski, dziedzic na Chodorostowie, Malczynach i Zurownie fundował drugi kurs filozofii w szkołach tutejszych, a Jan Karól Czołhański, scholastyk lwowski, z bratem swoim Jędrzejem wieś Rzeczyczany na teologią zapisał. Stanisław Jabłonowski, kasztelan krakowski, hetman w. koronny, część wielką kollegium lwowskiego własnym kosztem wybudował. Krysztof Kaczkowski ostatnią wolą zapisał 2000 złotych, tyleż Łukasz Kaliński, sufragan i dziekan lwowski, zmarły 1633. roku. Mikołaj Krosnowski z Załuska, wojewoda czerniechowski, szkoły przy kollegium lwowskiém swym nakładem na początku 18. wieku zbudował. I wielu innych.

Jezuici lwowscy prócz szkół wyższych utrzymywali także po czasach Konarskiego *Collegium nobilium*, w którém między innymi był professorem uczony Łoyko.

Posiadali także od r. 1646. własną drukarnią, w któréj między innemi lepszemi dziełami wyszła także *Russia florida* Okolskiego i kilka książek szkólnych.

XXVIII. Rezydencya jezuicka w Łaszczowie.

Niesiecki mówi: »Józef Łaszcz, biskup antypatryjski, w dobrach swoich dziedzicznych Łaszczowie kollegium łaszczańskie Societatis Jesu z wspaniałym kościołem z fundamen-

tów wyniósł.« Więcéj szczegółów o tém siedlisku jezuickiém nie mógłem nigdzie znaleść. Sądzę atoli, że Jezuici w tem miejscu, jak po innych rezydencyach swoich, utrzymywali szkoły niższe. Poszakowski w kalendarzu większym jezuickim liczy klasztor jezuicki w Łaszczowie do rezydencyi, nie zaś do kollegiów. I zapewne był tylko rezydencyą, a Niesiecki dla pochlebienia Łaszczowi, nazwał go fundatorem kollegium.

XXIX. Rezydencya jezuicka w Łęczycy.

Podług Niesieckiego sprowadził do Łęczycy Jezuitów i założył im rezydencyą w tém mieście, Franciszek Kraszkowski, archidyakon gnieźnieński, opat witowski, proboszcz łęczycki, żyjący w pierwszéj połowie 18go wieku. Rezydencyą tę jezuicką uposażył Teodor Potocki, arcybiskup gnieźnieński około 1722—38. r. nie zbyt hojnie. Ztąd téż pochodziło, że rezydencya w Łęczycy wystawiona kosztem Stefana Szółdrskiego, starosty łęczyckiego roku 1730. była szczupłą i nieokazałą, a kościół niedokończonym jeszcze w chwili zniesienia zakonu. Rządne bowiem i gospodarne Towarzystwo jezusowe umiejąc bardzo dobrze zastósowywać do swoich dochodów owo przysłowie: *wedle stawu grobla*, wznosiło tylko tam okazałe gmachy, gdzie miało dochody po temu. [1])

Teodor Potocki nie przestając na uposażeniu rezydencyi, zapisał nadto w r. 1738. 34,000 złotych polskich na utrzymywanie 12 ubogich uczniów, uczęszczających do szkół jezuickich w Łęczycy. Summa ta początkowo na dobrach Skotniki lokowana, przeniesioną została w roku 1762. na dobra Psary. Do téj summy przydał Potocki w tymże samym roku 1738. 12,000 złotych na ubogich

[1]) Rzecz uwagi jednak godna, że *Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Polonae Societatis Jesu pro Anno* 1726., wyliczając wszystkie ówczesne kollegia, rezydencye i missye, o Łęczycy nic nie wspomina.

uczniów z województwa łęczyckiego pochodzących; które lokowane zostały na synagodze łęczyckiéj.

Prócz funduszu Potockiego na ubogich uczniów w jezuickiéj szkole łęczyckiéj, Konstancya z Gosławskich Skrzyńska, zapisała w r. 1753. złotych polsk. 10,000 konwiktowi Potockiego, z obowiązkiem utrzymywania w nim dwóch młodzieńców z domu Gosławskich, albo Doruchowskich. (Rocznik Instyt. Relig. na rok 1730.)

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Łęczycy szkoły wyższe podwydziałowe. W roku 1782. zdał o nich X. Mgr. Franciszek Kolendowicz, professor akademii krakowskiéj, taki rapport kommissyi edukacyjnéj. »Łęczyca ma szkoły podwydziałowe. 1) Rektor, X. Joachim Więckowski; 2) prefekt, X. Tadeusz Prokopowicz; 3) professor fizyki, X, Jan Konitzer; 4) professor matematyki, X. T. Schönser; 5) professor wymowy, X. Tadeusz Koniszewski; 6) professor prawa, X. Paweł Krąkowski; 7) professor klassy II., X. Kazimierz Gajewski; 8) professor klassy I., X. Stanisław Delert; 9) kaznodzieja, X. Karól Fabiani; 10) metr języka niemieckiego dla klas wyższych, Jan Kryger; 11) metr tegoż języka dla klas niższych, Jan Marczyński. Uczniów jest 260, konwiktorów jest 12., z tych 6ciu utrzymuje się z fundacyi Potockiego prymasa, a 6ciu z skarbu edukacyjnego. Mimo funduszu utrzymuje X. Rektor własnym kosztem 3 konwiktorów. Wszyscy mięszkają w mieście w dwóch domach, mają dyrektora, który i stołem zawiaduje; mają prócz tego odzienie, książki, opał, świece i t. p. Z funduszu dyrektor bierze pensyi złotych 200; od każdego konwiktora daje na stół rektor po 200 złotych, prócz expensy na odzienie, opał i t. p.«

Ponieważ rezydencya jezuicka w Łęczycy zaledwie 40 lat istnęła, przeto też zbiory jéj naukowe nie były zbyt liczne. Trochę po Jezuitach pozostałych książek oddała kommissya edukacyjna szkole podwydziałowéj w Łęczycy.

XXX. Kollegium jezuickie w Łomży.

Uczony Adryan Krzyżanowski w szacowném dziele swojém *Dawna Polska*, strona 63. taką podaje wiadomość o pierwiastkach Jezuitów w Łomży. »Jezuici — mówi — z Pułtuska do Łomży pod godłem missyi sprowadzeni przed rokiem 1609. od Jana Chociszewskiego, kanonika płockiego [1]) i warszawskiego, a proboszcza łomżyńskiego, byli użyci przez lat 20 przy farze. Trzech z nich padło ofiarą morowego powietrza r. 1624. Inni ze szczodrobliwości tegoż księdza Chociszewskiego i ze składki różnych dobrodziejów, wybudowali sobie drewniane kollegium z kościołem, a szkoły otworzyli około 1630. roku. W sto lat potém kosztem swoim wymurował im wspaniały kościół Jan ze Słupowa Szembek, kanclerz koronny, a starosta łomżyński; roku zaś 1732. poświęcił murowany pod wezwaniem ś. Stanisława Kostki Antoni Dembowski, podówczas płocki, późniéj kujawski biskup. Ewa z Leszczyńskich Szembekowa, dopełniając woli zmarłego męża swego, zajęła się budową murową jezuickiego kollegium i téj z funduszu zostawionego przez męża dokonała około roku 1754. Wszystkie te gmachy po skasowaniu Jezuitów w r. 1773. przez Klemensa XIV. papieża przeszły na własność Pijarów, którzy je wraz ze szkołami przez lat 34 do r. 1807. utrzymywali.« — Krzyżanowski czerpał wiadomość swoję o powstaniu kollegium jezuickiego w Łomży z archiw i powieść jego potwierdza Rostowski na stronie 256. Mówi on, że Jezuici w Łomży utrzymywali się przez trzy lata z darów osób pobożnych, mianowicie zaś Jadwigi Iłowskiéj, żony Wojciecha Iłowskiego, podkomorzego ziemi wiskiéj, późniéj kupili sobie ogród nad Narwią, na którym dom i kaplicę wystawili. W roku 1614. Adam Nowodworski, natenczas biskup nominat kamieniecki, darował im wieś swoję, wówczas z wód uzdrawiających słynącą, Nestem-

---

[1]) Rostowski na str. 242. mówi, że Chociszewski sprowadził do Łomży dwóch Jezuitów, Wojciecha Skarzyńskiego i Jakóba Lachowskiego.

powo i zaczął stawiać kollegium, wzniosłszy naprędce gmach na szkoły, o pięciu izbach, w których wnet przeszło 40 uczniów zebrano. Jan Argent w wspomnionym tylekroć liście do Zygmunta III., wydanym najprzód w r. 1616., a później 1620. w Krakowie, nazywa też Adama Nowodworskiego, natenczas biskupa nominatu kamienieckiego, założycielem kollegium jezuickiego w Łomży, i dodaje zaraz, że na ten cel część majątku ojczystego hojnie poświęcił. [1]) Założycielem tedy kollegium jezuickiego w Łomży, był Adam Nowodworski, zmarły biskupem poznańskim 1634. roku. Toż samo utrzymuje Niesiecki. Po Nowodworskim, prócz dobroczyńców kollegium łomżyńskiego wspomnianych przez Krzyżanowskiego, położyli względem tegoż wielkie zasługi dwaj następujący: Alexander Mężyński, pisarz ziemski żembrowski, o którym konstytucya roku 1647. mówi: »Na prozbę posłów ziemie łomżyńskiéj, pewną część gruntu, którą Urodzony Alexander Mężyński, sekretarz nasz, *collegio Societatis Jesu łomżensi jure perpetuo*, na mieście Zembrowie zapisał, approbujemy *salvis oneribus reipublicae et juribus nostris et jurisdictione civili*, *quo ad bona et personas subditorum.*« Adam Kosobucki z Radzanowa, wojewoda mazowiecki, który kościół jezuicki w Łomży z fundamentów zaczął murować.

Po zniesieniu Jezuitów kollegium i kościół oddała kommissya edukacyjna Pijarom.

XXXI. Kollegium jezuickie w Łucku.

Marcin Szyszkowski, biskup łucki, później krakowski, zamierzał zaprowadzić Jezuitów do Łucka i już otrzymał

[1]) »Sed velim dicant mihi diligentissimi hi rerum nostrarum observatores, quis e nostris paucis hisce mensibus, his ultimis diebus Illustrissimum Adamum Nowodworski nominatum Episcopum Camenecensem, circumvenit, ut nobis neque cogitantibus Lomzae collegium tam liberaliter fundaret, ut in eam fundationem patrimonii partem, quam sibi reservarat, conferre non dubitaret?« — Epistola ad Sigismundum III. de rebus Societatis Jesu in regno Poloniae. Pag. 131. ed. krakowskiéj 1620. roku.

pozwolenie od kapituły, nadania im dóbr kapitulnych Błoty, Stryjów, Lisiec, gdy wkrótce potém przeniesionym został na katedrę płocką. Wykonał ten zamiar następca jego na biskupstwo łuckie Paweł Wołucki, a Zygmunt III. dał nowéj osadzie jezuickiéj w Łucku przywilej dnia 6. Lutego 1609., dozwalając jéj skupić w niższym zamku wiele placów i domów na przyszłe kollegium i kościół, wyjmując to kollegium z pod wszelkich władz rządowych i miejskich i uwalniając od ciężarów krajowych i miejskich. Gdy przestrzeń, na któréj kollegium wznosili, okazała się za szczupłą, Jerzy książę Wiśniowiecki, kasztelan kijowski, darował im obok leżącą kamienicę swoję wraz z obszernym placem r. 1614. Następnie uposażały kollegium łuckie rozmaite rodziny wołyńskie. I tak książęta Jerzy i Mikołaj Czartoryski, wojewoda wołyński, nadali im na kollegium dworzec i place swoje w niższym zamku, tudzież znaczną przestrzeń gruntu na przedmieściu na ogród. Ksżę Jędrzéj Czertwertyński, rotmistrz królewski, zapisał kollegium łuckiemu 3500 złotych na Czercach 1678. r., a Wojciech Staniszewski darował mu około r. 1643. część jakiéjś wsi swojéj, tuż przy Łucku leżącéj. I wielu innych.

Uposażone hojnie kollegium łuckie utrzymywało szkoły wyższe, w których także rozmaitych części filozofii i teologii uczono.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna zamierzała ustanowić w Łucku szkołę wyższą wydziałową; lecz gdy kollegium i kościół pojezuicki przypadkiem zgorzały, musiała ją dla braku miejsca obrócić na szkołę mniejszą podwydziałową, złożoną z prorektora i trzech nauczycieli. Lecz i téj szkoły w miasteczku takiém jakiém był Łuck w r. 1780., nie byłoby gdzie umieścić, gdyby kapituła nie odstąpiła była wspaniale i bezpłatnie domu murowanego i dość obszernego, który kommissya kazawszy urządzić na cztery sale, w nich szkoły pomieściła. W tym samym domu złożono uratowaną z pożaru bibliotekę pojezuicką i kilka instrumentów fizycznych i matematy-

cznych Szkoła podwydziałowa w Łucku była pod zarządem akademików, ale bardzo mało uczęszczaną młodzieży, w r. bowiem 1784. chodziło do niéj tylko 40 uczniów.

XXXII. Rezydencya jezuicka w Malborgu.

Niesiecki utrzymuje naprzód, że Jan Kuczborski, biskup chełmiński, zmarły 1624., pierwszy Jezuitów do Malborga wprowadził. Toż samo powiada Argent, przyznając nadto zasługę w tém i Marcinowi Wayerowi, plebanowi malborskiemu i officyałowi. I tak zapewne było. Tymczasem Niesiecki poprawiając się, albo téż zapomniawszy co o Kuczborskim powiedział, mówi znowu o Jędrzeju Olszewskim, arcybiskupie gnieźnieńskim: »Do Malborga pierwszy naszych wprowadził i przy kościele na zamku osadził.« Za panią matką pacierz powtórzył Rzepnicki.

Cóżkolwiek bądź, Jezuici zaprowadzeni do Malborga tak się legatami od różnych pobożnych osób wkrótce wzmogli, że konstytucya r. 1638. na własne ich żądanie dozwoliła im nabyć dobra ziemskie za 30000 złotych ówczesnych. I późniéj nie zbywało im na dobroczyńcach. W roku 1651. Paweł Kukliński, podstoli mielnicki z żoną swoją Elżbietą z Młodzianowskich, zapisał im 25000 złotych, Jan Tesmer 8000 złotych. Stanisław Baliński, starosta sądowy malborgski, zapisał im w roku 1671. testamentem swoim znaczną bibliotekę.

Jezuici malborgscy utrzymywali szkoły niższe, to jest takie, w których filozofii i teologii nie uczono. Podczas wojny szwedzkiéj za Jana Kazimierza opuściwszy Malborg, wrócili do niego dopiero po pokoju oliwskim.

W roku 1767. było w rezydencyi malborgskiéj 8 księży, 1 magister, 2 koadjutorów czyli lajków, ogółem 11 osób. Rezydencya ta była pod rządami kollegium gdańskiego.

XXXIII. Rezydencya jezuicka w Mereczu.

Konstytucya r. 1676. opiewa: »Dla pomnożenia chwały Bożéj Wielmożny Michał Kazimierz Pac, wojewoda wi-

leński, hetman wielki W. Ks. Lit., nabywszy dobra wieczyste, Hołowacze[1]) nazwane, od Urodzonego Rukiewicza, w powiecie grodzieńskim leżące, na missyonarzów zakonu *Societatis Jesu noviter* do kościoła farskiego mereckiego wprowadzonych legował i kościołek z budynkiem dla tychże Ojców Jezuitów w Rotnicy, dla odległości kościoła na gruncie Naszym wystawił. Którą to donacyą i z kościołem w Rotnicy, także i z budynkiem dla tychże Ojców missyonarzów mereckich, aby tém wcześniéj słowo Boże w odległości kościołów przepowiadać mogli, *salvis oneribus Reipublicae* za zgodą wszech stanów approbujemy.«

Do téj wiadomości o Jezuitach Mereckich *Starożytna Polska* Balińskiego i Lipińskiego dodaje, że Jezuici wymurowali sobie klasztor przy ulicy idącéj od ratusza do Niemna, razem z kościołem pod tytułem świętego Krzyża. I wtedy to zapewne zamienili missyą na rezydencyą i otworzyli szkoły niższe. Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna oddała gmachy po nich pozostałe Dominikanom i ustanowiła szkołę podwydziałową, pod rządem tychże zakonników.

XXXIV. Rezydencya jezuicka w Międzyrzeczu, w województwie poznańskiém.

W samym prawie środku 17go wieku, Wojciech Tholibowski,[2]) biskup poznański, zaprowadził Jezuitów do

---

[1]) Stanisław Rukiewicz przedał Pacowi, czy téż Jezuitom nawet część Hołowaczy do siebie nie należącą, jak się to okazuje z konstytucyi 1677. roku. »Ponieważ Urodzony Stanisław Rukiewicz *cum praejudicio* Urodzonéj Justyny Sopockowney Rukiewiczowey i braci swych przyrodnych OO. Jezuitom Majętność Hołowacze przedał i konstytucyą roborował. Tedy Ur. Justynę Sopockownę Rukiewiczową Sędziną Grodzką Grodzieńską z potomstwem przy prawach na część majętności Hołowaczów, tak saméj jako i potomstwu jéj służących *in toto* zachowujemy.«

[2]) To jest w roku 1660. Konstytucya roku 1661. mówi: »Iż Przewielebny Ksiądz Wojciech Tholibowski, biskup poznański, dla

Międzyrzecza, miasta starościńskiego w województwie poznańskiém, i osadził ich przy kościele farnym, nakłoniwszy ówczesnego proboszcza Jana Piątkowskiego, kanonika poznańskiego, do dawania im pewnéj pensyi i wymiaru w zbożu, leguminach, drzewie i t. p. Przybyli dnia 7. Września 1660. do Międzyrzecza w liczbie dwóch księży, to jest, Piotra Nigrycyusza i Jana Wolskiego, i dwóch koadjutorów, to jest, lajków. Dopóki Tholibowski żył, panowała między proboszczem a Jezuitami największa zgoda; ale po śmierci jego Piątkowski zaczął zrywać ugodę z Jezuitami za pośrednictwem biskupa w Ciążeniu, r. 1662. zawartą; Jezuici pozbawieni tym sposobem utrzymania, zanieśli przez swego superiora, księdza Gaspra Solskiego protestacyą do akt konsystorskich [1]) przeciw

pomnożenia chwały Bożéj Ojcom Jezuitom w mieście naszém Międzyrzeczu, dyecezyi poznańskiéj, *de nova radice* funduje i *ongch tam już introdukował*, na cośmy téż pewne przywileje z kancellaryi naszéj wydać kazali, tedy my tę fundacyą jego i przywileje na nię wydane *vigore praesentis conventus in toto* wiecznemi czasy approbujemy.«

[1]) Ad acta praesentia Consistorii posnaniensis personaliter veniens R. P. Gaspar Solski superior mederecensis Societatis Jesu suo nomine et totius Societatis ejusdem talem ad acta in scripto manifestationem et declarationem porrexit. Quia ipse una cum RR. Patribus ejusdem praefatae Societatis Jesu potestati et superioratui suo protunc subjectae paratus fuit divinum promovere cultum, Ecclesiae catholicae bonum curare, in civitate mederecensi tota haeretica inque confinio Marchiae fidem catholicam propagare et ampliare, saluti proximorum ex instituto suo inservire, prout de facto RR. Patres per plures fecerunt annos. Verum cum nulla ratione subsistere valeant, tum ob convulsam fundationem per olim Illustrissimum et Reverendissimum Albertum Tholibowski Dei et sedis Apostolicae gratia Episcopum posnaniensem factam et designatam; tum ob reditus per Perillustrem Joannem Piątkowski Canonicum Posnaniensem, praepositum mederecensem Anno Millesimo sexcentesimo sexagesimo secundo, die veneris decima mensis Februarii Ciążenii coram olim Illustrissimo ac Reverendissimo Episcopo praefato cessos et resignatos, et in manus RR. Patrum traditos ad se amplius nullo jure pertinentes, iterum per eundem praefatum per-

proboszczowi, i postanowili Międzyrzecz opuścić. Nie wiadomo mi, co ich od takowego postanowienia odwiodło; dosyć, że w Międzyrzeczu zostali, i w roku 1696. nabyli dom od jakiegoś Helmana za 800 talarów. Magistrat atoli nie chciał czynności kupna przyjąć, a gdy mimo tego Jezuici dom zajęli, kazał ich z niego wyrzucić. Z tego powodu już się zanosiło na proces między Jezuitami a magistratem, gdy starosta miejscowy, Władysław Przyjemski, kasztelan kaliski, strony pogodził. Jezuici odstąpili dom, a magistrat za straty wyliczył im 300 talarów i wyznaczył im plac obszerny pusty przy ulicy zamkowéj po burmistrzu Geblu. Na tym placu wystawili sobie skromną rezydencyą i kościół, między latami 1697.—1700. Tu téż otworzyli szkoły niższe po r. 1700. — Rezydencya międzyrzecka była uboga. [1]) Cały jéj majątek składał się

illustrem Canonicum et Praepositum Mederecensem, multoties usurpatos cum gravi injuria RR. Patrum receptos, saepius dari prohibitos et nunc postremo per inhibitionem procuratam interdictos non sine scandalo haereticorum eorumque gaudio et dictorum RR. Patrum confusione; tum ob vexationes juridicas per commissiones citationesque obtentas; tum evitando lites cum successoribus olim Illustrissimi et Reverendissimi Fundatoris suprascripti; tum denique ob praves contemptus, injurias ab haereticis Civitatis Mederecensis factas et illatas, suoque tempore non solutas pensiones, interim deficiente omni patrono qui RR Patribus auxilio esset, cunctis illis faventibus et omnia impune abire permittentibus, ob has igitur causas et rationes Admodum Rev Pater Superior Mederecensis suprascriptus, caeterique patres, habita prius a suis superioribus ad id facultate sponte et libere a civitate Mederecensi se cessuros appromittunt, praedictusque Adm. Rev. Pater superior paratum se offert resignationem facere coram officio omnium eorum, quae sibi per Perillustrem Praepositum cessa, resignata et tradita sunt, templumque cum apparamentis noviter procuratis, domosque cum aedificiis positis reddere et extradere, cui et quando de jure licuerit officiumque voluerit Ill. ac Rm. Officialis Posnaniensis. Quam suam manifestationem manu sua conscriptam actis praesentibus connotanda expetiit, quod et obtinuit. Gaspar Solski,
Soc. Jesu, manu propria.

[1]) Tak była ubogą, że w r. 1726. tylko trzech księży utrzy-

z rezydencyi, kościoła, browaru, stajen i małego ogrodu w mieście; z folwarku, albo raczéj gościńca z stodołą na przedmieściu, z dużego ogrodu i kwarty roli; z kilku małych sumek.

Po zniesieniu zakonu kościół i rezydencyą odstąpiła kommissya edukacyjna 1781. biskupowi poznańskiemu, pod warunkiem odprawiania obligacyi duchownych po Jezuitach międzyrzeckich. Inne nieruchomości sprzedała kommissya edukacyjna w roku 1774. magistratowi za 10,000 złotych polskich.

Po upadku Jezuitów nie założyła kommissya edukacyjna szkół swoich w Międzyrzeczu, gdzie atoli były potrzebniejsze niż gdziekolwiek indziéj. Mieszczanie bowiem międzyrzeccy i mięszkańcy okoliczni, np. Skwierzyny i innych miejsc, prawie sami Niemcy, nie mając szkół wyższych krajowych w bliskości, posełali dzieci swoje do szkół niemieckich.

XXXV. Kollegium jezuickie w Mińsku.

Niesiecki utrzymuje naprzód, że Hieronim Sanguszko, biskup smoleński, zmarły 1657. r., fundował kollegium Jezuitów w Mińsku; potém przypisuje tę fundacyą Marcyanowi Ogińskiemu, kanclerzowi w. litewskiemu i żonie jego. Objaśnia tę sprzeczność konstytucya r. 1683. »Uważając wielce potrzebne w mieście naszém Mińskiém — są słowa téj konstytucyi — między wielą *in religione dissidentium*, pomnożenie chwały Bożéj, i życząc, aby *juventus Nobilitatis* większe coraz *augmentum* w traktowaniu wyższych szkół miała, niżeli jako dotąd mniejsze traktowała *studia*: tedy fundacyą *Collegii Societatis Jesu* z pobożności Wielebnego niegdy księcia Sanguszka, biskupa smoleńskiego w témże mieście naszém Mińsku przedtém zaczętą, a dotąd *ad effectum* nieprzywiedzioną, potém zaś przez Wiel-

---

mywała, z tych jeden, magister, Antoni Wierzbicz, był *professor classium*. W roku 1767. miała czterech księży, jednego professora humaniorum i jednego professora *classium*; w ogóle sześć osób.

możnych Marcyana z Kozielska Ogińskiego, wojewodę trockiego i zeszłą małżonkę jego, Wielmożną Marcybellę Annę Hlebowiczównę Ogińską, wojewodzinę trocką, także Wielmożnego Cypryana Pawła Brzostowskiego, kasztelana trockiego i Rachelę Barbarę Duninównę z Rajec małżonków, *auctam et dotatam*, z placami w témże mieście mińskiém nadanemi i przykupionemi i z temi, na których kościół i klasztór z szkołami stoją, *authoritate praesentis conventus* approbujemy, *et immunitatibus Ecclesiasticis incorporamus.* Wszakże nie zagradzając innym do przyczynienia téjże fundacyi drogi, dla tém większego pomnożenia na tém miejscu chwały Bożéj.« Konstytucya ta okazuje widocznie, że Sanguszko fundował w Mińsku tylko rezydencyą jezuicką z szkołami niższemi; [1]) Marcyan zaś Ogiński z żoną swoją i z Cypryanem Brzostowskim, kasztelanem trockim, nadawszy téj rezydencyi większe uposażenie przyczynił się do wyniesienia jéj do rzędu kollegiów z wyższemi szkołami.

Jak w wszystkich kollegiach, tak i w Mińsku utrzymywali Jezuici szkoły wyższe, w których uczono także rozmaitych części filozofii i teologii.

Po zniesieniu zakonu ustanowiła kommissya edukacyjna w Mińsku szkoły podwydziałowe, oddawszy je pod zarząd akademików, umieściwszy w gmachach pojezuickich i zostawiwszy im szczątki biblioteki pojezuickiéj.

---

[1]) Potwierdza ten domysł mój Baliński w Starożytnéj Polsce, w Tomie III, na stronie 820. »Hieronim Sanguszko, biskup smoleński — mówi — kupiwszy za 5000 florenów kamienicę w wysokim rynku, przeznaczył ją 1657. r. dla Jezuitów na klasztór i kościół, prócz innych darów. Dopiero wszakże r. 1682 za pomnożeniem funduszu przez Cypryana Brzostowskiego, wojewodę trockiego, zaczęli Jezuici urządzać swój klasztór i otworzyli szkołę, gdzie z wielką radością ślachty województwa mińskiego, jak oni sami zaświadczają, wykładali retorykę, poezyą, syntaxim i grammatykę. Hojniéj jeszcze opatrzył ich roku 1683. Marcyan Ogiński, kanclerz W. L., nadając im dobra Upierewicze. Kościół murować poczęto dopiero 1700 roku.«

XXXVI. Rezydencya jezuicka w Mohilowie.

O rezydencyi mohilewskiéj nic więcéj dowiedzieć się z nikąd nie mogłem nad to, co konstytucya r. 1678. wyraża: »Wielebnym OO. Jezuitom na missyą dla nawrócenia dusz *schismate* zarażonych, do kościoła farskiego mohilowskiego applikowanym, i z własnych dóbr dziedzicznych Wieleb. Ks. Zdanowicza, kanonika smoleńskiego, plebana mohilowskiego, prowidowanym, *exercitium conversionis* dusz ludzkich pozwalamy i fundacyą jego pobożną za zgodą wszech stanów, powagą *praesentis conuentus* approbujemy.«

Po zniesieniu zakonu, rezydencya mohilewska, już natenczas jako kollegium, należała do prowincyi na Białorusi.

XXXVII. Missya w Myszenicy nad Rossogą.

Przy missyach rzadko gdzie Jezuici szkoły utrzymywali. Wyjątki w téj mierze nie były częste, i do takich należy missya w Myszenicy. O téj mówią autorowie *Starożytnéj Polski*: »Jan Kazimierz na przełożenie żony swojéj, Maryi Gonzagi, przywilejem 1654. dozwolił Jezuitom łomżyńskim w lasach, do starostwa ostrołęckiego należących, kaplicę wystawić, która otrzymała nazwę missyi myszenieckiéj. Przywilej ten rozszerzył Jan III., dnia 14. Sierpnia 1677. r., pozwalając Jezuitom wykorczować trzy włóki lasu z prawem wieczystego posiadania, wystawić *szkołę*, browar i karczmy, z wolnością przedawania różnych napojów.«

Poszakowski w Kalendarzu większym jezuickim, nazywa missyą tę kollegium i przypisuje założenie jéj Michałowi Judyckiemu, kawalerowi maltańskiemu. »Michał Judycki — mówi — kawaler maltański, fundator *Collegii myszensis*, zkąd summa przeniesiona na dobra Czernichów, applikowana *Collegio Varsaviensi.*«

XXXVIII. Kollegium jezuickie w Nieświeżu.[1])

Mikołaj Krysztof Radziwiłł, zwany Sierotką, wziąwszy działem Nieśwież, obrał miejsce to za siedlisko swoje, wzniósł zamek, nadał miasteczku prawo magdeburskie, sprowadził do niego Jezuitów r. 1584., osadził ich przy kościele katolickim, i w przeciągu 7miu lat, to jest, od r. 1586—93. wystawił im wspaniałe kollegium.[2]) W czasie, gdy Jezuici w dawnym skromnym kościołku katolickim nabożeństwo odprawiali, Radziwiłł wraz z żoną swoją położył kamień węgielny na wspaniały ich kościół, który w stylu koryncki m w kształcie krzyża z kopułą około roku 1593. ukończonym, a w roku 1601. pod tytułem Bożego Ciała konsekrowanym został. Zaprowadzonych do Nieświeża Jezuitów, uposażył Radziwiłł roku 1589. dobrami

[1]) Prócz kollegium był w Nieświeżu dom trzeciéj probacyi, czyli nowicyat, założony, według świadectwa Niesieckiego, przez Hieronima Tobiasza Grochowskiego i żonę jego Elzbietę Alexandrę z Szczawińskich r. 1688.

Naruszewicz w Życiu Jana Karóla Chodkiewicza powiada także, iż ten bohater założył w Nieświeżu dla Jezuitów kościół pod tytułem ś. Michała i hojną jałmużną nadał. Cobyto był za kościół, nie wiadomo mi. Kościół należący do kollegium, był pod tytułem Bożego Ciała i dziełem Mikołaja Krysztofa Radziwiłła. Rostowski powiada, że kościół ten ś. Michała ukończonym i konsekrowanym został r. 1629. i zapewne należał do domu 3ciéj *probacyi*.

[2]) Pierwsi Jezuici, których przełożeni zakonu do Nieświeża posłali, byli: Wojciech Mroskowski i Krysztof Ostrowski.

Kamień węgielny na kościół położonym został w roku 1586., a w r. 1593. tak kościół, jako i kollegium zostały ukończone. Opowiada o tém obszernie Rostowski: »Ex Polonia Nesvisium a Principe Nicolao Radzivillo vocatus (Campanus) ad spectanda, quae jaceret (1586.), templi fundamenta. Sexto Kalendas Quintiles posita sunt, unaque oppidum vallo et fossa circumdari coeptum. Sed angustiora condendo templo fundamenta visa sunt Georgio cardinali, Nicolai Germano. Is fratri autor fuit, ut fundamentis aliter jactis, magnificentior aedes conderetur. Lapis angularis ab eodem cardinale XVIII. Kalendas Decembres 1589. consecratus, aedificia tum templi, tum domus 1593. profligata. Apertum populo templum ejusdem anni Kalendis Novembribus.«.

lipskiemi, złożonemi z wsi: Tuchowice, Swiecice, Nowosiołki, Rozdziałowice, Zalepienie, Załuże, Użonka, Radawa. Darowiznę tę potwierdziła konstytucya sejmowa r. 1589. »Za proźbą kasztelana trockiego — są słowa téj konstytucyi — Jaśnie Wielmożnego Mikołaja Krysztofa Radziwiłła, książęcia na Ołyce i Nieświeżu, i za przyczyną panów Rad i posłów ziemskich obojga narodu, dobra od pomienionego kasztelana trockiego, na kollegium nieświeskie *Societatis Jesu* nadane i fundowane, włość Lupską, to jest sioła, Tuchowice, Świecice, Nowosiołki, Rozdziałowice, Zalipienie, Załużę, Użonkę, Rudawa, *cum omnibus pertinentiis* wyzwalamy od służby ziemskiéj wojennéj, *a contributionibus et stationibus militum, incorporando et adscribendo praedicta bona omnibus et singulis praerogativis et immunitatibus, privilegiisque Ecclesiasticis et singulis praerogativis et immunitatibus privilegiisque ecclesiasticis, quibus caetera omnia Ecclesiastica bona in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae fruuntur et gaudent*, jako o tém przywilej od nas dany obmawia«.

W roku 1648., w czasie buntu chmielnickiego, część Jezuitów kollegium nieświezkiego z całym majątkiem ruchomym schroniła się do zamku warownego Radziwiłłów, część rozproszyła się w strony rozmaite. W roku 1655. Moskale opanowawszy Nieśwież, wycięli wpień lud okoliczny, który, szukając bezpieczeństwa przed nieprzyjacielem, schronił się do kościoła jezuickiego. W téj rzezi utraciło też życie kilku Jezuitów, a gmachy jezuickie zostały niezmiernie spustoszone.

Jezuici nieświezcy, mając od samego początku dostatni majątek, otworzyli jeszcze w 16tym wieku szkoły niższe. Opiekował się niemi szczególniéj sam fundator, Mikołaj Krysztof Radziwiłł Sierotka, o którym w kazaniu pogrzebowém Marcin Widziewicz Jezuita mówi: »Jeżeli którego studenta ubogiego i odartego widział, a o pilności się jego i dobrych obyczajach dowiedział, suknią mu wnet uszyć rozkazał.« Szkoły te zamienionemi zostały na wyższe w r. 1650., w którym przydano do nich kursy filozoficzne.

Prócz Mikołaja Radziwiłła, dobroczyńcami kollegium nieświezkiego i szkół byli: Jędrzéj Skorulski, marszałek kowieński, zmarły 1635. roku, który dla ubogich uczniów konwikt założył, i Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa, wojewodzina wileńska, zmarła 1691., która prócz złota i srebra 10,000 złotych kollegium temu zapisała.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Nieświeżu szkołę podwydziałową, oddawszy ją pod zarząd akademików. Do szkoły téj oddała także zbiory naukowe po zniesionym zakonie, to jest, znaczną bardzo bibliotekę, niektóre instrumenta matematyczne i fizyczne i t. p. Drukarnią zaś założoną za panowania Augusta III. przez rektora kollegium nieświezkiego, Marcina Brzozowskiego, i aptekę sprzedała.

XXXIX. Kollegium w Nowogrodku siewierskim.

Do Nowogrodka Siewierskiego sprowadził Jezuitów na początku 17go wieku Marcin Gradowski, pleban miejscowy, osadziwszy ich przy kościele farnym, wystawiwszy szkoły i dom z drzewa i zaopatrzywszy w szczupłe dochody. W kilkanaście lat potém, to jest, r. 1637. Alexander Piaseczyński, kasztelan kijowski zrobił im w tém mieście jakąś fundacyą, zapewne rezydencyą. »Uczynioną od zeszłego Alexandra Piaseczyńskiego, kasztelana kijowskiego — opiewa konstytucya z roku 1647. — za pozwoleniem stanów przez konstytucyą 1638. r. fundacyą Ojcom Jezuitom nowogrodzkim *cum omnibus privilegiis* approbujemy, *salvis juribus et oneribus Reipublicae et limitibus vicinorum*, także, aby pretextem dewocyi moskiewskich, albo którymkolwiek inszym, żadnych sobie akcessów po dobrach i gruntach obywatelów tamecznych nie pretendowali.« Gmachy przez Gradowskiego wystawione, spłonęły w pożarze 1651. roku. Poczém ten sam Gradowski wystawił im, albo raczéj zaczął stawiać nowe z cegły, wybudowawszy małe domki na mięszkanie tymczasowe i umieści-

wszy szkoły w prebendzie.[1]) Następnie nowogrodzką rezydencyą obsypał dobrodziejstwami rozmaitemi Michał Korybut Wiśniowiecki, a Leon Kazimierz Sapieha, podkanclerzy w. ks. litewskiego, wystawił jéj kościół. Jeszcze atoli gmachy te nie były zupełnie wykończone, gdy w r. 1654. Moskale opanowawszy Nowogrodek, obrócili je w perzynę, nie mając co grabić, gdyż Grzegorz Rafałowicz, przełożony rezydencyi uwiózł poprzednio cały ruchomy majątek do Łomży, zostawszy sam z jednym księdzem i lajkiem w Nowymgrodku, gdzie okrutnie od nieprzyjaciół zamordowanym został. Po wojnie moskiewskiéj rezydencya nowogrodzka zamienioną została na kollegium.

Do zamienienia zaś téj rezydencyi na kollegium, przyczynił się Michał Potocki, podstoli w. ks. litewskiego wraz z żoną swoją Barbarą, z domu Duninówną, wdową po Uniechowskim Bogusławie, wojewodzie trockim, uposażywszy ją dostatniéj. Poszakowski w kalendarzu większym jezuickim utrzymuje, że Bogusław Uniechowski fundował kościół jezuicki w Nowogrodku; coby i być mogło, gdy fundowany przez Sapiehę ogniem spłonął, podczas napaści na Litwę kozackich, szwedzkich i moskiewskich za panowania Jana Kazimierza, jakeśmy to wyżéj widzieli.

Jezuici nowogrodzcy do końca niemal 17go wieku utrzymywali szkoły niższe; na początku 18go wieku otworzyli wyższe, to jest, takie, w których uczono teologii i filozofii. Katedrę pierwszéj fundował im Jan Bakanowski, chorąży nowogrodzki, jak zaświadcza Poszakowski w kalendarzu większym jezuickim.

---

[1]) »Novogrodeci, templum, domus et gymnasium, materiata illa, incendio in proximis aedibus facto (1651. r) VI. Idus Majas conflagrarunt. Ea clades excitavit liberalem conditoris Martini Gradowskii animum, quo magis in absolvendis e muro aedificiis properaret. Ad fastigium operi inponendum quia multa deessent, constructa sociis interim colligendis aedicula: translatum ex pago inbusta sacellum, oblatum a Casimiro Leone Sapieha, Procancellario Lituaniae: scholae in curia Martini tantisper explicatae.» — Rosto-pag. 384.

Po zniesieniu Jezuitów, kommissya edukacyjna ustanowiła w Nowogrodku szkoły wydziałowe, oddawszy je pod zarząd akademikom, i przekazawszy im bibliotekę i kollegium pojezuickie.

XL. Kollegium jezuickie w Orszy.

Kognowicki w Żywotach Sapiehów mówi: że Lew Sapieha, wojewoda wileński, do fundacyi kollegium orszańskiego XX. Jezuitów powodem był, bo i plac, na którym stał niegdy zbór ewanielicki skupił i u Zygmunta III. króla wyjednał, że ten i kollegium i plebanią fundował. Na placu tedy przez Sapiehę kupionym, wystawił Zygmunt III. kościół i kollegium swoim ulubieńcom Jezuitom,[1]) i zapewne dał im jakoweś uposażenie, a może dobra ich Faszczowska, które sejm r. 1690. od ciężarów wojskowych uwolnił,[2]) były dziełem jego szczodrobliwości dla zakonu.

Powracając w r. 1611. po wzięciu Smoleńska do Warszawy, wstąpił Zygmunt III. do Orszy i nowemi dobro-

[1]) Frequens est circa Orsam nobilitas Polona, quae cum Polonam fidem colat (hoc enim nomine ad gloriam gentis religionem catholicam appellant) facile intelligitur, quam merito in tanta sacerdotum penuria S. R. M. V. probantibus bonis Orsae collegium Societatis erexerint, tanquam firmum in illis ultimis finibus fidei propugnaculum, intelligitur etiam, quo colliment illi, qui ne opus perficiatur resistunt, et si fieri possit ipsa posita fundamenta eversa cupiunt.« — Jan Argent pag. 30. ed. crac. 1620. r.

[2]) Konstytucya r. t. brzmi tak: »Ponieważ dobra WW. OO. Jezuitów orszańskich, Faszczowska nazwane z swojemi przynależytościami, od stołowych naszych dóbr Ekonomii Mohilowskiéj wydzielone *ex natura sua* do żadnych ciężarów i exakcyi żołnierskich nigdy nie należały, ale tylko *per supretionem* między inne dobra duchowne wmięszane, od niedawnych czasów generiką *violenter* aggrawowane być poczęły, stósując się do prawa pospolitego i przywilejów Antecessorów Naszych i do Naszego własnego; świeżo na to wydanego, niniejszym sejmem warujemy i tą konstytucyą stwierdzamy, aby już więcéj żadnemi exekucyami żołnierskiemi daleko więcéj generyką obciążone nie były.«

dziejstwy kollegium obsypał, przyczyniwszy mu dochodów, opatrzywszy kościół w nowe sprzęty i apparaty.[1])

Jezuici w Orszy mieli szkoły wyższe. Po zniesieniu Jezuitów i pierwszym podziale Polski, kollegium orszańskie stanowiło jedno z siedlisk Jezuitów w białoruskiéj prowincyi pod panowaniem Rossyi, utrzymując szkoły aż do czasów cesarza Alexandra.

XLI. Kollegium w Ostrogu, w dyecezyi łuckiéj.

Kollegium jezuickie w Ostrogu założyła w roku 1624. Anna Alojza Chodkiewiczowa, żona Jana Karóla Chodkiewicza, hetmana wielkiego litewskiego, córka Alexandra księcia Ostrogskiego, wojewody wołyńskiego. Fundowała także przy nowo założoném kollegium konwikt dla ślacheckiéj młodzieży, plac dla niego dostatni wydzieliwszy. Jezuici ostrogscy utrzymywali szkoły wyższe, w których i filozofii i teologii uczono. Uposażenie kollegium ostrogskiego nie było zapewne bardzo znaczném, gdyż w roku 1726. znajdowało się w niém tylko 7 kapłanów, trzech magistrów i 9 koadjutorów, w ogóle 19 osób. W tym czasie należały do tego kollegium dobra Kniahynin, Moszczenica i Berezdów, tudzież jurydyka w Ostrogu. Do kollegium ostrogskiego należały rezydencye w Krzemieńcu, Owruczu, Winnicy, tudzież kilka missyj.

---

[1]) »Primi Sociorum in provincia reducem a bello principem Orsae, nuper eam in coloniam missi, domicilii conditorem sui, gratulabundi acceperunt. Rex, ut arcem subiit, extemplo descendit ad collegii templum; Deo acturus pro victoria gratias, et subinde aedificii sui visurus incrementa. Affectum adhuc erat templi aedificium. Prosequuta regem tota civitas. Instituta pro victoria et victoris incolumitate supplicatio. Inde Sigismundus, remotis arbitriis, ipso filio suo Vladislao praesente, diu de progressu religionis Catholicae in civitate, erroribus Phocianis infecta, diu de rebus Sociorum in ea colonia ex praeside domus percontatus, cognito, quam frugifer esset non ipsi modo civitati, sed universae etiam circum provinciae Sociorum labor, templum supellectili, domum novis auxit redditibus.« — Rostowski pag. 241.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Ostrogu szkoły podwydziałowe, powierzywszy je zarządowi XX. Bazylian i oddawszy tym zakonnikom gmachy i zbiory naukowe po Jezuitach. Kościół atoli pojezuicki zniszczonym został pożarem. Na wyreperowanie go pobierali Bazylianie corok z kassy kommissyi edukacyjnéj po 6000 złotych. Biblioteka, którą Bazylianie po Jezuitach objęli, nie była wielkiéj wagi, zapewne poprzednio rozszarpana. Narzędzia jeometryczne i fizyczne po Jezuitach także były bardzo małéj wartości; w nowe i lepsze daleko zaopatrzyła kommissya edukacyjna Bazylian. Aptekę po Jezuitach sprzedała kommissya edukacyjna.

XLII. Rezydencya jezuicka w Owruczu.

Niesiecki powiada, że Alexander Ignacy Jelec, oficyał kijowski, żyjący w środku 17go wieku *kollegium* w Xawierowie założył i uposażył. Gdy atoli wkrótce potém podczas wojen moskiewskich rezydencya xawierowska doszczętnie zniszczoną została, ślachta województwa kijowskiego wniosła na sejmie 1671., aby z Xawierowa przenieść Jezuitów do Owrucza. Sejm przychylając się do żądania tego, wydał w téj mierze następującą uchwałę: »Ponieważ Ur. Obywatele województwa kijowskiego bez kapłanów i kościołów teraz zostający, sami *ultro a patribus Soc. Jesu* tego żądają, aby *Collegium* z Xawierowa z między lasów, wojną *funditus* zniesione, do Owrucza *in meditulium* Polesia przenieśli, a to dla większego pomnożenia chwały Bożéj, i na to im pół góry, gdzie horodnie swoje ślachta miewali, w bezpieczném miejscu, dla kościoła i szkół wystawienia konferują, a erekcya téż fundacyi tego nie zabrania; tedy my za rzecz potrzebną wszystkiemu województwu to uznawszy, *Collegium Patrum Soc. Jesu* w Owruczu i place im należyte *lege praesenti* approbujemy, i przy tychże prawach, którémi téż Hrodnie *ante hac gaudebant*, zachowujemy.«

Przeniesieni Jezuici około r. 1680. do Owrucza, mieli

tu rezydencyą i utrzymywali szkoły niższe. Rezydencya owrucka była dosyć bogatą; posiadała Xawierów, Kalinówkę i Bazar miasteczka, (które po zniesieniu Jezuitów były własnością Antoniego Krasickiego, półkownika w wojsku koronném), tudzież jurydykę w Owruczu i kilka wsi. Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Owruczu szkoły podwydziałowe, oddawszy je pod zarząd akademików, nie zaś Bazylian, jak przez omyłkę w Tomie II., na stronie 445. powiedziałem. Szkoły te w zakącie kraju położone, otoczone drobną ślachtą, która mało co po polsku umiała, stały się bardzo użytecznemi od r. 1780. Było przy nich małe muzeum narzędzi matematycznych i fizycznych i szczupła biblioteka po Jezuitach.

XLIII. Kollegium jezuickie w Pereasławiu.

W żadnym spisie kollegiów jezuickich, w żadnym pisarzu tego zakonu, prócz Niesieckiego, nie ma wzmianki o kollegium jezuickiém w Pereasławiu. Tymczasem konstytucya z r. 1638. wyraźnie opiewa: »Chcąc my chwałę bożą w państwach naszych za łaską jego świętą rozszerzonych, i w nich też jako najlepiéj rozmnożyć, fundacyą *collegii Patrum Societatis Jesu*, którą Wielmożny Łukasz Żołkiewski, wojewoda bracławski, kałuski, chmielnicki, peryasławski starosta uczynił, w mieście naszém Peryasławiu, *ex optimo erga religionem catholicam zelo*, i tamtym krajom bardzo potrzebną, we wszystkiém akkomodując się *Constitutioni anni* 1635. o fundacyach uchwalonéj, *authoritate praesentis conventus* approbujemy, i majętność Budow nazwaną dziedziczną, na któréj ta fundacya jest, *cum omnibus juribus, privilegiis, attinentiis, areis, fundis ad immunitates ecclesiasticas* inkorporowaną czasy wiecznemi mieć chcemy.«

Zapewne Żołkiewski założył w Pereasławiu nie kollegium, ale missyą, albo najwięcéj rezydencyą jezuicką, którą konstytucyi podobało się nazwać kollegium. Do za-

łożenia bowiem kollegium należało i więcéj czasu i nakładów. Żołkiewski, zmarły w 42. roku życia i jedną małą majętnością Budow nie mógł kollegium postawić. Cóżkolwiek zresztą bądź, osada ta jezuicka nie długo istniała, zburzyli ją bowiem już w r. 1648. wraz z miasteczkiem zbuntowani pod Chmielnickim kozacy, i odtąd już więcéj nie powstała. Czy Jezuici przez kilka lat istnienia swego w Pereasławiu utrzymywali szkoły, niewiadomo mi.

XLIV. Kollegium jezuickie w Pińsku, w dyecezyi łuckiéj.

Albrycht Stanisław Radziwiłł, kanclerz litewski, zmarły 1656. r., jest założycielem kollegium pińskiego.[1]) Fundacyą tę jego potwierdził sejm roku 1635. »Fundacyą *Collegii* Ojców Jezuitów w mieście Pińskiém — mówi sejm wspomniony — przez Wielmożnego Olbrychta Stanisława Radziwiłła, kanclerza W. Ks. Litewskiego, pińskiego, gniewskiego, tucholskiego starostę uczynioną, *authoritate praesentis conventus* approbujemy. Dobra wszy-

[1]) Uprzedzał go w tém Mikołaj Jelski, wojski piński, w roku 1631., ale śmierć nie dozwoliła mu zamysłu wykonać. »Praeparabat hanc quidem (stationem fixam) Tribunus Pinscensis Nicolaus Jelskius, assignatis tum aede sua in urbis foro, tum fano, constructo a se nuper honoribus Divi Georgii Martyris in suburbio, tum octo nummum nostrarium millibus; sed pium viri consilium praecedit mors immatura.« — mówi Rostowski.

Rozpoczęte dzieło przez Jelskiego dokonał Radziwiłł. »Meditatam rem — mówi daléj Rostowski — et jam a Nicolao (Jelski) utcunque inchoatam, relictam sibi ratus, Magnus Lithuaniae Cancellarius, Pinscensium idem Praefectus, Albertus Stanislaus Radivillus sui fecit negotii. Hujus invitatu duo Patres, Albertus Płockius et Ladislaus Stempkowskius in domicilium, a Nicolao praelocatum, VI. Idus Octobres introducti, his additi duo operum salutarium adjutores. Quia templum beati Georgii longius a tectis domicilii aberat, constructum in area Domus sacellum. Duo ad paganos excurrebant, duo in civitate agebant Catholicae religionis oppidanis magistri.«

stkie, którekolwiek przez tegoż Wielmożnego kanclerza W. Ks. Litewskiego *Collegio* Ojców Jezuitów nadane, także place miejskie pińskie, od Nas przywilejami konferowane są; *libertati immunitatique Ecclesiae* podajemy wiecznemi czasy, *salva conditione adjecta in constitutione praecedenti* o ordynacyi dóbr Rzeczypospolitéj *apposita.*« Kościół poświęconym został przez Krasickiego, sufragana łuckiego, 1647. roku, zapewne nieco wcześniéj ukończony, i staraniem ówczesnego rektora Andrzeja Wołowicza wewnątrz okazale przyozdobiony. W cztery lata późniéj, to jest w r. 1651. położył Albrycht Stanisław Radziwiłł kamień węgielny na kollegium, które w kilka lat ukończył. Podczas buntu Chmielnickiego i wojen szwedzkich i moskiewskich, Jezuici pińscy wiele ucierpieli.

W kollegium pińskiém, hojnie od założyciela swego uposażoném, utrzymywali Jezuici szkoły wyższe,[1]) w których także rozmaitych części filozofii i teologii uczono. Katedry ostatniéj fundował na początku 18. wieku Michał Serwacy Wiśniowiecki, wojewoda wileński. Uwagi go-

[1]) Niższe szkoły otworzyli Jezuici w Pińsku już w r. 1633. »Pinscii — mówi Rostowski — quoque patefactum pietati civium sacellum Januariis hujus anni Kalendis: rovocati ad Ecclesiam Catholicam complures a schismate Graecanico: quadraginta nobiles juvenes in scholam e pagis collecti; pronuntiare illi e teatro a magistris docti, exercitique, duobus prola is in scenam dramatis, altero ad cenotaphium Salvatoris Domini die Parasceves; alias de Sanctissimo Eucharistiae sacramento, sub schemate panis, castra Madianitarum subvertentis, altero, Divina Beneficia praedicarunt. Res ea, ut quae id loci nunquam adhuc visa, magnam admirationem in populo excitavit. Cognitis inde planius, doctrina sociorum, studio pietatis et industria, orant principem cives; ubi caepta Pinscii maturaret, scholasque filiis suis erudiendis aperiret. Vilnae tum, in regia Vladislai aula, Albertus Radivillus Pinscensem accepit oratorem. Placuit istud negotium etiam Wladislao. Apertum gymnasium XII. kalendas Octobres.« — Daléj powiada Rostowski, że wyznawcy kościoła wschodniego chcąc od szkół jezuickich w Pinsku młodzież odwieść, założyli szkołę własną, w któréj tego samego uczyli, co Jezuici; ale Radziwiłł, kazał szkołę tę zamknąć, jako otworzoną bez pozwolenia Rzeczypospolitéj i władz duchownych.

dną rzeczą jest, że za Augusta III. uczono w szkołach tutejszych wszystką młodzież języka greckiego, czego w innych kollegiach i szkołach jezuickich nie czyniono.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Pińsku szkołę podwydziałową, umieściwszy ją w gmachu pojezuickim i oddawszy pod zarząd zgromadzenia akademickiego, któremu się także dostała znaczna biblioteka pojezuicka.

Stanisław August jadąc na sejm grodzieński w roku 1784. odwiedził tę szkołę. Diaryusz podróży jego mówi: »Dnia 8. Kwietnia Pan Najjaśniejszy wysłuchawszy mszy św. w kościele jezuickim, odebrał powinszowanie od szkół tamecznych. Miał naprzód mowę językiem polskim J. Ks. Wiśniewski, kanonik smoleński, rektor szkół, potém J. Ks. Lixy językiem łacińskim, dalejż studenci w różnych językach wierszem i prozą, jako to JPan Borowski, dwóch Wołowiczów z Kirmontszyna, których Najjaśniejszy Pan w słodkiéj zawsze odpowiedzi swojéj zachęciwszy do kontynuacyi nauk obdarzyć raczył rektora, prefekta oraz oratorów złotym i srebrnym medalami, z napisem: *merentibus* lub *diligentiae.*«

XLV. Kollegium jezuickie w Piotrkowie.

Kollegium jezuickie w Piotrkowie założył w r. 1677. Jerzy Denhoff, kustosz poznański, proboszcz piotrkowski, późniéj biskup krakowski, jak utrzymują autorowie *Starożytnéj Polski.* Nie zgadza się atoli ich twierdzenie z tém, co mówi konstytucya 1678. r. »*Fundationem Collegii Societatis Jesu* w mieście Naszym Piotrkowie *od lat dwudziestu zaczętą*, na instancyą Ur. posłów województwa sieradzkiego, a za zgodą wszech stanów approbujemy, *salvis oneribus Reipublicae et juribus almae academiae cracoviensis.*«

Jezuici piotrkowscy w przeciągu kilkudziesiąt lat znaleźli wielu dobroczyńców. Jerzy Kazimierz Krasicki, żyjący na schyłku 17. wieku, zapisał im 7000 złt. Seba-

styan Kucharski, herbu korab, pisarz grodzki piotrkowski, zapisał im kamienicę swoję w Piotrkowie 1682. r. Alexander Piaszczyński darował im swoję bibliotekę. I wielu innych obsypywało ich licznemi dobrodziejstwy. Tak hojnie uposażeni, wystawili na początku 18. wieku nowy wspaniały kościół, który prymas Teodor Potocki, zwolennik ich zakonu, poświęcił.

Jezuici utrzymywali w Piotrkowie szkoły wyższe, w których także rozmaitych części filozofii i teologii uczono.

Po zniesieniu Jezuitów ustanowiła kommissya edukacyjna w Piotrkowie szkoły podwydziałowe, oddawszy je pod zarząd księży Pijarów piotrkowskich, którzy szczupłe i nieokazałe gmachy swoje opuściwszy, objęli gmachy po zniesionym zakonie; także biblioteka pojezuicka im się dostała.

XLVI. Kollegium jezuickie w Płocku.

Marcin Szyszkowski, jeden z najżarliwszych stronników i obrońców zgromadzenia jezusowego, zmarły biskupem krakowskim r. 1630., zostawszy biskupem płockim 1607. roku sprowadził do Płocka Jezuitów, rezydencyą im założył, wsią Lutobrok oderwaną od stołu biskupiego i dziesięcinami starostwa łomżyńskiego obdarzył.[1]) Konstytucya zaś 1616. roku posiadłości nowéj téj osady jezuickiéj w mieście Płocku od wszelkich podatków i ciężarów miejskich uwolniła. »Iż Wielebny ks. Marcin Szyszkowski — są słowa konstytucyi — biskup płocki, fundował Jezuitów w mieście Naszém Płocku, kamienicę, domy i place im pokupił, za prośbą tedy posłów województwa płockiego i za zgodą wszech stanów koronnych i W. Ks. Lit. kamienicę tę, domy i place wolne od podatków wszelakich i ciężarów miejskich wiecznemi czasy wolnemi czynimy, *atque immunitatibus et libertatibus ecclesiasticis perpetuo*

[1]) »Collegium Patrum Societatis Jesu Plociae villa Lutobrok a mensa episcopali avulsa, ac decimis capitaneatus Łomżensis attributis fundavit.« Łubieński w Żywotach biskupów płockich pag. 190.

adscribimus, authoritate praesentis conventus. Także dom z placem Urodzonego Andrzeja Mostowskiego, pisarza ziemskiego płockiego, przy cmentarzu samym kościoła św. Michała w Płocku za zgodą stanów obojga narodów, uchwałą tego sejmu od wszelakich podatków i ciężarów miejskich za pozwoleniem mieszczan płockich libertujemy wiecznie.«[1])

Rezydencyą płocką zamienił na kollegium Michał Karnkowski, starosta wyszogrodzki, wzniósłszy wspaniały gmach na kollegium i nadawszy nowemu temu kollegium dobra Nadarzyn, Walentów i Wolicę, w ziemi warszawskiéj leżące. Konstytucya roku 1667. potwierdziła tę darowiznę, zastrzegając, aby z tych dóbr jako ziemskich, wyprawie wojennéj podległych, zwyczajne ciężary Rzeczypospolitéj nie ustawały; od chlebów zaś żołnierskich, przechodów i stanowisk wolne zostawać mają.

Prócz Szyszkowskiego i Karnkowskiego miało kollegium jezuickie w Płocku wielu innych dobroczyńców. Między tymi Stanisław Kuczborski, kasztelan sierpski, żyjący w pierwszéj połowie 17. wieku, wyliczył mu więcéj niż 10000 złotych ówczesnych.

Tak hojnie uposażone kollegium jezuickie w Płocku utrzymywało szkoły wyższe aż do teologii i filozofii. Za panowania Augusta III. uczono w niém nawet publicznie języka francuskiego.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Płocku szkoły akademickie podwydziałowe, o których, nie wiem jakim przypadkiem, w Tomie II. na stronach 256. i 445. nie wspomniałem. Należały one do wydziału mazowieckiego i były pod rządem akademików. Umieszczone zostały w gmachach pojezuickich, to jest w kościele na klassy i mieszkania nauczycieli przerobionym, kollegium zaś samo dostało się siostrom miłosierdzia. Biblioteka pojezuicka dosyć liczna, dostała się także akademikom.

[1]) Mostowski darował dom ten Jezuitom.

XLVII. Kollegium jezuickie w Połocku.

Według kalendarza większego jezuickiego Poszakowskiego Stefan Batory fundował i hojnie nadał kollegium połockie dnia 2. Lipca 1580. Wprowadził zaś Jezuitów do Połocka w imieniu prowincyała Sunnera, sławny Piotr Skarga. Nową tę kolonią jezuicką składali Stanisław Łenczycki (Lencicius), Jan Aland i Wojciech Hinciusz. Zdaje się jednak, że ślachta białoruska nie sprzyjała téj fundacyi, gdyż na sejmie elekcyjnym 1587. domagała się natarczywie usunienia Jezuitów z Połocka. Najzaciętszym ich nieprzyjacielem był Mikołaj Monwid Dorohostajski, wojewoda połocki, kalwin, zmarły 1597., który wszelkiemi sposobami przeszkadzał rozpościeraniu się Jezuitów w Połocku, i byliby musieli z tego miasta ustąpić, gdyby ich nie był wziął w opiekę dowódzca zamku (starosta) Franciszek Żuk, który ich w zamku wyższym umieścił, oddawszy im z woli królewskiéj na mięszkanie dom, a na odprawianie nabożeństwa cerkiew zamkową, pod tytułem Piotra i Pawła. Utrzymali się tedy Jezuici w Połocku, otworzyli tu szkoły wyższe i z szczupłych bardzo początków, bo zaledwie trzech socyuszów wyżywić się przez lat kilka w Połocku mogło, wzmagali się w bogactwa, wpływy i znaczenie tak, że w roku 1585. rezydencya ich stojąca między rynkiem a zamkiem, wyniesioną została do rzędu kollegiów, gdy wojna moskiewska za Jana Kazimierza zniewoliła ich opuścić Połock i szukać schronienia w prowincyach niezajętych przez nieprzyjaciela. Po wojnie moskiewskiéj powrócili do Połocka, ale kollegium swoje i kościół zastali w gruzach.[1]) Za pomocą jednakże bogatszéj ślachty białoruskiéj, odbudowali wnet kollegium i wystawili nowy

[1]) »Polociam duo socii ad recognoscendas Collegii res missi, nihil in oppido nisi *aream domus*, nihil in pagis nisi vacuas casas, aut ipsa busta repererunt. (1660. r.) Excepti magna civium laetitia subsidiis tantisper inopiam sustentarunt, dum reconcinnarent sua intertrimenta, aediculamque, rei divinae et remediorum salutarium jam diu sitienti populo construerent.« Rostowski.

wspaniały kościół na placu należącym przed wojną moskiewską do zboru kalwińskiego, a teraz danym im, osobnym przywilejem przez króla Jana Kazimierza. Szkoły otworzyli Jezuici w Połocku 1581. r., ale w tym roku tylko pięciu uczniów mieli. Taki był wstręt pomiędzy mięszkańcami Połocka i ślachtą województwa połockiego do oddawania dzieci pieczy i nauce Jezuitów!

Po pierwszym rozbiorze Polski, kollegium połockie należało do Jezuitów białoruskich, których cesarzowa Katarzyna utrzymała i było na początku wieku bieżącego głośném akademią jezuicką. Zresztą kollegium połockie należało do bogatszych w Polsce. Stefan Batory nadał mu znaczne dobra Spas zwane, należące niegdyś do duchowieństwa greckiego obrządku.

XLVIII. Kollegium jezuickie w Poszawszu.

Niesiecki mówi: »Beynart Stanisław, skarbny w. ks. Litewskiego, fundował kollegium Societatis Jesu w Poszawcach swych dobrach.« Więcéj szczegółów o tém kollegium nie wiem.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna zaniechała zupełnie Poszawsze, nie ustanowiwszy tu żadnéj szkoły.

XLIX. Kollegium jezuickie w Poznaniu.[1])

Adam Konarski, biskup poznański, nie mogąc oprzeć się szerzącym się w dyecezyi swéj nowym wyznaniom, postanowił z porady Wincentego Plotyna, nuncyusza papieskiego przy dworze polskim, pójść za przykładem Hozyusza, który w Brunsbergu kollegium jezuickie założył. W roku więc 1570. sprowadził Jezuitów z Brunsberga do Poznania i nakłonił miasto ku temu, iż im kościół św. Sta-

[1]) Czytelnik chcący powziąść obszerniejszą wiadomość o kollegium i szkołach jezuickich w Poznaniu, niech czyta mój: *Obraz miasta Poznania*, Tom II., pod rozdziałami: *Szkoły* i *Zakony*.

nisława, założony przez Jana Lubrańskiego dla księży emerytów, z kaplicą św. Gertrudy, dwoma szpitalami, szkołą miejską na cmentarzu św. Maryi Magdaleny stojącą, wraz z wszelkiemi przyległościami na wieczne czasy darowało. Konarski zaś oddał Jezuitom za zezwoleniem kapituły cztery wsie do stołu biskupiego należące, jako to: Zemsko, Kiełczewo, Bochlewo i Tokarki. Opatrzeni w te i inne fundusze Jezuici poznańscy, wystawili sobie w roku 1572. kollegium, które musiało być dla nich za szczupłe i niewygodne. Przynajmniéj Jan Argent, prowincyał jezuicki w Polsce, w znajomym liście swoim do Zygmunta III. o stanie rzeczy Jezuitów w Polsce, w roku 1615. pisanym, użala się na tę dwojaką niedogodność kollegium poznańskiego. »Kollegium poznańskie — mówi — najcelniejsze w Wielkiéjpolsce, mogąc 60 członków wyżywić, zaledwie połowę téj liczby pomieścić w sobie zdoła; druga połowa zniewoloną jest mieszkać w domach, przy których stawianiu większy wzgląd na mury, niż na wygodę ludzi miano.« — Tak było w początku, ale gdy przez rozmaite darowizny, legaty [1]) i gospodarność zgromadzenia ogromne summy się zebrały, gdy majątek jego z każdym dniem wzrastał, zaczęli Jezuici poznańscy myśleć o roz-

[1]) Rzędność zgromadzenia dopomogła wprawdzie bardzo do wzrostu majątków kollegiów jezuickich w Polsce, ale nierównie więcéj przyczyniały się do tego darowizny i legaty osób pobożnych, członków zakonu lub téż sprzyjających Jezuitom. I tak np. samo kollegium poznańskie miało następujące legaty. Biskup poznański, Łukasz Kościelecki, zapisał mu wieś Januszowice. Szczytnicki podług Niesieckiego zapisał mu jakieś dobra swoje dziedziczne około 1667. roku; Wojciech Tholikowski, biskup poznański, 10,000 złotych i znaczną bibliotekę; Stanisław Kierski, Jezuita, 12,000 złt. około 1673 roku; Mikołaj Osiecki, kanonik krakowski, zmarły 1664., 6000 złotych; Stanisław Wydzierzewski, kustosz poznański, około r. 1646. jakieś dobra swoje dziedziczne; Uriel Czarnkowski, starosta międzyrzecki i osiecki, 10,000 złotych. I wielu innych. Nic więc dziwnego, że przy jakiejkolwiek rzędności zgromadzenia, majątki jezuickich kollegiów w Polsce i Litwie wzrastały niezmiernie, pochłaniając nieznacznie majątki nieruchome ziemskie i miejskie.

przestrzenieniu swoich placów i gmachów. Zamysł ten przyprowadził do skutku rektor ich Mateusz Bembus, jeden z najcelniejszych mówców naszych kościelnych. W r. 1622. zrobił układ z magistratem poznańskim, na mocy którego miasto ustąpiło Jezuitom dużego placu, rozciągającego się aż pod same mury miasta, na wschód i południe gmachów jezuickich położonego. Za dar ten obowiązali się Jezuici z swojéj strony wystawić basztę, wymurować kanał miejski przez ich posiadłość idący i mury miejskie, stykające się z ich ogrodem i zabudowaniami w dobrym stanie utrzymywać. W roku 1625. zrobili Jezuici poznańscy powtórny układ z miastem, które im ustąpiło placu za kościołkiem św. Stanisława, z strony ulicy wrocławskiéj leżącego, pod warunkiem, aby stojącą na nim basztę, należącą do bractwa handlerzy śledzi, kupili. Na nabytych tym sposobem placach założyli ogród, rozprzestrzenili nieco kollegium i sam kościół. Wszakże była to łatanina architektoniczna, któréj Jezuici, mający lepszy smak, znieść nie mogli. Postanowili więc w środku 17. wieku wznieść świątynią i kollegium z gruntu; a że jeszcze nie dostawało im potrzebnego ku temu celowi miejsca, przeto wyjednali sobie w roku 1650. u Jana Kazimierza pozwolenie na skupienie kilku domów i browaru, przyległych ich gmachom. Wyznaczona została tym końcem kommissya z osób stanu ślacheckiego złożona, dla otaxowania tych domów i browaru. Magistrat dowiedziawszy się o tém, wysłał swoich deputowanych na kommissyą i protestował uroczyście przeciw temu krokowi Jezuitów, jako ubliżającemu prawom i przywilejom miasta. Wszakże wkrótce Jezuici potrafili ułagodzić magistrat i nakłonić go ku zezwoleniu na kupienie wzmiankowanych nieruchomości. — Dopiąwszy swego, zaczęli Jezuici stawiać nowy kościół, na który kamień węgielny położył Kazimierz książę Czartoryski, ówczesny biskup poznański, dnia 15. Maja 1651. roku. Plan do téj budowy podał Bartłomiéj Wąsowski, późniéj rektor kollegium poznańskiego, i przez lat kilkanaście fabryką kierował. Tymczasem wybuchła za pano-

wania Jana Kazimierza wojna szwedzka, a po niéj morowe powietrze i zaburzenia w kraju nietylko wstrzymały fabrykę kościoła, ale nawet stały się przyczyną ruiny kollegium. Szwedzi bowiem zniewoliwszy Jezuitów do opuszczenia miasta, z nienawiści ku nim pastwili się nad gołemi murami kollegium. Najpiękniejsze dolne sale zamienili w stajnie; pokoje na wyższych piętrach ogołocili z drzwi, okien, podłogi. Po ustąpieniu Szwedów z kraju, Drużbicki, rektor naówczas kollegium poznańskiego, przyprowadził z niezmiernym nakładem gmach ten do dawnego stanu. Pod rządami tego rektora posuwano daléj fabrykę kościoła, który dopiero w roku 1701. ukończonym został. Poświęcił go Hieronim Wierzbowski, biskup enneński, sufragan poznański, dnia 27. Września 1705. roku.

Po wystawieniu kościoła, jednego z najpiękniejszych w dawnéj Polsce, zajęli się Jezuici wzniesieniem sobie nowego mieszkania, czyli tak nazwanego kollegium. Dokończonym został gmach ten roku 1733., i w tym samym roku, dnia 14. Października, przenieśli się do niego zakonnicy, mieszczący się podczas téj fabryki gdzie i jak mogli. »Lecz — mówi rękopism z czasów Stanisława Augusta — dom pierwiastkowy nie był zabudowany w téj saméj jak dziś jest postaci. Składał się z linii środkowéj i dwóch pawilonów, z których lewy dziś dwa razy od prawego dłuższy, był mu z początku zupełnie równy. Nie miał podwórza ze wszystkich stron budowlami zamkniętego, do prawego tylko pawilonu przytykał kościół, który wprzód już był stanął, nim dom zaczęto budować. Jakożkolwiek dom ten był obszerny, nie mógł jeszcze pomieścić wszystkiego, co potrzebném było dla zgromadzenia tu licznych członków. Nie było gdzie umieścić apteki i biblioteki; nie było nawet gdzie zegaru zawiesić. Późniéj więc za rządów rektora Bystrzonowskiego, pawilon lewy raz jeszcze tyle przedłużony i w nim na dole umieszczono aptekę, a na piętrach obszerną salę na bibliotekę. Na wnijściu zaś do podwórza wystawiono wieżę i na niéj zaprowadzono zegar; żeby zaś wieża, która zawsze jakąś budowę koń-

czyć powinna, sama nie stała, z obydwóch jéj stron wystawiono pomięszkania dla umieszczenia w nich osób do usługi zgromadzenia należących. Tam więc umieszczono prokuratorów, zakrystyanów, fortyanów, tudzież rozmaitych rzemieślników, opatrujących zgromadzenie w odzież.«

Jezuici poznańscy utrzymywali szkoły wyższe z kursami filozofii i teologii. [1]) Otworzyli je dnia 25. Czerwca 1573. roku. Za panowania Augusta III. utrzymywali przy nich konwikt ślachecki.

Po zniesieniu Jezuitów w r. 1773. zatrzymano szkołę ich na niejaki czas, zostawiwszy przy niéj czterech nauczycieli i zniósłszy katedry filozofii i teologii. Szkoła ta pojezuicka trwała aż do r. 1780. W tym czasie w miejsce jéj i szkoły Lubrańskiego, ustanowiła kommissya edukacyjna szkołę wydziałową o 6 klassach, umieściwszy ją wraz z professorami w kollegium pojezuickiém i nadawszy jéj część biblioteki i wszystkie inne zbiory, prócz apteki i drukarni, po Jezuitach. [2]) Inne gmachy pojezuickie ustą-

[1]) Podług twierdzenia Marcina Szyszkowskiego w dziełku: *Martini Siscovii Canonici Cracoviensis, Illustrissimi Petri Miscorii, Episcopi Cracoviensis, Cancellarii, Pro Religiosissimis Societatis Jesu Patribus, contra ficti equitis Poloni actionem primam oratio. Cracoviae. In officina Lazari, Anno Domini* 1590. obiedwie katedry fundował Stanisław Karnkowski, arcybiskup gnieźnieński, a nawet miał się znacznie przyczynić do wzniesienia pierwiastkowego kollegium, (bo dzisiejsze pojezuickie kollegium sami Jezuici wystawili). »Tuum vero illustrissime Primas, Stanislae Karnkowski; quod sit de Jesuitis judicium; nae tu palam, atque in omnium oculis praeteferre non vereris. Tua admirabili liberalitate, ad collegium Posnaniense, ea aedificiorum facta est accessio, ut illud Equiso noster arcem munitissimam excipiendis, ut quidem ille somniat, patriae hostibus summis praesidiis aedificatam, propugnalumque cum palatio regis nulla parte confe endum, appellare non dubitet. Tuo singulari in Rempublicam studio, tua munificentia istud ipsum Collegium philosophiae cursum, perpetuo deinceps tempore retinendum bis jam felicissime (brevi quoque Theologiam aggressurum) confecit.« Szyszkowski: Oratio pag 60.

[2]) Gdy w roku 1782. Franciszek Kolendowicz, professor akademii krakowskiéj, szkołę tę wizytował, znalazł w niéj taki skład

piła kommissya edukacyjna biskupowi poznańskiemu, Okęckiemu, ugodą z dnia 7. Listopada 1781. roku, z któréj kładę tu następujący wyciąg: »*Tertio.* Ponieważ zaś akademia poznańska do kollegium pojezuickiego jest przeniesioną, przeto domy téjże akademii przy tumie będące, kommissya do wolnéj dyspozycyi Jaśnie Wielmożnego biskupa poznańskiego oddaje, jakoto akademią samę, konwikt Szółdrskiego i bursę ubogich studentów przy téjże akademii będącą wraz z domem powszechnie bularnią zwanym i całym gruntem do niego należącym. Zgoła nic z budowli i gruntów do niéj przyległych, dawniéj do akademii poznańskiéj należących sobie nie rezerwując, ale wszystko Jaśnie Wielmożnemu biskupowi poznańskiemu dzisiejszemu i *pro tempore* będącemu ustępuje. Kapitule zaś katędralnéj poznańskiéj ostrzega, iż funduszem na ubogich studentów, jakoto Zalaszowskiego, archidyakona poznańskiego, tudzież Szółdrskiego biskupa poznańskiego i innych podobnych zatrudniać się będzie, i podług woli fundatorów zadosyć uczynić powinna, z których to funduszów, gdy Prześwietna kommissya widzieć będzie potrzebę, kapituła poznańska każdego czasu dostateczną sprawę

---

nauczycieli: 1) rektor, X. Jan Paprocki; 2) prefekt, X. Kazimierz Gołecki; 3) professor prawa, Jan Krusiński; 4) professor matematyki, Maciéj Sosenkowski; 5) professor fizyki, Nepumocen Tylkowski; 6) professor wymowy, X. Andrzéj Beynowski; 7) professor klassy II., X. Ignacy Giecy; 8) professor klassy I., X. Wojciech Skibiński; 9) professor teologii, X. Franciszek Ruer; 10) kaznodzieja, X. Antoni Baczyński; 11) metr języka francuzkiego, Antoni Vivien; 12) metr języka niemieckiego, Franciszek Keller; 13) metr rysunków, Jakób Rubrich. (Brał na miesiąc 20 złotych). Instrumenta fizyczne i matematyczne po Jezuitach, potrzebowały reparacyi; obserwatoryum było spustoszone. Dożywocie na drukarni jezuickiéj miał X. Rogaliński, a X. Franciszek Stefański, emeryt, miał dożywocie apteki, za kontraktami od kommissyi edukacyjnéj. Muzeum prócz wielu narzędzi fizycznych i matematycznych, posiadało także nie mało narzędzi astronomicznych, ale w złym stanie. O zbiorach pojezuickich do historyi naturalnéj nie wspomina Kolendowicz.

tak z dochodów i wydatków, jakotéż i oryginalnych zapisów i fundacyi zdać obowiązaną będzie. *Quarto.* Oddaje także kommissya do zupełnéj dyspozycyi i rozrządzenia Jaśnie Wielmożnego biskupa poznańskiego, dom, gdzie były w Poznaniu szkoły pojezuickie, i te wszystkie posessye, które po lewéj stronie kościoła poznańskiego pojezuickiego, idąc do niego z miasta, leżą, z wszystkiemi zabudowaniami, także drukarnią w akademii przytomnie będącą, które Jaśnie Wielmożny biskup poznański do wolnego użytku odbierze, wtenczas, gdy J. M. X. Rogaliński, dziekan katedralny poznański, odstąpi nadanéj sobie pojezuickiéj drukarni; nie mniéj część dziedzińca między kościołem poznańskim pojezuickim, a kollegium z budowlami teraz ustąpionemi Jaśnie Wielmożnemu biskupowi poznańskiemu do tychże budowli ustąpionych należeć będzie, równie jak i cały gmaszek stykający się z kościołem z prawéj strony, jak się z kollegium do kościoła idzie, to jest, dół jako i wyższa kondygnacya, zawierająca w sobie zakrystyą i izdebki dla zakrystyana, korytarzyk, ganek, z którego schody na chór i dwie izby ku furcie, także izby niegdyś prefektoskie i skarbiec, kościołowi zostawione być mają. Tych wszystkich posessyj, które J. W. biskup poznański na rzecz dyecezyi swojéj i do równego swego rozporządzenia odbiera, sporządzone mappy i od stron obydwóch podpisane do ugody regulować się powinny. *Quinto.* Na odbywanie obligacyi duchownych, jakoto na missye, które J. W. biskup poznański obowięzuje się w swojéj dyecezyi urządzić i inne wszystkie expensa z tego ułożenia wypływające, Prześwietna kommissya raz na zawsze assygnuje do dóbr Bielawy, Januszowice i Zemska *ad possesionem mensae episcopalis posnaniensis* oddanych, jakotéż gruntu Szołectwem nazwanego we wsi Głuszynie do biskupstwa poznańskiego należących roczną proweniencyą, czyniącą złotych polskich 55,000. *Sexto.* Ponieważ zaś J. W. biskup poznański przyjął na siebie obowiązek przy staraniu się, aby przy kościołach jego dyecezyi w miastach i miasteczkach były utrzymywane szkoły

parochialne, nadto przy katedrze poznańskiéj utrzymywać szkółkę parochialną, w któréj ma być jeden professor i jeden dyrektor pod rządem jednak rektora co do nauk szkół w mieście Poznaniu *pro tempore existentis*, kommissya raz na zawsze przydaje jeszcze J. W. biskupowi poznańskiemu złotych polskich 1,000, i to z dóbr pojezuickich *Bulka przechory* zwanych, w województwie płockiém leżących assygnuje, którą to summę złotych 1000 possessor tych dóbr prosto J. W. biskupowi poznańskiemu *pro tempore* będącemu, albo zlecenie od niego mającemu corok ma oddawać, a gdyby w odbieraniu téj summy od possessora tych dóbr był zawiedziony, ostrzega sobie, ażeby w sądzie kommissyi *ad instantiam* jéj instygatora należytości swojéj dyecezyi od tego posessora mógł poszukiwać.«

Kollegium jezuickie w Poznaniu należało do najbogatszych w dawnéj Polsce. Przed zniesieniem zakonu posiadało następujące dobra:

1) Dembiki i Krzekotowice; 2) Piotrowo z przyległościami; 3) Jeziorki z przyległościami; 4) Wielkie i Małe Siekierki; 5) Wydzierzewice z przyległościami; 6) Bochlewo i Tokarki; 7) Gowarzewo; 8) Klucz Mechliński, to jest, wsie Mechlin, Dąbrowa, Kaleje, Łuciny; 9) sołectwo w Głuszynie; 10) Bielawy; 11) Januszewice; 12) Zemsko; 13) Wołk (?); 14) Prykora (?).

W samym Poznaniu posiadało następujące nieruchomości:

1) kollegium; 2) browar; 3) dom na wrocławskiéj ulicy późniéj Rybskich; 4) ogród za kollegium; 5) dom na ulicy świętosławskiéj; 6) ogród wielki, późniéj Mycielskich; 7) dom szkólny, gdzie teraz gymnazyum katolickie; 8) drukarnią; 9) podwórze za kościołem, gdzie teraz hotel saski; 10) kościół; 11) bularnią (piekarnią); 12) kuźnią; 13) dom na ulicy świętosławskiéj, późniéj własność Domiechowskich; 14) dom na ulicy świętosławskiéj, późniéj Kostkowskich.

W kapitałach posiadało kollegium poznańskie następujące summy:

1) na dobrach Modrze 119,157 złotych; 2) na dobrach Włoszakowice 194,000 złotych; 3) na Zatorze 11,915 złt.; 4) na Trzebiniu 62,000 złt.; 5) na Jaszkowicach 120,000 złotych; 6) na Wiejewie 127,990 złotych; 7) na synagodze poznańskiéj 115,439 złt.; 8) na synagodze w Wronkach 25,000 złotych polskich; na synagodze w Swarzędzu 18,500 złotych; 10) na synagodze w Międzyrzeczu 17,233 złotych; 11) na synagodze w Lesznie 11,066 złt., 12) na dobrach koźmińskich 360,000 złotych.

L. Kollegium jezuickie w Przemyślu.

Do Przemyśla zaprowadził Jezuitów pierwszy Stanisław Sieciński, biskup przemyślski r. 1610., lubo już to samo zrobić chciał jeden z jego poprzedników, Walenty Herburt, zmarły 1572. roku. Dopomogli do fundacyi kollegium Adam Stadnicki, wojewoda bełski i Hieronim Krasicki, proboszcz katedralny przemyślski. Kollegium i kościół stanęły 1617. roku, i w tymże roku szkoły otworzone zostały. Na fabrykę kościoła darował Jezuitom przemyślskim Jakób Maxymilian Fredro, referendarz koronny, zmarły 1646. r. 2000 ówczesnych złotych, a Mikołaj Wolski, marszałek wielki koronny, zmarły 1630. r., na ten sam cel przeznaczył im testamentem 5000 ówczesnych złotych, sypiąc za życia wiele pieniędzy na wzniesienie tego gmachu. Konstytucya zaś r. 1635. place, na których kollegium i kościół wystawili, uwolniła od wszelkich podatków i powinności miastu i Rzeczypospolitéj należących.

Jezuici hojnie w Przemyślu uposażeni, utrzymywali szkoły wyższe, to jest takie, w których prócz grammatyki, poetyki i retoryki, uczono także filozofii; za panowania Augusta III. Sierakowski, późniéj arcybiskup lwowski, fundował im katedry teologii. Posiadali znaczną bibliotekę, do któréj w roku 1677. Stanisław Bronikowski, kanonik i oficyał przemyślski księgozbiór swój oddał.

LI. Kollegium jezuickie w Pułtusku.

Po brunsbergskiém, kollegium pułtuskie w dyecezyi płockiéj jest najdawniejszém w Polsce. Andrzéj Noskowski, biskup płocki, zmarły r. 1567., z natchnienia Hozyusza, zaprowadził Jezuitów do Pułtuska, wystawił im kościół i kollegium i uposażył ich wsiami od stołu biskupiego oderwanemi, jakoto Bosewo, Kacice, Płosochowo, Lisowo, Szelkowo, Żabikowo, Podgórze, Gromino, Nowawieś, Bielawy, Łęg, Wolka i t. d.

Fundacyą Noskowskiego potwierdził Zygmunt August przywilejem danym dnia 8. Października 1565., który Jan Argent w skróceniu przytacza, zamilczając, jak się łatwo domyślić można, o uposażeniu dla uniknienia zazdrości innych zgromadzeń duchownych.

Jezuici pułtuscy otworzyli szkoły wyższe jeszcze w 16. wieku, wkrótce po zaprowadzeniu swojem do tego miasta. Szkoły atoli tego kollegium i kościół zgorzały w latach 1613. i 1615 r. powstając za każdą razą z gruzów w daleko okazalszym kształcie i większym rozmiarze. Nie zbywało im bowiem nigdy na dobroczyńcach; i tak np. po pożarze w r. 1645. Tomasz Karniowski, dzierzawca wasilkowski nie tylko że im z fundamentów kościół wystawił, ale nawet zapisał im dobra swoje Malechy. Paweł zaś Kostka, chorąży ciechanowski, fundował przy kollegium pułtuskiem bursę dla ubogich uczniów i samemu kollegium wiele łask wyświadczył.[1]) Także Stanisław Łubieński, biskup płocki, według świadectwa Rzepnickiego w Tomie II. na stronie 256. obsypywał ich rozmaitemi dobrodziestwami, podobnie jak wielu innych czyniło.

Szkoły jezuickie w Pułtusku były zawsze niezmiernie liczne; liczba uczniów dochodziła czasem 1000.

---

[1]) »Fundował i bursę dla uboższéj fortuny dzieci studujących przy kollegium pułtuskiem Societatis Jesu, a temuż collegio osobliwą dobroczynność od niego pokazaną wspominają roczne dzieje Soc. r. 1601. także r. 1607. — Duryjewski i *Pamiątka niezeszła* pag. 63.

Po zniesieniu zakonu, kommissya edukacyjna ustanowiła tu szkoły podwydziałowe, z razu pod stérem exjezuitów, potém w r. 1781. pod rządami XX. Benedyktynów, których tu z Płocka przeniesiono i oddano im gmachy pojezuickie. I pod rządem XX. Benedyktynów były szkoły tutéjsze licznie odwiedzanemi; w roku np. 1782. obejmowały w sześciu klassach 354 uczniów. Biblioteka dosyć liczna po Jezuitach dostała się Benedyktynom, którzy tu także przenieśli swoję z Płocka.

LII. Kollegium jezuickie w Rawie.

Paweł Wołucki, biskup łucki, zmarły 1622. założył wraz z braćmi swemi rezydencyą jezuicką w Rawie,[1]) ustanowiwszy przy niéj także konwikt dla ubogiéj młodzieży. Rezydencya ta już w roku 1641. była kollegium, albowiem Damalewicz w żywotach arcybiskupów gnieźnieńskich na stronie 46. mówi, że Kalisz i Rawa posiadały za jego czasów wspaniałe i okazałe kollegia jezuickie.[2]) Na początku 18go wieku wystawili jezuici rawscy wspaniały kościół, który arcybiskup Teodor Potocki poświęcił.

Jak wszystkim kollegiom jezuickim tak i rawskiemu niezbywało na dobroczyńcach. Między tymi Marcin Kaliński, kanonik chocki umierając roku 1651. zapisał im bibliotekę swoję i wszelką ruchomość. Floryan Czartoryski, arcybiskup gnieźnieński, zmarły 1674 r. zapisał im bibliotekę swoję i rękopisma. I wielu innych.

Przy kollegium rawskiem była bursa dla ubogiéj młodzieży stanu ślacheckiego, którą około r. 1673. X. Walenty Turobojski, archidyakon chełmski fundował. Fun-

[1]) »Quis Magnificos fratres Volucios, ut Ravae nobis tantum non invitis residentiam futuri collegii praenunciam instruerent, persuaserit?« — mówi Jan Argent pag. 132. edycyi krakowskiéj roku 1620.

[2]) »Societas Jesu Calissii et Ravae magnifico sumptu et eleganti structura Collegiis gaudet. Calissiense tamen illud amplitudine ac numero personarum longe superat.«

dacyą tę potwierdził sejm 1673. »Stosując się do pobożnéj i Rzeczypospolitéj potrzebnéj fundacyi Wielebnego Xiędza Walentego Turobojskiego, archidyakona chełmskiego, który *de proprio aere* Wieś Podskarbie w Województwie i Ziemi rawskiéj leżącą kupiwszy, bursę w Rawie *de novo* zbudowawszy, aby młodź ślachecka w kollegium rawskiem Ojców jezuitów tymsposobniéj *artes liberales* traktować mogła, tęż wieś na toż zapisał, *authoritate conventus praesentis* approbujemy. O czém przywiléj Nasz z kancellaryi koronnéj wydadź rozkażemy, który *in omnibus punctis et clausulis* za zgodą wszech stanów stwierdzamy.«

Jezuici utrzymywali w Rawie szkoły wyższe, w których filozofii i teologii uczono. Po zniesieniu tego zakonu kommissya edukacyjna ustanowiła w Rawie szkoły podwydziałowe o czterech klassach, oddawszy je pod zarząd XX. kanoników Grobu Chrystusowego. Tymsamym zakonnikom dostały się gmachy pojezuickie i dość liczna biblioteka.

LIII. Kollegium jezuickie w Reszlu.

Gdy podczas wojny szwedzkiéj za Zygmunta III. Brunsberg przez Szwedów zajętym został r. 1626. część Jezuitów brunsbergskich schroniła się do Reszla, pod sterem Jezuity Szymona Hein i zajęła mięszkanie przy kościele parochialnym. W roku 1631. dnia 30. Stycznia usadowili się Jezuici reszelscy w opuszczonym od właścicieli od stu lat klasztorze Augustyanów. W roku 1636. dnia 13. Października ugodą pomiędzy Jezuitami a Augustyanami w Warszawie zdziałaną, ustąpili Augustyanie Jezuitom w Reszlu na wieczne czasy klasztor z wszelkiemi przynależytościami za summę 3000 ówczesnych złotych polskich, która na budowę klasztoru augustyańskiego w Lublinie obróconą została. Taki był początek kollegium jezuickiego w Reszlu, które Zygmunt III. i syn Jego Jan Albert, administrator Warmii dobrodziejstwami obsypywali. Dotąd atoli nie mieli Jezuici reszelscy znacznego i stałego

uposażenia; wyznaczył im takowe król Jan Kazimierz, zapisawszy na dobrach żywieckich roku 1661. 100,000 ówczesnych złotych. Potwierdziła ten zapis konstytucya 1661. roku. »Oświadczając *pietatem* Naszę — mówi wspomniona konstytucya — zeszłym z tego świata Świątobliwym rodzicom i braci Naszéj rodzonym *in refrigerium animarum* ich, tudzież i Nas samych *post sera fata Nostra*, summę stu tysięcy złotych, summy Naszéj głównéj sześciukroć sto tysięcy na dobrach Żywieckich Nam służącéj, *Collegio Resseliensi Patrum Societatis Jesu* jakośmy zapisali, tak *vigore constitutionis praesentis* zapis wspomniony approbujemy. Chcąc to mieć, aby przy wykupnie dóbr Żywieckich *directe eidem collegio* wyliczona była. *Interim* póki te dobra wykupione nie będą, pensyą z nich po złotych 6000, *quotannis* na raty w zapisie wyrażone dobr tych, *quocunque titulo possessores usque ad realem eorum exemptionem et summae praedictae persolutionem eidem collegio* płacić będą.«

W 18. wieku, zajęty po Augustyanach klasztor zaczął się walić i stawać dla zgromadzenia licznego za szczupłym. Przeto Krysztof Szembek, biskup natenczas warmiński, wzniósł Jezuitom reszelskim własnym kosztem nowe i wspaniałe kollegium.

Jezuici reszelscy utrzymywali szkoły wyższe, w których teologii i filozofii uczono. Katedry ostatniéj fundował tu Wilhelm Lamkowski, dziekan malborski.

LIV. Kollegium jezuickie w Rydze.

W roku 1582., gdy pokój pomiędzy Polską a Moskwą zawartym został, udał się Stefan Batory do Rygi wraz z Janem Zamojskim, hetmanem i kanclerzem w. koronnym, w celu nadania nowéj organizacyi Inflantom. W saméj Rydze znalazłszy Stefan wszystkie dawniejsze kościoły katol. (prócz kościoła pod tytułem św. Maryi Magdaleny wraz z klasztorem panieńskim) w ręku protestantów, zażądał od magistratu wydania dla katolików kościoła pod tytułem

św. Jakóba. Zwlekali Ryżanie takowe wydanie od dnia do dnia to prośbami do króla przesyłanemi, aby zamiaru zaniechał, to rozmaitemi wybiegami. Nareszcie król zniecierpliwiony posłał do zgromadzonéj na ratuszu w dniu 6. Kwietnia t. r. rady miejskiéj rozkaz, aby posiedzenie swoje nie wpierw zamknęła, aż króla uwiadomi, że kościół św. Jakóba odstępuje katolikom. Magistrat widząc teraz, że wszelki opór byłby nadaremnym, naradziwszy się z duchowieństwem protestanckiém, wysłał do króla deputacyą, donosząc, że kościół św. Jakóba stoi dla katolików otworem.[1])

Odzyskany tym sposobem od protestantów kościół św. Jakóba wraz z klasztorem panieńskim i należącym do niego kościołem pod tytułem św. Maryi Magdaleny, oddał król Stefan Jezuitom, mianowicie przybyłym z nim do Rygi sławnemu Piotrowi Skardze i Marcinowi Laternie. Kościół poświęconym został przez Michała Giedrojca, biskupa żmudzkiego i w tymże samym roku (1582.) i miesiącu (Kwietniu) rozpoczęli Jezuici w nim nabożeństwo katolickie, odprawiając msze, słuchając spowiedzi i każąc po polsku i po niemiecku.

Po jakiémkolwiek przerobieniu wewnątrz klasztoru panieńskiego, wprowadzili się doń trzéj pierwsi Jezuici, Piotr

---

[1]) Tak opowiada o tém Benjamin Bergmann w dziełku: *Die Kalender-Unruhen in Riga, in den Jahren 1585 bis 1590.* To samo potwierdza Jan Hylzen w dziele: *Inflanty* »Po dokonanéj — mówi — z wiekopomną sławą wojnie, odebrał król Inflanty w swoją possessyą, i jako zwycięzca powracając, wstąpił do Rygi. Nim wjechał do miasta, bawił się w zamku na przedmieściu, umawiając się z Ryżanami, aby kościół jeden katolikom z tych powrócili, który na sektę swoję zabrali. Ryżanie ociągali się; po przewłokach, gdy król nalegał, wyprawili do króla syndyką miejskiego z radnymi, dopraszając się dalszego frysztu na deliberacyą. Obruszony król odprawił ich w te słowa: *Ite et dicite istis bestiis, me hoc die non comesturum, donec templum, quod volo ingrediar.* Na ten piorun wnet klucze przynieśli. Chciał król zagniewany dwa kościoły odebrać, katedralny S. Mariae i farski św. Piotra, ale ubłagany, kontentował się kościołem św. Jakóba.«

Skarga, który został rektorem nowego kollegium, Marcin Laterna i Jan Vincerius. Nową tę osadę jezuicką pomnożyło w tym samym jeszcze roku 9 Jezuitów z kolleg. brunsbergskiego i tyluż z innych kollegiów polskich. Szkoły o klassach grammatycznych zostały otworzone 1584. roku, mimo wielkiego oporu Ryżan.

Jednakże Jezuici w Rydze narażeni na prześladowanie gminu protestanckiego, zwłaszcza podczas owych rozruchów o kalendarz gregoryański,[1]) mimo protekcyi, jakiéj od Batorego, a późniéj od następcy jego, Zygmunta III. doznawali, chcieli się wynieść z tego miasta i przenieść do Wendy. Utrzymani w Rydze przez wielkorządzcę Inflant, Jerzego kardynała Radziwiłła, przebywali w tém mieście dosyć spokojnie i swobodnie aż do wojen szwedzkich za Zygmunta III. W roku 1621. przejrzawszy zamysł Ryżan poddania się Szwedom, ówczesny rektor kollegium ryzkiego Filip Frysiusz opuścił Rygę wraz z ośmiu towarzyszami, to jest z Fabianem Mollerem, kaznodzieją niemieckim, Wojciechem Fabrycyuszem, kaznodzieją polskim, Marcinem Borowskim, dwoma professorami (magistri scholarum) i tyluż lajkami, zostawiwszy w kollegium trzech księży i czterech lajków. Szwedzi opanowawszy Rygę, złupili kollegium, wygnali z niego pozostałych Jezuitów, a kościół św. Jakóba Lutrom oddali. Odtąd nie wrócili już Jezuici do Rygi.

Utrzymywali w tym mieście tylko szkoły niższe, to jest klassy grammatyczne.[2])

---

[1]) W czasie tych rozruchów podczas bezkrólewia po śmierci Batorego, wyrzuciło ich nawet pospólstwo z miasta, ale schronionych do zamku, wnet Zygmunt III. do kollegium przywrócił.

[2]) Chcących dowiedzieć się więcéj szczegółów o kollegium jezuickiém w Rydze, odsyłam do Rostowskiego historyi Jezuitów prowincyi litewskiéj, do listu Jana Argenta, i do Hylzena *Inflant.*

LV. Rezydencya jezuicka w Samborze.

Siarczyński w Opisaniu miasta Sambora, w Czasopiśmie naukowym księgozbioru imienia Ossolińskich na rok 1829., mówi: »Dom Jezuitów, którzy tu szkół uczyli, wraz z pięknym kościołem wystawił i uposażył Marcin Chomentowski, wojewoda mazowiecki, 1680. r.« O tym samym Marcinie Chomentowskim, zmarłym 1706. roku, mówi Niesiecki: »Na zakon nasz dobroczynnie łaskawy, któremu kollegium w Samborze fundował.« Zdałoby się tedy, że Marcin Chomentowski jest sam założycielem kollegium jezuickiego w Samborze. Ale Niesiecki przypisuje to dzieło także jego synowi Stanisławowi, podobnież wojewodzie mazowieckiemu, zmarłemu 1728. roku. »Po pierwszéj legacyi — mówi o nim — według ślubu w Turczech uczynionego, peregrynował *ad limina Apostolorum* do Rzymu, gdzie mile od Ojca św. Klemensa XI. przyjęty, a od Michała Tamburyna, generała S. J. znaczną relikwią św. Stanisława Kostki udarowany, powróciwszy szczęśliwie do ojczyzny, złożył ją w kościele naszym samborskim, przydawszy bogaty apparat i lampę srebrną 20 grzywien ważącą. Sam też w tymże kościele *jako fundacyi swojéj* odpoczywa, na który i przy śmierci był pamiętny, kiedy na dokończenie jego znaczną summmę ostatnią wolą swoją ordynował.«

Lubo Niesiecki mieszkanie Jezuitów w Samborze nazywa *kollegium*, było ono atoli tylko rezydencyą, przynajmniéj w katalogu *Personarum Provinciae Polonae* r. 1726. znajduję je umieszczoném pomiędzy rezydencyami. Jako rezydencya, utrzymywało szkoły niższe aż po retorykę.[1]) Jednakże musiało być dosyć zamożne, gdy w roku 1762. w samym Samborze posiadało domów 19.

---

[1]) Jeszcze przed zaprowadzeniem Jezuitów była w Samborze szkoła miejska, któréj sławny Grzegorz Samborczyk, zmarły 1573. roku testamentem książki swoje przekazał.

LVI. Kollegium jezuickie w Sandomierzu.

Na dwa niemal wieki przed założeniem kollegium jezuickiego w Sandomierzu, była w tém mieście sławna szkoła, do któréj według świadectwa Jezuity Sawickiego All. Oss. miał uczęszczać sławny kardynał Zbigniew Oleśnicki,[1]) zmarły 1455. Szkoła atoli ta zdaje się że upadła w 16. wieku. W miejscu jéj powstały szkoły jezuickie, których taki był początek.

W roku 1602. Hieronim Gostomski, wojewoda poznański, starosta sandomierski, plac swój obok kościoła św. Piotra leżący, z zakupioną przyległą kamienicą darował sprowadzonym przez proboszcza miejscowego, Gaspra Cichockiego, do Sandomierza Jezuitom. Za pomocą tegoż Gostomskiego, syna jego Jana, wojewody kaliskiego, starosty wałeckiego, a nadewszystko Gaspra Cichockiego, (któremu się Jezuici wywdzięczając, kilka dzieł pod jego nazwiskiem wydali) wystawili tu Jezuici wnet kollegium okazałe z kościołem[2]) i otworzyli szkoły, przy których Ja-

---

[1]) »Meminerat (kardynał Oleśnicki) enim se a pueritia in schola sendomiriensi institutum et prima tyrocinia literarum ibidem hausisse, ac fratrem patruelem Nicolaum, qui ibidem Archidiaconatus officio functus est, tum Paulum Jacobum, qui postea Archiepiscopus gnesnensis renunciatus fuerat, et Demetrium Praepositum Scarmiriensem et scholasticum sendomiriensem, demum gnesnensem et cracoviensem canonicum, in Gymnasio et schola Sendomiriensi, quae id temporis celebris erat prima studiorum elementa degustasse. Filii hi erant Dobeslai Olesnicii, Palatini Sendomiriensis, cujus frater erat Joannes, sive Jaśko Olesnicius, judex cracoviensis, pater ipsius nostri Zbignei Cardinalis, de quo nobis nunc sermo est.« — Że to gimnazyum sandomirskie niczém więcéj nie było, tylko szkółką miejską lub farską, dowodzić nie trzeba. Sam Cichocki, właściwie Sawicki, plącze się, nazywając szkołę sandomirską gimnazium sławném w swoim czasie i zaraz dodając, że w niém stryjowie Oleśnickiego kardynała początków nauk liznęli; że się zaś to działo w 14. wieku, przeto szkoła sandomirska ówczesna nie mogła była być i nie była téż kolonią akademii krakowskiéj.

[2]) Do założenia kollegium sandomirskiego przyłożył się także Piotr Zborowski, zapisawszy mu 1000 złotych ówczesnych i Hie-

kób Bobola, podczaszy sandomierski, zmarły 1635., konwikt dla ubogiéj młodzieży ślacheckiéj, zwany *Bursa boboliana* założył, a do kościoła piękną kaplicę na cześć św. Ignacego Lojoli przybudował. Bursa ta przeznaczona była szczególniéj dla młodzieży biorącéj się do stanu duchownego, ztąd téż konstytucya r. 1685., potwierdzająca zapis Tomasza Ujejskiego, nazywa ją seminaryum. Oto są słowa konstytucyi: »Ponieważ Wielebny Tomasz Ujejski, biskup przeszły kijowski, *amplectando religionem Soc. Jesu* na naukę młodzi ślacheckiéj województwa sandomierskiego dał do rąk krewnych swoich złotych 30,000, tedy, aby ta summa na edukacyą pomienionéj młodzi, na dobrach ziemskich lokowana była, *in vim reemptionis praesenti lege* warujemy. Czego *attendentiam proximiores*, tegoż Wielebnego Ujejskiego według dyspozycyi jego mieć będą. *Bobolianam zaś fundationem* seminaryum sandomirskie w całéj nienaruszenie uchwałą teraźniejszą zachowujemy.«

Kollegium sandomirskie, jedno z najbogatszych w Polsce, utrzymywało szkoły wyższe, to jest takie, w których cały kurs teologii i filozofii wykładano. Za panowania Augusta III. uczyli Jezuici w szkołach swoich sandomierskich także nowych języków, jako to: niemieckiego i francuskiego. Posiadali drukarnią, w któréj między innemi wyszła historya naturalna Rzączyńskiego, bardzo znaczną bibliotekę i gabinet narzędzi fizycznych i matematycznych.

Po zniesieniu zakonu kommissya edukacyjna ustanowiła tu szkoły podwydziałowe o 6 klassach, umieściwszy je w gmachach pojezuickich i oddawszy im zbiory po Jezuitach. Franciszek Kolendowicz, wizytator, zesłany od akademii krakowskiéj dla zwiedzenia szkoły sandomierskiéj, w rapporcie zdanym o niéj kommissyi edukacyjnéj, przytoczył następujące szczegóły. Na uczniów funduszowych mieli Jezuici 80,000 złotych, ale te już zaginęły. Biblio-

---

ronim Ossoliński, opat koprzywnicki, nadawszy mu znaczny plac na rozprzestrzenienie gmachów.

teka pojezuicka bardzo znaczna, nie była spisana. Instrumenta matematyczne i fizyczne były spisane. Drukarnią zawiadował prorektor ks. Potoczyński; apteka była wydzierżawioną, przynosząc rocznie 700 złotych dochodu i lekarstwa bezpłatnie dla stanu nauczycielskiego, czyli dla nauczycieli przysłanych tu od akademii krakowskiéj. Szkoły umieszczone były w kollegium jezuickiém wraz z professorami, których było 7miu. Liczba uczniów wynosiła 371. Naukę języka niemieckiego udzielał Piotr van der Noot, Luxemburczyk.

LVII. Rezydencya jezuicka w Słonimie.

W konstytucyi z r. 1717. czytam: »Niemniéj rezydencyą słonimską *Patrum Missionariorum Soc. Jesu* z przyłączeniem uliczki, idącéj od Appanasowskiéj ulicy ku Tatarskiéj, *authoritate moderni conventus* approbujemy etc.« Była więc w Słonimie rezydencya jezuicka, a przy niéj szkoły niższe aż po retorykę, ale kto ją założył i kiedy, nie wspomina nawet Rostowski w historyi Jezuitów litewskich. Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna nie ustanowiła żadnych szkół w Słonimie.

LVIII. Kollegium jezuickie w Słucku.

Podług Poszakowskiego kalendarza większego jezuickiego miał Jezuitów do Słucka sprowadzić Stanisław Czobor Leszyński, stolnik kamieniecki, w r. 1696., a Maryanna z Łyskowskich Bekerowa, gubernatorowa słucka, miała im fundować w tém mieście kalwińskiém missyą dnia 1go Stycznia 1696. roku. Missyą tę zamieniła na rezydencyą Elźbieta z Bokszów Słońska, cześnikowa witebska, opatrzywszy ją w potrzebne dochody. Nareszcie Hieronim Kłokocki, starosta rzeczycki, zostawszy Jezuitą, wyniósł rezydencyą słucką do rzędu kollegiów, uposażywszy je dosyć hojnie i dostatnie. Ten sam Kłokocki wystawił także konwikt dla ubogiéj młodzieży ślacheckiéj r. 1721. O kol-

legium i konwikcie czytam w *Dziejach Dobroczynności*, co następuje: »Słuck nad rzeką Sluczą, obszerne, drewniane, źle budowane, nieregularne i błotniste miasto. Było tu niegdyś wspaniałe kollegium Jezuitów z kościołem tak misternie o pięciu kopułach zbudowanym, iż nigdzie podobnego gmachu widzieć z drzewa wystawionego nie było można. Fundowane było od Hieronima Kłokockiego. Oprócz wielkiego Jezuitów kollegium, znajdował się w Słucku drugi ich klasztor z konwiktem na edukacyą ślachty ubogiéj od tegoż Kłokockiego fundowany.«

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Słucku szkoły podwydziałowe, umieściwszy je w gmachach pojezuickich i oddawszy pod zarząd stanowi akademickiemu. Gmachy te wraz z zbiorami po Jezuitach spłonęły w pożarze 1804 roku.

LIX. Kollegium jezuickie w Smoleńsku.

W odzyskanym za Zygmunta III. Smoleńsku królewicz Władysław, panujący późniéj pod nazwiskiem Władysława IV., osadził Jezuitów. Jan Argent powiedziawszy, że królewicz miał w wyprawie na Moskwę r. 1618. wielu Jezuitów w swojém wojsku, dodaje: »Aby zaś Jezuici w Smoleńsku wygodniéj mieszkali i z większym pożytkiem tajemnice wiary św. odprawiać mogli, naznaczył im wygodniejsze i to stałe mieszkanie i o obmyśleniu im dochodów z N. Panem naradzać się począł.« Czy dwaj monarchowie ci nadali istotnie Jezuitom smoleńskim dobra jakie lub summy, niewiadomo mi. Cóżkolwiek atoli bądź, Jezuici smoleńscy otworzyli szkoły, przy których ks. Adam Łempicki, proboszcz i kanonik smoleński, ustanowił bursę dla ubogiéj młodzieży, jak to opiewa konstytucya r. 1647.« »*Fundacya bursy w Smoleńsku.* Z wielkiém to pomnożeniem chwały Bożéj bydź może i pożytkiem rzeczypospolitéj, kiedy dziatki ślacheckie szczupłéj kondycyi, nie mogąc mieć *ex patrimonio* sustentacyi, cudzą pomocą ratowani bywają. Co iż pobożnéj pamięci ks. Adam Łempi-

cki, proboszcz i kanonik smoleński uczynił, półczwarta tysiąca złotych, u pewnych osób exekutorów woli swojéj na to zostawił, aby kupili majętność na taką dla dzieci ślacheckich fundacyą, *authoritate praesentis conventus* approbujemy, *et in quantum* by na dobra ziemskie były te pieniądze wniesione, tedy *salvis oneribus et juribus Reipublicae*, *in quantum* zaś na miejskie, *salvis oneribus civilibus manentibus.*«

Za panowania Jana Kazimierza car Alexy Michałowicz opanował Smoleńsk i zapewne Jezuici, którzy za zbliżaniem się wojsk jego, Smoleńsk opuścili, nie wrócili już nigdy do tego miasta.

LX. Kollegium jezuickie w Stanisławowie.

W Stanisławowie na Rusi, majętności Potockich, według świadectwa Niesieckiego założyła kollegium jezuickie Helena Kuropatwa, herbu Jastrzębiec, żona Adama Bełzeckiego, stolnika bełskiego, żyjąca na schyłku 17. wieku.

Kollegium stanisławowskie za panowania królów z domu saskiego utrzymywało szkoły wyższe, w których także rozmaitych części teologii i filozofii uczono, a nadto języków francuskiego i niemieckiego. W téj szkole pobierał nauki sławny nasz poeta Franciszek Karpiński.

LXI. Kollegium jezuickie w Toruniu.

Jezuitów zaprowadzić do Torunia zamierzył Piotr z Stemberg Kostka, biskup chełmiński. Jakoż na posiedzeniu kapituły chełmińskiéj dnia 9. Lipca 1593, roku kazał im wystawić przywiléj, którym za pozwoleniem króla Zygmunta III. i kapituły chełmińskiéj, nietylko im nadaje moc miewania w kościele parochialnym w Toruniu kazań, ale nawet obiecuje im założyć w tém mieście kollegium, aby otworzyli szkoły, w którychby młodzież katolicką w naukach ćwiczyć się mogła. Nim atoli kollegium wybudowaném będzie, przekazuje biskup Jezuitom, za po-

zwoleniem ówczesnego proboszcza toruńskiego, Andrzeja Markowskiego, dom proboszczowski z wszelkiemi zabudowaniami, i szkołę farską, którą naówczas jeszcze Lutrzy posiadali. Prócz tego Ludwik z Mortąg, starosta pokrzywnicki, nadał Jezuitom dom własny obok kościoła ś. Jana stojący; a siostra jego Magdalena z Mortąg, księni Benedyktynek w Chełmnie, folwark Kowroz. Biskup z swojej strony darował Jezuitom wioskę Ostaszewko. Nakoniec przyrzeka biskup w przywileju wzmiankowanym, że nic w nim nie zmieni, chyba na wyraźne żądanie Jezuitów, i że się postara o potwierdzenie go przez króla. Przywilej ten podpisał sam biskup i Andrzéj Markowski, proboszcz toruński i chełmiński. Jednakże biskup nie oglądał skutków swoich usiłowań usadowienia Jezuitów w Toruniu.[1]) Trzeba bowiem było poprzednio odzyskać kościół farny pod tytułem św. Jana, znajdujący się w połowie w ręku Lutrów. W czasie, gdy się sprawa o to w rozmaitych *subseliach* krajowych toczyła, umarł biskup Kostka r. 1595. Piotr Tylicki, następca jego na biskupstwo chełmińskie, nie zaniechawszy bynajmniéj sprawy przez swojego poprzednika popieranéj, doprowadził nareszcie rzeczy do tego, że magistrat zniewolonym został do zawarcia układu z proboszczem, wyżéj wspomnionym Andrzejem Markowskim, upoważnionym do tego od biskupa i kapituły chełmińskiéj. Na mocy układu tego, kościół

---

[1]) Że Piotr Kostka, biskup chełmiński, Jezuitów do Torunia nie wprowadził, poświadcza i Duryjewski, historyk domu Kostków w swojéj *Pamiątce nieześzłéj* na stronie 51. »*Societatem Jesu* — mówi — poufale kochał i dobroczynność mianowicie collegio brunsbergskiemu wyświadczał; tak na pierwociach zaraz swego pasterstwa staranie czynił o fundacyi w swém biskupstwie Collegii w Toruniu tego zakonu. Dla czego tak jego jako i ksienią chełmińską Morteską z Kostczanki zrodzoną, za fundatory tego miejsca wyznawają *literae fundationis*, abo przywilej od Zygmunta III. powagą królewską utwierdzony; wyznawa i *Joannes Argent de rebus S. J. in regno Poloniae, acz dopiero po jego śmierci ta rzecz do skutku przyszła.*«

św. Jana, służący dotąd wspólnie Lutrom i Katolikom, oddał magistrat na wyłączną własność ostatnim, zastrzegł sobie atoli *jus patronatus*, to jest, prawo kolacyi tego kościoła, nadane sobie przez króla Alexandra. Tymsamym układem oddał magistrat proboszczowi Markowskiemu dom szkólny przy kościele ś. Jana, zastrzegając sobie, aby Jezuici nigdy w nim nie uczyli. Do odebrania kościoła i szkoły z rąk magistratu, zesłani zostali na miejsce od Tylickiego Jan Pisiński, kanonik chełmiński i notaryusz, nazwiskiem Kalwiński.

Wkrótce potém zesłał biskup do Torunia dwóch Jezuitów pod pozorem pomagania proboszczowi w słuchaniu spowiedzi i miewaniu kazań. Zaprotestował przeciw temu magistrat, i żądał od biskupa, aby cofnąwszy Jezuitów z Torunia, przysłał w ich miejsce księży świeckich, lub téż nawet zakonników, byle innéj reguły. Ale biskup odpisawszy magistratowi, że przez to przysłanie Jezuitów do Torunia nie dzieje się żaden gwałt układowi z magistratem uczynionemu, że cofając Jezuitów z Torunia, uczyniłby zniewagę sławnemu w całém chrześciaństwie zakonowi, zostawił ich w Toruniu. Umilkł więc magistrat, a Jezuici spokojnie obowiązki kapłańskie w kościele ś. Jana wypełniali.

Tak stały rzeczy do roku 1606. W tym czasie Wawrzyniec Gembicki, biskup chełmiński, wyrobił im u Zygmunta III. przywilej na otworzenie szkół. Jezuici odebrawszy reskrypt królewski w téj mierze, zaczęli natychmiast gromadzić do szkoły swojéj młodzież. Magistrat przewidując dobrze skutki opłakane, jakie kiedyś dla miasta z szkół jezuickich wyniknąć miały, i chcąc im w samych początkach zapobiedz, wezwał proboszcza wraz z dwoma Dominikanami na ratusz, przekładając mu, że kolacya kościoła ś. Jana należy do magistratu, i że na mocy układu proboszcz nie może żadnych odmian i nowości w rządzie plebanią wprowadzać, oraz napominając, aby zobowiązań w układzie na siebie przyjętych sumiennie dotrzymał. Proboszcz oświadczył, że musi słuchać rozkazów króla

i władzy duchownéj, i Jezuitów z plebanii rugować nie może.

W czasie, kiedy się spory te magistratu z proboszczem o Jezuitów na drodze prawnéj toczyły, [1]) duchowieństwo

[1]) Toruńczanie z przeczucia samego, jak niebezpiecznymi staną się dla nich Jezuici, nie zaniedbali żadnego kroku, aby ich do miasta nie wpuścić. Między innemi, odwoływali się w tym interessie do samego króla, do podkanclerzego Pstrokońskiego i do magnatów swego wyznania, jak to załączone tu ich listy okazują.

»Sacra Serenissimaque Regia Majestas Domine, Domine longe clementissime!

»In omnibus quibus premimur difficultatibus unicum secundum Deum apud S. M. Vestram Regiam positum nobis habemus asylum. Proinde in causa gravissima ex qua civitati huic, quin immo paci ac tranquillitati publicae insigne periculum imminere videtur, et nunc re ita postulante, ad S. M. Vestram confugere, ejusdemque opem implorare cogimur. Praeterquam quod Jesuitae, qui non ita pridem in urbem hanc venerunt, modis quam plurimis nos infestaverunt, aedemque etiam parochialem Plebano exterminato, nullo jure occuparunt, nunc vero in civitatis hujus fundo proprio, Scholae destinato et ad patrimonium civitatis privilegiis adscripto, Seminarium suum exstruere tentant, quod absque magno malo progressum suum fore nequit. Ne vero S. M. V. Regiae enarratione fusiori molestiam crearemus, negotium illud, quantum temporis ratio exigere visa est, ad R. Dominum Vicecancellarium perscripsimus. S. R. M. Vestram qua decet veneratione demisse rogamus, ut clementissimam cumprimis Regni ac Civitatis hujus aliarumque vicinarum rationem habere dignetur. Cui salutem omniaque nostra, una cum humilissimis obsequiorum fidei atque subjectionis studiis, qua par est veneratione deferentes, eandem plurimos in annos protectioni divinae commendamus, Regnorumque suorum gubernationem felicissimam sincere optamus Dat. Thorun. d. 14. Septembris. Anno 1605.«

»Illustrissime Reverendissime Domine, Domine gratiosissime! Ill. V. Rnd. quicquid est officiorum studiorumque Nostrorum toti deferentes, eidem a Deo O. M. rectissimam valetudinem ac secundissima quaeque sincere precamur. Multa sane eaque perque dura atque aspera Crucigerorum aetate civitas haec perpessa est mala! eo autem proh dolor! nostro hoc saeculo res evasit, ut graviora, nisi mature obviam eatur, imminere nobis videantur. Quid Jesuitae, quam primum ipsis in hanc civitatem venire contigit, postea

protestanckie i żarliwsi z obywateli toruńskich tegoż wyznania, sądząc, że prędzéj bezprawiem celu dopną, pod-

hic molituri essent, vel in ipso ediderunt limine. Domum ad D. Joannis templum parochiale, ejecto Plebano occuparunt, sedemque fixam ad hoc usque tempus retinuerunt. Interea temporis quod ad instituti sui rationem commodissima forent, dies noctesque cogitaverunt, ita ut quam plurima contra antiquissima hujus civitatis jura atque privilegia congesserint, eisque a S. M. Regia Dno Clement. ad sinistram informationem, robur accommodari fecerint. Civitatis hujus domos in usum solummodo civium comparatas, privilegioque a fundatione civitatis, eisdem duntaxat reservatas, quocunque sane titulo ad se pertrahunt, viduis etiam et egenis eas adimunt, immo usui civitatis publico commodum suum ea in parte anteponunt. Quibus omnibus a nobis contradici, ubi exploratum habuerunt, calumnias in Magistratum civitatis hujus, ejusdemque cives et incolas haud citra insignem injuriam jacere, inque suggestu pro divinis oraculis coetui suo obtrudere haud erubuerunt, et ut uno quasi fasce rem complectamur, in eo toti fuerunt, ut clementem S. R. M. animum a nobis abalienarent, Rm. Proceribus invisos nos facerent, discordiaeque semina ad urbis totius eversionem spargerent. Cum autem ex voto hac non successit via, aliam rem aggredi ipsis visum est. Collegium in fundo civitatis proprio, et plebano vigore conventionis concesso exstruere instituunt, Magnatibus, aliisque nobilibus, ut liberos suos studiorum gratia ad hoc artium suarum emporium mittant, persuadent, suntque jam in procinctu, ut scholares alios ad ingenium suum dispositos huc promoveant. Haec talia cives universi in accuratam considerationem revocantes, quidquid Cracoviae, Posnaniae, Vilnae, Brunsbergae, alibique locorum, ubi collegia Jesuitarum vigent ac plerique civium ejusdem cum ipsis religionis sunt, a scholaribus eorum hactenus fuerit designatum, in mente civium ferentes meliora certo animis praesertim Jesuitarum, ita ut supra diximus, erga civitatem comparatis, sibi suisque polliceri non possunt, prout hujus rei, etiam in hisce collegii illique Jesuitici, quasi cunabulis, haud obscura sese produnt initia, dum Nobilium liberi civium filios conviciis incessant, immo verba ad rem transferentes ipsos verberibus pro libitu tractare integrum sibi esse putant, nec dubium est, quin crescente scholarium numero, majores difficultates expectandae veniant. Quo vero haec rogant (?) vel ipsa naturalis cujuslibet dictitat ratio, cumprimis vero insigni Ill. V. Reverend. expositum prudentiae. Ne autem tale quid per Dei gratiam pacis ac tranquillitatis nomine hactenus commendata, et quantum in nobis, eo in passu etiam in posterum Deo annuente,

mówili swoje pospólstwo, aby się rzuciło na szkołę i mieszkanie Jezuitów. Skory, jak zawsze i wszędzie, do swa-

---

sarta tecta servanda eveniat, neve quid ipsum Regnum, cuique haec civitas membrum est, aliaque vicina loca detrimenti capiant, ab Ill. V. Rma. qua decet observantia petimus, haud gravatim arduum hoc negotium S. R. M. diligenter exponere, paternaeque illius curae quam maxime commendare, tandemque benigne efficere velit, quo S. M Regia rei magnitudine clementer perpensa pro innata sua erga subditos fideles clementia, Regioque suo Regnum promovendi, ac etiam quantum fieri potest extraneis commodandi studio praefatorum Jesuitarum conatus inhibere, proque augusta authoritate sua eos serio hortari dignetur, quo ab opere incepto desistant, locoque hoc incompetenti relicto, et corpus et animum alio, ubi acceptiores sunt, transferant. Erit res ista non modo civitati huic, verum et ipsis nobilibus perque gratissima, liberisque eorum aeque ut nostris salutifera. Ita non lites maxime, aliaque graviora, quae ceteroqnin ex liberorum hic constitutorum discordia conflictuque subsecutura, inter parentes eorundem, nobiles nimirum et cives exorirentur, percaveri, omniaque in tuto servari possunt. Ac quidem de clementi S. M. R. voluntate non dubitamus ita etiam ad Eandem literas hisce appositas ea de re humillime dedimus, quas, ut S. Mti. Regiae Ill. Vestra, explanato commodissime negotio (siquidem longa enarratione S. R. Mti. molesti esse noluimus) reddere dignetur, qua par est observantia, magnopere rogamus, non dubitantes, quin et S. M. Regiae in proximum conventum Graudentinum missus legatus Ad. Reverend. Dominus Kuczborski, scholasticus gnesnensis, cum quo etiam de praesenti civitatis statu hic communicavimus et S. R. Majestati referri petiimus, id ipsum diligenter facturus sit. Inviti quidem tum S. R. Majestatem tum Illustr. V. Reverend. eo nomine interpellamus, verum id facere summa rei necessitas jubet. Quid vero Jesuitae hic gesserint, quantaeque civium nostrorum querelae inde exortae sint, Illustrissimis ac Rev. DD. Episcopis superioribus temporibus satis expositum est. Quo autem fato, ut neque dictis, neque scriptis quicque profecerimus, acciderit, sane ignoramus. Pertulimus tamen quidquid hactenus molestiarum fuit, patienter, melioraque speravimus. Cum vero et patiendo et sperando paulatim nos omnes consumi sentiamus, ad S. M. Regiam velut anchoram in hisce necessitatibus nostris (anteaque Rm. Statuum intercessionibus uteremur) confugere voluimus. Haud religionis diversitatem nos movere vel ex eo apparet, quod non solum Dn. Plebanum, sed etiam Conventum Dominicanorum observemus, atque homines pacificos amemus, tantum abest, ut in

woli motłoch wpadł do szkoły, rozpędził młodzież, nauczycieli jéj Jezuitów znieważył i poszturchał i zabierał się już do daleko gorszych i większych excessów, gdy proboszcz uwiadomił burgrabiego królewskiego o tém, co się w szkole i plebanii dzieje. Na wezwanie burgrabiego, posłał magistrat natychmiast milicyą miejską na miejsce gwałtu i kazał napastników pojmać i do więzienia wtrącić.

Tymczasem nadszedł sejm pruski w miesiącu Wrześniu tegoż roku w Toruniu złożony. Biskup użalał się na nim, że magistrat toruński wdziera się w jego władzę, powołując duchowieństwo katolickie do tłómaczenia się na ratusz, i że rozruchu nie przytłumił natychmiast, chociaż odwach milicyi miejskiéj od miejsca gwałtu był tylko o kilkanaście kroków odległy. Znajdujący się na sejmie burmistrz toruński Henryk Stroband, odparł zarzut biskupa co do pierwszego, że magistrat nie wdziera się bynajmniéj w juryzdykcyą biskupa; powołując proboszcza z dwiema Dominikanami na ratusz, chciał mu po przyjacielsku przypomnieć zobowiązania w układzie z strony magistratu za-

causa religionis turbata reddamus, in quo et Deum et Conscientiam nostram testamur, et ad commemoratorum omnium testimonium provocamus etc.

Datum Thorun, die 14. Septembris 1605.

Proconsules, Consules, Judices, Scabini, totaque Communitas Regiae Civitatis Thorunensis.

(Z współczesnego rękopismu.)

Podobnéj treści prośbę napisali Toruńczanie do swoich współwierców stanu szlacheckiego, zebranych na sejm warszawski 1606 roku, wystawiając im, na jakie niebezpieczeństwo byłby protestantyzm w Toruniu wystawionym, gdyby Jezuitom pozwolono się utrzymać przy kościele św. Jana i przy plebanii. Na dowód przytaczali świeżą swawolę uczniów jezuickich w Poznaniu, gdzie zbory protestanckie zburzyli, w Wilnie, Brunsbergu i indziéj. Żalili się, że już w Toruniu uczniowie jezuiccy napastują młodzież protestancką, zowiąc ją heretykami; że gdy burmistrz toruński około kościoła św. Jana przechodził, rzucił nań uczeń jezuicki z wieży kościoła ogromny kamień, którym go oniemal nie zabił. Prosili zatém, aby szlachta dyssydencka wszelkich starań na sejmie dołożyła, w celu rugowania Jezuitów z Torunia.

strzeżone i tym sposobem uniknąć korowodów prawnych. Co do drugiego, wypełnił magistrat swój obowiązek, posłał bowiem natychmiast za odebraném doniesieniem o rozruchu milicyą miejską na miejsce gwałtu i winowajców pojmanych ukarał. Co się tyczy szkoły przy kościele ś. Jana, ta jest własnością miasta, a lubo ją miasto proboszczowi odstąpiło, to wszelako tylko pod wyraźnem zastrzeżeniem, aby Jezuici w niéj nie uczyli.

Jednakże ani taka obrona praw swoich, ani téż protekcya ślachty województw pruskich, wówczas w niezmiernéj większości protestanckiéj, nie pomogły nic Toruńczanom. Jezuici szkoły nie zamknęli, owszem coraz więcéj uczniów do niéj rozmaitemi sposoby ściągali. Toruńczanie postanowili przeto jakimkolwiek bądź sposobem, byle nie gwałtownym, pozbyć się z swego miasta nie miłych sobie gości. Zebrane na ratuszu wszystkie trzy porządki uchwaliły, aby odtąd Jezuitów od szkoły i kościoła oddalić. Uchwała ta wydrukowana i na rogach wszystkich ulic i drzwiach kościołów przylepiona dnia 7. Października 1606. roku skutkowała. Jezuici w dniu 13. Października t. r. oświadczyli magistratowi, że sami dobrowolnie miasto opuszczą. Jakoż oddalili się z miasta, nie w zamiarze atoli niepowrócenia do niego już nigdy, ale w celu wyrobienia sobie u dworu królewskiego silnéj protekcyi przeciw magistratowi protestanckiemu. Na zażalenie ich téż, że w państwie katolickiém burmistrz z radą miasta protestanckiego odważa się wyrzucać z kościoła i szkoły kapłanów katolickich, zesłał Zygmunt III. do Torunia Kuczborskiego, scholastyka gnieź., aby rzeczy téj dochodził ściśle. Zaraz po przyjeździe jego, przybył także do Torunia biskup chełmiński, przywiózłszy z sobą kilku Jezuitów i wprowadziwszy ich napowrót do kościoła i szkoły. Nadaremnie przeciw temu krokowi biskupa protestowało miasto, napróżno zalecił magistrat mieszkańcom surowo, aby uczniów jezuickich na stancye nie przyjmowali. Król Zygmunt III. opatrzył Jezuitów toruńskich w *salvus conductus*, to jest, odjął magistratowi wszelką względem nich władzę, a sejm warsza-

wski r. 1607. złożony, przywrócił ich uroczyście do szkoły i kościoła: »Przełożono nam — mówi wspomniony sejm — iż poddani naszych miast pruskich *propria authoritate in derogationem libertatis publicae*, Ojcom Jezuitom, którzy przy pobożności swojéj i pracę *educationis* stanu ślacheckiego ludzi i obywatelów koronnych, pracowicie podejmują: szkół bronią, stanu ślacheckiego dzieciom mięszkanie odejmują w miastach naszych. Co iż jest przeciwko wolności i zelżeniem stanu ślacheckiego: uchwalamy, aby się i teraz i na potym nikt któregokolwiek stanu i preeminencyi tego nie ważył, kapłany, szkoły, studenty, z miast naszych pruskich koronnych wyganiać, abo wyrzucać i *exercitia* tak chwały boskiéj jako *artium liberalium, quocunque modo et colore*, *juventuti* denegować, gospod zabraniać *et aliis artibus*, *ad retinendam institutionem juventutis* przeszkadzać. A ktoby się na potém tego ważył, tedy *magistratus civitatis cum ordinibus et communitate ex officio* na trybunale koronnym *inter causas officii peremptorie* odpowiadać, *et poena de invasionibus domus nobilium sancita* karani być mają, *et nihilominus restitutio in bona, de quibus expulsi fuerint*, nakazana być ma *per loci Capitaneum seu palatinos terrarum in quibus bona jure conventorum consistunt.* A o takie expulsye wolno czynić tak duchownym osobom, *per instigatorem ex delatione*, i studentom i inszym *ex saeculari statu*, *ad instantiam cujuslibet*, któryby był *ea in parte gravatus et oppressus.* A te, którzy są *ad praesens expulsi* z kościołów i szkół *ad exercitationem religionis et artium liberalium, authoritate constitutionis praesentis* do kościołów i szkół, z których są wygnani restytujemy, zachowując tym, którzy są wygnani, *salvum juris progressum et continuationem causarum suarum* na trybunale *inter causas officii.*«

Przeciw takowéj uchwale sejmowéj protestowali Toruńczanie na sejmiku w Malborgu, dnia 11. Września t. r. złożonym, a biskup chełmiński z swéj strony przez swego kanclerza Jana Pisińskiego użalał się, że magistrat toruń-

ski opierał się uchwale zapadłéj z woli całego narodu, uchwale, do któréj dały powód zażalenia posłów od stanu rycerskiego z Prus, że Toruńczanie nie dozwalają dzieciom ślacheckim religii katolickiéj przystępu do swego miasta. Ta sama sprawa toczyła się jeszcze na kilku sejmikach pruskich. Toruńczanie upierali się przy swoich prawach, jednakże nie śmieli Jezuitów z miasta gwałtem rugować, łudząc się czczą nadzieją, że najbliższy sejm walny koronny uchwałę w téj mierze sejmu z r. 1607. całkiem cofnie, albo téż znacznie złagodzi. Jezuici z swéj strony przestawali na pełnieniu obowiązków duchownych w kościele ś. Jana, nie otwierając szkół. Obiedwie strony gotowały się na popieranie swojéj sprawy na sejmie koronnym warszawskim 1611. roku. Jezuici mianowicie wyjednali sobie na tym sejmie potwierdzenie przez Zygmunta III. przywileju, danego im przez Piotra Kostkę, biskupa chełmińskiego, tudzież obostrzenie przez sejmujące stany konstytucyi z r. 1607. »Konstytucyą Anni 1607. *de restitutione Patrum Societatis Jesu* — mówi uchwała sejmowa — do kościoła i szkoły toruńskiéj, *authoritate conventus praesentis* reassumujemy, którym Jezuitom, iż i teraz szkół bronią i dzieciom stanu ślacheckiego mięszkania nie pozwalają, przeto obostrzając tę konstytucyą, aby do effektu swego przyszła, jeżliby *patres Societatis Jesu* jakie *praejudicium* mieli, także i stan ślachecki z strony zabronienia szkół, *poenam in delinquentes perpetuae bannitionis* zakładamy i *forum post curiam* naznaczamy.«

Po zapadnięciu takiéj uchwały sejmowéj wszelki upór z strony Toruńczan stawał się nadaremnym i Jezuici otworzyli téż swoje szkoły na nowo na schyłku tegoż samego jeszcze roku 1611. Ale teraz dopiero zaczęła się prawdziwa walka na śmierć pomiędzy miastem i Jezuitami, która się, niestety, skończyła dopiero w r. 1725. pamiętną i aż nadto z wielu opisów znajomą katastrofą dla miasta Torunia. Mięszkańcy postanowili nie przyjmować na stancyą żadnego ucznia jezuickiego. Ztąd na zjazdach w Toruniu i Malborgu 1612. roku ślachta katolicka z woje-

wództw pruskich użalała się na takie nieludzkie postępowanie mięszkańców Torunia. Posłowie od tego miasta uniewiniali magistrat, że nie jest w mocy jego przymuszać mięszkańców, aby uczni na stół i stancyą przyjmowali, gdyż każdy, by też najlichszy mięszkaniec, jest panem woli własnéj w swoim domu. Zwracali nadto uwagę sejmików na skutki opłakane, jakie z usadowienia się Jezuitów w Toruniu na miasto spłynąć mogą, i żądali, aby biskup chełmiński Jezuitów z Torunia na inne miejsce, mniéj protestantami zaludnione, przeniósł. Gdy wszystkie zabiegi na sejmikach pruskich, aby się Jezuitów z miasta pozbydź, nie pomogły, udali się Toruńczanie z użalaniami na sejmiki małopolski w Proszowicach i wielkopolski w Środzie, przekładając sejmikującéj ślachcie krzywdy i prawa swoje, i żądając, aby Jezuici od kościoła ś. Jana byli oddaleni, gdyż prawo kolacyi tego kościoła do miasta należy, a miasto po śmierci proboszcza Markowskiego prezentę dało innemu księdzu świeckiemu, którego Jezuici do plebanii i kościoła wpuścić nie chcą. Skargi takowe narobiły na obydwóch sejmikach wiele wrzawy pomiędzy ślachtą protestancką, ale rzeczy nie zmieniły bynajmniéj, bo Jezuici utrzymali się w Toruniu i na zażalenia Toruńczań odpowiedzieli pisemkiem: »*Ad senatum Equitesque Polonos oratio, in qua refelluntur ea, quae in conventu tum Proszoviensi tum Szredensi Thorunienses Jesuitis objecerunt.*« To jezuickie pisemko odparli Toruńczanie dziełkiem: *Obrona prawdy listów z miasta Torunia na sejmiki sredzki i proszowski.* Nie zmilczeli Jezuici na tę *obronę* Toruńczań. Odpowiedział na nie rektor ich Łaszcz pod przybraném nazwiskiem Tyszkiewicza: *Responsio ad libellum famosum* etc.

Nie przestali atoli Jezuici na saméj wojnie piórem z Toruńczanami, lecz postanowili upartemu miastu dokuczyć innemi sposobami za tak otwartą nienawiść; mianowicie zaś umyślili dać mu uczuć, że religia katolicka jest panią w murach jego. W dzień przeto św. Marka 1614. roku w czasie targu, na który się zeszło mnóstwo wielkie

ludu katolickiego z okolic, zapowiedzieli po rynku uroczystą processyą z chorągwiami, uczniami, *feretrami*, muzyką i t. p. Magistrat uwiadomiony o tém, posłał do nich urzędnika miejskiego, napominając, aby niezwykłych rzeczy w mieście nie wszczynali. Ale gdy Jezuici pomimo tego w dniu ś. Marka z processyą ku rynkowi ruszyli, magistrat kazał łańcuchem wnijście na rynek zawrzeć. Ztąd przyszło do wyzywań, a nawet podobno i do kułaków pomiędzy katolikami assystującymi processyi a mieszczanami. Wszakże processya musiała do kościoła ś. Jana wrócić. W kilka dni potém Fabian Konopacki, administrator dyecezyi chełmińskiéj i Jan Prewancyusz, pleban toruński, zanieśli do urzędu miejskiego w Chełmży protestacyą przeciw magistratowi toruńskiemu o niepozwolenie odprawiania processyi i o zelżenie nietylko osób, ale nawet tego uroczystego aktu religijnego. Na to odpowiedzieli Toruńczanie następującą reprotestacyą:

»Reprotestacya Stanów miasta Torunia. Działo się przed sądem miejskim w Radzynie, dnia szóstego miesiąca Sierpnia Roku Pańskiego 1614.

»Przed urzędem i księgami przytomnemi Radzyńskiemi stanąwszy oblicznie uczciwy Simon Schulff, sekretarz toruński, tamże mocą plenipotencyi od zacnéj rady i wszystkiego gminu miasta toruńskiego onemu pod pieczęcią miejską danéj, przeciwko JMci X. Fabianowi Konopackiemu, dziekanowi poznańskiemu, gnieźnieńskiemu, warmińskiemu, chełmińskiemu kanonikowi, a tegóż biskupstwa jako i pomezańskiego, gdy biskupa chełmińskiego nie masz, administratorowi i przeciwko Janowi Prewancyuszowi, proboszczowi lubawskiemu, plebanowi toruńskiemu, którzy swoim i innych kapłanów imieniem, w Chełmży przed urzędem miejskim we wtorek po niedzieli wtóréj po św. Trójcy Roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego czternastego protestowali się imieniem wszystkich stanów protest Torunia zasie się reprotestował w ten sposób i kształt, który w słowo od słowa tak był napisany.

Gdyby pomienieni protestantowie głębiéj byli w tę rzecz

i uważniéj wejrzeli, o którą się protestowali, rozumieją o tém wszystkie stany miasta toruńskiego, żeby byli tak snadnie na tak srogą, niesprawiedliwą, a nieczesnym jakimsi zapałem i piórkiem jezuickim bez wątpienia ulepioną protestacyą nie pozwolili i stanów tego miasta nieuważnie i skwapliwie nie byliby winowali jako tych, którzy wolności i *immunitates* kościelne i religią rzymsko-katolicką gwałcą, J. K. Miłości, Pana Naszego Mościwego lekce sobie poważają, a na jakieś sedycye gonią. Gdyż stany miasta toruńskiego nie tylko samemi temi złemi sprawami, ale i ich przezwiskami zawzdy się brzydzili, o to samo się starając, żeby między rozróżnionemi dla religii stronami pokój i zgoda jawna w całości była zachowana, J. K. M. magistrat i powaga nienaruszona, a tym, którzy się nabożeństwa rzymskiego trzymają, sprawiedliwość i miłość słuszna oświadczana, a oni w używaniu swego nabożeństwa żeby najmniéj turbowani nie byli. Czemu wszystkiemu wszyscy katolicy rzymscy, którzy w pamięci mają, co za kondycya była tego miasta pierwej, niż ci, co te nowe rzeczy wnoszą, do miasta weszli, chętliwie świadectwo dadzą. Natenczas bowiem między katolikami rzymskimi i ewangielikami tymi, którzy w granicach swoich zostawając uczciwie żyli, pokój z obydwóch stron tak był warowany, że się zdało, jakoby obiedwie strony pod jednego nabożeństwa rządem żyły. Ale teraz nowi a niespokojni ludzie, którzy w tém mieście ani fundacyi nie mają, i którym ani kościół, ani plebania prawem jakiémkolwiek nie należy, ale którzy chyłąburą i milczkiem do miasta się wemkli, kościół św. Jana, plebanią i szkołę miejską dziedziczną nie dobrém prawem posiadać, własne domy mieszczan do siebie obracać, (o którém posiadaniu gruntów *solenniter* drugi i trzeci raz protestują się stany), żaki swoje do swywoli sporządzone mając, onych do wzniecania ustawicznych swarów zażywać, a mimo to na rynek miejski z gromadą swoich żaków, których, żeby miastu przykrość wyrządzili, tłumy wielkie do siebie zwabili, wyszedłszy, tamże na rynku nowe i niezwyczajne ceremonie

odprawować się ważą. A nadto tak dalece pokój pospolity w mieście Toruniu przez te nowatory i ich żaki jest naruszony, że ich żakom z syny miejskimi pojedynki staczać, na ludzie po ulicach chodzące kamieniami ciskać, w domy miejskie kamieniami rzucać, na dziatki miejskie, ilekroć ich w polach samych zoczą, gwałtem się rzucać, nogami deptać i inszemi niezlicznemi sposoby krzywdy mieszczanom wyrządzać, im się żart i śmiech widzi. A nie dziw, gdyż preceptory mają ducha i dowcipu takiegoż, którzy tak na kazaniach, jako i w jawnych swych skrypciech pod imiony cudzemi podrzuconych nic nie czynią, jedno żeby z nienawiści przeciwko temu miastu zwierzchność jego i wszystko pospólstwo szkalowali, poklinali, przeciwko mieszczanom drogi odprawującym rycerstwo podburzali, na wojnę ustawicznie trąbili, a wszystkich na ostatnią zgubę miasta i mieszczan, których oni częścią odszczepieńcami i heretyki, częścią chłopstwem i pogaństwem nazywają, zwoływali, najmniéj nie odstępując obyczajów swojéj sekty ludzi, we wszystkiém chrześciaństwie prawie dobrze rozgłoszonych, którzy tak z Francyi jako i z Wenecyi wygnani, nie z nienawiści rzymskiego nabożeństwa (które Wenetowie i senat a pospólstwo paryzkie mocno trzymają), ale dla zabijania królów i wzniecania zamieszek i rozruchów, w Paryżu przyczynę do tego dali, żeby słup wysoki kamienny na wieczną pamiątkę dziejów ich grzecznych na jawi ubudowano, a w Wenecyi zasię, żeby i teraz jeszcze przywrócenia niegodnych być rozumiano. Takowy jezuicki przepych i swawola ich żaków sprawiła to, że gdy w dzień ś. Marka, w który nigdy żadna processya w tém mieście nie była, rynek miejski, nie opowiedziawszy się zwierzchności, sobie jak prawem niejakiém przywłaszczyli. Stany miejskie warując i ochraniając bezpieczeństwa ślacheckich dziatek, deputatom swoim dali pozwolenie, żeby się z Jezuitami i wikaryuszem plebanowym o zaniechaniu processyi jawnych na rynku miejskim, jako o rzeczy nowéj rozmówili, żeby za rozdrażnieniem przez kazania jezuickie animuszów mieszczan, i za

zbytnią swawolą i niekarnością ich żaków na rynku, gdzie natenczas wielka gromada ludzi obcych na jarmark, który na wstąpienie Zbawiciela naszego bywa, zgromadziła się. do jakiego rozruchu i tumultu przyczyna się od żaków jezuickich nie dała, a ślacheckie dziatki, których zdrowia najbardziéj się w tém ochraniało w jakie niebezpieczeństwo, żeby podane nie były, a zwłaszcza, że Jezuici, którym stany tego miasta i na palec prawa w tém mieście nie przyznawają, samym sobie sposób odprawowania tych processyi hardzie przywłaszczyli, a nie tak dla nabożeństwa, jako dla pompy i pochwały jakiejś, chorągwie jak do potrzeby rozwinąwszy i uszykowawszy w dzień ś. Marka, nikogo nie pytając żaków swoich rotę na rynek miejski wywiedli, tak, iż mędrsi katolicy rzymscy, którym się sprawa ta, na takiém zwłaszcza miejscu, gdzie różnych języków i nacyi ludzie żyją, niepodobała, samiż zeznali, że i w samym Rzymie na św. Marek z takim apparatem i pompą processye odprawowane nie bywają. Nowy ten obyczaj poruszył stany, żeby dla zachowania pokoju i bezpieczności pospolitéj, nie z fukiem, jako fałszywie udawają, ale przyjacielsko tak Jezuity jako i wikaryusza plebanowego upomnieli, żeby processyi nigdy przedtém na rynku nieodprawowanych zaniechał, którzy od Jezuitów, w rzeczy żadnego interesu do téj processyi nie mających, ale jednak coś inszego w skutku knujących, jako się to z samego postępku processyi pokazało, od których oni dla tego, żeby będąc ludźmi najpodlejszymi, drugich godniejszych w processyach nie poprzedzali, zwykli się absentować; tę odpowiedź odnieśli: że sprawa i postępek processyi nie ich, ale plebanowemu rządowi należy, a wikaryusz zasię deklarował się, że on pod niebytność plebana processyi zaniechać nie może. Które processye nie były zakazane plebanowi, jako przywodzą protestantowie, byle ich na rynku nie odprawował i Jezuitów i ich żaków do odprawiania téj processyi nie używał, ale w swoim kresie i dawnych granicach się trzymał, żeby się Jezuici o fundowaniu kollegium i seminaryum swego jakokolwiek prze-

chwalać nie mogli. Przyrzeczono imieniem wikaryuszowém, że w poniedziałek po niedzieli, którą *Rogationum* zowią, do klasztoru ś. Mikołaja, wyboczywszy rynek, swoję processyą odprawić miał, lecz się inaczéj stało, niż się było rzekło. Jezuici bowiem jako hersztowie z swoimi żaki w długim rzędzie wprzód idąc, chociaż tak przedtém udali, że sporządzenia processyi im nie należą, tym samym pokazali, że pokoju pospolitego nie miłują i oń nie dbają. Gdy tedy stany miasta obaczyły to być swoją powinnością, aby pokój pospolity wszystkim, którzy się w tém mieście bawią, jednostajnie był zachowany, ażeby się przyczyna do tumultu ucięła, rynek miejski we środę po niedzieli, którą *Rogationum* zowią, łańcuchami zawrzeć kazali. Lecz Jezuici szukając przyczyny zwady, plebana namówili, żeby aż do samego łańcucha nastąpiwszy, tamże dobrze na to nagotowany będąc, protestacyą z karty, na któréj napisana była, na ulicy czytał, a tem samém pokazał, że na te rozruszne rady przedtém z Jezuitami już się był dobrze namyślił, a protestacyą odprawiwszy, spokojnie się do kościoła nawrócił. A tu protestantowie z wielkiém ukrzywdzeniem miasta na wielkie bezprawia sobie uczynione niesłusznie się uskarzają. Abowiem się to nie pokaże, żeby przy łańcuchu mieli być rozstawieni ci, którzyby na tumult i wzruszenie uszykowani pogotowiu byli, i owszem rzecz przeciwna wszystkim wiadoma, że Jezuici żaki swoje na to, co mieli robić, dobrze byli wygotowali, jakoto sam skutek pokazał. Żacy bowiem jezuiccy łańcuch kłótką zamkniony, gwałtem oderwać chcieli, mieszczanom złych słów nawzdawali, chłopami i psy nazywali, a nawet i sami jezuiccy patronowie brodzić się we krwi miejskiéj grozili, a tak podburzywszy na się dotkliwemi słowy pospólstwo, ile z nich było, przyczynę do tumultu dawali. Lecz taka była natenczas mieszczan tam będących skromność, że i kamieniem na nikogo nie rzucano, ani też *bij, zabij* wołano, a zgoła nikogo nie obrażono, ale tylko tym, którzy łańcuch oderwać chcieli wstręt uczyniono, a słowy słowa oddawano, jakoto takowe poswarki między pomię-

szanym gminem umieją. Zmyślone to są rzeczy na ohydę miasta, co i samo przystąpienie plebana aż do samego łańcucha i jego się spokojne z śpiewaniem do kościoła nawrócenie pokazuje i świadczy. A nadto zwierzchność miasta ofiarowała się plebanowi, że na skargę jego i innych, którzyby się słusznie o jaką krzywdę uskarzyć mogli, sprawiedliwość czynić chciała. Gdyby słuszności sprawy swéj ufał pleban i Jezuici, gdyby przyczynę skarzenia mieli, czemuż pogardziwszy sprawiedliwością sobie podawaną, radniéj się do tego sposobu niesłusznego uskarzania udali? i co większa, czemuż zwierzchność i stany tego miasta za początki tego tumultu obwoływają, którego winę potém tylko na niektóre prywatne osoby składają i którego samiż powodową stroną byli, i którego się sami upomnieni będąc od mędrszych niektórych katolików rzymskich, żeby rynku miejskiego, na którym żadnego im ołtarza nie zbudowano, zaniechali, ustrzedz się, gdyby byli chcieli, mogli. Tać tylko jest rzecz, która Jezuitów tak bardzo boli, że kościół ś. Jana, plebanią i szkołę *de facto* rzeczą samą posieść umyśliwszy, na rynku też miejskim proporców swoich rozciągać onym się nie pozwala, którego rynku iż kuglarzom i niedźwiednikom używać się dopuszcza, przyczyna tego gotowa jest, że oni daleko są znośniejsi, jako ci, którzy za dozwoleniem zwierzchności igrzyska swoje odprawują, ku uciesze dziwujących się wszystko czynią, a niedźwiednicy zasię okiełznane i ogłaskane niedźwiedzie na plac wywodzą. Ci zaś nowatorowie rzeczy nowe wnoszący, zamięszania wszczynają, co cudzego jest, do siebie garną, powagę zwierzchności, rozumiejąc, że im wszystko wolno, lżą i lekce ważą. Mieszczany na ich uczciwém w kazaniach i w jawnych skrypciech szczypią, na zgubę miasta wodze żakom swym rozpuszczają, a miasto ze wszystkim jego rządem i pokój i bezpieczeństwo, ile z nich jest, z gruntu wywrócić usiłują.

Co iż się tak ma, a stany miasta tego w processyi plebanowi nie przeszkadzały, byle był, zostawając w szrankach i granicach zwyczajnych z żakami swymi, bez Je-

zuitów i ich żaków processye swoje odprawował, a nie pozwalając na zdrożne jezuickie namowy, na rynek się nie udawał, a iż się to stało umysłem dobrym, żeby miasto, w tych osobliwie czasach zamięszanych J. K. M. Panu Naszemu Mościwemu, w pokoju i całości zachowane było, a ślacheccy synowie na niebezpieczeństwo podani nie byli. Reprotestują się stany miasta Torunia, że im to niesłusznie przypisują pomienieni protestantowie, jakoby oni przeciwko Bożemu i ludzkiemu, cesarskim i królestwa tego prawom i konstytucyom, pokój pospolity zgwałcili, a prócz takowego pospolitego pokoju wzruszenia, jakoby i księdzu plebanowi i jego wikaryuszom bezprawie wyrządzili i inszych wiele rzeczy, których nawymyślawszy, w protestacyą włożono, pobroili. I owszém oni za wszystkie rzeczy, które w sobie ma protestacya na plebana toruńskiego i na Jezuity pomocniki jego, odwracają. O czém drugi i trzeci raz solenniter protestują, zostawując sobie prawo i wolną akcyą przeciwko takowéj bezprawnéj protestacyi na swém miejscu i swego czasu, to jest, gdzie tego forum i plac będzie, najzupełniejszym porządkiem prawa postępując.« [1])

---

[1]) Jan Argent, Jezuita, w znajomym liście swoim do Zygmunta III. w innném zupełnie świetle te zatargi Jezuitów z miastem wystawia. Według niego jak wszędzie tak i w Toruniu Jezuici nie byli prześladowcami, ale prześladowanymi, nie zaczepiali sami nikogo, ale byli napadanymi, słowem, byli wcieloną niewinnością »Simili passu — mówi — non dissimiles Gedanensibus gradiuntur Torunienses. Cum enim multis abhinc annis Collegium Nostrum Torunii ab Illustrissimo Culmensi episcopo fundatum et regia regnique auctoritate firmatum fuerit, semper tamen aliquid ipsi contra nos moliuntur; modo vi aperta, modo arte occulta, modo in nobilium conventibus gravia nobis affingendo, modo apud Regiam Majestatem conquerendo, modo famosis libellis famam nostram proscindendo, infinitisque aliis modis vexando. Et nihilominus cum tot molestias nobis inferant, ita semper contra nos clamant, ac si a nobis ipsi extrema paterentur. Unum referam, ut ex ungue leonem. Torunii aestate praeterita (1615.) excitatus est nescio quis tumultus, statim ubique divulgatum, nos causam tu-

Te zatargi miasta z Jezuitami skończyły się atoli na protestacyach z téj i owéj strony. Wszelkie zaś usiłowania magistratu toruńskiego pozbycia się Jezuitów z murów miasta, rozbijały się o upór Zygmunta III. i przewagę hierarchii za panowania tego monarchy. Znudzeni nadaremnemi zabiegami Toruńczanie, patrzeli nareszcie spokojnie na coraz większe szerzenie się i wzrastanie w swojém mieście niemiłego sobie zakonu. Kollegium jezuickie

multuandi praebuisse, nostros discipulos tumultum perfecisse. "Cum rumor satis exaggeratus Brunsbergam ubi tunc eram pervenisset, etsi me non latebat, quam caute tum mea, tum aliorum superiorum ordinatione Torunii nostri agant; ne vel minimam causam querelarum Toruniensibus praebeant: tamen quia in humanis multa praeter opinionem, multa etiam contra voluntatem accidunt, eram de sparso illo rumore solicitus. Quam primum igitur potui Torunium me contuli, ut potius praesens oculis, quam absens auribus rem perciperem Nota narro, ideo paucis expedio. Annuae rogationum instituebantur supplicationes; magistratus vocat nostros et ut ab hujusmodi supplicationibus abstineant, monet; respondent illi hoc sua nihil interesse; parochi negotium esse. Parochus igitur de more supplicationem instituit; cui quia intersunt nostri discipuli, adsunt et eorum magistri, qui eos in officio contineant, tum ob sanctitatem supplicationis, tum ob aedificationem civitatis, tum ne ulla civibus carpendi daretur occasio. Cives nescio quas causas praetexentes plateas catenis claudunt, clamores excitant; praeeuntes vi repellunt, supplicationem impediunt. Haec ego a viris gravissimis et illustri loco natis accepi, qui non ab aliis audiverunt, sed ipsimet interfuerunt. Jam Thorunienses clamant nostros discipulos hoc facere, nos hoc tentare in perniciem civitatis, scilicet nos catenas trahimus, nos plebem convocamus, nos supplicationem armati repellimus. Nec in angulis haec dicunt, sed in nobilium conventibus spargunt, famosis libellis evulgant et ad V. S. M. scribant." Podług Argenta magistratowi zupełnie protestanckiego miasta nie godziło się zabraniać katolikom processyi po rynku i ulicach. Zgoda na to! Ale czemuż w tym samym czasie wolno było Jezuitom w Wilnie i innych miastach zabraniać protestantom odprowadzać z śpiewaniem zwłoki swoich współwierców na miejsce wiecznego odpoczynku? Prawa i wolność powinny być dla wszystkich te same i równe! Biada narodom, w których prześladowanie jakiegokolwiek rodzaju przybiera pozór prawa!

zostało rozprzestrzenioném, liczba jego członków, tudzież uczniów w czwórnasób powiększoną.

W tém wybuchła wojna szwedzka. Karól Gustaw, król szwedzki, opanował dnia 5. Grudnia 1655. Toruń. Teraz Toruńczanie, mianowicie zaś duchowieństwo protestanckie, poznali, że nadeszła chwila, w któréj się łatwo nieprzyjaznego sobie zgromadzenia pozbyć będzie można. Podali tedy prośbę do króla szwedzkiego o wypędzenie Jezuitów z miasta, uzasadniając swój wniosek tém, że zakonnicy ci wbrew woli i praw miasta w Toruniu osiedli, że się na swobody i bezpieczeństwo publiczne, tudzież na wolność wyznań protestanckich targają. Król szwedzki polecił rozstrzygnienie tego interesu jenerałowi Marderfeld. W imieniu tego kommendant szwedzki w Toruniu zamknął i opieczętował kościół św. Jana dnia 11. Kwietnia 1656. r., a potém Jezuitów wezwał, aby przed zachodem słońca Toruń opuścili; co oni téż ulegając przemocy i okolicznościom, uczynić nie zaniechali. Nazajutrz dnia 12. Kwietnia t. r. kazał kommendant szwedzki kościół św. Jana otworzyć i oddał go duchownym katolickim świeckim.

Po odzyskaniu Torunia przez Polaków, Jezuici wrócili do swojego kollegium, a wiedząc dobrze, komu byli winni barbarzyńskie obejście się z nimi Szwedów, tłumili w sercach swoich zemstę aż do sposobnéj ku temu pory, nie przestając atoli raz poraz przez uczniów swoich drażnić niecierpliwych mieszkańców protestanckich Torunia. Póki na czele magistratu stali ludzie umiarkowani i mniéj w protestantyzmie żarliwi, bezprawia uczniów jezuickich nie pociągały za sobą smutnych dla miasta skutków. Ale nieszczęście mieć chciało, że w roku 1724. był prezydentem Torunia Rösler, człowiek wprawdzie zacny, ale fanatyk luterski, który zamiast pilnować ściśle swoich obowiązków jako naczelnik miasta, wdawał się w polemikę piśmienną z Jezuitami toruńskimi, mianowicie zaś z ich rektorem nazwiskiem Gengel, i tym sposobem do ognia przylewał oliwy. Swawola uczniów jezuickich i jego fa-

natyzm luterski, który mu kazał patrzeć przez szpary na bezprawie pospólstwa toruńskiego protestanckiego przeciw świątyni katolickiéj, ściągnęły na miasto niezmierne klęski, a na naród hańbę, że o spalone obrazy, ludzi po większéj części ciemnych okrutnie za wyrokiem sądowym mordować kazał. Główna wina była Jezuitów, którzy młodzież swoję przeciw protestantom wciąż podburzali, do bezpraw wszelkiego rodzaju zachęcając. Ale nie był od winy wolnym i Rösler, bo mógł w samym zarodzie rozruch przytłumić, jak nieraz jego poprzednicy robili; nie uczynił zaś tego z nienawiści, którą pałał ku Jezuitom. Dopiero gdy czyn już był spełnionym, wysłał milicyą miejską dla rozpędzenia wichrzycieli spokojności publicznéj. Najwięcéj atoli zawiniła kommissya, która w téj rzeczy rozstrzygała. Potępiła barbarzyńskim sposobem stronę protestantów, a Jezuitów, którzy do rozruchu i bezpraw pospólstwa toruńskiego protestanckiego dali powód, uniewinniła. Jeżeli w jéj mniemaniu Rösler zasługiwał na ścięcie, a inni na ćwiartowanie, rektora kollegium jezuickiego w Toruniu powinna była spotkać kara mało co mniejsza, a dla zapobieżenia dalszym tego rodzaju bezprawiom, Jezuici powinni byli być z Torunia na zawsze oddaleni. Ale wówczas tak się działo, jak się dziś dzieje. Wszędzie i zawsze, gdzie *Pana Wójta sprawę Pan Wójt sądzi*, nie może być sprawiedliwości. Rządy ówczesne protestanckie w odwrotnych stosunkach to samo robiły katolikom, tak samo postępowały, jak rząd katolicki polski w sprawie Toruńczan w roku 1725. Zresztą chcący dowiedzieć się szczegółowo o sprawie Jezuitów toruńskich z miastem w r. 1725., niech zajrzą do szacownych dzieł Sołtykowicza: *O stanie nauk w akademii krakowskiéj* i *Dawna Polska* A. Krzyżanowskiego.

Kollegium jezuickie w Toruniu z domu plebańskiego, na mieszkanie licznego zgromadzenia przeznaczone, uległo w ciągu dwu blisko wieków swego istnienia rozmaitym zmianom. Na początku 17. wieku rozprzestrzenił je swym kosztem Jan Kuczborski, biskup chełmiński, zmarły 1624.

roku, wyłożywszy na ten cel 10,000 ówczesnych złotych polskich. Na schyłku 17. wieku przebudował je swoim kosztem Stanisław Dąbski, biskup krakowski, zmarły 1700. roku. »Kollegium toruńskie OO. Jezuitów — mówi o nim Niesiecki — piękniejszą fabryką i wygodniejszą nie małym kosztem do dobroci przyprowadził.«

Szkoły jezuickie w Toruniu należały do szkół wyższych tego zgromadzenia, to jest do takich, w których filozofii i teologii uczono. Katedry ostatniéj założył Teodor Potocki, († 1738.) arcybiskup gnieźnieński, w pierwszéj połowie 18. wieku. Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła tu szkoły podwydziałowe o trzech klassach, które nie bardzo były od młodzieży uczęszczane. Składały się w r. 1782. z rektora, trzech nauczycieli i 48 uczniów.

Przy kollegium jezuickiém w Toruniu ustanowił Jan Kuczborski, biskup chełmiński, zmarły 1624. r., konwikt na 12 ubogich młodzieńców, przeznaczywszy na ten cel 10000 ówczesnych złotych polskich. Nie wiedzieć atoli z jakich powodów Jezuici konwiktu tego nie otworzyli; i synod chełmiński pod sterem Kaspra Działyńskiego roku 1641. złożony, widział się przymuszonym zalecić kapitule chełmińskiéj, aby summę 10000 złotych od Jezuitów odebrała, bursę wystawiła i w niéj przepisaną przez Kuczborskiego liczbę ubogich uczniów utrzymywała.[1])

---

[1]) »De bursa Kuczborsciana. Pium satis et liberale Reverendissimi olim D. Joannis Kuczborski, Praedecessoris nostri pro juventute ad gloriam Dei augendam, ecclesiarum subsidium, patriae propugnaculum, in erigendo convictu seu contubernio relictum, extitit desiderium. Cui utinam in tam vasta istarum Dioecesum solitudine, personarum qualificatarum subministratione, provisum fuisset. Dederat ille patribus Societatis Jesu Collegii Thorunensis, decem millia florenorum, ad eum finem scilicet, ut quantocius convictum, seu bursam erigerent, juventutem aptam studiis literarum perdiscendis, in ea collocarent. Quia ergo tam laudabili desiderio, tamque utili inventioni, eo usque non est satisfactum, eaque summa non debuit esse otiosa, proinde Venerabili Capitulo Nostro cul-

Kollegium jezuickie w Toruniu miało dosyć znaczną bibliotekę; co się z nią po zniesieniu zakonu stało, nie wiadomo mi.

LXII. Rezydencya jezuicka w Wałczu.

Do Wałcza, miasta w województwie poznańskiém, sprowadził Jezuitów w roku 1618. Jan z Leżenic Gostomski, wojewoda natenczas inowrocławski, potém kaliski, starosta wałecki, przeznaczywszy na ich utrzymanie 400 ówczesnych złt. corocznie i pewien wymiar w zbożu i innych wiktuałach. Z początku było w Wałczu dwóch tylko Jezuitów, to jest, Jan Schejer i Jan Groszowicz, i obydwa mięszkali w domu proboszcza Joachima Librariusza. Po śmierci tego objął probostwo wałeckie za pomocą Jezuitów Jakób Hildebrandt, za co, wywdzięczając się swoim dobroczyńcom, odstąpił im za pozwoleniem biskupiém dom proboszczowski na wieczne czasy, przeniósłszy się sam do innego. Nie długo jednakże Jezuici w nim gościli, albowiem już w roku 1621. obrócił go pożar w perzynę wraz z całém miastem. W pożarze tym utracili Jezuici wszystkie swoje sprzęty i liczną już dosyć bibliotekę. Do odbudowania domu, prócz wielu innych, dopomogli im szczególnie Jan Gostomski, wojewoda kaliski, starosta miejscowy, i Krysztof Tuczyński, kasztelan poznański, dziedzic pobliskiéj majętności Tuczna. Ostatni prócz rozmaitych materyałów do budowy potrzebnych, przeznaczył im w roku 1622. po 400 złotych ówczesnych corocznie; w roku zaś 1624. darował im 6000 złotych ówczesnych, a w roku 1630. 9000 złotych. Opatrzeni w tak znaczne fundusze, nietylko sobie wystawili daleko obszerniejsze od dawnego mieszkanie z drzewa, ale nawet wznieśli kaplicę murowaną r. 1629., dotąd bowiem nabożeństwo swoje odprawiali w kościele

---

mensi, authoritate synodi praesentis mandamus, ut sine procrastinatione, a patribus praedictis, dietam summam cum censu debito recipiat, bursam erigi curet, in qua juxta intentionem fundatoris juventutem collocabit.«

farnym. W tym czasie zgromadzenie ich w Wałczu składało się już z 7 osób, a gdy mięszkanie dla nich i sług ich przy kościele farnym było za szczupłém, wystawili sobie nowe z cegły za miastem na górze zwanéj Münchenberg, nad jeziorem, i przenieśli się do niego w r. 1662. I około tego czasu otworzyli téż zapewne szkoły swoje w Wałczu. Przynajmniéj w kronice rezydencyi wałeckiéj, którą mam przed sobą, pierwszy ślad szkół ich w Wałczu znachodzi się dopiero r. 1672. W tym roku wspomina kronika professora *humanitatis et syntaxeos et grammaticae et infimae*, który wszystkie części alwaru w trzech klassach wykładał.

W r. 1675. przenieśli się Jezuici, nie wiedzieć z jakiéj przyczyny, znowu do miasta, do dawnego domu swego, może dla tego, że uczniom, stojącym po gospodach w mieście, nie było dogodnie, zwłaszcza jesienną i zimową porą, chodzić do szkoły daleko za miastem leżącéj. Z téj téż zapewne przyczyny do roku 1672. liczba uczniów była szczupłą.[1]) Pomnożyła się zaś znacznie w roku 1677. z przyczyny morowego powietrza, panującego w Bydgoszczy, z kąd uczniowie w takiéj liczbie przenieśli się do Wałcza, że *Magister humanitatis* oprócz syntaxu i grammatyki, zniewolonym był wykładać im i retorykę.[2]) Odtąd szkoły wałeckie coraz większéj nabierały w województwie poznańskiém wziętości i w r. 1686. tak były liczne, że uczniów podzielić musiano na dwie chorągwie przy roz-

---

[1]) »Scholarum nostrarum Valcensium, exiguus quidem numerus studiosorum, fructus tamen magnus, vel exinde, cum enim ante annos aliquot propter paucitatem sacerdotum 40 Ecclesiae a tirbus parochis administrarentur, nunc abundant ecclesiae Pastoribus suis, ordinatis in sacerdotes ipsismet Valcensibus ultra 20, crescitque in dies numerus fidelium haeresim abjurantium.« (Kronika rezydencyi wałeckiéj w rękopiśmie.)

[2]) »Scholae factae sunt numero discipulorum frequentiores ex casu pestis Bidgostiensis, unde studiosi huc confluxerunt tanto numero, ut Magister humanitatis Rhetoricam perlegere illis debuerit.« (Kronika rezydencyi wałeckiéj.)

maitych uroczystościach.[1]) To spowodowało starszych zakonu, roku 1687. do ustanowienia przy szkołach wałeckich dwóch nauczycieli, to jest, jednego *humanitatis et syntaxeos*, drugiego *grammaticae et infimae*. Reszta ważniejszych zdarzeń rezydencyi i szkół wałeckich jest taka: W roku 1696. słudzy rezydencyi i uczniowie szkoły wałeckiéj zabili żyda szkólnika za to, że kahał wzbraniał się opłacać jakichś procentów Jezuitom. Ztąd żydzi poduszczeni od Luteran, wytoczyli Jezuitom wałeckim proces, ale ci mając za sobą wszystkę ślachtę w okolicy Wałcza, potrafili ujść zasłużonéj kary. W r. 1703. Michał Hacki, opat oliwski, wystawił Jezuitom wałeckim nowy dom szkólny. W r. 1706. z przyczyny konsystencyi w Wałczu kilku chorągwi wojska litewskiego, bardzo swawolnego, mała tylko liczba uzniów do szkoły wałeckiéj uczęszczała. W roku 1710. z przyczyny morowego powietrza, na które w Wałczu 2000 ludzi umarło, szkoły były rozpuszczone. W r. 1716. dom szkólny w czasie morowego powietrza i wojny szwedzkiéj bardzo zrujnowany, naprawił Bartłomiéj Haybauer, rządzca rezydencyi. W roku 1738. Jan Zandrowicz, uczeń z poetyki, mając być od prefekta za jakieś przestępstwo ukaranym, dorwawszy się ogromnego noża kuchennego, póty się nim bronił, aż go bezkarnie puszczono. Wykluczonym jednakże został ze szkół i z sodalicyi.

LXIII. Kollegium jezuickie w Warszawie.

W Warszawie były dwa klasztory jezuickie, to jest, kollegium, należące do prowincyi litewskiéj, i rezydencya, (w r. 1726. jeszcze tylko *domicilium*, które Teodor Potocki, prymas, swoim kosztem wystawił), należąca do pro-

[1]) »Numerus studiosorum coepit crescere ita, ut jam duobus vexillis distinguerentur, comparatum sericeum vexillum, cum alba cruce per industriam Magistri Joannis Kopacki, qui hic res suas praeclare gessit.« (Kronika rezydencyi wałeckiéj.)

wineyi polskiéj. Szkoły były przy kollegium. O niém więc nieco obszerniéj pomówię.

Jezuici dostali się do Warszawy w czasie, gdy Zymunt III. przeniósłszy z Krakowa stolicę do tego miasta, przywiózł tu z sobą członków tego zakonu, spowiedników i kaznodziejów swoich i żony swojéj Konstancyi. Długo atoli nie mieli oni w Warszawie, ani rezydencyi, ani kollegium, ani też własnego kościoła, odprawiając nabożeństwo w kollegiacie ś. Jana. W roku dopiero 1609. położyli pierwszy kamień na świątynię, poświęcony przez ówczesnego biskupa poznańskiego, Andrzeja Opaleńskiego. Świątynię tę atoli przez wiele lat nie ukończyli, albowiem Mateusz Bembus w kazaniu mianém na pogrzebie Andrzeja Boboli w ośm lat późniéj, to jest 1617. r mówi: »*Ten sam kościół nasz, który tu w Warszawie budujemy*, będzie wiecznym świadkiem gorącéj i hojnéj chuci jego, którą ku téj wierze miał, bo i za dobrego zdrowia swego znacznie się do budynku (Bobola) przykładał i w testamencie na dokończenie jego nie małą sumę naznaczył.«[1])

---

[1]) Ksiądz Kurowski w dziełku: »*Wiadomość historyczna o kościele, kollegium i innych gmachach należących dawniéj do XX. Jezuitów warszawskich* i autorowie *Starożytnéj Polski*, utrzymują, że Zygmunt III. w r. 1618. założył kościół jezuicki obok kollegiaty. Ja poszedłem za świadectwem Rostowskiego, który położenie kamienia węgielnego na kościół kładzie pod r. 1609., a o Zygmuncie III. utrzymuje słusznie, że do założenia rezydencyi jezuickiéj, a późniejszego kollegium, w części się tylko przyłożył. Potwierdza też to Jan Argent w znajomym liście do Zygmunta III., gdzie mówi: »Varsaviae vero ob frequentes, qui ibi celebrantur regni conventus, non immerito dicemus domum professam a toto ferme regno esse institutam; quo tamen in opere maxime claruit pietas Illustrissimae familiae Gostomiae, tam in parente Hieronymo posnaniensi, quam in filio Joanne palatino tum inovladislaviensi, nunc brestensi (1616. r.) et Thoma fratre palatino Masoviae. Quibus accedunt alii Illustrissimi viri et officii regno Poloniae magni: Felix Kryski Cancellarius, Stanislaus Warszycki, Thesaurarius et Andreas Bobola, Camerarius.« O fundacyi Zygmunta III. Jezuitów w Warszawie Argent nie wie, a pewnie w liście do tego monarchy nie byłby przemilczał, kadząc mu

Podobnie jak kościół, równie trudno, albo trudniéj jeszcze było Jezuitom warszawskim założyć kollegium. Aż do czasów Jana Kazimierza, mieli oni w Warszawie tylko mały klasztorek, zwany *domus professa*, to jest, nowicyat, który podług świadectwa Poszakowskiego Władysław IV. z Cecylią Renatą, królową, hojnemi jałmużnami opatrował. Dom ten wraz z kościołem stanął staraniem Jana Lesiowskiego, Jezuity, zmarłego w r. 1633. w Krakowie. Tensam Poszakowski utrzymuje, że Jan Kazimierz dom *professae* w Warszawie wyniósł do rzędu kollegiów. Kronika atoli tego domu pod rokiem 1670. opiewa, że kollegium warszawskie zaczętém zostało dopiero w tym roku.

Cóżkolwiek bądź, Jezuici otworzyli szkoły niższe w Warszawie dopiero roku 1668. doświadczywszy z tego powodu od XX. Pijarów i akademii krakowskiéj wiele przeszkód i przykrości,[1]) o których kronika szeroce się rozwodzi.

---

gdzie i jak tylko mógł. Zresztą datki Gostomskich, Kryskiego, Boboli i innych tak były wielkie, że się bez hojności Zygmunta III. łatwo Jezuici warszawscy obejść mogli; sam Jan Gostomski, wojewoda kaliski, dał w kościele podłogę marmurową, a na ołtarz wielki 2000 czerwonych złotych r. 1610. wyliczył.

[1]) Kronika kollegium warszawskiego opowiada o tém jak następuje: »Annum hunc (1668.) illustrant scholae nostrae inferiores, quae Calendis Septembris Varsaviam introductae sunt cum multorum quidem gaudio, non tamen sine aemulatione, quam Patres Piarum Scholarum Academiae cracoviensis spiritu afflati excitarunt. Nam cum jam a compluribus annis hic docerent et metuerent, ut eorum gymnasia numero minuerent discipulorum, ad Illustrissimum Loci ordinarium advolantes impetrarunt, ut consensum suum, quem nobis dederat, retraheret, ac mitteret ad nos, ne ullo modo studia, ad quae tum campanae pulsus dabat humaniora inchoaremus. Sed re ad Illustris. Nuntium Apostolicum allata, silentium indictum Patribus Piarum Scholarum, nostrique jussi inceptum studium prosequi plaudente nobilitate, quae semper nos fatigabat, ut Varsaviae regum sedem scientiarum luce ornaremus. Hinc ut major scholarum nostrarum fama esset, unus Professorum probantibus superioribus duos edidit typis libellos spirituales singulari multorum fructu.«

»Jam apertis anno praeterlapso scholis numeravit (1669.) do-

W roku 1670. już szkoły warszawskie wynieśli do rzędu wyższych, dając w nich kursy teologii i filozofii.[1]) Do

mus personas 34, Sacerdotes 18, Magistros 2, Scholasticos philosophiae auditores 4, Coadjutores 10. Cum scholis et studiosa juventute plures curas et permolestas lites necesse fuit sustinere.«

»Contra scholas nostras varsavienses vehementissime actum, tum in generali conventu electionis ab iis, qui aut haeresi addicti, aut cracoviensi academiae olim inscripti fuerant. Periculum fuit opinione majus, quando protestabantur, se ad electionem futuri regis non prius accessuros, quam nostrae scholae Varsavia excessissent. Allaboravimus tamen, ut hic eorum furor et odium si non sopiretur omnino, saltem retunderetur. Nam detonanti contra nos invidiae opposuit Deus opportuna praesidia, plurimos nempe et praecipuos cum celsissimo Regni primate senatores ac flore nobilitatis, qui facta publica reprotestatione impetum adversariorum non sustinerunt tantum, sed etiam represserunt.«

»Alia deinde scholis iisdem si non evertendis, saltem infamandis per aemulos malitiose procurata est tragoedia. Civis quidam partem aedificii cui scholae inaedificatae vicinam per haereditatis successionem occupabat, neque ullis praecibus aut pretio induci poterat, ut eam nobis pro studiosa juventute locaret: quin immo mulierculas quasdam, famae primum dubiae, tandem prostitutae in eam induxit, quae nonnisi per atrium scholarum cursitare, infantes circumferre, ante ingressum exponere, cauponariam propinare et famae nostrae pudorique studiosorum insidiari videbantur. Pupugit nostros probrum illud ac dedecus, ideoque ex consilio jurisperitorum transitum faeminis per atrium scholarum saepimento praeclusimus, relicto iis exitu in latere domus. Licuit aliquantum liberis esse ab illo probro, sed ingeniosa in ruinam famae et juventutis nostrae malitia per varia tribunalia, ad quae citabamur, tam sacra quam profana apud emtos multo aere judices evicit, ut cogeremus tamdem tollere sepem, qua scholas divisimus ab illo ferme vix non publico prostibulo, quod patientiam nostram exercuit usque ad finem anni et sequentis dimidium.«

[1]) Kronika powiedziawszy, że Jezuici warszawscy nabywszy w r. 1670. część domu wzmiankowanego w poprzednim przypisku, urządzili wygodniéj szkoły swoje, tak daléj mówi: »O quantum ex redempto aedium dedecore nobis nostrisque amicis et studiosae juventuti solatium! Quanta gloriae Dei accessio! nam non pauci Magnates qua filios, qua suos cognatos et clientes nobis erudiendos in literis et pietate tradiderunt. Quin et ipse Serenissimus Ephebos Aulae e praecipua Polonae et Lituanae gentis nobilitate lectissimos

czego dopomógł im Paweł Tetera Morzkowski, hetman kozaków zaporowskich, zapisawszy towarzystwu jezusowemu w Warszawie dobra Wysock na Polesiu, kupione za 120,000 ówczesnych złotych, tudzież 140,000 złotych, lokowanych na jakichś dobrach, zwanych Kolce, Kołki, czy téż Kolec [1]) (Kolcensi).

---

ad nostram institutionem scholasque remisit formandos in omni literatura, morumque honestate. Jam et aedes in commodiorem discentium usum magnis impensis accomodatae, pavimentis, scamnis, exedris, fenestris, fornacibus ita instructae sunt et discretae ut philosophia, quae sub claustro intra domesticos tradebatur parietes ad seperatum in scholis auditorium transierit, rhetores et poetae cum suis professoribus distincta Lycea occuparint, distincta grammatici primae et mediae classis sub totidem praeceptoribus. Tandem cum schola alterius grammaticae nempe mediae studiosos non caperet, neque omnino pro captu esset puerorum, qui in tertia classe nondum instituti essent ex consensu domesticorum et voto civium, infimam sive grammaticam media minorem aperuimus, vocato aliunde magistro, quem R. P. Provincialis opportune providit. Interim accesserunt Venerabilis Capituli et ipsius Illustrissimi ac Reverendissimi loci Ordinarii fortes instantiae, et eorum qui ad sacros ordines aspirabant iteratae praeces, ut etiam theologiae morali et locum et professorem daremus, quem statim 18 lectissimi auditores acceperunt, laetissimi et constantes audiverunt per annum in hypocausto Domus ianitoriae proximo. Nam septimam scholam nondum erigere licuit ob nummorum penuriam et fundum aero alieno innodatum, cui exolvendo non sumus omnino sufficientes.«

[1]) Ibi sub auspiciis electi et coronati Principis (króla Michała) fundatio collegii Varsaviensis, quam adversarii per cuniculos dolose quasi suffosam et subrutam credebant concidisse, magis firmata est ac stabilita per generosissimum dominum Paulum Tetera Morzkowski supremum Zaporoviani exercitus ductorem, de quo recurret aliquando et in regni et Societatis nostrae annalibus grata memoria Hic anno priore (1668.) inscripserat pro collegio Varsaviensi Dominium Wysock in Polesia, provincia Magni Ducatus Lithuaniae, emtum summa florenorum 120,000 et in Kolcensi Dominio in dotem ejusdem collegii summam florenorum 140,000 adjunxit. Sed malevolorum quorundam nostris rebus adversantium fraude circumventus aliquantum in proposito pio vacillare ac ferme ab eo resilire videbatur, facta contra dispositionem juris civilis et canonici

Gmachy jezuickie pierwiastkowe, niezbyt obszerne i potrzebujące już na początku 18go wieku znacznéj reperacyi, rozszerzył Stanisław Witthof, syn prezydenta miasta Warszawy, Jezuita, który wstępując do zakonu, cały przypadający na siebie majątek, między innemi kamienicę, mającą 57 łokci długości, stykającą się z kollegium jezuickiém, temuż darował[1]) i tym sposobem kollegium od fórty do rynku przedłużył. Ten sam Witthof dał jeszcze 108,000 złotych polskich na dokończenie kollegium, ażeby stanęło pod jedną facyatą; ukończoném też zostało przed 1727. r. nie tak atoli okazałe, jak np. było poznańskie, krakowskie, kaliskie i w wielu innych miejscach. Około tego samego czasu Ludwik Załuski, zmarły roku 1711. biskupem płockim, w miejsce dawnego szczupłego gmachu szkólnego, zaczął Jezuitom warszawskim stawiać nowy, obszerniejszy daleko i okazalszy, który synowiec jego Andrzéj, późniéj biskup krakowski, wielkim nakładem dokończył. Z wdzięczności dla domu Załuskich za tę hojność, nazywali odtąd Jezuici warszawscy swoje szkoły: *Gymnasium Zaluscianum.*

---

bonorum suorum et summarum per contractum rescissivum translatione in hominem omnis juris et aequi praevaricatorem. « Contra quem deinde et ipse protestatus est solenniter in facie Reipublicae plenoque comitio coronationis regiae (króla Michała), et iterum servatis de lege servandis meliorando primam nobis factam inscriptionem in utraque Regni et M. D. Lithuaniae Cancellaria omnia ratificavit, innovavit plenumque jus rerum omnium suarum et pecuniarum in collegium varsaviense, tanquam ejusdem fundator transfudit.« Rzecz zastanowienia godna, że ani konstytucye, ani Niesiecki o tak znacznéj darowiznie Tetery na rzecz kollegium warszawskiego nic nie wspominają. On przecież jest właściwym założycielem kollegium tego, on założycielem w niém kursu teologii; chociaż Stanisław Święcicki, natenczas biskup chełmski, w r. 1677. przeznaczał na ten cel dobra swoje Trąbki i Naborowie i uzyskał na to potwierdzenie sejmowe r. 1677., które atoli zniesioném zostało na następnym sejmie 1678. roku dla tego, że fundacya ta *sine scitu Reipublicae in Volumen Legum cum injuria privatorum wprowadzona jest.*

[1]) *Wiadomość historyczna o kościele*, *kollegium etc. przez X. Kurowskiego*, pag. 26. i 27.

Za Augusta II. Jezuici warszawscy naśladując przykład Konarskiego, założyli także *collegium nobilium*, czyli konwikt ślachecki; do otworzenia tego konwiktu najwięcéj się przyłożył Jezuita Jan Ciecierski, potomek starożytnéj i bogatéj familii mazowieckiéj. Z względu na zasługi, jakie w założeniu konwiktu położył, przełożeni prowincyi litewskiéj mianowali go pierwszym regensem tego zakładu.

Konwikt ten mieścił się początkowo w samém kollegium. W r. atoli 1754. nabyli Jezuici dom z przyległościami na Nowém Mieście za klasztorem XX. Franciszkanów od Potockiéj, wojewodziny wołyńskiéj, za 70,000 złotych i tu gmachy dla konwiktorów wznieśli. Część tych gmachów spłonęła w pożarze dnia 19. Kwietnia roku 1772.

Konwikt ślachecki i szkoły jezuickie warszawskie należały do lepszych zakładów naukowych w Polsce. W pierwszym między innymi zdatnymi nauczycielami prowadzili młodzież sławni Franciszek Bohomolec, Karól Wyrwicz, Franciszek Paprocki; w drugiéj uczył sławny matematyk i fizyk Wojciech Tylkowski, zmarły tu w 66. roku życia dnia 14. Stycznia 1695. roku,[1]) i równie sła-

[1]) O nim mówi kronika kollegium warszawskiego pod rokiem 1695. »Indoluit hic non domus nostra duntaxat, verum et universa pene provincia insigne suum ornamentum in patre Alberto Tylkowski fatorum eruptum malignitate. Protractam hic ad annum vitae suae sexagesimum sextum, non tam annis, quam insignium de societate ac orbe Polono meritorum serie longaevam aetatem, ipso laborum ac ingravescentis in dies corpusculi pondere, 14. Januarii Anni currentis in melioris vitae formam ronovandus non tam impatiens oneris dejecit, quam placidissime (ut fere proborum mors somnio vicinior) ad quietem laborum omnibus rite munitus sacramentis, in numerosa Nostrorum circumstantium corona, justitiae coronam recepturus deposuit.«

»Nec una tamen haec librorum ejus occupatio fuit, nec ultima. Nam indefesso edendorum librorum studio adjungebat ex se molestum laborem docendarum scholarum, adeo pertinacem, ut ad supremum fere morbum grandaevus senecio aegro potius passu adreperet, quam accederet gymnasium; cum fatiscentibus laboris aeque

wny matematyk Kochański.[1]) Kollegium jezuickie w Warszawie posiadało drukarnią z daru Puzynów, kniaziów na Kozielsku *(duces in Kozielsko)* i aptekę.

Po zniesieniu zakonu, kommissya edukacyjna ustanowiła w Warszawie w miejsce szkół jezuickich, wydziałowe akademickie, oddawszy im gmach szkólny, zbiory naukowe po Jezuitach i zrobiwszy co do kościołów i rozmaitych innych gmachów pojezuickich w Warszawie ugodę z ówczesnym biskupem poznańskim Okęckim. »*Primo* — są słowa téj ugody — oddaje kommissya do zupełnéj dyspozycyi JW. biskupa i następców jego kościoły pojezuickie w dyecezyi poznańskiéj będące, *cum omni sua supellectili. Secundo.* Kościołowi pojezuickiemu ś. Jędrzeja, naprzeciwko Marywillu, ubezpiecza na zawsze tę posessyą, którą dziś dzierzy, jakoto wieś Łaźniewo z takiemi prawami, jakie kommissya do niéj ma, tudzież grunta przyległe do samego kościoła *cum superficiebus*, jakie dziś posiada i które osobno sporządzoną mappą, przez strony podpisaną, oznaczają się. Przy kościele zaś pojezuickim w starém mieście w Warszawie zostawia na zawsze dom powszechnie Skargowskim nazwany, przytykający do téj części kościoła, gdzie jest wielki ółtarz, z całém mięszkaniem, tak na dole, pryncypalnie zakrystya, jak na górze. Zostawia także dwie kamieniczki na ulicy świętojańskiéj z facyatą kościoła stykające się; dla rozszerzenia zaś więk-

---

ac senii pondere viribus, manibus discipulorum aegre trahens gressum saepe debuerit sustentari.«

[1]) Ksiądz Kurowski w Wiadomości historycznéj o kościele pojezuickim w Warszawie utrzymuje, że w szkole jezuickiéj w Warszawie byli nauczycielami między innymi sławny Piotr Skarga i Adam Kochański, biegły matematyk. Co do pierwszego, wyraźna omyłka, umarł on w Krakowie na lat kilkadziesiąt przed otwarciem szkół jezuickich w Warszawie, nie mógł zatém w nich uczyć. Co do nauczycielstwa Kochańskiego w kollegium jezuickiém w Warszawie, wątpiłbym także, bo współczesny mu prawie Niesiecki nic o tém nie wie; mówi tylko, że król Jan III. sprowadził go do ojczyzny, gdzie świątobliwie życie zakończył w prowincyi litewskiéj.

szego w tychże kamieniczkach bursę i drukarnią pojèzuicką, które się z temiż kamieniczkami stykają, do nich przyłącza, co się nie ma rozumieć o drukarni, tylko o miejscu, w którém jest drukarnia. Dziedziniec zaś w kollegium i między posessyami ustąpionemi biskupowi poznańskiemu, tudzież brama z ulicy jezuicką nazwanéj i dziedziniec na tém, wspólny ma być tak dla kollegium, jako dla księży przy kościele mięszkających.« [1])

LXIV. Rezydencya jezuicka w Winnicy.

Według twierdzenia Niesieckiego, Walenty Alexander Kalinowski, jenerał podolski, starosta bracławski, pierwszy Jezuitów do Winnicy wprowadził, i na utrzymanie ich 30.000 ówczesnych złotych, (około 1610—18.) przeznaczył.[2]) Uposażenie to powiększyli następnie Krysztof X. Zbaraski, koniuszy w. kor., książę Jerzy Czartoryski[3])

[1]) Czytelnik chcący dokładniéj poznać dzieje kollegium jezuickiego w Warszawie, niech przejrzy dziełko szacowne ks. Kurowskiego: Wiadomość historyczna o kościele pojezuickim w Warszawie etc.

[2]) »Zakon nasz jego szczodrobliwości wieczną powinien pamiątkę: bo do Winnice naszych wprowadziwszy, osadził i trzydzieści tysięcy na tę tam fundacyą wyliczył.« Niesiecki. Jednakże ten sam Niesiecki mówi niżéj o Januszu Tyszkiewiczu, wojewodzie kijowskim, zmarłym 1648. roku: »Zakonowi naszemu, który od młodości swojéj szczególniéj kochał, naprzód kollegium w Kijowie fundował, zapisawszy na tę intencyą trzydzieści tysięcy na dobrach swoich Bzyszczowie i Chodorowie; potém *do Winnicy naszych wprowadził* i szczodrobliwie póki żył utrzymywał.« Zdaje się atoli, że Niesiecki co do Tyszkiewicza pomylił się, i założycielem rezydencyi winnickiéj był Alexander Kalinowski, nie kto inny.

[3]) »Idem intellexerunt alii, imprimis duo duces Illustrissimi Christophorus Sbarascius regio stabulo praefecturum princeps et Georgius Czartoryski, qui ad stabiliendam in suis ditionibus religionem romanam, atque suos subditos in via salutis continendos, tum sacerdotes probos habere, tum domum nostram Vinnicensem

i Andrzéj Lipski, natenczas biskup łucki.[1]) Założoną tak rezydencyą jezuicką w Winnicy potwierdził sejm roku 1647. »Dla pomnożenia chwały bożéj — opiewa konstytucya sejmu tego — w tém pogranicznėm mieście Winnicy i w tych tam krajach, przywileje, zapisy wszelakie na dwory, *seminaria*, place puste i osiadłe, *intra et extra moenia civitatis* leżące, konwentowi OO. Dominikanów i Jezuitów służące, *in toto* approbujemy, kościoły, szkoły, szpitale *immunitatibus Ecclesiasticis* powagą tego sejmu inkorporujemy, *salvis oneribus Reipublicae*, i kommissarzów, Urodzonego starostę miejsca tamtego i sąd ziemski winnicki z urzędem starościnym naznaczamy, zalecając, aby ich *in circumferentia* ograniczyli.«

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła w Winnicy szkoły podwydziałowe stanu akademickiego, umieściwszy je w gmachach pojezuickich. Bibliotekę Jezuici zabrali, przeniósłszy ją zapewne na Białąruś, gdzie cesarzowa Katarzyna kilka kollegiów i rezydencyi tego zakonu utrzymała. Szkoły akademickie w Winnicy były bardzo uczęszczane od młodzieży. W r. 1784. liczyły 440 uczniów.

LXV. Kollegium jezuickie w Witebsku.

Sławny wojak Alexander Korwin Gąsiewski, wojewoda smoleński, zaprowadził Jezuitów w r. 1640. do Witebska, nadawszy im pewne dobra. Fundacyą tę jego potwierdziła dopiero konstytucya r. 1690. »Pobożną fundacyą — są jéj słowa — zeszłego w Bogu Wielmożnego Alex-

digna principibus liberalitate perpetuam esse voluerunt.« Jan Argent pag. 45. edycyi krak. z r. 1620.

[1]) »Et ne quis haec officiose atque aulice, ut ajunt ab eo (Andrzeja Lipskiego) dici existimaret, cum primum suam sponsam Luceoriensem Ecclesiam adiisset, quidve in variis suae dioecesis locis societas praestet intellexisset, non vulgaribus caritatis ac liberalitatis argumentis tria ejus loca exornare coepit: collegium luceoriense, residentiam brestensem atque vinnicensem.« Jan Argent.

andra Korwina Gąsiewskiego, wojewody smoleńskiego, na kollegium witebskie jeszcze w roku 1640. uczynioną *in toto* approbujemy i jako dobra ziemskie *ab omni onere militari hibernorum et quocumque titulo Militarium* wyjmujemy, *salvo obsequio bellico Reipublicae*, podczas pospolitego ruszenia.«

W wojnach za panowania Jana Kazimierza zapewne gmachy jezuickie w perzynę obrócone zostały. Marcyan Ogiński bowiem, wojewoda witebski, żyjący za panowania Augusta II. i III. kościół Societatis Jesu w Witebsku — jak się Niesiecki wyraża — dobroczynnie po większéj części dźwignął i kaplicę ś. Józefa znacznym sumptem przy nim wystawił.

Jezuici witebscy utrzymywali szkoły wyższe, w których prócz grammatyki, poetyki i retoryki, także rozmaitych części filozofii uczono.

Gdy za panowania Augusta III. Jezuici naśladując przykład Pijarów, zaczęli po bogatszych kollegiach swoich *collegia nobilia*, to jest, konwikty ślacheckie, zakładać, Ignacy Łuskina, Jezuita tutejszy, znany późniéj jako redaktor Gazety warszawskiéj, otworzył tu pierwszy konwikt taki, został regensem tego konwiktu i wykładał w nim licznéj młodzieży nauki matematyczne w ojczystym języku. Między jego uczniami był także sławny poeta nasz Franciszek Kniaznin.

Po zniesieniu Jezuitów i pierwszym podziale Polski, kollegium witebskie, dostawszy się pod panowanie Rossyi, ocalało wraz z kilku innemi kollegiami i rezydencyami na Białejrusi i w Inflantach i utrzymywało, jak dawniéj, szkoły, które atoli przyćmione zostały szkołami kommissyi edukacyjnéj, do których młodzież białoruska, pomijając swoje kollegia jezuickie, licznie uczęszczała.

LXVI. Rezydencya jezuicka w Wschowie.

Już w roku 1726. mieli Jezuici przy kościele farnym w Wschowie missyą. Missyą tę, należącą do kollegium

poznańskiego, sprowadził do Wschowy proboszcz ówczesny Karól Łodzia Poniński, kanonik poznański, r. 1720. i umieścił w gmachu proboszczowskim, który za pozwoleniem konsystorza poznańskiego w roku 1725. Jezuitom darował, [1]) pod warunkiem, aby z niego proboszczom miejsco-

[1]) Józef Joneman w *Dziejach ziemi wschówskiéj* w rękopiśmie tak o tém wspomina: »W tym czasie między liczbą wyżéj wymienionych proboszczy wschowskich godnością, cnotą, gorliwością i pobożnością znakomitych, wsławił się najbardziéj Karól Poniński, sufragan, officyał i proboszcz katedralny poznański, biskup aradeński, jako proboszcz wschowski, który dla pomnożenia chwały Bożéj w kościele farnym wschowskim, dla rozkrzewienia wiary i nauki znakomicie w ziemi wschowskiéj, najprzód potajemnie wprowadził dwóch missyonarzy Jezuitów, z których Michał Prochoska na superiora téj missyi był przeznaczony, umieścił ich w budynku tylnym rezydencyi proboszczowskiéj, rozmyślając, jakby kościół farny, w którym od pogorzeli ostatniéj w r. 1675. nabożeństwo tylko w części około wielkiego ołtarza odprawiać się mogło, odnowić i rezydencyą dla tychże missyonarzy porządniejszą ustalić. Była do tego powabna dawna mennica przy kościele farnym spustoszała, w któréj przy reformacyi srebra kościelne topione i na pieniądze przebite, a budowle altarystów w okół kościoła przez mieszczan zajęte i przywłaszczone były, do których niemal wszyscy proboszczowie swoje rościli pretensye. Kazał zatém ów gorliwy pasterz do téj pustéj menniczéj budowli swoją przyłożyć kłótkę. Burmistrz w gorączce skoro spostrzegł, tumult wzniecił w mieście, mieszczan z bronią zgromadził, z nimi wprost ku probostwu zamierzywszy, kłótkę przed mennicą odbić kazał. Ksiądz officyał a proboszcz miejscowy obrany, wystąpił z swojéj rezydencyi na ten tumult, zganił ich zbrojne zgromadzenie, a gdy nieznacznie wypadło laseczką jednego z mieszczan odpychać, zuchwalec piekarz, nazwiskiem Heyder, kolbą officyała potrącić się ważył. Zkąd naturalnie proces o takowy kryminalny postępek do assessoryi J. K. Mości urosł. Przestrzeżeni mieszczanie na jaką karę zawinili, owa zuchwałość przemieniła się w nich w pokorę, udali się do przeproszeń i oświadczeń dobrowolnych satysfakcyi i nagrody. Officyał Poniński urazę nie tak osoby swojéj, jak pokrzywdzenie pasterskie poważając, skłonił się do amnestyi, lecz pod warunkiem nietylko dobrowolnego przyznania duchowieństwu owéj pustéj budowli menniczej, co i przez króla Augusta II. nadaniem dla missyi jezuickiéj potwierdzono, ale téż kościoła farnego z wieżą zupełnego wyreperowania i ocalenia.«

wym czyńszu po sześć złotych rocznie opłacali. Pierwszymi missyonarzami jezuickimi w tém mieście byli Michał Prochaska, *superior*, i Henryk Schulte, kaznodzieja niemiecki. W r. 1727. przeniesieni zostali z domu proboszczowskiego do dawnéj mennicy, którą miasto wyporządzić, na mięszkanie zgromadzenia jezuickiego urządzić i témuż na wieczne czasy jako własność oddać musiało, zniewolone do tego okolicznościami, o których się czytelnik w załączonym niżéj przypisku dowiedzieć może.

Kiedy missya wschowska zamieniona została na rezydencyą, nie wiadomo mi. Jeszcze w r. 1740., kiedy Jan Poszakowski, Jezuita, swój kalendarz jezuicki większy drukiem ogłaszał, była tylko missyą. W katalogu atoli *Personarum et Officiorum provinciae Poloniae Majoris Societatis Jesu*, wydanym w Krakowie 1768. r., umieszczoną już jest między rezydencyami. Do téj przemiany przyczyniła się zapewne najbardziéj Anna z Koźmińskich Bułakowska, podczaszyna poznańska i Maciéj Koźmiński, wojewoda kaliski, dziedzic części Świdnicy pod Wschową, i polski półkownik Baumgart, którzy Jezuitów znacznemi bardzo summami wsparli. [1])

»Wsparta ta ugoda powagą kanclerską wzięła swój skutek, iż nietylko kościół z wewnętrzną ozdobą zupełnie został już w roku 1725. ukończonym, ale i wieża w r. 1726. wyreperowana i blachą wierzchołek pokryto. Do rezydencyi zaś, z mennicy pustéj wystawionéj dla missyonarzy za ich staraniem w roku 1727 wspomniony ks. Michał Prochaska wprowadzonym być mógł i w tym roku w trzecie święto świąteczne dnia 22. Czerwca konfraternia Opatrzności Boskiéj przez tegoż superiora jezuickiego wprowadzoną była za bullą papiezką, ile ksiądz officyał proboszcz miejscowy tymże Jezuitom w kościele farnym dwa ołtarze ufundować i postawić pozwolił, to jest, Opatrzności Boskiéj i św. Ignacego z oddaną im amboną.«

[1]) W następującym rewersie, który Jezuici wschowscy magistratowi dali dnia 20. Maja 1744., nazywają już dom swój w tém mieście rezydencyą. »Literae reversales Revdm Patrum Societatis Jesu Missionis Wschovens Civit. Wschovae servient. Ad perpetuam Rei memoriam Literae Reversales a Rdmis PP. Societatis Jesu Mis-

Podobnież nie wiadomo mi kiedy szkoły swoje otworzyli. Mieli je atoli już w r. 1738., albowiem Joneman w *Dziejach Ziemi wschowskiéj* opowiada następującą zbrodnią ich ucznia pod tą datą. »Okropną jednak tragedyą — mówi — czarnym węglem oznaczył dzień 29. Listopada 1738. r., w którym student Jan Wąsiewicz z zgorszeniem innych zuchwalców zbuntował się, doznawszy wiele pomocy i dobroci od prefekta szkół jezuickich ks. Michała Grygra, ktory chcąc go perswazyami, napomnie-

---

sionis Wschov., ratione Certae Particulae fundi scilicet valli et fossae civitatis Wschovens. ab ordinibus civitatis hujus, quo ad usum fructus ipsis concessae ad acta publica hujus Civitatis susceptae et ingrossatae sunt, quarum Literarum Reversalium Series sequitur et est talis. Actum in Residentia Wschovens. Societatis Jesu Anno Dni 1744. die 20. Maji. Siquidem ex gratia et unanimi Consensu Praenobilis Magistratus Wschov. nec non omnium Spectabilium Ordinum Licentiam obtinui in Area paenes Culinam Nostram domesticam fores et aditum per Murum Civitatis ad Vallum exstruere, ac Vallum una cum fossa versus viam publicam prope caemeterium catholicum in longitudine cubitorum centum et quatuor, latitudine vero cubitorum quinquaginta duorum in usus proprios ac fructus Residentiae nostrae convertere, quare praesentibus una cum Succedaneis meis fideliter appromitto nihil in praejudicium Regiae Civitatis Wschovens. praefato in loco erigere, sed solummodo ea quae permittuntur ac permittentur Nobis, praesertim cum ususfructus Residentiae Nostrae hujus valli et fossae in perpetuum tantum titulo praecarii concessus, proprietas vero in perpetua tempora penes Magistratus maneat. Insuper obligo me et Succedaneos meos in casum necessitatis reservatas fores muri denuo lateribus claudere, si et in quanto (quod avertant Superi) hostilitas id, vel incursio aliqua exigerit, in casu necessitatis videlicet incendii, Civibus etiam liberum erit ex eadem fossa pro exstinctione ignis aquam haurire, omniaque observare declaro cum Succedaneis meis quae in schedula concessionis sub actu die 20. Maji 1744. continentur. In quorum fidem praesentes manu propria subscriptas ac sigillo Residentiae Nostrae munitas dedi, anno et die ut supra, Joannes Westermann, Societatis Jesu, Superior Residentiae Wschovens., Locus Sigilli Missionis hujus. Originale harum Literarum Reversalium de Consensu totius Magistratus Wschovens. ad archivum hujus civitatis asservatum et depositum die 20. mensis Maji Anno Dni. 1744.

niem, nareszcie odgrażaniem kary przywieść do posłuszeństwa i poprawy, sam się udał do stancyi jego, na ulicy bernardyńskiéj do domu krawca Słomińskiego, pod juryzdykcyą proboszczowską zostającego. W tém do zbliżającego się ku sobie księdza Wąsiewicz fuzyą wymierzywszy, strzelił i onego zabił, tak, iż na łóżku zaniesiony do rezydencyi, w sieni téjże rezydencyi skonał. Zbójca zaś uciekłszy do klasztoru bernardyńskiego, tam się utaił, atoli zaraz w koło przez miasto wystawionemi wartami pilnowanym został, aż kwestyą: czy zabójcę księdza wolność kościelna zasłania, przez biskupa udecydować miano, przed któréj atoli rezolucyi nadejściem ów zbrodniarz w nocy przez parkan, czyli mur klasztorny i przyległe ogrody ucieczką salwował się i jego osoby dalszego śladu nie miano.«

Szkoły jezuickie w Wschowie należały do niższego rzędu szkół tego zgromadzenia, to jest do takich, w których prócz klass grammatycznych była jeszcze poetyka i retoryka, ale bez kursów filozoficznych i teologicznych. Uposażenie ich, albo raczéj rezydencyi wschowskiéj było znaczne, gdyż wynosiło w samych summach przeszło **600,000** złotych, prócz rozmaitych nieruchomości.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna ustanowiła tu szkoły podwydziałowe o 4 klassach, pod dozorem księży Cystersów; kościół zaś pojezuicki odstąpiła biskupowi poznańskiemu pod warunkiem przejęcia obligacyi duchownych po zniesionym zakonie.[1]) Rezydencyą wa-

[1]) Poprzednio atoli zamyślała kommissya edukacyjna gmachy pojezuickie w Wschowie sprzedać i tu szkół nie zakładać, jak się to okazuje z uchwały jéj na posiedzeniu dnia 5. Marca 1782. roku. »Kommissya edukacyi narodowéj uznawszy potrzebę przedania rezydencyi pojezuickiéj w Wschowie, zaleca JMCi księdzu Rychłowskiemu, byłemu szkół wschowskich prefektowi, ażeby urzędowną taksę tejże rezydencyi i w niéj pozostałych sprzętów uczynił i taksę tę w aktach miejskich zaoblatował, regestr rzeczy wraz z taksą do kommissyi przesłał, oraz publicum o sprzedaniu rezy-

łącą się naprawił własnym kosztem około 1781. r. Maxymilian Mielżyński, pisarz w. koronny. Szkoły jednakże wschowskie ks. Cystersów nie były bardzo uczęszczane; protestanci bowiem wschowscy posyłali swoje dzieci do Głogowy, Leszna i innych szkół protestanckich, a ślachta okoliczna do szkół pijarskich w Rydzynie lub do szkół akademickich w Poznaniu. W r. 1784. zawierały tylko 60 uczniów. Prefektem tych szkół w roku 1787. był ks. W. Drzewiecki, Cysters oberski.

---

dencyi i sprzętów, o szacunku z taksy wynikłym i o czasie kiedy licytacya ma nastąpić, obwieścił. Czas takowy ma być wyznaczony jaki wystarczający być może do uwiadomienia wszystkich, którzyby czego nabyć sobie życzyli, i do przyjazdu ich do Wschowy. Do expedyowania rzeczonéj licytacyi wyznacza kommissya tegoż J. M. ks. Rychłowskiego, który w sposobie w uniwersale kommissyi przepisanym w czasie obwieszczonym licytacyą zacznie i onęż uskuteczniwszy, do approbacyi kommissyi prześle. Biblioteczne książki przedawane nie będą; tych przeto regestr Jks. Rychłowski spisać ma i do kommissyi odesłać, same zaś książki według tego regestru odwiezie do Poznania i na ręce J. M. ks. Paprockiego, rektora szkół wydziałowych poznańskich odda, na transport których expensowane *quantum*, jakotéż na taksę, obwieszczenie i w czasie licytacyi zdarzone wydatki, z kassy prowincyalnéj poznańskiéj powrócone będą. Zaleca przytém kommissya kassie generalnéj warszawskiéj, ażeby expensowane przez J. ks. Rychłowskiego na sarta tecta rezydencyi wschowskiéj według podanego na dniu 15. Listopada roku 1781. rachunku summę złotych 742 groszy 11¼ onemuż przyjęła.« — Obywatele ziemi wschowskiéj zgromadzeni tegoż roku na sejmiku elekcyjnym sędziego w Wschowie, zapobiegli temu, podawszy do króla i prezesa kommissyi edukacyjnéj prośbę o utrzymanie szkoły wschowskiéj. Do czego się téż przychylono w Warszawie i kommissya edukacyjna ustanowiła w Wschowie szkołę podwydziałową, uchyliwszy postanowienie swoje z dnia 5. Marca 1782. Do rządu szkoły przeznaczeni zostali kss. Cystersi, którzy w akademii krakowskiéj nauk słuchali.

LXVII. Missya jezuicka w Żerominie, czyli Żurominie.

W Żerominie, czy téż Zurominie, w województwie płockiém, była missya jezuicka, należąca do kollegium płockiego w prowincyi litewskiéj, utrzymująca szkoły niższe. Założył ją na początku 18go wieku Ludwik Załuski, biskup płocki. Rocznik instytutów religijnych i edukacyjnych taką o niéj podaje wiadomość: »Początek szkoły żurominskiéj, choć nie na odległe zbyt starożytności wieki przypada, trudnym jest przecie do oznaczenia. Wiemy, iż XX. Jezuici mieli tu swoją rezydencyą, (nie rezydencyą, ale missyą, jak się z Poszakowskiego kalendarza jezuickiego przekonać można), lecz kiedy, przez kogo i w jaki sposób fundowani? dotąd wyśledzić nie mogliśmy. Ślady historyczne szkoły dopiero w r. 1718. natrafiamy. Z niektórych jednak okoliczności wnosić możemy, iż szkoła XX. Jezuitów w Żurominie wielkiéj wziętości nie miała. Gdy bowiem po zwinieniu zgromadzenia XX. Jezuitów, za wyraźném pozwoleniem kommissyi edukacyjnéj, XX. Reformaci w r. 1778., dnia 3. Listopada, obejmowali szkołę, zastali ją z drzewa budowaną i tak szczupłą, iż na objęcie wyższéj szkoły wcale dogodną się nie okazywała. Lecz i ten dom r. 1794. wraz z klasztorem i całém miastem zgorzał. XX. Reformaci przy hojném wsparciu możniejszych o sprawę religii i oświecenia troskliwych obywateli, klasztór i szkołę murowaną odbudowali i na nowo ją w r. 1797. otworzyli.« — Szkoła w Żurominie tak pod rządem Jezuitów, jakotéż późniéj pod sterem XX. Reformatów, należała do szkółek elementarnych. Jan Kanty Kruszyński, wizytator szkół kommissyi edukacyjnéj, zwiedzając ją w r. 1789., złożył jak najgorsze o niéj zdanie kommissyi: »Szkoła parafialna w Żurominie — mówi w swojém sprawozdaniu — utrzymywana przez Reformatów, daje się dosyć we znaki szkołom publicznym; jeżeli Prześwietna Kommissya nie użyje wszelkiéj mocy i swojéj powagi, aby przykładnie ukarać tak publiczne zgorszenie, zape-

wne będzie coraz więcéj przybywać takich gniazd, gdzie się najszkodliwsze lęgną uprzedzenia; już niegdyś ta szkoła była wizytowaną z wyraźnego rozkazu J. O. kscia J. M. Prymasa, ale ci Ichmość (Reformaci) nie poprawieni, nietylko chodzą po jałmużnie i kweście, ale razem kwestują i zwodzą rodziców, którzy na hasło dawnéj edukacyi oddają chętnie swoje dzieci z szkodą narodu nie powetowaną.«[1]) Podobnie użala się w dwa lata późniéj (1791.) wizytator Popławski na szkoły reformackie w Żurominie: »Wśród trwających jeszcze przesądów — mówi — przeciw teraźniejszéj instrukcyi, od kilku już lat otworzone szkoły utrzymują kss. Reformaci w Żurominie, miasteczku dziedziczném H. Zamojskiego, ordynata, a w tym roku (1791.) znowu świeżo Bernardyni zaczęli uczyć w Skąpem, we wsi J. M. pani Zielińskiéj, wdowy, podczaszyny rożańskiéj. Za hasłem konstrukcyi wedle Alwara dawanéj, przeciągnęli do siebie już nauczyciele bernardyńscy blisko do 60 uczniów w tym roku ze szkół płockich i należy się obawiać, aby ich coraz daléj więcéj nie przechodziło. Dawniejsze nawet uprzedzenia przez takowe otwarcie pokątne szkół, coraz bardziéj wkorzeniać się mogą, z krzywdą światła narodowego i użyteczności nauk rzetelnych.«[2])

LXVIII. Kollegium jezuickie w Żodziszkach.

Podług Kalendarza większego jezuickiego Barbara z Komarów, podstolina oszmiańska z synem swoim Minkiewiczem, Jezuitą, miała założyć kollegium w Żodziszkach nad Wilią, zwane *Collegium Verbipolitanum*. Jezuici w Żodziszkach hojnie uposażeni, bo całą majętność posiadali, utrzymywali zapewne szkoły w tém miejscu, ale jakiego rodzaju były te szkoły, nie wiadomo mi. Domyślam się

---

[1]) Opis historyczny szkoły płockiéj, przez Marcina Okunia, w rękopiśmie.

[2]) Ibidem.

atoli, że Jezuici w tak małém miasteczku, jakiém są Żodziszki, otworzyli szkoły niższe aż po retorykę.

LXIX. Missya jezuicka w Żytomierzu.

Missya jezuicka w Żytomierzu, założona w roku 1724. przez Kazimierza Steckiego, należy do małych wyjątków z missyi, przy których szkoły były. Potwierdziła tę missyą konstytucya r. 1768. z tego względu szczególniéj, że szkoły utrzymywała. »Fundacyą W. Kazimierza Steckiego, kasztelana kijowskiego, w recessie sejmowym 1726. do approbacyi pozostałą dla księży Jezuitów, jako nietylko co do missyi, ale i co do szkół bardzo potrzebnych *ad publicam utilitatem* approbujemy.« Są słowa téj konstytucyi.

Jezuici utrzymywali w Żytomierzu szkoły niższe aż po retorykę i poetykę, to jest składające się z trzech klass grammatycznych, w domu drewnianym, szczupłym. Józef Andrzej Załuski, natenczas biskup kijowski, już niemal przy samym schyłku istnienia zakonu, fundował przy nich katedrę *studium theologiae moralis*.

Po zniesieniu zakonu kommissya edukacyjna ustanowiła w Żytomierzu szkołę wydziałową na województwo kijowskie i bracławskie, oddawszy ją pod zarząd członkom stanu nauczycielskiego; była ona bardzo licznie od młodzieży uczęszczaną, gdyż np. w roku 1784. mieściła w sobie 600 uczniów.

C. Szkoły pijarskie.

I. Rezydencya pijarska w Błotnie.

W pierwszéj połowie 18. wieku znajdowała się rezydencya pijarska w jakiemś Błotnie w Litwie, o którém autorowie *Starożytnéj Polski* zamilczeli. W r. 1738., a może nieco i wcześniéj, tutejszy przełożony rezydencyi pijarskiéj, jakiś ks. Jan *a sancto Thoma Aquinate* otworzył szkoły. Jezuici wileńskiego kollegium uważali ten krok Pijarów w Błotnie za ubliżenie swoim prawom i pozwali ich przed sądy krajowe, duchowne i świeckie, o to, iż bez potwierdzenia sejmowego, bez pozwolenia rzeczypospolitéj, wbrew przywilejom akademii wileńskiéj nadanym przez rzeczpospolitą i królów, ważyli się szkoły otworzyć. Nie wiadomo mi, jak się sprawa ta dla księży Pijarów w Błotnie skończyła, ale nie znalazłszy późniéj żadnego śladu Pijarów w Błotnie, sądzę, że około 1740. r. zamknęli tu szkoły swoje i wynieśli się gdzieindziéj.

II. Kollegium pijarskie w Chełmnie.

W Chełmnie, stolicy ziemi tegoż nazwiska, w okolicach Krasnegostawu, założoném zostało kollegium pijarskie podług Bielskiego r. 1667. Sprowadził Pijarów do tego miasta Mikołaj Swirski, herbu Szaława, kanonik katedralny chełmnski i proboszcz przy kościele farnym, ustąpiwszy im za pozwoleniem biskupa i kapituły, probostwa z wszelkiemi dochodami i zabudowaniami, jakotéż kościoła szpitalnego. Konstytucya r. 1677. potwierdziła tę nową osadę pijarską. »*In eandem gratiam* — mówi wspomniona kon-

stytucya — Ojców tegoż *institutum* (Pijarów) przy farnym i szpitalnym kościele za konsensem *loci ordinarii* i całéj kapituły chełmnskiéj osadzonych, inkludując fundacyi, *salvis juribus et sine praejudicio jurisdictionis bonarum regalium et proventuum* starosty tamecznego; *tum salvis juribus Soc. Jesu a Republica datis et academiarum Cracoviensis et Zamoscensis.*

Osiedli w Chełmnie Pijarzy przez długi czas szkół swoich w tém mieście nie otworzyli, albowiem nie dozwalały im tego z jednéj strony akademia zamojska, z drugiéj sąsiednie kollegia jezuickie, opierając się na zastrzeżeniu konstytucyi roku 1677. Nie wiem jednakże, jakim to sposobem się stało, że za panowania Augusta III. Pijarzy chełmnscy utrzymywali już szkoły, w których nawet filozofii uczono.

Po zniesieniu Jezuitów, kommissya edukacyjna ustanowiła w Chełmnie z pijarskich szkoły podwydziałowe, które dosyć licznie były od młodzieży uczęszczane. W roku bowiem 1784. miały 160 uczniów.

III. Kollegium pijarskie w Dambrowicy.

W Dambrowicy, czy téż Dąbrowicy, w dyecezyi łuckiéj, fundował kollegium pijarskie ten sam Dolski, marszałek litewski, który temu zgromadzeniu założył i uposażył kollegium w Lubieszowie, nakłoniony do obydwóch fundacyi przez spowiednika swego Ignacego Krzyszkiewicza, Pijara, zmarłego roku 1695. W roku 1740. kollegium i kościół w Dambrowicy wzniósł z muru Kazimierz Pniewski, natenczas rektor tegoż kollegium.

Kollegium pijarskie w Dambrowicy musiało być dobrze uposażone, albowiem prócz szkół publicznych, utrzymywało wyższe studia dla młodych zakonników zgromadzenia swego, których prócz rozmaitych nauk matematycznych i filozoficznych, uczono także języków nowych, jakoto niemieckiego i francuzkiego.

Kommissya edukacyjna ustanowiła w Dambrowicy szkołę podwydziałową o trzech klassach, pod zarządem księży Pijarów.

IV. Kollegium pijarskie w Drohiczynie.

Po zniesieniu zakonu Jezuitów, kommissya edukacyjna oddała wszełkie gmachy i fundusze po tém zgromadzeniu księżom Pijarom. Darowiznę tę potwierdziła konstytucya r. 1775. »Oddanie przez kommissyą edukacyi narodowéj — są jéj słowa — Wielebnym księżom Pijarom kościoła po Jezuitach, szkół, kollegium z obmurowaniem i ogrodem w Drohiczynie dla nowicyatu i na edukacyą młodzi ślacheckiéj wiecznie utwierdzamy, oraz plebanią drohicką *cum juribus et usibus* onéjże z obowiązkiem odprawiania powinności parafialnych, z folwarkiem, jak jest teraz w swéj rozległości Morg zwanym, ze wszelkiemi na Drohiczynie włokami, gruntami i placami, ze wsią Bużyskami i dziesięciną parafialną, *salvo moderno possessore* (tym był ostatni rektor jezuicki Stankiewicz, zmarły 1792. r.) tymże Wielebnym księżom Pijarom drohickim dla onychże nowicyatu i na edukacyą młodzi wiecznemi czasy nadajemy, tudzież na powiększenie folwarku tegoż Morgu na Drohiczynie i Bużyskach gruntów za summę 50,000 złotych polskich skupić i zamian za grunta odleglejsze bliższych czynić, pomienionym Wielebnym księżom Pijarom drohickim pozwalamy, i to wszystko My król i stany Rzeczypospolitéj za rzecz niewzruszoną *exnunc* mieć chcemy i ustawą niniejszego sejmu deklarujemy.«

Księża Pijarzy utrzymywali w Drohiczynie szkoły podwydziałowe. Dość znaczną bibliotekę po Jezuitach ułożył i spisał X. Szymon Bielski. Szkoły drohiczyńskie były od młodzieży bardzo uczęszczane: w roku 1784. chodziło do nich 285 uczniów; z tych piętnastu było na funduszu kommissyi edukacyjnéj. Prócz szkoły mieli księża Pijarzy także w Drohiczynie dom *probationis*, to jest, nowicyat.

V. Rezydencya pijarska w Gieranonach.

W Gieranonach, miasteczku, leżącém w powiecie oszmiańskim, była około 1730. roku rezydencya pijarska, przy któréj księża Pijarzy otworzyli szkoły.[1]) Że zaś to uczynili bez zezwolenia Rzeczypospolitéj, przeto księża Jezuici kollegium wileńskiego, zapozwali ich w r. 1738. przed sądy krajowe, aby złożyli prawa im służące do otworzenia tych szkół z ubliżeniem praw i swobód, zastrzeżonych akademii wileńskiéj konstytucyami i przywilejami królów polskich. Nie wiadomo mi, jaki sprawa ta obrót wzięła dla księży Pijarów gieranońskich, ale nie znajdując już po roku 1738. żadnego śladu tego zgromadzenia w Gieranonach, sądzę, że wyrokiem sądowym zamknięto szkoły księży Pijarów tutejszych około 1740. roku. Za czasów kommissyi edukacyjnéj nie było w Gieranonach żadnéj wyższéj szkoły.

VI. Kollegium pijarskie w Górze.

Szymon Bielski kładzie założenie kollegium pijarskiego w Górze, dyecezyi poznańskiéj, na rok 1755. Niesiecki zaś przypisuje tę fundacyą raz Szymanowskim, herbu Ślepowron; drugi Stefanowi Wierzbowskiemu, biskupowi poznańskiemu. Cóżkolwiek bądź, księża Pijarzy w Górze mieli szkoły, w których nawet filozofii uczyli. W roku 1755. był rektorem tego kollegium Felicyan Makolski, professorem filozofii i matematyki Konstanty Kozłowski, a retoryki i poezyi uczył Franciszek Zagórski.

Za czasów kommissyi edukacyjnéj księża Pijarzy w Górze utrzymywali szkoły niższe podwydziałowe o trzech klassach, wcale nie liczne, bo w roku 1784. było w nich tylko 70 uczniów.

Po upadku Polski, szkoły pijarskie w Górze zostały

---

[1]) Przełożonym rezydencyi gieranońskiéj w roku 1738. był jakiś ksiądz Zygmunt *a sancto Martino*.

zamknięte. Otworzył je na nowo w roku 1807. po pokoju tylżyckim X. Wincenty Jakóbowski, prowincyał.

VII. Kollegium pijarskie w Krakowie.

Do Krakowa sprowadził Pijarów uczony Jan Markiewicz, kanonik krakowski i warmiński, głośny w całéj Europie z zaciętéj walki swojéj z Jezuitami, umieściwszy ich w małym domu drewnianym na przedmieściu Kazimierzu. Działo się to między latami 1654—1660. Gdy dom ten Szwedzi spalili, posłany od przełożonych swoich na rektora domu krakowskiego Franciszek Haligowski, w miejsce dawnego domu wystawił obszerniejszy i okazalszy. Nie długo jednakże Pijarzy w domu na Kazimierzu przebywali Około bowiem 1670—1675. roku Jan Gorczyński darował im dom własny w samém mieście, a konstytucya roku 1678. potwierdziła tę darowiznę, dozwalając w niéj mięszkać Pijarom. »Donacyą Urodzonego Jana Gorczyńskiego, wojskiego nowogrodzkiego — są słowa téj konstytucyi — kamienicę pod Bażanty nazwaną, w końcu ulice Jana św. przy murze w mieście naszém stołeczném leżącą, w aktach miejskich Robczyńskich Ojcom *Pijarum scholarum* zeznaną, *authoritate praesentis conventus* approbujemy i w niéj tymże Ojcom mięszkać pozwalamy, *salvis oneribus Reipublicae et juribus Almae Academiae cracoviensis.*«

Pijarzy osiadłszy w mieście i przykupieniem sąsiedniéj kamienicy rozprzestrzeniwszy swoje kollegium, trzymając się ściśle i sumiennie *klauzuli* konstytucyi r. 1678. *salvis juribus Almae academiae cracoviensis*, nie tylko że nie otworzyli szkół swoich w Krakowie, ale nawet nigdy się o to nie pokuszali. W pierwszéj połowie 18go wieku wystawiwszy za pomocą rozmaitych dobrodziejów w miejsce szczupłéj kapliczki, okazałą świątynię, przyozdobioną malaturami sławnego Czechowicza, obchodzili w niéj roku 1749. uroczystość beatyfikacyi założyciela zakonu ś. Józefa

Kalasantego, któréj opis umieszczam tu z ówczesnych gazet.[1])

[1]) »Z Krakowa die 17. Maji A. 1749. Relacya aktu solennizacyi i beatyfikacyi Błogosławionego Jozefa Kalasantego, zakonu *Scholarum Piarum* fundatora, odprawianey w Krakowie przez trzy dni, w Kościele przerzeczonych Ichmościów Xięży *Scholarum Piarum.* — Akt beatyfikacyi Błogosławionego Jozefa Kalasantego, Fundatora y Pierwszego Generała Zakonu Szkół Pobożnych, złożony na dzień 18. Maja, kontynuował się przez trzy dni w Kościele WW. Ichmościow XX. *Scholarum Piarum*, y odprawił *cum aedificatione publica* tym sposobem y porządkiem. Naprzód Kościół cały *ab intra et ab extra* malarskiemi Inwencyami temu Aktowi służącemi będąc adornowany, na terminie czasu umowionego o godzinie piątey z wieczora, w Sobotę ziechał J. W. JMC. X. Michał. Kunicki, Biskup Arsioneński, Suffragan Krakowski, do tey Ceremoniy, na mieysce swoie przez J. O. Xiążęcia JMCi Załuskiego, Biskupa Krakowskiego uproszony, gdzie *in ingressu Ecclesiae* iest przyięty przez J. X Cypryana *a S. Marco* Rektora *Scholarum Piarum*, *cum toto gremio Collegii sui* drogę zachodzącego, y przez srzodek Kościoła *ad locum Pontificalium induendorum ceremonialiter* odprowadzony JMCi X. Biskup *Pontificalibus Ornatus processit* naprzod do Ołtarza wielkiego, a po tym do Tronu wystawionego dla siebie, y tam zasiadłszy, poważną przemową, od J. X. Rektora *juxta Ceremonias Romanas* na takowe akty opisane, mianą, proszony był o publikowanie Dekretu beatyfikacyi Błogosławionego Sługi Bożego Jozefa Kalasantego od Oyca S. Papieża Benedykta XIV. w Rzymie w roku przeszłym Kongregacyi Szkoł Pobożnych wydanego, który Dekret do rąk swoich odebrawszy J. W. JMCi X. Biskup, odpowiedział: *Legatur*! y oddał do czytania y ogłoszenia J. X. Ziembińskiemu, Pisarzowi Konsystorskiemu Krakowskiemu. Ten zaś J. X. Pisarz *Sacris Paramentis indutus* w Kapie *processionaliter* z pochodniami *in assistentia* deputowanych *cum Clero* na ambonę będąc zaprowadzony, z ambony *coram numerosa frequentia* rożnych Ichmościów Prałatow, Dignitarzow *et populo congregato* publikował Breve beatyfikacyi Błogosławionego Jozefa Kalasantego, po ktorego przeczytaniu Jegomość X. Biskup od Tronu swego odpowiedział *Deo gratias*, y stanąwszy przed wielkim Ołtarzem na podziękowanie Panu Bogu za ogłoszenie Kościołowi swoiemu nowego Patrona y Przyczyńcy intonował solennie Hymn *Te Deum laudamus*, podczas ktorego dano ognia z armat kilkadziesiąt razy. Firanki zaś, ktoremi obraz Błogosławionego Kalasantego był zasłoniony, tak mister-

Kollegium pijarskie w Krakowie nie mogąc utrzymywać w tém mieście szkół publicznych, otworzyło dla swoich

---

nie były akomodowane, że się same przez się z wolna rozchodziły, powoli odsłaniaiąc obraz, aż do końca Hymnu, przy Modlitwie Kościelney o tym Błogosławionym zaczętey zupełnie odsłoniony obraz był widziany w Ołtarzu wielkim Przemienienia Pańskiego, z obu zaś stron przez okna poboczne reperkussya słonecznego światła widok właśnie illuminowanego *in splendoribus Sanctorum* konterfektu reprezentowała z pobudką do dewocyi ludu przytomnego. Nastąpiły Nieszpory pierwsze, po ktorych była Benedykcya z Nayświętszym Sakramentem przy biciu z armat ustawicznym. Potym gdy się zmierzchło, była illuminacya Kościoła całego *a summo deorsum ab extra* facyaty całey, gdzie w samym srzodku między dekoracyami malarskiemi reprezentuiącemi Cnoty Teologiczne y Kardynalne, stoiący obraz Błogosławionego Kalasantego, oraz Insignia Herbow Papieskich Oyca Swiętego Benedykta XIV. iako też Herby Korony Polskiey, y W. X. L. Herb Xiążęcia Biskupa Krakowskiego, y Xiążęcia IMCi Nominata Prymasa *et Illustrisimi ac Reverend. Capituli Cracoviens.*, na samym zaś szczycie Kościoła Herb Zakonu *Scholarum Piarum* Nayświętsze Imię Marya y inne Inwencye malarskie illuminowane pięknym porządkiem dysponowanemi rzęsisto lampami, y pochodniami białemi, ktora illuminacya od osmey wieczorney godziny trwała przez całą noc aż do piątey z rana godziny, iako też takoważ Illuminacya przez wszystkie trzy następuiące wieczory y nocy była kontynuowana, z dawaniem ognia z armat podczas nabożeństwa rannego y wieczornego. *Ab intra* Kościoł sam przez się będąc z dawna nieporownanie pięknym malowaniem *a fresco* ozdobiony, w lożach wszystkich *de novo* był inwencyami takowegoż malowania Aktowi temu przyzwoitemi adornowany. Jako to po prawey ręce wchodząc do Kościoła w oknie pierwszey loży był obraz prezentuiący Błogosławionego Kalasantego w piątym roku życia swego attakuiącego bespiecznie czarta w osobie poczwary piekielney, na iednym drzewie mu się pokazuiącego, iako o tym potkaniu się opisuię punkt historyi życia iego. Spodem pod tym obrazem między festonami z adamaszku karmazynowego ozdobnie danemi było Symbolum wyrażaiące Dawida przeciwko Goliatowi wychodzącego, z inskrypcyą: *Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad praelium*, Psal. 143. y wiersze takie: *In Davide, Joseph teneros qui conspicis ausus, Dicito Styx posthac sentiet aegra Virum.* W oknie drugiey loży po lewey stronie obraz był prezentuiący Błogosławionego Kalasantego rozdaiącego księgi do nauk dzieciom zgromadzonym, spodem

kleryków kurs teologii i prawa kanonicznego. Było także przytułkiem osłabionych wiekiem i pracą członków zgromadzenia,

---

symbolum między festonami, księga otwarta na stoliku, z inskrypcyą: *Si quis est parvulus, veniat ad me,* Proverb 9., z wierszami na podpisie takiemi: *In Joseph expositam renovat Sapientia mensam. Pro libo libros lectu iuventa cape.* W oknie trzeciey loży po prawey stronie nad kaplicą Błogosławionego Kalasantego obraz reprezentuiący tegoż Błogosławionego uczącego dzieci, spodem między festonami symbolum, winne latorośle po ziemi się czołgaiące, bez podpor swoich przyzwoitych, z inskrypcyą: *Opis indigna serpit,* na podpisie miasto wierszów wielki sentyment Oyca Świętego Benedykta XIV., w Dekrecie beatyfikacyi wyrażony: *Caelestis Pater familias undecima tandem ac novissima hora ut vineam perficeret, quam plantavit dextera eius novos conduxit operarios.* W oknie czwartey loży, po lewey stronie naprzeciwko kaplicy Błogosławionego Fundatora, tenże Błogosławiony reprezentowany iako wyrzucał czarty z opętanych, pod tym symbolum wyspa płomieniem otoczona, z ktorey gadziny ustępuią z inskrypcyą: *Cedere sede iubet,* na podpisie zaś wiersze: *Qua vi flamma fugat Colubros, hac daemona Joseph, Cedere ab obsessis flammea lingua iubet.* W oknie piątey loży, po prawey stronie, obraz reprezentuiący Błogosławionego Kalasantego, wskrzeszaiącego cudownie umarłych; spodem symbolum: ręka przewracaiąca wyciekłą klepsydrę, z inskrypcyą: *Elapsas innovat horas,* na podpisie wiersze: *Quid sibi vult extensa manus mirabere forsan, ex facto discas clepsydra versa docet.* W oknie szostey loży, po lewey stronie, nad kaplicą Matki Bożey, obraz reprezentuiący Błogosławionego Kalasantego, który ślepym wzrok przywraca, pod tym symbolum ręka, na którey dłoni oko otwarte z Inskrypcyą z Joba: *Oculus fui caeco,* Job. 29., na podpisie wiersze: *Lumen in attactu caeci cognoscite Vestrum, lux, oculusque Joseph prodigiosa manus.* W oknie loży siodmey, nad skarbcem kościelnym, Język Błogosławionego Kalasantego dotychczas nienaruszony, w sto lat po śmierci znaleziony, wiersze na podpisie takie: *Usque duas coluit divorum Ecclesia linguas intactas, praesto est tertia lingua Joseph. Antonius zelans servat, reticendo Joannes: dicite quis melius? Joseph utroque modo. Tandem* w oknie osmey y ostatniey loży nad zakrystyą, Serce tegoż błogosławionego Kalasantego, także nienaruszone y nieskażytelne od stu lat, po śmierci znalezione, pod ktorym wiersze ta-

VIII. Kollegium pijarskie w Lidzie.

Ignacy Scypion, podstoli w. ks. litewskiego, sprowadził do Lidy Pijarów, darowawszy im plac jeden własny,

---

kowe: *Cor solet ingentis dare symbola semper amoris, cum vegetum constans inque vigore manet: Quo Joseph in divos vivens fervebat amore, Cor non corruptum dat documenta fatis.* Po arkadach wszystkich były festony adamaszkowe czerwone, a od festonów w posrzodku wisiały lustra pozłociste na sznurach czerwonych, każdy lustr o ośmiu esach po ośm świec iarzących, na każdym reprezentuiących ośm błogosławieństw ewangelicznych; na wielkim zaś Ołtarzu były, *comptissime* ułożone y ustawione po lichtarzach y gierydonach świece prospektem bardzo pięknym, iakoby gwiazdy z daleka się zapatruiącym wydaiące, na ktorych lichtarzach y gierydonach to obserwowano, że u wielkiego Ołtarza świec dziewięćdziesiąt y dwie rachowano, wyrażaiące dziewięćdziesiąt y dwie lat wieku Błogosławionego Jozefa Kalasantego. Chor kościelny, na ktorym kapela grała, *de novo* na ten akt umyślnie pomalowany, wyzłocony y wysrebrzony, *conformiter* do malowania y pozłocenia, ktorym ambona dawniey iest wyzłocona. Frekwencya przez te dni trzy całe tak była wielka, że y po za Kościołem ludzie zatrzymać się musieli drudzy. Książeczek z zebraniem życia Błogosławionego Sługi Bożego wydrukowanych, tysiąc kilkaset rozdano. Przy tey dewocyi znalazło się kilka osob, ktore w słabościach zdrowia swego aktualnie łask doznali, co Reiestrem osobliwym spisuie się w księdze na to przygotowaney. Podczas tey trzydniowey dewocyi celebrowali Ichmość tym porządkiem: nayprzod J. W. JMD. X. Michał Kunicki, Biskup Arsioneński, Suffragan Krakowski, oprocz pierwszych nieszporow, na ktorych miał Kazanie JMC. X. Awedyk, *Ord. Praed.* u Panny Maryi *in circulo* Ordynaryusz Kaznodzieja, nazajutrz miał summę, na ktorey kazał *Perill. et A. R. D.* Muszyński, *Utr. Jur. et Phil. Prof. Eccl. Colleg. S. Annae Cruc. Can. S. Nicolai Praep. in Univers. Reg. Prof.* Nieszpory zaś miał J. W. JMC. X. Łukaskiewicz, Kanonik Katedralny Krakowski, na ktorych miał Kazanie JMC. X. Thorzewski, *Soc. Jesu*, Kaznodzieia Ordynaryusz *ad Eccles. SS. Petri et Pauli.* W Poniedziałek Summę miał J. W. JMC. X. Maciey Łubieński, Archidyakon i Kanonik Katedralny Krakowski, na ktorey kazał JMC. X. Ordynaryusz Kaznodzieia *Ord. Carm. Discal. ad S. Michaelem.* Nieszpory miał J. W. JMC. X. Krzysztof Szembek, Gnieźnieński Krakowski Katedralny Kanonik, Deputat z Kapituły Krakowskiey, na ktorych kazał JMC.

drugi Szporcibowski, od Józefa Borzymowskiego, sędziego ziemskiego lidzkiego ustąpiony. Konstytucya roku 1775. potwierdziła fundacyą kollegium pijarskiego w Lidzie. »Za zgodą wszystkich stanów — są jéj słowa — fundusz księży Pijarów w mieście Lidzie przez Urodzonego Ignacego Scypiona, podstolego w. ks. litewskiego sądowego lidzkiego starostę na placach ziemskich, jednym onego własnym, a drugim Szporcibowskim, od Ur. Józefa Bo-

X. Ordynaryusz Kaznodzieia, *Ord S. Pauli Eremit. ad Rupellam.* We Wtorek konkludował tak ranne iako y wieczorne Nabożeństwo po odprawionych Nieszporach przez J. W. JMC. X. Lanckorońskiego, Kanonika Katedralnego, J. O. Xiąże Prymas Nominat, tego dnia na Summie kazał *Perill. et Adm. Rev. Dom.* Tomasz Lipiewicz, *Phil. Doct. et Prof. Can. SS. OO. Concionator ibidem.* Na Nieszporach kazał *Rev. P. Joannes Franciscus a S. Joseph Scholarum Piarum, olim Ordinarius Concionator Cathedralis Cracoviensis.* Tegoż samego dnia pomieniony J. O. Xiąże JMC. Prymas częstował w Kollegium Xięży *Scholarum Piarum* Prześwietną Kapitułę Krakowską, gdzie się z Ichmościów znaydowali na traktamencie JJ. WW. JMC. X. Kunicki, Suffragan Krakowski, JMC. X. Łubiński, Archidyakon Krakowski, JMC. X. Komecki, Deputat z Kapituły Krakowskiey, JMC. X. Szembek, drugi Deputat z teyże Kapituły na następuiący Trybunał Koronny, JMC. X. Wężyk, Kustosz Koadjutor Gnieźnieński, JMC. X. Łukaszkiewicz, Kanonik Krakowski y wielu innych Ichmościow Prałatow y Kanonikow. Na ostatnich Nieszporach intonowane *Te Deum laudamus*, podczas ktorego przez całą Processyą i Benedykcyą ostatnią Nayświętszego Sakramentu bito ustawicznie z armat i kontynuowano toż strzelanie aż do nocy. Gdzie Illuminacya ieszcze większa niżeli przeszłych dni nastąpiła, w przydaniu rzęsisto światła, lamp y pochodni, które przez całą noc aż do dnia białego paliły się. Feierwerk piękny odprawił się, reprezentuiący cztery palmy z literami: *Beatus Joseph Calasantius, Scholarum Piarum Fundator.* Oraz y Herb Papieski na Postumencie z Laurem, co wszystko ogniami rożnych kolorów, osobliwie koloru purpurowego, niebieskiego y złotego, bardzo pięknym gorzało widokiem, w oczach przytomnego niezliczonego Spektatora z okien kamienic po całey ulicy Święto Jańskiey, patrzącego aż do samego Ratusza. Y tak *cum Solennitate singulari, approbatione publica et aedificatione* zakończyło się Nabożeństwo. Na większą cześć y chwałę Panu Bogu, ktory iest cudowny w Świętych swoich!«

rzymowskiego, sędziego ziemskiego lidzkiego ustąpionym, uczyniony, zatwierdzamy. Oraz dla szczupłości pomienionych placów, przyległy plac przykupić tymże księży Pijarom do wygodnego zabudowania kościoła, klasztoru i szkół dozwalamy. *Salvis oneribus terragio et jurisdictione civitatensibus.*« — Za czasów kommissyi edukacyjnéj utrzymywali księża Pijarzy w Lidzie szkoły podwydziałowe.

Przy szkołach tych były dwa fundusze na młodzież ubogą. Pierwszy Stecewiczów, przeniesiony z Weronowskiego kollegium, na jednego ucznia nazwiska Stecewiczów; drugi Migdałłów. Tomasz Migdałło dnia dnia 1. Listopada r. 1781. summę 12,000 złotych polskich opartą na majątku Józefa Narbuta, chorążego powiatu lidzkiego, zwanym Nieszykowszczyzna, zapisał dla księży Pijarów z obowiązkiem utrzymywania jednego ucznia z imienia Migdałłów, lub z najbliższéj jego familii na stole i odzieniu w klasztorze i edukowania aż do retoryki. Jeden tysiąc złotych polskich księża Pijarowie odebrali dla dołożenia niedostarczającéj ilości na kupno folwarku pod Lidą Podstawszczyzna zwanego. Od pozostałéj zaś summy 11 tysięcy złotych polskich procent 7my regularnie odbierają[1]) (roku 1820).

IX. Kollegium pijarskie w Lubieszowie.

Do Lubieszowa, inaczéj Nowym Dolskiem zwanego, miasta w województwie brzesko-litewskiém, dyecezyi łuckiéj położonego, sprowadził r. 1693. Pijarów Jan Karól Dolski, marszałek W. Ks. Litewskiego, wystawiwszy im kościół drewniany i naznaczywszy za uposażenie 45,000 złotych polskich, lokowanych na majątku Pniówo i Wolka pnioweńska.[2]) Michał zaś Serwacy Korybut Wiśniowie-

[1]) Dzieje Dobroczynności Tom II.

[2]) Do fundowania Pijarów w Lubieszowie nakłonił Jana Karóla Dolskiego, spowiednik jego Ignacy Krzyszkiewicz, który był

cki i żona jego Katarzyna z Dolskich (córka Jana Karóla Dolskiego) starostowie gliniańscy i wołkowyscy, dokumentem swoim z dnia 16. Stycznia 1699. uczynionym, a dnia 6. Marca 1699. r. w grodzie pińskim przyznanym, utwierdzając zapis przez ojca swego Jana Karóla Dolskiego dnia 13. Maja r. 1693. w Dąbrowicy uczyniony, a w grodzie lwowskim dnia 5 po Bożém Ciele przyznany ks. Pijarom, dodali do niego 15,000 złotych polskich i majątek Pniowo i Wołka pnioweńska, w powiecie pińskim położony, kss. Pijarom w wyderku trzymać pozwolili. Nie przestając na tém, dodali jeszcze kollegium lubieszowskiemu od majętności lubieszowskiéj folwark zwany Zieleznica w summie 20,000 złotych polskich na wieczne utrzymanie i edukacyą 12 uczniów prawdziwie ubogich, osobliwie sierot, i jednego nauczyciela dla tych uczniów.

Tak uposażeni Pijarzy otworzyli w Lubieszowie szkoły i wystawili sobie w środku 18. wieku murowane kollegium i wspaniały kościół z cegły.

W roku 1763. Ignacy Swiatopełk, książę Czetwertyński, wstąpiwszy w Lubieszowie do zgromadzenia księży Pijarów, dokumentem swoim dnia 5. Sierpnia 1763. roku zdziałanym, zapisał kollegium lubieszowskiemu 50,000 złotych polskich, z których 30,000 im darował bez żadnego warunku, a za 20,000 złotych polskich obowiązał utrzymywać i edukować jednego młodziana, najbliżéj z jego familią połączonego. Oto instrument tego zapisu.

»Ja Ignacy Swiatopełk książę Czetwertyński *in seculo* starosta terleszyński, niegdy JOO. książąt Wawrzyńca i Anny z Szaniawskich Światopełków Czetwertyńskich starostów rostowieckich syn i jedyny wszelkich dóbr i substancyi po tychże rodzicach moich na mnie spadłych sukcessor, *ad praesens scholarum Piarum collegium* Lubieszowskiego prowincyi litewskiéj nowicyusz, w assystencyi

---

pierwszym rektorem kollegium lubieszowskiego. Kollegium to wymurował rektor Kazimierz Pniewski, zmarły 1744. roku. Jego jest także dziełem wspaniały kościół pijarski w Lubieszowie.

JO. kscia JMCi Włodzimierza Światopełka Czetwertyń skiego, starosty woronowskiego, stryja mego rodzonego, tuż przy mnie na urzędzie stawającego i na rzecz niżéj wyrażoną zezwalającego, zdrowy będąc na ciele i umyśle, odstąpiwszy swéj własnéj należnéj ziemskiéj juryzdykcyi, prawa, forum, powiatu i województwa, a pod teraźniejsze dobrowolne zeznanie swoje *piae dispositionis* zapisu, cale się poddając i wcielając, wiadomo i jawnie czynię, ustnie i dobrowolnie, teraz i na potomne czasy oznajmuję, iż ja mając summę 50,000 złotych polskich z dóbr ojczystych i macierzystych, oraz sukcessyonalnych, z mocy kontraktu wieczystéj przedaży między mną zeznawającym z jednéj, a JO. książęty Ichmość Włodzimierzem, starostą woronowskim, stryjem rodzonym i Januszem, starościcem dańczowskim, stryjeczno-rodzonym bratem Światopełkami Czetwertyńskimi z drugiéj strony zawartego, *pro praetio dictorum bonorum* wyznaczoną, a niewątpliwą w zakonie WW. OO. Pijarów mając wokacyą i nieodmienne aż do skończenia życia mego wytrwanie, umyśliłem dla pomnożenia nieustannéj chwały boskiéj tęż summę wiecznemi czasy WW. OO. Pijarom kollegium lubieszowskiego zapisać, jakoż *exnunc* zapisując, takową pomienionéj summy 50,000 złt. polsk. *ad vitae meae tempora* prowizyą dla siebie excypuję i pomienioną prowizyą *pro velle mei* dysponowanie jéj ostrzegam, po śmierci zaś mojéj WW. OO. Pijarowie lubieszowscy w tym punkcie od 20,000 złotych polskich obligowani są podupadłego młodziana jednego krwią i skolligowaniem do imienia mego tyczącego się, przystojnie edukować, opatrując wszelkie potrzeby, tak co do sustentacyi wiktu, jako i ochędóstwa *amictu*. A zaś od summy trzydziestu tysięcy złotych polskich procent zupełny na kollegium lubieszowskie WW. OO. Pijarów, każdego roku mszy dwanaście, to jest, co miesiąc jednę mszą świętą, a anniwersarzów po dwa na rok, tak za duszę rodziców moich, jako i za wszystkich skolligowanych moich, a po śmierci mojéj i mnie samego applikować i wiecznemi czasy one odprawować mają. Aże

summa 50,000 złotych polskich kapitalna do rąk i do wolnéj dyspozycyi WW. OO. Pijarów lubieszowskich dostaje się, więc WW. OO. Pijarowie kollegium lubieszowskiego obligowani będą, *coram actis consistorii luceoriensis captato tempore*, jednak *abhinc in spatio duorum mensium* zapis *submissionis*, tak co do odprawowania przerzeczonych obligacyi, jako też i ubezpieczenia summy kapitalnéj na swoich konwenckich dobrach zeznać, któremu to zapisowi memu *piae et irrevocabilis dispositionis*, ja zeznawający we wszystkiém zadosyć uczynić mam i powinien będę, a to pod szkodami ziemskiemi słownie krom przysięgi cielesnéj oszacowanemi, o które *in casu contraventionis forum ubiquinarium et terminum peremptorium*, *amputatis omnibus juris beneficiis*, *quotquot sunt, et exceptionibus*, sobie do odpowiadania naznaczam i prefiguję. I na to daję ten mój zapis *piae dispositionis* z podpisem ręki méj własnéj i JPanom przyjaciół ustnie do podpisu odemnie uproszonych. Działo się w Łucku w roku 1763. miesiąca Augusta piątego dnia.«

W roku 1783. Ludwik Kurzeniecki, podczaszy powiatu pińskiego, zapisał kollegium lubieszowskiemu złotych polskich 30,000 na utrzymanie i edukacyą pięciu ubogich młodzieńców i 1000 na opatrywanie jałmużną siedmiu żebraków; a testamentem swoim zalecił sukcessorom oprzeć tę summę na folwarku Zydczu, w powiecie pińskim położonym.

Z tych zapisów okazuje się, że kollegium pijarskie w Lubieszowie należało do lepiéj uposażonych kollegiów pijarskich, przeto téż księża Pijarzy nietylko szkoły, ale także i nowicyat swego zgromadzenia w niém utrzymywali.

Kommissya edukacyjna obróciła szkołę księży Pijarów lubieszowskich na podwydziałową.

X. Kollegium pijarskie w Lwowie.

Samuel Głowiński, biskup hebroński, sufragan lwowski, założył kościół i kollegium pijarskie we Lwowie,

około roku 1750., nakłoniony do tego radami sławnego Stanisława Konarskiego. Uposażeni Pijarzy lwowscy od fundatora majętnością Winniki pod Lwowem, zaczęli otwierać szkoły swoje, gdy Jezuici pozwali ich do sądów duchownych i świeckich o nieprawne przywłaszczanie sobie wolności utrzymywania szkół w Lwowie, a zyskawszy w sądach zadwornych pomyślny dla siebie wyrok, zniewolili Pijarów do zamknięcia otworzonéj już szkoły.

Teraz w miejsce szkół publicznych otworzyli księża Pijarzy lwowscy konwikt dla młodzieży ślacheckiéj, który mimo oporu księży Jezuitów utrzymał się aż do zniesienia kollegium pijarskiego w Lwowie przez rząd austryacki.

XI. Kollegium pijarskie w Łomży.

Po zniesieniu Jezuitów, kollegium ich łomżyńskie wraz z kościołem i wszelkiemi zbiorami naukowemi oddała kommissya edukacyjna księżom Pijarom, którzy tu szkoły podwydziałowe większe otworzyli 1774. roku. Księża Pijarzy kollegium łomżyńskie mieli w szczególnéj pieczy, chcąc w niém nauki podnieść. W r. 1788. wysłali do Wiednia Wincentego Jakubowskiego, aby się tam wydoskonalił w fizyce experymentalnéj i zakupił dla kollegium łomżyńskiego narzędzia fizyczne i książki nowsze, o téj nauce traktujące. Co on téż i wykonał. Ignacy zaś Zaborowski, znany autor jeometryi praktycznéj, zaopatrzył kollegium łomżyńskie w narzędzia matematyczne.

XII. Kollegium pijarskie w Łowiczu.

Jan Szamowski, kasztelan gostyński, zamyślał w dziedzicznéj wsi swojéj Piątkowie wybudować klasztor dla księży Reformatów; lecz że krewny jego w tym samym czasie został Pijarem, Szamowski zmienił pierwiastkowy zamiar i kollegium pijarskie wznieść postanowił. Dla dogodności zaś młodzieży szkólnéj, za pozwoleniem Mikołaja

Prażmowskiego, arcybiskupa gnieźnieńsk., fundacyą swoję do Łowicza przeniósł, 28,572 złotych na pierwszy zakład zapisując. Zaraz w roku 1668. dnia 14. Marca przybyło dwóch Pijarów do Łowicza, których gościnnie przyjął officyał i kanonik Oporowicz i póty utrzymywał, póki kollegium dla nich nie przyrządzono. Dnia 10. Maja tegoż roku uroczyście wprowadzeni do nowego domu, trudnić się zaraz kształceniem młodzieży poczęli. [1])

Najpierwszym rektorem zgromadzenia księży Pijarów w Łowiczu, był ksiądz Wojciech Siewierkiewicz. Ten łącznie z Wojciechem Zimnym, włościaninem ze wsi Bobrownik, w r. 1680. wystawił kościół pod wezwaniem N. Panny i S. Wojciecha dla tegoż zgromadzenia z okazałą facyatą, lecz dotąd nie ukończoną i wieżą, na którą arcybiskup Teodor Potocki ofiarował 13,000 złt. polsk. [2])

Dla ubogich uczniów był przy szkołach łowickich kss. Pijarów fundusz, którego takowy początek. W roku 1742. Jan Dziewierski, wikaryusz kollegiaty łowickiéj, prócz nauki dawał jeszcze kilku synom uboższych mieszkańców Łowicza pomieszkanie, odzienie i stół, doroślejszych do szkoły kss. Pijarów posyłając. Władysław Łubieński, arcybiskup gnieźnieński, pochwalając ślachetne poświęcenia się kapłana dla dobra religii i oświecenia, nadanym r. 1761. funduszem alumnat ks. Dziewierskiego ustalił i pod dozór kapituły łowickiéj poddał. Książę Michał Poniatowski, prymasem państwa zostawszy, pomnożył fundusze i chciał, aby alumnat wspomniony sposobnych nauczycieli wiejskich i organistów przygotowywał. [3])

Kommissya edukacyjna urządzając w roku 1780. szkoły krajowe, ustanowiła w Łowiczu szkoły mniejsze, podwydziałowe. Gdy je w roku 1782. wizytator kommissyi ks. Mr. Franciszek Kolendowicz zwiedzał, zastał w nich taki skład nauczycieli: 1) rektorem był ks. Wojciech Zieliński,

---

[1]) Rocznik Instytutów religijnych i edukacyjnych na r. 1824.
[2]) Gawarecki: Pamiątki historyczne Łowicza.
[3]) Rocznik Instytutów religijnych na rok 1824.

2) prefektem ks. Piotr Tyczyński, 3) professorem matematyki i historyi naturalnéj ks. Robert Szperliński, 4) professorem wymowy i nauki moralnéj ks. Wincenty Zbrożek, 5) professorem klassy I. Ignacy Majer, 6) kaznodzieją szkólnym ks. Jan Kanty Zajchowski. Uczniów uczęszczało do instytutu 110. Biblioteka była dosyć znaczną i przy niéj był mały gabinet narzędzi fizycznych i matematycznych.

Jak po wszystkich kollegiach pijarskich, tak i w łowickiém młodzież grywała rozmaitéj treści dyalogi. Mam przed sobą taki dyalog odegrany przez uczniów poetyki w miesiącu Lipcu 1725. Tytuł i treść jego są następujące; »Henricus unus duorum regnorum princeps Angliae simul et Galliae rex, brevi post utrumque amissum nullus, omni fortunae non semel subjectus. Magno Nomini et honori Illustrissimi et Excellentissimi Domini D. Joannis Stanislai, in Krajewice Krajewski Capitanei Gostinensis etc. Scenicis repraesentationibus in theatro Łowiciensis Scholarum Piarum Poesos praesentatus. Anno Regnantis in Cruce Regis Regum 1725. Die . Mensis Julii. Varsaviae Typis S. R. M. Scholarum Piarum Anno Domini 1725.« Folio. 2. arkusze.

Antiprologus. Złotą fortuny bazylikę rycerze i uczeni tentują sobie otworzyć, którą tylko geniusz Jaśnie Wielmożnych Krajewskich ojczystym kluczem łatwo sobie odmyka. Sława wszystkim świata częściom ogłasza honory i dziedziczną domu tego rezydencyą w złotem Fortuny mieszkaniu. Apollo te applauzy rozszerzyć zamyślający, Teatrum królów wystawia.

Prologus. Akt teatralny dedykuje Jaśnie Wielmożnemu Krajewskich domowi z krótką jego informacyą.

Actus primus. Inductio prima. Zostającego na łonie Fortuny Henryka, zaprasza do tronu ojcowskiego Anglia. Wiek młody rozradza. Fortuna pokazuje królów młodego wieku i obrazy antenatów, których przykładem królewski akceptuje honor.

Inductio secunda. Zwyciężona Gallia tu zwycięskie kolossy po miastach, tu honor królewski z Fortuną wi-

dząc między lwami tryumfującéj nad sobą Anglii, służebnicze jéj swoje Państwo przyznaje. Od sławy upewniona o nowym angielskim królu, na rozkaz zwycięstwa i supplikę swoich miast, koronę mu konferować stanowi.

Inductio tertia. Posłowie Francyi z Prowincyami koronę oddają Henrykowi. Fortuna więcéj deklaruje, zazdrość i te odebrać królestwu zamyśla. Prowincye altercacyą królowi skocznym przerywają tańcem.

Inductio quarta. Królestwo angielskie i francuskie złotego Fortuny żniwa winszują sobie przy Pańskich Henryka rządach. Fata niespodzianie złote kłosy koszą. Zazdrość ruinę ztąd królestwom wnosi, jeżeli Henryk z tronu nie będzie zniesiony, przeciw któremu nienawiścią się zapalają.

Inductio quinta. Henryk w złotych łańcuchach prowincye trzyma, które miłość i łaskawość krępuje. Te zaś z instynktu zazdrości rozwięzują się z tych więzów. Francya herb króla swojego o ziemię uderza i po nim depce, inszego sobie stanowiąc króla. Prowincye angielskie tém urażone, tumult wzniecają. Fortuna od Henryka ucieka, który na uspokojenie rozruchów rządy na czas zamyśla komu innemu zlecić.

Actus secundus. Inductio prima. Senatorowie angielscy radzą o państwie w niebezpieczeństwie ruin zostającém. Sława oznajmuje, iż rządy królestwa oddane są królowéj, któréj rozkazom paryerować za rzecz nieprzystojną sądząc, Henryka na wygnanie relegują, na miejsce jego obrawszy Edwarda.

Inductio secunda. Wygnany Henryk na niestatek Fortuny narzeka; między niebezpiecznemi rozpaczającego falami Nimfy i Syreny cieszą.

Inductio tertia. Lądem przez lasy zaczętą prosekwując drogę, gdzie od różnych strasznych bestyi przestraszony desperuje o życiu. Od trzech lwów adoracyą odbiera, zkąd oraz nadzieję bierze odebrania wziętego królestwa, które się trzema lwami pieczętuje.

Inductio quarta. Jakób wtóry król Szkocyi, przy spoczywającéj z Marsem swéj kawaleryi, iż szczęśliwszych pokój niż wojna czyni monarchów, ogłasza. Sława wojenną pobudką śpiących budzi żołnierzy. Król zmięszany niespodzianą rewolucyą trwożyć się poczyna, ale zaraz i przestaje, upewniony od sławy, że o sukkurs wygnany Henryk ma supplikować, którego zaraz expostulacyi gotowe ofiaruje wojska.

Inductio quinta. Ciągnącemu z wojskiem Henrykowi zachodzi drogę Edward i zwyciężony zostaje; od Fortuny z deprekacyą koronę odbiera Henryk.

Actus tertius. Inductio prima. Henryk z odebranego państwa cieszący się, przy wesołych applauzach tryumfującéj nad zazdrością niewinności z innemi cnotami, zasypia. Zemsta z Furyami zapala serce jego na wzniecenie śmiertelnych stosów Panom dekretującym go na wygnanie. Obudzony, naprzód śmierci sentencyą exekwować rozkazuje z instygującéj sprawiedliwości, potém za instancyą łaskawości zawinionym przepuszcza, którzy lepszą wierność przysięgą roborują.

Inductio secunda. Zazdrość z poprzysiężoną sobie ambicyi i innych assystencyą, wyniesionych od siebie niegdyś na trony królów, potém ztrąconych, zanosi się podnieść na swoje majestaty, ale przeciwne fatum nié dopuszcza, z wezwanym na pomoc Gradywem pierwszą imprezą, wynosi na tron Edwarda zrzuconego od Henryka, niezmiernie tryumfując z przyszłéj powtornéj nad Henrykiém wiktoryi.

Inductio tertia. Pokój zbroję z żołnierzów składa. Za radą bezpieczeństwa z kawaleryą Henryk kopiią do mety zmierza, w którą trafiającemu applauzy z kopiiami czyni Assystencya. Trefunek tryumf w smutek przemienia. Przypadający niespodzianie Edward zrzuca z tronu Henryka i związanego do więzienia wtrąca.

Inductio quarta. Z lamentującym w więzieniu Henrykiem Kompassya wzajemnie żałosnym utyskuje trenem. Śmierci często pokazujące się, większy sprawują lament.

Nadzieja czyni otuchę lepszego szczęścia. Zazdrość urągając się z niego, raduje się.

Inductio quinta. Themis królewska depcąc sprawiedliwość z innemi cnotami, niesprawiedliwości dopuszcza swoją ważyć sprawy szalą. Zazdrość indukuje sprawę przeciw Henrykowi. Niewinność trzyma jego stronę, ale przy zazdrości zostaje wygrana. Osądzony na śmierć stawa na placu Henryk, gdzie przy niewinności z rezygnacyą do dyspozycyi nieba, śmiertelny raz z wesołością przyjmuje.

Epilogus. Fortuna koło z dygnitarskich znaków złożone obraca. Królowie i książęta inni powstają, inni upadają. Nadchodzi geniusz Jaśnie Wiemożnego Krajewskich domu, koło w swoim biegu stawa, przez co Fortuna stateczność swoję ku domowi temu remonstruje. Polska z województwami dziękuje Fortunie, zasługi téj familii wylicza na zjednanie większego faworu. Apollo winszuje tego szczęścia geniuszowi Jaśnie Wielmożnego domu i dziękuje za łaskawą attencyą.«

Takiemi to bredniami aż do czasów reformy szkół pijarskich przez Konarskiego nietylko łowickie, ale i inne kollegia pijarskie odrywały młodzież od nauk!

XIII. Kollegium pijarskie w Łukowie.

W Łukowie, stolicy ziemi tegoż nazwiska, zaprowadzeni zostali księża Pijarzy w r. 1696. staraniem znakomitszych ziemi łukowskiéj urzędników i obywateli i natychmiast (1701.) w tém miejscu szkoły swoje otworzyli. Jakie ich pierwiastkowe opatrzenie było, nie wiadomo mi. Mieścili się atoli sami i ze szkołami w małym domku, w miejsce którego Kazimierz Pniewski, rektor, zmarły 1744. roku, wystawił nowe kollegium i wznosić zaczął kościół, którego budowę w dwadzieścia kilka lat późniéj Antoni Rogaliński, rektor, zmarły 1770. r., ukończył.

Gmach szkólny w Łukowie był z drzewa postawiony; dla większéj wygody uczniów i nauczycieli, zamyślał go rektor Antoni Rogaliński zrzucić i w miejsce zrzuconego

obszerniejszy murowany postawić. Śmierć atoli przeszkodziła mu zamysł wykonać.

Aż do czasów kommissyi edukacyjnéj, szkoły księży Pijarów, lubo o sześciu klassach, nie były w zbyt kwitnącym stanie. Znajdowało się przy nich zwykle trzech tylko professorów, to jest, 1) professor nauk historycznych; 2) professor nauk matematycznych i 3) professor wymowy i poezyi. Ostatni uczył języka łacińskiego i polskiego; a jeden z nich dawał także godziny języka niemieckiego. Od roku 1780. zaprowadzono w szkołach łukowskich plan nauk przez kommissyą edukacyjną przepisany, i szkoła ta była odtąd podwydziałową i dosyć od młodzieży uczęszczaną. W roku bowiem 1784. miała 250 uczniów, którzy podczas jarmarków w Łukowie rozjeżdżali się do domów, a mieszkania ich zajmowali goście jarmarczni, co zdarzając się kilkakrotnie do roku, nie małą było przerwą i roztargnieniem młodzieży w naukach.

Gdy w roku 1773. z Podolińcem seminaryum księży Pijarów dostało się pod panowanie austryackie, otworzono nowe w Łukowie dla kollegiów pijarskich w królestwie polskiém.

Łukowskie kollegium było pierwszém, które przepisy kommissyi edukacyjnéj, od roku 1775. cząstkowo wydawane, zaprowadzać w szkołach swoich zaczęło, za powodem i przykładem zacnego rektora swego Edmunda Kiełczewskiego, który dla dobra ojczyzny czynił nieraz ofiarę z uprzedzeń własnych ku nowemu systematowi wychowania.

Przy szkole księży Pijarów w Łukowie, był konwikt dla ubogiéj młodzieży, założony w roku 1730.[1]) przez

[1]) Datę tę położyli autorowie *Starożytnéj Polski*. Tymczasem Pijarzy łukowscy w dedykacyi Adamowi Szaniawskiemu, kasztelanowi lubelskiemu dialogu pod tytułem: *Angelus in Valfrido Principe divini honoris Vindex etc.*, wydanym w Lublinie roku 1723. mówią: »Crescit eidem (Konstantyna Felicyana Szaniawskiego) fama ex liberali in Collegio Lucoviensi fundatione seminarii, quod ita celsissimi principis munificentia provisum est, ut patriae cives,

Konstantego Felicyana Szaniawskiego, biskupa krakowskiego, na utrzymywanie 10 konwiktorów imienia Szaniawskich, albo raczéj herbu Junosza. Uczniowie ci prócz nauk pobierali bezpłatnie wikt i odzież. Czcigodny fundator wysypał na ten cel — jak się Niesiecki wyraża — 100,000 złotych. W nowszych czasach, to jest, za panowania Stanisława Augusta, fundusz ten składał się z wioski Bystrzycy i z dziesięcin z wsi czternastu.

W roku 1785. do funduszu tego przybyło złotych polskich 20,000, które Mikołaj Izdebski, pleban wilczyski na dobrach Świdry i Potycze lokowawszy, zapisał kollegium łukowskiemu księży Pijarów pod obowiązkiem utrzymywania dwóch uczniów imienia Izdebskich.

XIV. Kollegium pijarskie w Łużkach.

W Łużkach, miasteczku w województwie połockiém, zaprowadził Pijarów Waleryan Antoni Żaba, kasztelan połocki, wzniósłszy im roku 1741. kollegium i kościół pod tytułem ś. Michała. Za czasów kommissyi edukacyjnéj, utrzymywali tu księża Pijarzy szkoły podwydziałowe o trzech klassach.

XV. Kollegium pijarskie w Międzyrzeczu koreckim.

Do Międzyrzecza koreckiego na Wołyniu, w dyecezyi łuckiéj, sprowadzili Pijarów w roku 1702. Lubomirscy, natenczas dziedzice miasteczka. Z téj familii Jerzy Lubomirski, podkomorzy koronny, wzniósł im tu kollegium i kościół i zaopatrzył w potrzebne dochody.[1]) Pierwszym

Ecclesiae futuros Mystas alat fundator munificentissimus.« A więc przed rokiem 1723. musiał być ten konwikt założonym.

[1]) Uposażeniem Pijarów w Międzyrzeczu koreckim była wioska Charuczka i jurydyka na przedmieściu zwaném Zastawie, oraz kapitały, wynoszące około 150,000 złotych.

rektorem kollegium międzyrzeckiego był uczony Pijar Kamil Jodłowski, który fabryką kollegium i kościoła kierował i szkoły otworzył. Szkoły międzyrzeckie przez sto blisko lat kwitnęły bardzo i były licznie od młodzieży wołyńskiéj i podolskiéj uczęszczane. Przełożeni bowiem XX. Pijarów, bądź to, że kollegium międzyrzeckie lepiéj było uposażonem od wielu innych, bądź téż, że Lubomirskim, jak np. Herakliuszowi, z nauki chcieli się przypodobać, a oraz zjednać sobie wziętość u ślachty dwóch najpiękniejszych prowincyi dawnéj Polski, posełali zawsze na mieszkanie do Międzyrzecza najuczeńszych członków swojego zgromadzenia. Tak np. prócz Jodłowskiego w roku 1755. był rektorem kollegium międzyrzeckiego uczony Alexander Szybiński, prefektem uczony Tomasz Choynowski, autor wielu dziełek treści duchownéj, który młodzież prywatnie języka francuzkiego uczył.

Kommissya edukacyjna wyniosła szkoły międzyrzeckie do rzędu podwydziałowych większych. Rządzący niemi uczony Pijar X. Dominik Szybiński, przyczynił się swoją gorliwością o dobro instytutu i młodzieży do ich zakwitnienia. Pod jego dziewiętnastoletniemi rządami wzniosły się szkoły i konwikt.[1]) Uczęszczało do nich w r. 1784. 250 uczniów.

XVI. Kollegium pijarskie w Opolu.

Jan Tarło, wojewoda sandomirski, sprowadził Pijarów w r. 1744. do swego miasta dziedzicznego Opola, w województwie lubelskiém, wybudowawszy im poprzednio małe kollegium przy kościele farnym i uposażywszy ich pròbo-

[1]) O nim mówi Bielski: »Postea rector Interamnae annis 19. Instituti sui amantissimus, legum exactus cultor, commodis habitantium sollicite semper providit, decorem templi sacra pretiosaque supellectili auxit, scholarum et convictus famam ampliavit. Characteres quoque elegantissimos aeri incisos in usum juventutis vulgavit; imo rectorem etiam agendo juvenibus in convictu artem calligraphiae tradere solenne habuit.«

stwem miejscowém za pozwoleniem władzy duchownéj. Pijarzy osiadłszy w Opolu otworzyli natychmiast szkoły swoje. Ale, że to sprzeciwiało się mniemanym prawom akademii zamojskiéj i kollegiów pobliskich jezuickich, zmuszeni byli w samych zaraz początkach rozpuścić młodzież i zamknąć szkoły. Rektor atoli ich X. Ignacy Konarski, brat starszy Stanisława Konarskiego, w miejsce szkoły uczonéj, założył tu szkołę praktyczną rzemieślniczą, sprowadziwszy do niéj najdoskonalszych stolarzy, ślusarzy, garbarzy, sukienników i tkaczy, i obowiązawszy tych majstrów do sposobienia uczniów do każdego z tych rzemiosł. Szkołę tę rzemieślniczą potwierdził sejm r. 1716. »Szkołę rzemieślniczą w Opolu — są słowa tego sejmu — od księży *Scholarum Piarum in commodum* ubogich dzieci w kraju erygowaną, pod protekcyę naszę bierzemy i approbujemy. A ucznie wyzwolone w téj szkole, aby wszędzie po cechach w miastach i miasteczkach we wszelkiéj z drugimi rzemieślnikami równości przyjmowani i zachowani byli, nakazujemy.« Zdaje się atoli, że użyteczna ta nader dla kraju szkoła nie długo istnęła. Gdy bowiem Stanisław August w r. 1787. przejeżdżając przez Opole do Kaniowa, odwiedzał kollegium pijarskie, już jéj nie było, a gmach, w którym się mieściła, przeznaczonym został na założyć się mającą fabrykę sukna.

»Jechał potém N. Pan do kościoła księży Pijarów — mówi Dziennik podróży królewskiéj, — gdzie po wysłuchanéj mszy świętéj raczył odwiedzić kollegium i będący przy nim dom zbudowany dla fabryk sukiennych, w zamiarze mającéj tam brać naukę młodzieży krajowéj, pożytecznemu temu rzemiosłu przyzwoitą.«

Kommissya edukacyjna zakładając szkoły po kollegiach pijarskich, pominęła Opole, zapewne z przyczyny bliskości szkół lubelskich. Otworzył w tém miejscu dopiero szkoły pod rządem austryackim uczony Zygmunt Linowski, prowincyał pijarski w Galicyi w r. 1799.

XVII. Kolleginm pijarskie w Piotrkowie.

Odsełając czytelnika ciekawego poznać szczegółowo dzieje kollegium pijarskiego w Piotrkowie, do wybornéj wiadomości o tym instytucie, napisanéj przez X. J. Gackiego, a umieszczonéj w *Popisie publicznym uczniów szkoły wojewódzkiéj księży Pijarów w Piotrkowie*, na rok 1829—30. kładę tu ztreściony z niéj wyciąg.

Księża Pijarzy osiedli w Piotrkowie r. 1673. nabywszy z funduszu danego im przez Jana Gorczyńskiego, wojskiego nowogrodzkiego, kamienicę Bykowskich, kupioną od Stanisława Bykowskiego, starosty przedeckiego i kłodawskiego, za 4,500 złotych. Konstanty Lipski, administrator, *sede vacante*, archidyecezyi dał im pozwolenie pod datą 10. Czerwca 1674. roku na założenie kollegium, szkół i kościoła. Tegoż samego roku, dnia 5. Sierpnia, przybyli z Warszawy i Łowicza księża Pijarzy wprowadzeni zostali uroczyście do kamienicy Bykowskich, urządzonéj już na ich mięszkanie. Pierwszym ich przełożonym był w Piotrkowie ksiądz Franciszek Haligowski, który roku 1674. otworzył szkoły. Kościół zaś wybudował ksiądz Ignacy Rogala Zawadzki, zmarły 1712. r. Tak otworzone szkoły i założone kollegium potwierdził sejm 1677. roku, uwalniając księży Pijarów piotrkowskich od wszelkich podatków i ciężarów z placów na rozprzestrzenienie kollegium kupionych.

W tym samym prawie czasie, co księża Pijarzy, osiedli w Piotrkowie i Jezuici; a że pierwsi zabraniali ostatnim otwierania szkół, powstały ztąd długoletnie zatargi i processy, o których w Tomie I. obszernie mówiłem.

Po zniesieniu zakonu Jezuitów, kommissya edukacyjna oddała majątek nieruchomy po Jezuitach w Piotrkowie i niektóre summy po nich księżom Pijarom; summy te, jakotéż własne księży Pijarów, wylicza ksiądz Gacki l. c. Nie były one jednakowóż bardzo znaczne, albowiem podług wizyty ks. Franciszka Kolendowicza, z polecenia akademii krakowskiéj, w roku 1782. odbytéj, cały dochód

księży Pijarów piotrkowskich, wynosił tylko 6000 złotych rocznie; w roku 1792. kommissya edukacyjna dodała do tego jeszcze 3270 złotych, tak, iż w tym czasie całego dochodu miało kollegium 9270 złotych, a na Emeryta księdza Berenta 600 złotych.

Kommissya edukacyjna oddając księżom Pijarom piotrkowskim gmachy pojezuickie i niektóre fundusze po zniesionym zakonie, tudzież pensyą dodatkową z ogólnego funduszu wychowania publicznego, obowiązała księży Pijarów do utrzymywania w tém mieście szkół podwydziałowych mniejszych. Skład nauczycieli w szkołach tych w r. 1782. był następujący: 1) rektor, Zygmunt Rojek; 2) prefekt i razem nauczyciel matematyki i historyi naturalnéj, ks. Kasper Zarębski; 3) nauczyciel wymowy i nauki moralnéj, ks. Maxymilian Popławski; 4) nauczyciel klassy pierwszéj, Dyonizy Drdziński; 5) kaznodzieja szkólny, ksiądz Józef Kalasanty Łaszczyński. Uczniów było 206. Kollegium jezuickie, darowane Pijarom było niedokończone. W muzeum znajdowało się kilka narzędzi matematycznych i fizycznych.

Przy szkole znajdował się konwikt na 6 uczniów ubogich, których utrzymywał proboszcz kanoników regularnych w Gnieźnie, a to na mocy komplanacyi kommissyi edukacyjnéj z klasztorem księży kanoników regularnych gnieźnieńskich, opartéj na erekcyi z 13go wieku, obowięzującéj zakonników do uczenia, odziewania i żywienia ubogich młodzieńców; czego oni przez kilka wieków zaniedbywali.

XVIII. Kollegium pijarskie w Podolińcu.

Kollegium pijarskie w Podolińcu na Spiżu, należy do najdawniejszych w Polsce. Założył je w roku 1643. Stanisław Lubomirski, wojewoda krakowski, starosta spiski, wybudowawszy potrzebne gmachy i nadawszy pewne uposażenie,[1]) które następnie Stanisław Herakliusz Lubo-

[1]) Uposażenie to opierało się zapewne na kopalni soli w Wie-

mirski, marszałek wielki koronny, Arnold Żeglicki, Pijar, zmarły 1766. r., i wielu innych dobroczyńców pomnażali.

Z wszystkich kollegiów pijarskich w dawnéj Polsce, podolinieckie najpierw szkoły otworzyło, bo już w Czerwcu 1643. roku.[1]) Szkoły te wnet zakwitły i były bardzo uczęszczane od młodzieży, nietylko z owéj części Polski, ale nawet z Węgier. Pożar w dniu 10. Października 1684. pochłonąwszy całe miasteczko Podoliniec, nie oszczędził także Pijarów. Kollegium, kościół i szkoły ich stały się łupem płomieni. Przez długi przeciąg czasu zamknięte były szkoły dla braku gmachu szkólnego. Nareszcie ówczesny rektor podoleniecki, Michał Kraus, wsparty od Lubomirskich i innych domów z Lubomirskimi spokrewnionych, wystawiwszy kollegium, szkoły i kościół na nowo, otworzył szkoły powtórnie około 1686. roku.

Pijarzy utrzymywali w Podolińcu obok szkół publicznych, także seminaryum swego zgromadzenia.

---

liczce. Konstytucya bowiem z roku 1726. opiewa: »Interim w nadzieję téj zamiany, od summy wyderkaffowéj na tymże Szybie (Kunegundy) i wsi Swierczy zapisanéj, księży *Scholarum Piarum* Podolenieckim, czyńszu po złotych 2400 corocznie, zaczynając a 1. Januarii 1727. z prowentów naszych wielickich wypłacać deklarujemy.«

[1]) W dziełku: *Scholae piae* na stronie 57. i następnych jest następujący opis uroczystości otwarcia szkół pijarskich w Podolińcu: »Anno deinde ab ortu Domini 1643. mense Junio, Almae academiae cracoviensis et Illustrissimi Domini Lubomirscii Palatini auspiciis, tale scholarum Piarum Podolini natalitium fuit. Augustissimum missae sacrificium, ad gratiam opemque S. Spiritus implorandum, musico cantu solenne, festivo tympanorum, tubarumque sonitu, peragebatur. Hoc absoluto sacro, hymnus: *Te Deum laudamus* decantatus, signum laetitiae interim facientibus et tympanis et tubis. Quo etiam peracto, deducti sunt a nostris pueri ad scholas in ipso civitatis castello seu palatio sitas, Musicis sacrum Spiritus hymnum et Magnae Dei Matris Virginis laudes concinentibus: comitantibus et publice supplicabundis, praeter ipsum vulgus, Magnificis Perillustribus ac Generosis Dominis Stanislao Stanisławski, Vice-Palatino Cracoviensi et Stephano Lubowiecki, arcis Lubloviensis, nec non tredecim oppidorum Scepussiensium, Illustris

XIX. Kollegium pijarskie w Poniewieżu, w dyecezyi wileńskiéj.

Autorowie *Starożytnéj Polski* w Tomie III., na stronie 446. utrzymują mylnie, jakoby kollegium pijarskie w Poniewieżu w drugiéj dopiero połowie ośmnastego wieku przez Krzysztofa Dąbskiego, starostę bernatowskiego, założoném zostało. Istniało bowiem ono już w pierwszéj połowie tego wieku, a Nowomiejski, pleban poniewiezki, zapisał mu w r. 1743. 325 talarów bitych.

Uposażenie pierwiastkowe kollegium poniewiezkiego musiało być bardzo szczupłe, albowiem stany na sejmie roku 1775. zgromadzone, widziały potrzebę pomnożenia takowych, »Najjaśniejszego Zygmunta III., króla polskiego, — mówi konstytucya tego roku — pobożne nadania wsiów, zwanych Stecheliszki, Staniary, Pollakupy, albo Daukiuny uczynione na kościół w Poniewieżu, mieście sądowém approbujemy, i aby te wsie do szczupłego funduszu księży *Scholarum Piarum* najdujących się w témże mieście na

simi Domini Stanislai Lubomirscii Dominiis attinentium, vice-capitaneo, qui singulari erga nostram religionem studio, ac benevolentia affecti, haec adeo laeta piaque scholarum piarum primordia, sua praesentia honorare, donis cumulare voluerunt. Et ille quidem inter alia, proprium filium, quo nihil carius habebat, *in nostris scholis* piis non magis doctrina, quam pietate instituendum obtulit; iste vero promptissime omnem nostris opem et auxilium pollicitus (quod nunc reapse praestat) novos Petri Canisii libellos, quibus praecipua religionis christianae capita et primae institutiones catholicae fidei continentur, sumptu et liberalitate Lubomirscii Palatini comparatos omnibus novae palestrae tyronibus ac tyrunculis novis distribuit; hoc facto quasi innuere volens, debere eos in scholis piis jam inde ab ipsis studiorum rudimentis, timori Domini, qui est initium sapientiae, divina Scriptura teste, perdiscendo, noscendaeque pietati, vel in primis sedulo navare operam.«

»Porro illas in partes religionem piarum scholarum pervenisse, sedem ibi fixisse, scholas aperuisse, quantum profuerit: effectus inde sequenti declarant. Ingens siquidem ad has scholas fieri coepit concursus, fructusque respondit haud sane exiguus.«

zawsze *juxta contenta* rzeczonego nadania należały, po stanawiamy.«

Kiedy księża Pijarzy szkoły swoje w Poniewieżu otworzyli, nie wiadomo mi; utrzymywali je atoli już w roku 1755. W tym czasie rektorem kollegium poniewiezskiego był ks. Waleryan Jasiński, professorem filozofii ks. Michał Kętrzyński, a professorem języka łacińskiego ks. Kajetan Kosobudzki.

Za czasów kommissyi edukacyjnéj utrzymywali księża Pijarzy w Poniewieżu szkołę mniejszą podwydziałową.

XX. Kollegium pijarskie w Radomiu.

Dokładną wiadomość o kollegium księży Pijarów w Radomiu podał ks. Antoni Michał Wolicki, rektor kollegium radomskiego, w programmacie szkólnym na rok 1824. Nie mogąc żadnego nowego szczegółu o kollegium tém przytoczyć, powtórzę historyą jego przez księdza Wolickiego skreśloną.

»Jeszcze przed wprowadzeniem Pijarów, była już w Radomiu szkoła, parafialną zwana, w któréj wyższych nauk, filozofii nawet uczono. Utrzymywali ją swoim kosztem obywatele, a mianowicie pleban radomski; nauczycielów zaś sprowadzano z krakowskiéj lub zamojskiéj akademii. Wielu znamienitych województwa sandomierskiego urzędników, kilku gorliwością dla kraju i znajomością rzeczy odznaczających się posłów, byli wychowańcami téj szkoły. Pamiętna za czasów Jana Kazimierza ze Szwedami wojna, całą pustosząca polską krainę, Radomiowi tyle przyniosła klęski, że tego miasta obywatele, przywiedzeni do upadku, nie byli w stanie nadal téj instytucyi utrzymywać. Zaniechano sprowadzania nauczycielów, i Radom nie miał odtąd szkoły, gdzieby młodzież początki przynajmniéj nauk, lub główniejsze religii i moralności pobierać mogła zasady. Dopiero w końcu rządów Michała i na początku panowania Sobieskiego, Jan Lewiński, obywatel Radomia, człowiek kochający nauki, postanowił instytut szkólny przy-

wrócić. W tym celu pisał do ks. Stanisława Branickiego, prowincyała Jezuitów, z prożbą, aby szkoły swego zgromadzenia w Radomiu założył, ofiarując na to własną kamienicę Andzielowska zwaną. Ks. Branicki wysłał zaraz do Radomia ks. Kiernickiego, prokuratora polskiéj prowincyi; który znalazłszy kamienicę w najgorszym stanie, stosy gruzów zamiast muru, i żadnéj do pomieszkania wygodnéj izby, otworzył natychmiast Lewińskiemu zdanie swoje, że na budowę kollegium potrzebaby summy 30000 a przynajmniéj 20000 złotych polskich. Gdy wynalezienie tego funduszu niepodobném okazało się, odjechał ks. Kiernicki z Radomia, oświadczając: że Jezuici przyjąwszy po innych miastach fundacye, nie mogą w tym czasie zakładać kollegium w Radomiu, i że późniéj chyba uczynią zadosyć Lewińskiego żądaniom. Kilka lat upłynęło, a Jezuici nie rozpoczynali budowy kollegium, nic nawet do Lewińskiego nie pisząc. Wtém ksiądz Marcin Winiarski, kommendarz i kaznodzieja przy parafialnym radomskim kościele, wychowaniec szkoły warszawskiéj księży Pijarów, wdzięczny nauczycielom swoim uczeń, a szczególniéj ks. Hieronimowi Zawadzkiemu, bardzo często zgromadzenie Pijarów chwalił w przytomności przyjaciela swego Józefa Gąsiorowskiego, wójta przy sądach radomskich. Trafiło się, że w roku 1680. pomieniony ks. Zawadzki z któregoś kollegium przez Radom do miasta Góry przejeżdżał, i w sam dzień narodzenia P. Maryi, w kościele księży Bernardynów mszą świętą odprawiał. Przytomna mszy Elżbieta, Józefa Gąsiorowskiego żona, zleciła meżowi swemu, aby go po skończonéj mszy do swego domu zaprosił, a sama tymczasem do Lewińskiego pobiegła. Tam całéj wymowy swojéj użyła, aby obywatela tego do ofiarowania Pijarom andzielowskiéj kamienicy namówić. Długo się wymawiał Lewiński, że danego Jezuitom słowa przełamywać nie chce. Lecz zważywszy potém, że kilka już lat ubiegło, a Jezuici żadnéj już o swoich chęciach wiadomości nie dali, przyrzekł zadosyć uczynić Gąsiorowskiéj żądaniom; toż samo przybyłemu do jego domu ks. Za-

wadzkiemu powtórzył. Otrzymawszy obietnicę szanowny kapłan, pospieszył do Góry, a za nim wkrótce i ksiądz Winiarski. W tym właśnie czasie zwiedzał górskie kollegium ks. Wojciech Siewierkowicz, prowincyał. Udaje się do niego Gąsiorowska z ks. Winiarskim, oznajmuje mu chęć Lewińskiego i w imieniu miasta uprasza, aby do Radomia zaprowadził szkoły zgromadzenia swojego. Ucieszony tą wiadomością, gorliwy o wzrost zgromadzenia prowincyał, podziękował czule za tę przychylność Gąsiorowskiéj i ks. Winiarskiemu; lecz wraz przypomniawszy sobie trudności, których przy zakładaniu łowickiego kollegium doznał, oświadczył, że nie ma żadnego funduszu na wybudowanie kollegium i kościoła, i że nie spodziewa się znaleść dobrodzieja, w obcéj dla Pijarów okolicy. Obecny téj rozmowie ks. Hieronim Zawadzki, napomknął ks. prowincyałowi o summie przez ks. Remigyana Leżyńskiego zapisanéj Pijarom. Ponieważ na odzyskaniu téj summy zależeć miała szczegolniéj fundacya księży Pijarów w Radomiu, zastanowić się zatém nieco obszerniéj wypada nad trudnościami i zawadami, jakie w jéj wydobyciu przezwyciężać musiano. Ks. Remigian Leżyński, kanonik katedry płockiéj, proboszcz w Gołębiu, zapisał dla zgromadzenia księży Pijarów summę 30,000 złotych na dobrach Tymienica i Zajączków z warunkiem, aby we wsi Gołębiu założyli sobie mieszkanie i rząd nad tamtejszą loretańską kaplicą objęli. Akt téj darowizny zrobiony był przed starostą grodzkim w Stężycy r. 1642. Do tego aktu przyłączony jest drugi, którym ks. Leżyński ustępuje Pijarom sprzętów ze złota i srebra, jako osobistéj swojéj własności. Nieszczęście chciało, iż mimo to, że przy spisywaniu tego aktu żaden Pijar nie był przytomny; lecz, ponieważ dopiero zawiązywało się zgromadzenie księży Pijarów w królestwie polskiém, i prowincyałowie na ówczas razem Niemiec i Polski prowincyałami byli, zapis zatém w zapomnienie albo raczéj w zaniedbanie poszedł. Tymczasem umarł ks. Leżyński. Następca jego ks. Wojciech Rejmiński, uzyskawszy od ks. Jędrzeja Trzebickiego, krakow-

skiego biskupa, nową erekcyą, mocą któréj gołębiowska plebania na prepozyturę z sześciu mansyonarzami wyniesiona została, i w któréj żadnéj o Pijarach nie znajdowało się wzmianki, zaczął się dopominać o zapłacenie zaległego procentu u Stanisława Witowskiego, kasztelana sandomirskiego, na ówczas Tymienicy i Zajączkowa dziedzica. Ciśniony sądami i exekucyami kasztelan, napisał do księdza Jakóba Weczyrki, warszawskiego rektora; aby się starał o odzyskanie téj summy, jako sprawiedliwie jego zgromadzeniu należnéj, obiecując mu swoję pomoc we wszystkiém i oświadczając, że szczerą jest jego chęcią, aby ta summa jedynie dostała się Pijarom. Zachęcony tém pochlebném wezwaniem rektor, umówiwszy się z księdzem Wacławem Opatowskim, prowincyałem węgierskim i polskim, zapozwał ks. Rejmińskiego przed trybunał lubelski. Odtąd toczyła się lat kilkanaście przykra i uporczywa sprawa, przechodząc następnie z trybunalskich do sądów duchownych; aż nareszcie pod ostateczne rozstrzygnienie saméj stolicy apostolskiéj oddaną została. Uchwalono zatém w sądzie rzymskim Rota zwanym, z dwunastu sędziów złożonym, że proboszcz gołębiowski, jeżeli sprawę tę daléj popierać zechce, obowiązanym będzie zwrócić koszta Pijarom, wynoszące 300 węgierskich dukatów, a jedynie od woli potomków. Ks. Leżyńskiego zależeć miało ofiarowanie zgromadzeniu téj summy. Ks. prowincyał odebrawszy ten wyrok i dowiedziawszy się, że proboszcz gołębiowski zaprzestał już nawet myśleć o sporach, aby na nowo rozpocząwszy sprawę, nie był zmuszony do zwrócenia kosztów na mocy rzymskiego wyroku; mając nadzieję odzyskania kiedyś, wyżéj wzmiankowanéj summy, wysyła do Radomia r. 1680. ks. Ignacego Krzyżkiewicza z pełnomocnictwem odebrania na rzecz zgromadzenia kamienicy Andzielowska zwanéj, i ks. Hieronima Zawadzkiego z tytułem prokuratora nowéj radomskiéj fundacyi. Tu jest miejsce opowiedzieć zabawne zdarzenie, które, jak łatwo dostrzedz, ważném było dla Pijarów, budujących się w Radomiu. Skoro ks. Zawadzki stanął na rynku

miasta, zaraz kamienicę obejrzeć przedsięwziął; ale ją nieszczęściem, w tak złym widział być stanie, że z bojaźnią przestępował jéj progi; i boskiéj wzywał pomocy, aby w jéj gruzach pogrzebanym nie był. Stroskanemu cała przyszłość stanęła na myśli; przewidywał trudności, przeszkody, niemożność wzniesienia kollegium; gdy niespodzianie ujrzał przed sobą trzech znakomitych obywateli. Byli to Gaspar Korwin Kochanowski, podsędek ziemski sandomirski, Mikołaj Pakosławski, kasztelan połaniecki i Świętosław Antoni Pigłowski, cześnik kijowski. »Nie odwiedziłeś nas Mości księże, rzecze podsędek żartobliwie i z tą szczeropolską otwartością, która cechowała dawnych ojców naszych; a przecież my to twoi przełożeni jesteśmy. Cała okolica zowie mnie *Generalissimus omnium Piacorum*, Pakosławskiego *Provincialis*, a Pigłowskiego *Guardianus*. My jesteśmy przełożeni *Piacorum*, wy Pijarami się zowiecie, bliskie nazwisk podobieństwo. Dobrze, odpowiedział ks. Hieronim Zawadzki: Bogu niech będą dzięki, że w tém mieście znajduję przełożonych moich; nie będę się już troszczył o zaspokojenie potrzeb; przełożeni moi zapewne o nich pamiętać będą.« — Mógłżeś inaczéj sądzić, odpowie Kochanowski: ja wszystkie twoje i twoich ludzi zaspokajać będę potrzeby. Wraca natychmiast do kamienicy z któréj wyszedł i przynosi wkrótce ks. Zawadzkiemu do zarządzcy wsi Kozienek zalecenie, aby mu naprzód 100 złotych przysłał, i wszystkiego tego, czego do życia potrzebować może. To rozporządzenie do saméj śmierci Kochanowskiego, ściśle dochowane było. Idąc za przykładem podsędka Pakosławski i Pigłowski, wiele na przyszłość porobili przyrzeczeń. Kochanowski, żeby im w obietnicach nawet nie ustąpić, przyrzekł darować Pijarom swoję kamienicę Forestowska zwaną, i że na sejmiku opatowskim wystara się o uwolnienie Pijarów od wszelkich ciężarów publicznych. Tak szczęśliwe napotkanie dobroczyńcy wielkiego, tak uprzejme i łaskawe przyjęcie, przywróciło ks. Zawadzkiemu pocieszającą nadzieję. W ślady téj starannéj troskliwości Kochanowskiego o zaprowadze-

nie do Radomia instytutu szkólnego, poszli zaraz Jan Gołuchowski, starosta radomski, lubelskiego trybunału marszałek, ofiarując zgromadzeniu kilkotysiączną summę i polecając je względności obywateli województwa sandomierskiego. Ks. Walenty Gniewosz, oficyał i proboszcz radomski, podarował dom własny, w którym dawniéj była parafialna szkoła, i tysiąc złotych na rozpoczęcie fabryki. Oprócz tych ofiar szczególniéj do zgromadzenia przywiązanych osób, prawie wszyscy obywatele radomskiego powiatu, nieśli z pośpiechem ks. Zawadzkiemu pomoc i wsparcie; ustąpili Pijarom na ich powiat, z kopalni krakowskich, przypadającéj soli, i wiele materyałów do nowo przedsięwziąć się mającéj budowli. Mieszkańcy miasta Radomia, a mianowicie Adam Usinowski, Jan i Bartłomiéj Starachowiczowie, widząc jak Pijarzy są gorliwi i staranni o tę nową fundacyą, w r. 1681. podarowali dwa, dosyć obszerne place, na zabudowanie kollegium; a ks. Jan Gąsawski, proboszcz szpitalny; ofiarował złotych polskich 500 na zakupienie domu, który pomiędzy temi placami środkował. Nie dosyć na tém: obywatele województwa sandomirskiego, tak przywiązanymi okazali się do naszego zgromadzenia na sejmiku opatowskim, że nie przestając na tymczasowém uwolnieniu od ciężarów publicznych własności Pijarów, zlecili posłom swoim, aby starali się na sejmie o potwierdzenie ich ustawy i zamienienie jéj w prawo. Wszyscy najgorętszą pałali chęcią, aby fundacya radomska jak najrychléj ukończoną być mogła. Pomiędzy innymi okazała się widocznie gorliwość i przywiązanie do zgromadzenia w Stanisławie Leżyńskim ks. Remigiana synowcu, który wyraźnie ks. Zawadzkiemu oświadczył, że jest jego niezmienną wolą, 30,000 złotych na Tymienicy, z procentem od 30 lat zaległym, ofiarować Pijarom. Dotrzymał obietnicy Stanisław i w r. 1682. w Grodzie radomskim zrobił akt, którym pomieniona summa dla Pijarów radomskich przekazaną została. Wydobycie téj summy ułatwili Bogusław i Jan Chodakowscy w pięćdziesiąt tysięcach, Tymienicę i Zajączków zastawnym sposobem posiadający,

którzy ze swojéj summy gotowi byli 20,000 ustąpić Pijarom, byleby pozostałe 30,000 albo natychmiast im wypłacone, albo gdzieindziéj lokowane były. Kochanowski, o którym tyle już razy mówiliśmy, szczególny dobroczyńca zgromadzenia, nie wahał się wsi swojéj Kozienek trzydziestu tysiącami należącemi się Chodakowskim obciążyć; nadto 30,000 swoje własne Pijarom zapisał, i często mawiał, że im całego swego majątku, jako bezpotomny ustąpi. Wszystko ks. Zawadzkiemu lubo w początkach szło pomyślnie, i wszystko rokowało, że chęci swoje do skutku w krótkim czasie przyprowadzić może; kiedy nad wszelkie spodziewanie nowe ze strony prymasa zaszły przeszkody: zalecono naprzód Pijarom umowę z gołębiowskim proboszczem, a potém odstąpienie mu summy, na Tymienicy i Zajączkowie lokowanéj. Udręczony ks Zawadzki tym wyrokiem prymasa, sroższe jeszcze miał do znoszenia ciosy. Nieprzyjaciele nowéj radomskiéj fundacyi spiknęli się na jego prześladowanie i zgubę. Zaczęto go już to prywatnie, już publicznie potwarzami znieważać. Często ks. prowincyała o cierpieniach jego dochodziły wieści, częste przeciw niemu od niechętnych zażalenia odbierał, starano się nawet prowincyała przekonać, że ks. Hieronim Zawadzki łudząc się tylko zwodniczemi pozorami i opierając na nadziei całą fundacyą radomską, uwodzi zarazem i zwierzchność swoję; a zatém, że nie ma podobieństwa, aby kiedykolwiek powstało kollegium księży Pijarów w Radomiu. Nie znajdujemy nazwisk w dawniejszych księgach tych, co tak usilnie dopominali się zguby szanownego i gorliwego kapłana o wzrost i dobro zgromadzenia swojego: i lepiéj, że czas wszystko niszczący, przed potomnością ich imiona zatarł.

Znużony ks. prowincyał ciągłemi skargami, widząc, że dla wielu osób nie miłym są widokiem Pijarzy, przy końcu Stycznia 1682. r napisał list odwołujący ks. Zawadzkiego do Chełmna, a jego współtowarzyszów pracy i cierpień do innych kollegiów. Los zdarzył, że list ten obiegłszy Prusy i Litwę, dopiero w sobotę po pierwszéj

niedzieli postu 1682. r. do Radomia doszedł. Już też na ówczas i rzeczy tyczące się fundacyi radomskiéj cokolwiek się odmieniły. Prawda, że darowane Pijarom place jeszcze zabudowane nie były, ustąpione im kamienice nie ze wszystkiém uporządkowane; lecz nie zmienny w chęciach swoich, nieśmiertelnéj pamięci Kochanowski, już był ofiarował kamienicę Forestowska zwaną, w dobrym stanie będącą. Wprowadzenie do niéj Pijarów nastąpić miało w niedzielę drugą postu 1682. r., a zatém list ks. prowincyała, który dniem pierwéj nadszedł, wstrzymać obrzędu tego nie zdołał. Uwiadomiony o tém ks. prowincyał, potwierdził na prokuratora ks. Hieronima Zawadzkiego, a Kochanowskiemu najczulsze podziękowanie złożył. Osiedli zatém Pijarzy w Radomiu, lecz ani kościoła, ani dostatecznego mieszkania, ani sposobności utrzymania się nie mieli. Kochanowski zawsze o nich pamiętny, zawsze o założenie szkoły w Radomiu gorliwy, namawia Jana Zarębę, sędziego ziemskiego sandomirskiego i Karóla Kazimierza Wąsowicza, pisarza sądu ziemskiego, i wielu innych obywateli do założenia towarzystwa na wspomożenie i wzniesienie nowéj radomskiéj fundacyi. Towarzystwo to kilka ledwie trwało miesięcy. Nie długo po zawarciu umowy umarł Zaręba, po nim wkrótce Wąsowicz, a nareszcie Kochanowski doczesne na wieczne życie zamienił. Śmierć nagła nie pozwoliła Kochanowskiemu wszystkich wykonać zamysłów; została się po nim Pijarom kamienica i dosyć znaczne zapisy. Lecz zważywszy wszystkie zabiegi i usiłowania jego, przyznamy, że mu winniśmy pierwsze początki ustalenia naszego w Radomiu. Zgon tego znakomitego i szanownego obywatela, zasmucił całe zgromadzenie nasze; wznoszono modły za jego duszę do Pana Zastępów; przekazano następcom obowiązek nieskończonéj ku niemu wdzięczności i wiecznéj pamiątki.

Nie długo po śmierci Kochanowskiego Pijarzy przymuszeni byli wyrokiem sądowym w Krakowie, zamiast sto tysięcy lokowanych na Tymienicy i Zajączkowie, na piętnastu przestać tysiącach. Znikła więc nadzieja ukoń-

czenia fundacyi; już i ksiądz Zawadzki odjeżdżać zamyślał, kiedy niespodzianie odbiera na piśmie obietnicę od Marcina ze Smogorzewa Wąsowicza znacznego zasiłku, wynoszącego 10,000 złotych, i wkrótce zaraz r. 1684. 15,000 złotych dla kollegium zapisał, a w cztery lata później drugie 15,000 na utrzymanie i wychowanie czterech alumnów przy szkole radomskiéj. Summa ta przeniesiona na dobra Przebuszka, Nienadowka i Stobierna w Galicyi, wraz z tą częścią kraiu przepadła. Wąsowicz zatém jest pierwszym założycielem radomskiego kollegium. Nieskończona temu szanownemu obywatelowi od zgromadzenia pijarskiego należy się wdzięczność. Wielbiony za życia, opłakiwany był po śmierci. Imię jego z ust do ust podawane, choćby nawet pismem uwiecznione nie było, zachowałaby je zawsze pamięć nasza!

Kollegium jednak w nienajlepszym jeszcze zostawało stanie; był to tylko zbiór kilku wyporządzonych kamienic połączonych z sobą i kościołem drewnianym. Tak trudne były początki wszystkich prawie kollegiów naszych! Lecz wytrwałość pierwszych założycieli, co nie umie zrażać się pospolitemi w zamiarach ludzkich przeciwnościami; dobroczynność kochanych rodaków, co nigdy nie oszczędzali majątków, ilekroć dobro ojczyzny i ludzkości tego wymagało, zniszczyła wszelkie przeszkody. Drobne okoliczności, które towarzyszyły przy zakładaniu i ustaleniu zgromadzenia księży Pijarów w Radomiu, tęskną, nudną i na mało przydatną wydawać się mogą wiadomością obojętnemu czytelnikowi, lecz pozostaną pomnikiem okolicy, drogim zabytkiem obecnych rodzin, których ojcowie umieli używać majątku na pożytek i chwałę narodu, dowodem nareszcie czułéj wdzięczności dla dobroczyńców i gorliwych o wzrost instytutu szkolnego.

O stanie ówczesnym szkoły nic nowego, nic jeszcze ważnego powiedzieć nie można. Były to dopiero rzucone nasiona, z których kiedyś dojrzałe owoce wyjść miały. Liczba jednak uczniów pomnażała się szybko, zwiększała się chęć do nauk, i przy gorliwości naczelników zgroma-

dzenia, szkoła w krótkim czasie stanęła w równi z innemi w Polsce. Lecz jeżeli przeniesiemy z uwagą myśl do owego czasu, przyznamy bez uprzedzenia, iż to był wiek powszechnego zepsucia gustu i złéj dążności nauk. Zamiast wiadomości gruntownych, nabierał uczeń wprawy w sztuczne i subtelne syllogizmy, zamiast jasnéj nauki, uczył się zawiłych, niezrozumiałych i samymże wykładem zaciemnionych Arystotelesa przepisów.

Kollegium urządzone ofiarą Wąsowicza, nie wiele poprawione stało aż do r. 1737., kiedy ks. Antoni Konarski brat Stanisława został rektorem, i zaczął myśleć o podźwignieniu gmachów. Z miłém dla nas ukontentowaniem wyznajemy, ile zgromadzenie nasze Konarskim jest winno. Kiedy Stanisław oświecał cały naród Polski, kiedy śmiałą ręką kruszył zadawnione przesądy narodu, Ignacy wznosił wspaniałe w Opolu budowle, a Antoni nowym radomskiego kollegium założycielem się stawał. Szanowany w całém województwie Sandomierskiém, znany w Królestwie, przed r. 1756. całą budowę kollegium ukończył. Podniósł je bowiem na piętro, całe wewnątrz urządził, presbyteryum wymurował ozdobnie, resztę kościoła drewnianą zostawił. Stósownie do jego planów, kościół pijarski w Radomiu miał być znaczną budowlą, wchodziłby frontem aż w rynek miasta i byłby jedną z najcelniejszych ozdób Radomia. Lecz rozmaitego rodzaju przeszkody nie dozwoliły tego zamiaru dokonać. W ślady Konarskiego wstępował jego następca ks. Florentyn Potkański; jemu zabudowanie kilku próżnych placów i wystawienie konwiktu kollegium jest winno. Niespracowanych w zabiegach o budowę kollegium rektorów, silnie wsparli ks. Konstanty Felicyan Szaniawski, biskup kujawski a potém krakowski; książę Jerzy Lubomirski, hrabia na Wiśniczu i Jarosławie, podkomorzy w. koronny; Jan Przebendowski, podskarbi wielki koronny; Konstanty Popieł, chorąży wojsk polskich; Rybiński, wojewoda chełmiński; Zygmunt Mystkowski; Stefan Tymiński; Maxymilian Ossoliński, podskarbi w. koronny, więcéj jak 20,000 darował; wojsko polskie przeszło

4000 złotych; Wojciech Słowka, włódarz, ofiarował 588; ks. Ambroży Wąsowicz, prowincyał zgromadzenia księży Pijarów; ks. Ignacy Konarski, Pijar; Szaniawska, podstolina wielka koronna; Józef Potkański, kasztelan radomski; Maryanna Konstancya z Molskich Potkańska 10,000 złotych z summy posagowéj na budowlę kościoła zapisała. Summa ta jeszcze na ten cel nie była użytą, lecz nie chybi teraz zapewne przeznaczenia swego; pobożna chęć Maryanny Potkańskiéj spełnioną zostanie. Tarłowa, kasztelanowa lubelska, 30,000 na raz jeden gotowizną ks. Potkańskiemu oddała. Starożytny dom Tarłów do wielu swoich zaszczytów przydał i ten, że wspierając w bardzo wielu kollegiach zgromadzenie nasze, tém samém wspierał nauki. Kollegium opolskie ręką Tarłów wzniesione, kollegium warszawskie znacznie zapomożone; toż samo o kollegiach galicyjskich i o konwikcie warszawskim powiedzieć można. Zgromadzenie nasze we wszystkich czasach dochowywało wdzięczność, jaka się słusznie świetnemu Tarłów domowi i połączonéj z nim sławnéj w dziejach naszych Lubomirskich rodzinie należy.

Winniśmy jeszcze wskazać, jakie początkowo tu mieszkający Pijarzy mieli dochody. Zasadzały się one na opłacanéj z ich domów dzierzawie; na procentach od summ przez Kaspra Kochanowskiego, Marcina Wąsowicza, Jana Latalskiego, ks. Jana Owanisiewicza, Justyny Kiełczewskiéj, Zofii Grodzkiéj, Antoniego Potkańskiego, Brantwickiego, Zbikowskiego, Michała Dunina Brzezińskiego, Michała Swidzińskiego, Jędrzeja Rafałowicza, Stanisława Sobieszczańskiego zapisanych. Kiedy procenta zalegać zaczęły, Pijarowie na ów czas trzymali w zastawie wsie: Oblas, Czarną, Radzanów, Prędocinek i inne. Zasadzały się także na składkach już to w pieniędzach, już w rozmaitych tego rodzaju ofiarach, które szanowni województwa Sandomierskiego obywatele znosili. Zasadzały się nareszcie na dwóch wsiach zwanych Kaptur i Janiszew. Wieś Kaptur była niegdyś własnością Marcina Żaka, karłem zwanego, który na dworze Zygmunta III. zostawał. Wspomniony Żak wieś tę

przeznaczył na utrzymanie Altarzysty przy kościele panien Brygitek w Warszawie, pod tytułem św. Trójcy wystawionym. Rozmaite zaburzenia przeszkodziły spełnieniu tego polecenia. Jan III. dowiedziawszy się o téj fundacyi, przeniósł ją na kollegium radomskie; wieś Kaptur darował Pijarom z obowiązkiem odprawiania dwóch mszy co tydzień, jednéj z prośbą o pomyślność państwa, drugiéj za duszę Marcina Żaka, dawnego wsi Kaptur dziedzica. Tym sposobem wieś Kaptur własnością radomskiego została kollegium. Janiszew zaś w r. 1780. kupiony był od Kazimierza Wężyka Rudzkiego, łowczego wiślickiego, przez ks. Nepomucena Zwana, kollegium tutejszego rektora. — Mówiąc o dochodach, czujemy być powinnością wynurzyć wdzięczność, jaka się od nas prześwietnemu magistratowi i obywatelom miasta Radomia należy; czujemy potrzebę przytoczenia wszystkich zapisów tranzakcyi, komplanacyi dla kollegium korzystnych. Lecz ażeby nie przejść granicy pisma tego, przestaniemy na powiedzeniu, że nie było takiego, któryby nam nie okazywał przychylności swojéj; ustępowali nam placów, pomagali w budowie, uwalniali nasze grunta i domy od wszelkich miejskich ciężarów. Ta wzmianka niechaj przynajmniéj będzie dowodem, że umiemy czuć wdzięczność dla dobroczyńców naszych, że lubimy ich dobrodziejstwa powtarzać.

Przyznane Pijarom wszystkie budynki i place przez magistrat miasta Radomia, zatwierdzone następnie przywilejami królów, a mianowicie Stanisława Augusta, ustalone i zabezpieczone fundusze, z których się jedynie utrzymywało kollegium i szkoły; w roku 1794. i 1796., w epoce powszechnych zaburzeń w kraju, nie mały uszczerbek poniosły. Jeszcze przed r. 1790. Pijarzy radomscy lokowali na dobrach Potyczy summę 95,938 złotych. Przez podział prowincyi Polski zerwały się związki Radomia z Warszawą i procent od téj summy opłacanym być przestał, a tém samém nadzieja odebrania jéj kiedyśkolwiek, zupełnie zniknęła. Za odmianą rządu zmienił się i tryb uczenia. Szkoła radomska otrzymała tytuł gimnazyum, ale

liczba uczniów znacznie zmniejszać się zaczęła. Podczas rządu austryackiego żadna nowa budowla nie stanęła, żaden nowy nie przybył dochód. Doznano nawet trudności w utrzymywaniu szkoły, bo w r. 1797. zajęty został gmach szkolny na potrzeby administracyjne. Przypadki zbliżonéj do téj części kraju wojny w r. 1809., zmniejszywszy znaczniéj jeszcze liczbę uczących się i uczących, przeszkodziły do tych korzyści, jakieby młodzież krajowa zebrać była mogła z usiłowań i pracy nauczycieli publicznych, z gorliwéj troskliwości izby edukacyjnéj, która poprawiony plan nauk rozciągnęła i do szkół w nowéj do księstwa Warszawskiego wcielonéj prowincyi. Szkoła radomska nie była nawet departamentową szkołą, chociaż na ten stopień od izby edukacyjnéj wzniesioną została, słowem nie mogła odpowiedzieć ślachetnym i zbawiennym ze strony rządu do podźwignienia oświaty krajowéj pobudkom. Dolegliwe ciosy następowały po sobie tak szybko, że nie wypocząwszy po jednych, już drugie znosić musiała. Taki był stan szkoły aż do r. 1815., pamiętnego z ustalenia w całéj Europie pokoju. Mimo to, jednak rok 1812. i 1815., lubo z innego względu, będą w dziejach tutejszéj szkoły znakomite szczególniéj dwomu zapisami dobroczynności Michała Dołęgi i Wincentego Zacharewicza, majora wojsk rossyjskich. Pierwszy na utrzymanie dwóch ubogich uczniów przy szkole księży Pijarów w Radomiu corocznie summę złotych polskich tysiąc na dobrach Sworzyce i Machory zabezpieczył, i znaczną bibliotekę swoję szkole radomskiéj darował; drugi także, dla dwóch studentów, w nagrodę postępowania dobrego i pilności w naukach, każdego roku złotych polskich sto, na dobrach Ninkow przeznaczył. — Fundusze i ofiary tego rodzaju należy uważać nietylko jako dobrodziejstwa dla ubogich familii, ale nawet jako dobrodziejstwa dla całego narodu. Przez nie powiększa się ochota i zapał w młodzieży do nauk, pomnaża się liczba światłych i zdatnych ludzi do posług krajowych.«

Jeszcze za czasów kommissyi edukacyjnéj, utrzymywali księża Pijarzy w Radomiu szkołę podwydziałową mniejszą.

Gdy ją w roku 1782. ks. Franciszek Kolendowicz, professor akademii krakowskiéj, z ramienia téjże akademii jako wizytator zwiedzał, znalazł ją w takim stanie. Skład nauczycieli był następujący: 1) rektor, Jan Nepumocen Iwan; 2) prefekt szkół, ks. Krysztof Nestrebski; 3) professor klassy trzeciéj, ks. Szymon Bielski; 4) professor klassy drugiéj, ks. Adam Truczbowski; 5) professor klassy pierwszéj, ks. Michał Mścichowski. Uczniów miała szkoła 174. Muzeum składało się z kilka instrumentów fizycznych i matematycznych; biblioteka była nieliczna. Przy szkole znajdował się konwikt na trzech uczniów, posiadający 12,000 złotych polskich, zapisanych od ks. Kumańskiego, na wsi Janiszewie, należącéj do Pijarów. Ci konwiktorowie nosili suknie koloru fioletowego, robione krojem sutan księży świeckich; obowiązkiem ich było odbywać codzień nabożeństwo za duszę fundatora; mieli stół, odzienie i dyrektora bezpłatnie. Sędzia grodzki radomski prezentował aspirantów do tego konwiktu.

XXI. Rezydencya pijarska w Radziejowie.

Do Radziejowa, małego miasteczka w Kujawach, wprowadził Krysztof Szembek, natenczas biskup kujawski, osadziwszy ich przy kościele farnym i nadawszy im za uposażenie probostwo miejscowe z wszelkiemi zabudowaniami i dochodami, roku 1727. W dwa lata późniéj, to jest, 1729. r., otworzyli tu Pijarzy szkołę o trzech klassach, w domu drewnianym za miastem stojącym, składającym się z trzech dużych izb. W szkole atoli téj, aż do czasów kommissyi edukacyjnéj, nietylko początkowych nauk, ale nawet filozofii księża Pijarzy uczyli.

Po zniesieniu Jezuitów, kommissya edukacyjna przeznaczyła rezydencyą pijarską w Radziejowie na szkoły niższe podwydziałowe, udzielając księżom Pijarom corocznie w dodatku na ich utrzymanie 3000 złotych polskich. Brak porządnych gospód w miasteczku, odstręczał młodzież i rodziców od szkół radziejowskich i nie były one

téż nigdy licznie uczęszczanemi; w r. 1782. miały w wszystkich trzech klassach tylko 86 uczniów, którym czterech nauczycieli nauki udzielało. Między wielu innymi uczył w nich Waleryan Wyszyński, tłumacz drugiéj części Argenidy Barklajusza na język ojczysty i Wojciech Gralichowski, biegły w naukach przyrodzonych.

XXII. Kollegium pijarskie w Rosieniach.

Kto kollegium pijarskie w Rosieniach założył, nie wiadomo mi, ale utrzymywało ono już za panowania Augusta III. szkoły wyższe, a przytém seminaryum księży świeckich dla dyecezyi żmudzkiéj, którego regensem w roku 1755. był Pijar Joachim Radomyski.

Kommissya edukacyjna ustanowiła w Rosieniach szkoły podwydziałowe o trzech klassach pod zarządem księży Pijarów. W tych szkołach uczył sławny-nasz naturalista Stanisław Jundził.

XXIII. Kollegium pijarskie w Rydzynie.

Szkoły pijarskie w Rydzynie, dyecezyi poznańskiéj, powstały dopiero za panowania Stanisława Augusta. Dziedzic tego miejsca, książę August Sułkowski, wojewoda natenczas gnieźnieński, późniéj poznański, chcąc nadać wzrost swemu miasteczku, sprowadził tu w roku 1774. księży Pijarów, nadawszy im, za pozwoleniem biskupa poznańskiego, Młodziejowskiego, za całe uposażenie probostwo miejscowe [1]) i wybudowawszy kollegium. Sejm

[1]) Probostwo to dzierzawił ordynat rydzyński w r. 1798., płacąc z niego 1025 talarów rocznie. Innego uposażenia kollegium pijarskie w Rydzynie nie miało. Wprawdzie ks. Atanazy Józef Pomarzkant, drugi z porządku rektor tego kollegium, (pierwszym był ks. Konstanty Kłopocki) a zarazem proboszcz kościoła rydzyńskiego, w mowie na pogrzebie ks. Augusta Sułkowskiego, mianéj dnia 28. Stycznia 1786. każe się dorozumiewać o wielkiéj hojności ksęcia na szkoły rydzyńskie, gdy mówi: »Ale nie dosyć miał na

r. 1775. potwierdził tę fundacyą w słowach: »Fundacyą w mieście Rydzynie, dobrach dziedzicznych W. Augusta

---

tém J. O. X. Jegomość Wojewoda Poznański podejmować osobiście wielkie dla dobra publicznego prace, chciał jeszcze, aby miłości jego ku ojczyznie wiekowały dowody. Widział, że w województwie poznańskiém zbywało tak na szkołach jako i nauczycielach, widział niesposobność wielu obywatelów do odleglejszych szkół odsyłania dzieci swoich; chcąc więc dogodzić ich żądaniom, publiczne do tutejszego miasta wprowadza szkoły, dostateczny do utrzymania nauczycielów ustanawia fundusz, dom do mieszkania, szkoły do nauk wyznacza i z niemałym je przyozdabia nakładem. Nie sądził tego J. O. X. JMC. wojewoda poznański uszczerbieniem majątku, umniejszeniem dochodów, pokrzywdzeniem familii, co się dla dobra łoży ojczyzny. Lecz ani tém tak wielkiem dziełem nie były zaspokojone żądze jego troskliwe o pomnożenie pożytków i dobra powszechnego. Chcąc się zasłużyć obywatelom województwa poznańskiego, zniewolić sobie bardziéj ich serca, ściślejszą z nimi zawrzeć i utwierdzić przyjaźń, wskrzesza dla dystyngwowanéj ślachetnéj młodzi konwikt, ustanawia w nim wszelkiego rodzaju nauki, któreby nietylko oświecały rozum, ale téż ćwiczyły i polerowały ciało. Geometrya, historya, prawo natury, prawo narodów, prawo cywilne, architektura, języki, rysunki, maneż, wszystko to za staraniem J. O. X. JM. wojewody poznańskiego, dla pożytku i wydoskonalenia młodzi jest wprowadzone i dotąd się statecznie utrzymuje. Ale miłość pomnożenia powszechnego dobra nie miała żadnych granic w sercu J. O. X. JMCi wojewody poznańskiego. Widział on, iż młodź ślachecka, nie mająca sposobu nabycia nauk z szkodą ojczyzny w grubych nieumiejętności zostaje ciemnościach, widział, że bez nauk i poloru giną zaszczyty jéj ślachectwa i niepożyteczne są dla ojczyzny. Ubolewał nad smutnym losem téj młodzi J. O. X. wojewoda poznański, czuł głęboko, jaką ztąd stratę ponosi Ojczyzna, rozrywało się ojcowskie serce jego, że tyle pięknych dowcipów w zaniedbaniu zostawało. I nie było to czcze politowanie jakie, chciał go skutkiem okazać przez zapobieżenie téj straty i osłodzenie smutnego losu nieszczęśliwéj młodzi. Chcąc atoli wesprzeć jéj niedostatek, podźwignąć ubóstwo, stanowi konwikt, w którymby młodź ślachetna uboga bez najmniejszego rodzicielskiego nakładu, mając pewne z funduszu i przystojną odzież i pożywienie wygodne, równą jak w pierwszym konwikcie odbierała edukacyą, równie jak tamta, w tychże samych ćwiczyła się naukach.« — Z tém wszystkiém hojność ta kscia Jegomości na szkoły rydzyńskie ograniczała się wyrobieniem u biskupa poznańskiego

księcia Sułkowskiego, wojewody gnieźnieńskiego na szkoły publiczne pod dozorem kss. *Scholarum Piarum* z przyłączeniem dla tychże za poprzedzającym konsensem wielebnego biskupa poznańskiego, *qua loci ordinarii*, *beneficium* rydzyńskiego, wieczyście approbujemy.«

Szkoły rydzyńskie późniéj, pod panowaniem pruskiém, bardzo w Wielkiéjpolsce wzięte, mało były uczęszczane od młodzieży za czasów kommissyi edukacyjnéj. Należały do rzędu szkół mniejszych podwydziałowych, i gdy je ks. Franciszek Kolendowicz, professor akademii krakowskiéj, w roku 1782. wizytował, miały tylko 87 uczniów. Skład nauczycieli w tym roku był następujący: 1) rektor ks. Leopold Górski; 2) prefekt ks. Seweryn Juzwikowski; 3) professor wymowy i moralnéj nauki ks. Bartłomiéj Wołłowicz; 4) professor matematyki i historyi naturalnéj ks. Jakób Wilczek; 5) professor klassy drugiéj ks. Wojciech Wacławek; 6) professor klassy pierwszéj ks. Jan Damascen Kapaun; 7) metr języka niemieckiego Józef Elsner.

XXIV. Kollegium pijarskie w Rzeszowie.

Jerzy Sebastyan Lubomirski, marszałek wielki koronny, albo raczéj żona jego Konstancya z Ligęzów, która Rzeszów w dom Lubomirskich wniosła, fundowała kollegium pijarskie w Rzeszowie około 1655. roku, sprowadziwszy do niego Pijarów z Podolińca.

---

probostwa miejscowego na rzecz kss. Pijarów. Konwikty zaś, o których tu Pomarzkant mówi, utrzymywane były przez kss. Pijarów, którym bogatsza młodzież za stół, stancyą i naukę dosyć drogo płaciła; co więc z opłaty od bogatszéj młodzieży od wydatków pozostawało, szło na utrzymywanie kilku ubogich młodzieńców.

Wydawca Pamiętników Józefa Sułkowskiego, poległego w Egipcie, robi nawet z tych konwiktów, nie wiedzieć na jakiéj zasadzie, korpus kadetów. »C'est lui (książę August Sułkowski) — mówi — qui dans le chef lieu de sa résidence à Rydzyna, petite ville du Palatinat de Posnanie, créa deux établissements d'éducation pour la noblesse indigente. L'un était sur le modèle de l'écolle militaire, dite des Cadets de Varsovie.« Ani słowa w tém prawdy.

Kollegium rzeszowskie było trzeciém w porządku chronologicznym w Polsce; powstało bowiem zaraz po warszawskiém i podolenieckiém. Pijarzy prócz licznych szkół utrzymywali w Rzeszowie także seminaryum, czyli nowicyat dla kleryków swoich, którym między wielu innymi uczonymi mężami wykładał także nauki sławny Stanisław Konarski, zaprowadzając w swojém zgromadzeniu reformę szkół.

XXV. Kollegium pijarskie w Szczuczynie litewsk.

Autorowie *Starożytnéj Polski* utrzymują, że kollegium pijarskie w Szczuczynie lit., miasteczku leżącém w dyecezyi wileńskiéj, założyli Scypionowie. Tymczasem konstytucya z roku 1726., potwierdzająca kollegium pijarskie w Szczuczynie, nazywa fundatorem tegoż kollegium Hlebickiego Józefowicza, wojskiego połockiego. Kss. Pijarzy osiedli przy kościele farnym i objęli probostwo świeckie z wszelkiemi dochodami i zabudowaniami, za zezwoleniem konsystorza biskupiego. Zresztą ktokolwiek był założycielem kollegium pijarskiego w Szczuczynie litewskim, należało ono do znaczniejszych w dawnéj Polsce i utrzymywało seminaryum pijarskie i szkoły wyższe, w których nawet języków wschodnich, zapewne tylko niektóréj młodzieży wstępującéj do zgromadzenia kss. Pijarów, uczono. W r. 1755. taki był skład nauczycieli w szkołach szczuczyńskich w Litwie: rektorem kollegium był Łukasz Rosocki; professorem języków wschodnich i historyi kościelnéj i powszechnéj Kanty Wykowski; professorem teologii Józef Szaniawski; professorem nauki moralnéj Eustachi Kurowski; professorem historyi naturalnéj Wincenty Kloss; professorem loiki i metafizyki Józef Kętrzyński, a professorem wymowy i poezyi Wojciech Komorowski. — Kommissya edukacyjna organizując szkoły krajowe, wyniosła szczuczyńską do rzędu podwydziałowych o trzech klassach i przyłączyła ją do wydziału litewskiego.

XXVI. Kollegium pijarskie w Szczuczynie, w ziemi wizskiéj.

O kollegium pijarskiém w Szczuczynie, w ziemi wizskiéj, autorowie *Starożytnéj Polski* w tomie I. strona 492. taką podają wiadomość.

»Antoni Stanisław Szczuka, referendarz koronny, jednocześnie z miastem (Szczuczynem) fundować począł i kollegium kss. Pijarów. Jan III. opatrzył szkoły funduszem, pochodzącym z zapisu Katarzyny Jagiellonki, królowéj szwedzkiéj, matki Zygmunta III. Pani ta uczyniła była wieczny zapis na wychowanie dwóch młodzieńców szwedzkich w języku polskim, niemieckim i wierze rzymsko-katolickiéj w szkole brunsbergskiéj, w braku zaś młodzieży szwedzkiéj tamże, fundacya na inny pobożny uczynek obróconą być miała. Po przerwaniu związków Polski ze Szwecyą, przeznaczył Jan III. rzeczony fundusz na wychowanie młodzieży podupadłych rodzin, a mianowicie Szczuków, herbu Grabie. Wzmiankowany Antoni Stanisław Szczuka, referendarz koronny, w akcie urzędowym pod dniem 6go Października 1696. wyraża: Uważywszy, jako w ziemi wiskiéj na granicy książęcych Prus *Calvinismo* i *Luteranismo* podległych zostającéj, a przez ubóstwo rozrodzonego stanu ślacheckiego nie mogącéj dziatkom uboższym należytego w naukach i przystojnego stanowi ślacheckiemu dawać ćwiczenia, potrzebna może być taka fundacya, ktoraby obiema tym końcom, t. j. ćwiczenia dziatek i nawracania do wiary św. katolickiéj rzymskiéj, a ztąd pomnożenie chwały Bożéj użyteczną była, wziąłem przed się umysł Wielebnych OO. *Scholarum Piarum ad utrumque onus hoc* sposobnych i w ojczyznie naszéj pięknéj pobożności swéj i szczeréj applikacyi przykładem słynących, z kawałków substancyi mojéj, osobliwą łaską i opatrznością Bożą w ręce moje powierzonych niegodne, w miasteczku mojém nowéj lokacyi dziedzicznném Szczuczyn albo Szczuki nazwaném, fundować i osadzić, jakoż niniejszym listem moim wieczystym, będąc wsparty na tęż fundacyą z łaski Najjaśniejszego ś. p.

króla Jana III., Pana i Dobrodzieja mego, summą 20,000 złotych polskich, ku czci i chwale Przenajświętszéj Pana Boga, Matki jego Przenajświętszéj i wszystkich świętych funduję i osadzam, kościół pod imieniem Boga rodzicielki Panny i kollegium pomienionych wielebnych OO. na osób 12. a najmniéj, tudzież na szkół (klass) siedm: parwę, infimę, grammatykę, syntaktykę, poetykę, retorykę i teologią moralną, a nie mniéj; wolno jednak przyczynić więcéj. Na którą to fundacyą kollegii zapisuję 50,000 złotych polskich.« — Konstytucya sejmu lubelskiego r. 1703. potwierdziła tę fundacyą Szczuki.[1]) »Potrzebna na granicy

[1]) Na śmierć tego Szczuki odegrały szkoły szczuczyńskie w roku 1722. następujący dyalog:

Victor coronatus in majestate rex, in castris dux, Patriae vita, propriae amissio Vladislaus III. Poloniae et Hungariae rex in publicum spectaculum Illustrissimo Domino D. Martino in Szczuczyn et Radzyń Szczuka Vavelnicensi etc. Capitaneo Fundatori Munificentissimo ab obligatissimo Collegii Szczukoviani Scholarum Piarum Mercurio Scenicis Repraesentationibus productus. Anno regis regum triumphantis 1722. *Mense Julio. Suprasliis Typis Ordinis Divi Basilii Magni. Folio* 2 arkusze.

»*Antiprologus.* Bogi szkólne opłakując Jaśnie Wielmożnego fundatora swego, Podkanclerzego W. Ks. L. lubelskiego etc. starostę na fata narzekają. Cieszy Gieniusz Jaśnie Wielmożnéj Fundatorki Bogów szkolnych i dziedzica na Szczuczynie sława ogłasza Jaśnie Wielmożnego Jegomości P. Marcina Szczukę, starostę wawelnickiego. Niebo zawdzięczając to, pisze Jaśnie Wielmożnéj fundatorce: *Aeternum vivat Constantia mater!*

Prologus. Bogowie szkólni ucieszeni prezencyą Jaśnie Wielmożnego Jegomości Pana Starosty i Fundatora applauz czynią i akt teatralny dedykują.

Akt pierwszy. Scena pierwsza. Władysław Jagiełło bliski śmierci, synów Władysława i Kazimierza błogosławi, senatorów napomina, aby o sukcessorze mądrze radzili, a w tym mówiącemu fatalne umbry śmierć skazują i o bliskim życia terminie napominają. Król na śmierć gotowy umiera, mutacya teatralna śmierć prezentuje.

Scena druga. Rada senatorów po długich deliberacyach Wła-

pruskiéj — opiewa ta konstytucya — przy gruntach wsi dziedzicznéj Szczuczyn, Księżna wieś, albo Litwa nazwa-

---

dysława pozostałego syna, królem obiera, Jan Oleśnicki i Polska sobie życzy.

Scena trzecia. Wolnym głosem obrany Władysław od biskupa krakowskiego, Koronę królewską i na godność inauguracyą odbiera.

Scena czwarta. Fortuna sprzyjająca Władysławowi, bankiet sprawuje, Senatorów zaprasza i z dział na tryumf Polska bije. Prowincye króla nowego adorują, a w tym złoty pokazuje się charakter: *Resonet Vladislaus in Orbem!*

Akt drugi. Scena pierwsza. Władysław król na berle zasypia, roskosz mu sprzyja, Mars polski wojenną go wzbudza ochotą, którą mu rozbudzona Roskosz sen radzi, Mars gdy się z rozkoszą wspiera, król do Marsa przystaje i wojenne ordynuje igrzyska.

Scena druga. Węgrzy nie mający króla, Władysława obierają, Posłów do króla wyprawują i zapraszają.

Scena trzecia. Władysław król do Węgier spieszący, w opiekę się Matce Boskiéj Częstochowskiéj oddaje, berło i koronę składa, szyszak i szablę bierze, pieśń podróżną skończywszy, wojsko animuje.

Scena czwarta. Polska uskarza się na niebytność króla, Ziemia podolska z Tatarami wojuje, hetman buczacki ginie. Włodek między trupami żyjący, palec cierpliwie z pierścieniem traci.

Scena piąta. Odebrawszy królestwa węgierskie Władysław i przysięgę senatorów i koronę od biskupa strygońskiego, węgierskiéj młodzi cieszy się zabawą.

Akt trzeci. Scena pierwsza. Amurat cesarz turecki Białogród dobywa. Posłowie od Władysława życzą pokoju, ale daremnie odchodzą.

Scena druga. Marsowi polskiemu Wulkan oręże kuje. Hunniades, hetman węgierski, z królem złączony, Morę rzekę przepływa, król Władysław wojnę z Turkiem składa, na któréj Turcy porażeni i Carambejus Azyi starosta w niewolą się dostaje.

Scena trzecia. Całość Rzeczypospolitéj za żelaznemi zamknięta kratami, głowy wyciętych Turków na kopijach zamknięte na widok pokazuje. Sława imię Władysława ogłasza, Geniuszowie miłości Ojczyzny do podobnych akcyi króla animują i taniec murzyński sprawują.

Scena czwarta. Posłowie z Rzymu od Najwyższego Pasterza i Jana Paleologa, cesarza Konstantynopolu do króla Władysława między złotemi godzinami spoczywającego przychodzą i zwycięztwa winszują.

néj miasta Szczuczyna w ziemi wiskiéj lokacya i fundacya tamże *Collegii* Ojców *Scholarum Piarum cum applicatione* summy przez ś. p. Najjaśniejszego Antecessora Naszego na Seminarium dzieci uboższych z wydzieleniem soli suchedniowéj, na też dobra naznaczonéj, z nadaniem budowania przeprawy na rzece Biebrzy, z jarmarkami i targami, według przywilejów od Nas i Najjaśniejszego Antecessora Naszego nadanych, *et juxta Lauda* téjże ziemi we wszystkich punktach, klausulach prawa magdeburskiego, cechu sukienniczego i innych, tudzież przy wolnych wszelakich handlach *in perpetuum* za zgodą wszech stanów utwierdzamy i approbujemy.«

Kollegium pijarskie w Szczuczynie ukończoném zostało r. 1700. a dnia 11. Września t. r. księża Pijarzy uroczyście wprowadzeni do niego zostali. W cztery lata późniéj stanął i kościół. — Za czasów kommissyi edukacyjnéj Pijarzy szczuczyńscy utrzymywali szkoły niższe podwydziałowe.

XXVII. Rezydencya pijarska w Waleranowie.

Jest jakieś miejsce w dyecezyi wileńskiéj, zwane Waleranów, o którém autorowie *Starożytnéj Polski* nie wspominają. W tém miejscu była za panowania Augusta III.

Akt czwarty. Scena pierwsza. Furor serce Amurata zapala, zemsta radzi krzywdy dochodzić. Wojsko tureckie przeciwko Węgrom i Polakom Amurat wyprawia.

Scena druga. Królowi Władysławowi pod namiotami prywatne consilium mającemu Poszta (poczta) oznajmuje o imprezie tureckiéj.

Scena trzecia. Batalia Turków z Połakami i Węgrami odprawuje się, gdzie konie przestraszone wielbłądami, pierzchają naszych, w tym król Władysław porażony, z konia spada, w rozsypkę wojsko idzie.

Epilogus. Gieniusz Najjaśniejszego Augusta II., króla polskiego na Majestacie. Polska pod nim Jaśnie Wielmożnych Szczuków wylicza *merita* i w affekt królewski Jaśnie Wielmożnego JMCi Pana Starostę wawelnickiego oddaje, a w tym Mercurius za nietęskliwą audyencyą Jegomości Panu Staroście dziękuje.«

rezydencya pijarska. Kto i kiedy ją założył, nie mógłem wyśledzić. Księża Pijarzy utrzymywali przy niéj szkoły, a w roku 1755. taki był skład nauczycieli w szkołach téj rezydencyi: przełożonym był Hipolit Przybyłecki; logikę wykładał Justyn Gorczykowski, a wymowy i poezyi uczył Ignacy Sobański.

XXVIII. Kollegium pijarskie w Warężu.

Autorowie *Starożytnéj Polski* podają o początkach kollegium pijarskiego w Warężu, w dyecezyi chełmskiéj taką wiadomość:

»Marek Matczyński, wojewoda ruski, uczestnik wypraw wojennych Jana III. i wielce od króla lubiony, założył w r. 1688. kollegium dla Pijarów w Warężu. Aliści akademia zamojska na mocy przywileju, że nie wolno było otwierać szkół publicznych w odległości 12 mil od Zamościa, zaniosła protestacyą na sejmik w Bełzie, dokładając, że gdyby pozwolono mieć szkołę w Warężu, niezawodnie i Pijarowie chełmscy ośmieliliby się podobnież uczynić. Lecz ślachta, nie przyjąwszy téj oppozycyi, uchwaliła podziękować Matczyńskiemu za jego gorliwość o rozkrzewienie nauk, a nadto polecono na sejm jadącym posłom, aby wyjednali zatwierdzenie fundacyi, co też w roku 1690. nastąpiło. Otworzona szkoła jednego z razu miała nauczyciela, w roku 1699. były klassy: infima, grammatyka, syntaxis, poetyka i retoryka,[1]) a w 9 lat później wykła-

---

[1]) Uczniowie téj klassy odegrali w roku 1721. następujący dyalog: »Corona trium regnorum in capite Tyrannorum nutans, e manibus perfidorum profuga soli clementiae et orthodoxis fidei sectatoribus jurata Illustri et Magnifico Domino D. Michaeli Rzeczycki Vexilliferidae Łomżensi Magnorum Parentum Illustris M. D Stanislai Rzeczycki Vexilliferi Łomżensi de familia celsissimorum Principum Czetwertinsciorum nec non Illustris M. D. de domo Illustrissimorum Iskrarum Castellanae Chełmensis filiae Vexilliferae Łomżensis Maximo filio futuro maximarum Virtutum Haeredi, per manus J. et M. Rhetoricae Juventutis in Matczyniano Scholarum Pia-

dano już i filozofią, ale tylko dla samych Pijarów. Józef Łaszcz, biskup antypatryjski, odziedziczywszy Waręż, po-

rum Varesensi Collegio. Ad coronandos optimae spei eventus ex theatrali Regum adumbratione tradita. Anno coronati Corona Humanitatis Regum Regis 1721. — Folio, kart 3. Treść tego dyalogu jest następująca:

»*Argument.* Chrystyern dziedziczny Danii y Norwegii Xiąże, nie kontentuiąc się dwóch Krolestw koroną, uwiódł się ambicyą do Szwedzkiey Korony, ktorey zabiwszy Stenona Vice Regnanta Szwedzkiego, do Sztokholmu z wielkim tryumfem wszedłszy y z poddaniem się Prowincyi Szwedzkich dostąpił. Ale słysząc o publicznym żalu Senatorów Szwedzkich po zabitym Stenonie, obawiał się rebelliy, zaproszonych Senatorów pozabijał, zostawszy Apostatą, Biskupów na traktamencie kazał spalić. Za co zprzysiężeni Panowie Duńscy, w bitwie Tyrana na śmierć okrutną poymanego trzema krolestwom sądzić oddali, ale za instancyą Posłow Krola Francuzkiego w żelazney klatce na całe życie iest osądzony y osadzony.

Antyprolog. Mars Polski przez niepamięć na swoich Rycerzów pomieszany z desperacyey porzuca chorągwie y rynsztunek woienny. Nieśmiertelność pomieszanego mityguie na dokument wieczney pamięci Posągi naywaleczznieyszych z Przeświętnego Domu Jaśnie Wielmożnych Rzeczyckich, Iskrow, Kosińskich etc reprezentuie z swoiemi herbownemi znakami Hektorow, ktorym gdy potomne wieki applauduią, Mars do woiennych chorągwi y broni bierze się, obiecuiąc traktować woynę.

Prolog. Dedykuie Akcyą Wielmożnemu Jego Mości Panu Chorążycowi Łomżyńskiemu.

Akt pierwszy. Scena pierwsza. Chrystyernus trupem położywszy na Marsowym Stenona polu, Vice Reia Szwedzkiego w Sztokholmie Krolewskim mieście odebranym tryumfuie, Prowincye Szwedzkie z klemencyą supplikuią, o ktorey dopiero po uczynionym wierności iuramencie upewnione.

Scena druga. Senatorowie Szwedzcy zabitemu pogrzeb sprawuią Stenonowi, z ktorego śmierci Dobro Pospolite uięte mieczem się przebija. Nadzieia Krolestwa takimże ginie sposobem, Senatorowie krzywdy się mszczą.

Scena trzecia. Chrystyerna frasuiącego się o zachowaniu Szwecyi Zdrada y Tyraństwo Tarquiniusza przykładem informuią y zdradę niesłuszną chcą nadgrodzić sprawiedliwością.

Scena czwarta. Sprowadzoną z Danij kawaleryą Chrystyernus Sztokholm utwierdza, po bramach y wszędzie szylwachy dobre daiąc.

czął około 1740. roku murowane dla zgromadzenia wznosić gmachy,[1]) które dokończył jego spadkobierca Franciszek Salezy Potocki, wojewoda ruski.«

Matczyński nie przestając na założeniu kollegium pijar-

Scena piąta Chrystyernus nauczony od Zdrady, Senatorów wszystkich na obiad zaproszonych do więzienia daie.

Scena szosta. Senatorowie wszyscy powięzieni, zemsty od nieba suplikuiący, rożną od Chrystyerna giną śmiercią.

Akt drugi. Scena pierwsza. Senatorow zabitych Umbry Chrystyerna we śnie straszą, ktore on, ocknąwszy się, za czary Chrześciańskie rozumie y za namową Niewierności y Ambicyi wyrzeka się wiary.

Scena druga. Biskupi Chrześciańscy Concilium złożywszy, iednostaynym głosem wykląć odstępcę wiary Swiętey Chrystyerna zgadzaią się, lecz przed promulgacyą dekretu Zdrada Krolewska ich uprzedza y na pałac Krolewski uprasza.

Scena trzecia. Przychodzących Biskupow Krol mile przyiąwszy, choynie częstuie, przez Zdradę y Niewierność potym od stołu do misternie wyrobionych prowadzi ogniow, gdzie mniey się spodziewaiących w piec ognisty na to zgotowany, wrzucać rozkazuie.

Scena czwarta. Wiara katolicka zgubę Biskupów opłakuie, z ktorey kacerstwo urąga się, a tyraństwo instrumenta katowskie pokazuiąc, Katolikom grozi, ale sprawiedliwość Boska naszedłszy, wyrzuca monstra, y na rozweselenie Wiary Świętey, nieszczęśliwy termin tyraństwu obiecuie.

Scena piąta. Duńscy Senatorowie usłyszawszy o takim niezbożnego Krola okrucieństwie, przeciwko niemu zmawiaią się, Szwedow do Konfederacyi namawiaią y wszystkiemu Pospolswu do broni się brać rozkazuią.

Scena szosta. Konfederackie Woysko prosto przeciwko Krolewskiego Pałacu miasta dobywać idą, dobywaiącym zachodzi z woiennemi znakami Tyran, ale ucieka, uciekaiącego gonią y chwytaią w kaydany, gdzie trzema Krolestwom do sądu go oddaią.

Scena siodma. Poymanemu Krolowi stawaiącemu przed sąd trzech Krolestw sprawę każą proponować, zwyciężony w racyach na wszelkie kary sentencyą odbiera, ale za instancyą Posłow Krola Francuzkiego mityguią dekret, na całe życie w klatkę go żelazną osadzaią.«

[1]) Niesiecki o téj hojności Łaszcza na Pijarów warężkich nic nie wie.

skiego w Warężu, wyznaczył jeszcze testamentem r. 1695. zdziałanym 50,000 złotych na ustanowienie przy niém konwiktu dla ubogiéj młodzieży. »Z téjże summy sto tysięcy — są słowa jego testamentu — ordynuję *post fata mea Collegio Varenza* pięćdziesiąt tysięcy, a te proszę JM. Panów Exekutorów, aby lokowali *supra bonis mundis et liberis constituto censu per septem* od sta. Tę zaś prowizyą *patres* obracać powinni, *credo manentes in collegio Varenza*, aby zbudowali dom, *ubi pro commoditate videbitur locus*, *sub titulo domus convictus*, a to za prowizyą pierwszego roku, a w tym domu żeby mieli *perpetuo* dziesięć synów ślacheckich ubogich rodziców, a tak, że *non posse* ich nakladać *supra exercitium* młodości czyjéj. *Patres* prowidując onym z téj prowizyi *victum et amictum, quod utrumque* powinno być nie *ad superbiam*, ale *solam sufficientiam*, nie promowując onych w szkołach daléj nad syntaxim, byle po łacinie mogli rozumieć, mówić, ponieważ ten język w wszystkich narodach najduje się.«[1]) Czy się woli Matczyńskiego zadosyć stało, nie wiadomo mi. Po pierwszym podziale Polski Waręż dostał się Austryi. Za rektorstwa tedy Michała Siekierzyńskiego szkoły tutejsze wyższe zamienił rząd austryacki na elementarne.

XXIX. Kollegium pijarskie w Warszawie.

Z wszystkich kollegiów księży Pijarów w dawnéj Polsce, najdawniejszém jest warszawskie. Początek zaś jego był taki. W roku 1642. Szwedzi wtargnąwszy do Morawii, wypędzili z tego kraju księży Pijarów, z których 13 udało się do Krakowa, z porady kardynała Mathaei, nuncyusza papiezkiego w Wiedniu. Z Krakowa sprowadził ich Władysław IV. do Warszawy tegoż roku, kupił dla nich plac przy ulicy długą zwanéj za 14,000 złotych, przeznaczając go na kościół, kollegium, szkoły i ogród.

---

[1]) Rękopism historyczny polski Andrzeja Koźmiana, pag. 128.

Sam z żoną swoją Cecylią Renatą znajdował się przy kładzeniu węgielnego kamienia na kościół, który wraz z wygodném mieszkaniem dla zgromadzenia księży Pijarów stanął za staraniem króla roku 1643. i tegoż samego roku poświęconym został. Tak kościół pierwiastkowy jako i kollegium były budowane z drzewa; w ostatniem mieszkało z początku pięciu tylko księży, między którymi znajdował się także jeden Polak, Kazimierz Bogatko, rodem z Wielkiéjpolski. Na utrzymanie zgromadzenia oddał Władysław IV. 34,000 złotych; na wystawienie zaś kościoła i kollegium z muru, zapisał testamentem 3000 złotych ówczesnych. Wdzięczni księża Pijarzy tych dobrodziejstw króla Władysława, nazwali kollegium swoje warszawskie *władysławskiém*. Jan Kazimierz odziedziczył przychylność brata swego ku księżom Pijarom warszawskim i między innemi dobrodziejstwami przeznaczył im z żup wielickich 1400 złotych rocznego dochodu. W piętnaście lat po przybyciu swojém do Warszawy, otworzyli księża Pijarzy szkoły w domu także drewnianym. Co takiego opóźnienia w otworzeniu szkół w Warszawie przyczyną księżom Pijarom być mogło, nie wiadomo mi. Gdy Szwedzi Warszawę opanowali, mieszkanie i kościół księży Pijarów zostały spalonemi. Po pokoju oliwskim i uśmierzeniu powietrza morowego, Franciszek Haligowski, rektor kollegium warszawskiego, wsparty znacznemi funduszami od Jędrzeja Olszewskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, Małgorzaty Kotowskiéj i innych dobroczyńców w miejsce niegdyś drewnianego, wzniósł kościół wspaniały z muru.[1]) W tym samym czasie, albo nieco późniéj, stanęło murowane kollegium; szkoły atoli mieściły się jak dawniéj w domu drewnianym, dopiero na schyłku 17go wieku zaczął je stawiać z cegły Leopold Skorzewski, rek-

[1]) Kościół jednakże ten, jakim był przed obróceniem go w cerkiew prawosławną, iest dziełem Arnolfa Żeglickiego, który front jego rozszerzył, Michała Lenarskiego, a nadewszystko Ludwika Jordana, rektorów kollegium.

tor, a dokończył jeden z następców jego Józef Jastrzębski, pierwszy prowincyał prowincyi polskiéj, po podziale kollegiów księży Pijarów w roku 1736. na prowincyą polską i litewską, zmarły 1741. roku.

Księża Pijarzy warszawscy posiadali własną drukarnią, którą rektor Franciszek Haligowski, na schyłku 17. wieku (r. 1690.) od Muszyńskich kupił; byłyto szczątki drukarni Erletowskiéj, odziedziczonéj przez Muszyńskich. Drukarnią tę znacznie pomnożył Benedykt Zawadzki, rektor i poeta łaciński, kupiwszy drukarnią od Karóla Schreibera za 5500 złotych i wyjednawszy sobie u Jana III. przywilej na tęż drukarnią 1694. roku. Drukarnia ta miała także przywilej na drukowanie konstytucyi sejmowych i zasłużyła się dobrze krajowi wydaniem Voluminów Legum, słownika Lindego i wielu innych szacownych dzieł. Polepszali ją w ciągu półtorasetnéj exystencyi odnawianiem czcionek i pras, Ludwik Jordan, zmarły 1793. i Szymon Bielski.

Biblioteka księży Pijarów warszawskich należała do najlepszych w kraju; nie zapchaną bowiem była, jak biblioteki innych zgromadzeń zakonnych, ascetykami lub polemikami, ale zawierała w sobie powiększéj części dzieła dobre i rzadkie. Mieściła się w osobnym pięknym gmachu, który około 1760. r. stawiać zaczął Arnolf Żeglicki, rektor, z funduszu za sprzedane *Volumina legum*, a Mikołaj Stadnicki, rektor, kosztem Samuela Wysockiego, Pijara, ukończył. Sam Wysocki, zmarły 1771. prócz 10 tysięcy złotych danych Stadnickiemu na dokończenie gmachu bibliotecznego, darował jeszcze 8000 złotych na przyozdobienie wewnątrz biblioteki, na sprawienie szaf i t. p. Zawdzięczając kss. Pijarzy tę hojność Wysockiemu, umieścili jego wizerunek w bibliotece. Co do samego zbioru, zbogacali go rozmaici rektorowie. Felicyan Mizerski, rektor, zmarły 1769. r., zakupił do biblioteki zgromadzenia znaczną ilość książek użytecznych; toż samo jego poprzednik Józef Jastrzębski i jego następcy Wiszniewski, Sebastyan Michałowski, zmarły 1787. r., Tadeusz Nowaczyński, zmarły

1794. r. i inni, a Szymon Bielski zbiór ten uporządkował, spisał i katalog drukiem ogłosił.

Prócz biblioteki posiadało kollegium warszawskie księży Pijarów znaczny i kosztowny gabinet narzędzi fizycznych i matematycznych, założony i wzbogacony nakładem i staraniem Antoniego Wiszniewskiego, (który 1000 dukatów na ten cel wydał), Ignacego Zaborowskiego i wielu innych.

Przy kollegium pijarskiém w Warszawie prócz szkół publicznych był na ulicy miodowéj, a w nowszych czasach na Zoliborzu konwikt ślachecki,[1]) o którym w tomie II. na stronie 7méj i następnych dawszy obszerną wiadomość, tu zamilczam.

Za czasów kommissyi edukacyjnéj, księża Pijarzy warszawscy utrzymywali szkoły podwydziałowe o sześciu klassach. Skład nauczycieli przy nich w roku 1782. był następujący: 1) rektor, ks. Tadeusz Nowaczyński; 2) prefekt, Wincenty Skrzetuski; 3) professor prawa, ks. Korneli Moszczyński; 4) professor fizyki, ks. Anzelm Zdzieński; 5) professor matematyki, ks. Patrycy Przeczetański; 6) professor wymowy do klassy VI., Leopold Moroz; 7) professor wymowy do klas V., IV. i III., ks. Krysztof Swierzowski; 8) professor klassy II., ks. Antoni Leszczyński; 9) professor klassy I., ks. Tadeusz Gołyński; 10) Metr języka niemieckiego dla klas wyższych, Maurycy Neumann; 11) metr języka niemieckiego dla klas niższych, Fryderyk Wierciński. Liczba uczniów w tym samym roku wynosiła 436.

Skład nauczycieli w tym samym roku przy konwikcie ślacheckim był taki: 1) rektor, ks. Michał Stadnicki; 2) prefekt, ks. Bazyli Bystrzycki; 3) professorowie klassy V., ks. Józef Osiński i ks. Leopold Moroz; 4) professorowie klassy IV., ks. Ignacy Zaborowski i ks. Antoni Struś; 5) professorowie klassy III., Franciszek Siarczyński i Antoni

[1]) Gdy Francuzi w roku 1807. konwikt ślachecki na miodowéj ulicy na lazaret zajęli, Kajetan Kamieński, natenczas rektor kollegium, przeniósł go na Zoliborz.

Iwaszkowski; 5) professor klassy II., Felicyan Wychowski; 6) professor klassy I., Józef Pisarzowski.

W obydwóch instytutach uczyli w tym czasie ludzie, zajmujący niemal wszyscy wysokie miejsce w literaturze narodowéj, znający gruntownie przedmioty, które młodzieży wykładali. Ztąd też uczniowie Nowaczyńskich, Skrzetuskich, Moszczyńskich, Przeczetańskich, Zaborowskich, Osińskich, Siarczyńskich i innych musieli wychodzić, jeżeli już nie na ludzi uczonych, to zaiste na rozumnych urzędników, duchownych i obywateli. Co za różnica między owemi szkołami szanownego zgromadzenia księży Pijarów a dzisiejszemi szkołami!

Przed reformą szkół pijarskich Konarskiego, młodzież słuchająca nauk w kollegium warszawskiem, odgrywała w polskim i łacińskim języku dialogi rozmaitéj treści. Mając w ręku kilka takich dialogów, przytaczam tu ich tytuły i treść. Wszakże i one należą do literatury ojczystéj i są zawiązkiem sztuki naszéj dramatycznéj.

1) Victima regni coronata in Boleslao Krzyvousto Poloniae Principe Theatrali pompa adumbrata, gentilitius agnus Illustrissimi ac Excelentissimi Domini D. Chrysostomi Henrici Comitis in Załuskie Załuski, Capitanei Lublinensis, nec non Illustrissimae Dominae, Dominae, Joannae Teressiae ex Daniełoviciis Załuska Capitaneae Lublinensis lectissimae consortis. In Lublinensi Areopago, ad aram Divae Themidos, pro fide, lege et patria immolatus a devotissimis tanto nomini eloquentiae Regii Varsaviensis Scholarum Piarum Collegii cultoribus e theatro adoratus, Anno Domini 1718. die 7ma Julii. Varsaviae Typis S. R. M. in Coll. Schol. Piar. — folio.

Treść tego dyalogu jest taka:

»*Antiprologus.*« »Nieśmiertelność w assystencyi złotych godzin na marmurach i kolossach stojących, obchodzi starożytności kawalerów, dzieła ich ogłasza, których sława polska ztrąca, Teatrum Jaśnie Wielmożnego Załuskich i Daniełowiczów domu, herbownemi skolligowanego klejnotami przyozdobione otwiera, gdzie kościół biskupów,

senat wojewodów, kasztelanów, Bellona rycerzów, Halicya i Russya królów w Jaśnie Wielmożnych Daniełowiczów antenatach pokazuje. Heretycy przez Załuskich biskupów, nieprzyjaciele przez Bohatyrów pogromieni swoję opłakują niedolę.

Prolog. Akt teatralny Jaśnie Wielmożnemu Państwu Jegomoścci Panu Staroście lubelskiemu i Jejmości Pani Starościny lubelskiéj dedykuję.

Akt pierwszy. Scena pierwsza. Do Władysława sejmującego Troskliwość przychodzi, aby na tymże sejmie godną królewskiego geniusza obmyślił edukacyą Bolesławowi napomina. Mars i Bellona do niéj się ofiarują; Grecya mędrców swoich do instytucyi młodego Pana przywodzi, ale Władysław polskich obiera instytutorów.

Scena druga. Mars i Bellona w namiotach przy szylwachu Lampartów między trąb i kotłów hukiem młodemu Bolesławowi dają edukacyą, *Corybantes* i *Curetes* rycerskim *saltem* cieszą. Dzielność spoliaty przez antecessorów nieprzyjaciołom wydarte prezentuje.

Scena trzecia. Władysław Sieciecha, wojewodę krakowskiego z wojskiem do Morawy wysyła, napierającemu się w komitywę Bolesławowi zabrania, nakoniec synowską zmiękczony prośbą dozwala. Bolesław do przyszłéj batalii rycerstwo animuje.

Scena piąta. Saturnus złote godziny Jaśnie Wielmożnym Załuskich i Daniełowiczów domom oddaje, które gdy wesołem kredensują kołem, Fortuna na wieczną przysięga służbę.

Akt drugi. Scena pierwsza. Bolesław przy frekwencyi stanów koronnych pod namiotami sądy odprawuje. Sprawiedliwość niektórych zbrodniów donosi kryminały, gdzie za sentencyą Monarchy inni od miecza, inni od puinałów giną.

Scena druga. Wiara i religia proszą Bolesława, ażeby od pogańskich kacerstw oczyścił Polskę, który wyrozumiawszy z Biskupów o błędach pogańskich, ołtarze wywraca, zbory rujnuje, z których piekielne wypadają mon-

stra i Bolesławowi odgrażają. Ofiarnikowie jedni do więzienia wtrąceni, insi za granice wygnani.

Scena trzecia. Sława upomina Honor, żeby Jaśnie Wielmożnym Załuskich i Daniłowiczów domom najwyższe konferował prerogatywy; on wszelakie pod nogi Jaśnie Wielmożnych Geniuszów ściele dygnitarstwa.

Akt trzeci. Scena pierwsza. Niewierność w assystencyi zapalczywości Russów do rebellii przeciw Bolesławowi namawia. Dobro pospolite odradza, lecz wzgardzone, nieszczęśliwy rebellii koniec prognostykuje; do zapalczywości Russów furye pobudzają, którzy się sami z sobą do broni biorąc, od wzajemnych polegają ciosów.

Scena druga. Geniusz Rusi przyszłą przeczuwając klęskę z podziwieniem Panów ruskich lamentuje. Bolesław o rebellii informowany z wojskiem do Rusi dąży, którego gdy zdradą chcą podejść, sromotnie giną.

Scena trzecia. Russya pola trupami zasłane lustruje. Niewolnicy nad swoją żałośnie nucą niewolą. Bolesław łupy między dobrze zasłużoną rozdaje kawaleryą.

Scena czwarta. Merkuryusz Jaśnie Wielmożnych Załuskich, Daniełowiczów i zkolligowanych z nimi domów rodowite zaszczyty remonstruje, oratorowie w złotych katedrach Jaśnie Wielmożne parentele panegiryzują.

Epilog. Za audyencyą Jaśnie Wielmożnemu Państwu Jegomości Panu Staroście lubelskiemu i Jeymości Pani Starościnéj lubelskiéj pokornie dziękuje.«

2) Polonia inopinato abscessu in Galliam Henrici Valesii, afflicta Victoriis et purpuratis virtutibus Stephani Bathorei coronata. Sub auspiciis Illustris ac Magnifici Domini D. Josephi in Czereia, Wysokie, Siemiatycze Comitis Sapieha, Palatinidae Podlachiae, Capitanei Mielnicensis, Reipublicae et suae Domus magnae spei; a Regia eloquentia Collegii Varsaviensis Scholarum Piarum in Theatro reproducta; Anno Domini 1730. die 20. Julii. — folio dwa arkusze.

Treść tego dyalogu jest taka:

»*Antyprolog.* Rzym na siedmiu górach wywyższony;

Kartago i Grecya cnoty młodzi swojéj wychwalają. Gieniusz Domu chwalebnego dziełami rycerskiemi i senatorską radą J. W. Ichmościów PP. Sapiehów, JMCi Pana Józefa Sapiehę, Starostę mielnickiego, nad tych wystawia.

Dedykacya. Akt teatralny dedykuje orator dwóch królów, Henryka i Stefana, JMCi P. Józefowi Sapiezie, którego familia Polskę i Francyą zdobi.

Akt pierwszy. Scena pierwsza. Polska się cieszy z koronacyi Henryka Walezyusza przy applauzie prowincyi, któréj sława o odjeździe królewskim oznajmuje.

Scena druga. Oznajmują senatorowie, iż się nie chce Henryk wrócić, do którego posłani posłowie.

Scena trzecia. Posłowie Henrykowi explikują Polski pragnienia o powrót upraszając. Ambicya wrócić się radzi, Miłość Ojczyzny utrzymuje.

Scena czwarta. Zalterowanéj Polszcze z złego sukcessu legacyi, pokazują się fata; desperacya puginał podaje, który nadzieja wydziera, Interregnum Polska ogłasza.

Akt drugi. Scena pierwsza. Deliberują Senatorowie o przyszłym królu, promowując insi Piasta, insi Maxymiliana cesarza; po długich deliberacyach Stefana obierają.

Scena druga. Stefana na tron z applauzem Senatorowie wprowadzają, żołnierze saltem rycerskim witają.

Scena trzecia. Zazdrość z Furyami zapalającą Polskę nienawiścią i niezgodą Stefan zwycięża, wiadomość odbierając o rebellii Gdańszczanów i od Marsa broń biorąc.

Scena czwarta. Gdańsk w oblężeniu zostający przez Posłów króla przeprasza i na punkta proponowane przysięga.

Akt trzeci. Scena pierwsza. Wdzięczność Stefana tryumfalnie przyjmuje, któremu krzywdy supliki oddają, obiecuje i wojować i sprawiedliwości pilnować, rozkazując zwyczajne swoje symbolum po pałacach malować.

Scena druga. Myślącemu Stefanowi o naprawie Praw, Grecya z swymi Prawodawcami zachodzi, których wzgardziwszy według zdania Senatorów, a osobliwie Zamojskiego, Trybunał stanowi.

Scena trzecia. Spoczywającemu między oliwami i laurami przy kancie Sprawiedliwości i Wiktoryi, Religia perswaduje wojnę przeciw Amuratesowi.

Scena czwarta. Przy lustracyi wojska pokazuje się kometa, z któréj astrologowie o przyszłéj królowi oznajmują śmierci.

Scena piąta. Na sejmie zgromadzonym respektem Wojny przeciw Amuratesowi, Stefan umiera z żalem Polski, Religii i Wolności.

Epilog. Honor przy assystencyi Polskich Prowincyi, Wielmożnemu JMCi P. Józefowi Sapiezie, Staroście mielnickiemu, wychwalając zasługi i godność domu, pierwsze w Rzeczypospolitéj oddaje dygnitarstwa.«

3) Corona Henrici Regis Daniae. Meritis aeterna, abdicatione singularis, Asceticis umbris serenissima, ante Thronum, Agni Załusciani deposita. Illustrissimo ac Reverendissimo Domino D. Josepho in Załuskie Załuski, Referendario Regni, Archidiacono płocensi, Canonico Cracoviensi, Abbati hebdoviensi, Infulato Kodnensi, Praeposito Varsaviensi etc. Ab Illustrissima Illustri et Magnifica Regii Collegii Vladislai IV. Varsaviensis Scholarum Piarum Rhetorices juventute publice in Theatro praesentata Anno Regis Regum 1731. — folio 2 arkusze. — Ponieważ cały ten dyalog odegranym został po łacinie, przeto pomijam tu treść jego.

4) Antiperistases humanae felicitatis, Inter desperata, eventu prospero, Inter mortes, vitae praemio, Inter supremas Gratias, summis odiis, Inter favores, invidia; Violentae, sibique conterminae. In Lamprino Juvene Corfensi semper extremae. Ad terminalem Anni Scholastici exitum Per illustrissimam, Illustrem, Magnificam Rhetorices Juventutem Collegii Varsaviensis Schol. Piarum, apparatu Scenico adumbratae. Anno Domini 1728. — folio 1 arkusz. — Cały dyalog odegrany był po łacinie.

XXX. Kollegium pijarskie w Weronowie.

W Weronowie, miasteczku w dyecezyi wileńskiéj położoném, należącém niegdyś do Scypionów, fundował kollegium księży Pijarów, Jan Scipio, kasztelan smoleński, starosta lidzki, zmarły 1738. r., około 1730. roku.[1]) Jakie nowemu temu kollegium nadał uposażenie, nie wiadomo mi. W r. 1745. dnia 16. Marca, zapisali na kollegium weronowskie ślachta Stecewiczowie 20,000 złotych polskich, z warunkiem, aby księża Pijarowie jednego ucznia z imienia Stecewiczów najbliżéj krwią z testatorami złączonego, na swoim stole i odzieniu w kollegium utrzymywali i edukowali.[2])

Mimo protestacyi księży Jezuitów wileńskich otworzyli Pijarzy szkoły w Weronowie i utrzymywali je zapewne aż do czasów kommissyi edukacyjnéj. W roku 1755. rektorem tych szkół był Jan Chryzostom Straszewicz, professorem filozofii Klemens Hołowiński, a professorem retoryki i poezyi Adam Tołoczko. Kommissya edukacyjna ustanowiwszy w Lidzie, w bliskości Weronowa, szkołę podwydziałową o trzech klassach, pod zarządem księży Pijarów, zwinęła zapewne szkoły weronowskie, przeniósłszy jéj fundusze do kollegium lidzkiego.

XXXI. Kollegium pijarskie w Wieluniu.

Niesiecki utrzymuje, że Wojciech Urbański, marszałek trybunalski kollegium pijarskie w Wieluniu fundował około 1687. roku. Rocznik zaś Instytutów religijnych na rok 1824. powiada: »Szkoły i kollegium pijarskie w Wieluniu początek swój winny Albertowi z Urbanic Urbańskiemu, kasztelanowi wieluńskiemu i małżonce jego Katarzynie z Niezabitowskich, którzy w roku 1691. na założenie i fundusz

---

[1]) Fundował kollegium i szkoły Ojcom *Piarum Scholarum* w dziedzicznych dobrach swoich Weronowie, w powiecie lidzkim.« Niesiecki.

[2]) Dzieje Dobroczynności, Tom II.

kollegium 20,000 złotych polskich na dobrach swoich zapisali. Rokiem pierwéj obywatele Ziemi wieluńskiéj na sam początek fundacyi pewną summę przeznaczyli, Andrzej Wierusz Walknowski plac darował, resztę sami księża Pijarzy szczęśliwie dokonali.«

Pierwiastkowe kollegium było z drzewa, stanęło staraniem rektora Hippolita Poradowskiego, który, gdy je Szwedzi na początku 18. wieku spalili, z żalu i zmartwienia we wsi Raczynie pod Wieluniem dnia 25. Lutego 1705. roku życia dokonał. W roku 1740. wymurowali sobie Pijarzy nowe kollegium w Wieluniu.

Za czasów kommissyi edukacyjnéj szkoły wieluńskie księży Pijarów były podwydziałowemi, a ich rektorem (r. 1784.) uczony Pijar ks. Zygmunt Linowski.

XXXII. Kollegium pijarskie w Wilnie.

W tomie pierwszym na stronie 185. opisując zatargi Jezuitów z Pijarami wileńskimi, powiedziałem, kto i kiedy kollegium pijarskie w Wilnie założył [1]) i że proces z kss. Jezuitami zakończył się na tém, iż Pijarzy zamknąć musieli otworzone już szkoły, a natomiast osobną ugodą z kss. Jezuitami dozwoloném im zostało otworzenie konwiktu ślacheckiego. Konwikt ten założył uczony Maciej Dogiel, wsparty pieniędzmi i protekcyą Michała Czartoryskiego, kanclerza litewskiego, kupiwszy dom na konwikt. Ten sam Dogiel położył fundamenta kościoła pijarskiego, który następcy jego ukończyli, opatrzył w wyborne książki bibliotekę kollegium i nabył dla kollegium znaczną liczbę narzędzi matematycznych i drukarnią.

[1]) Kollegium to umieszczoném było w roku 1723., w kamieniey Kotowskich, kupionéj za 25,000 złotych, jak się to pokazuje z pisemka: »*Responsiones ad supplicem libellum RR. Patrum Societatis Jesu, ac rationes illi annexas (simul et ad rationes Typo expressas Varsaviae) ob quas dicunt PP. Scholarum Piarum non posse Vilnae in M. D. L. Domicilium figere, scholasque ad docendum aperire.* — folio 2 arkusze.

Prócz konwiktu ślacheckiego utrzymywali księża Pijarzy w Wilnie studia wyższe dla członków młodych swego zgromadzenia. Samo kollegium pijarskie w Wilnie w ciągu niespełna trzydziestu lat, bo pomiędzy latami 1723—1750. zgorzało po trzykroć; ostatnią razą wzniósł je na nowo rektor Łukasz Rosolecki.

Za czasów kommissyi edukacyjnéj kss. Pijarzy wileńscy przestając na konwikcie ślacheckim, który był dość licznym, nie otworzyli innych szkół publicznych, zapewne i z téj miary, że kommissya edukacyjna nie widziała potrzeby otwierania drugiéj szkoły obok szkoły akademickiéj podwydziałowéj o sześciu klassach, w mieście nie mającém wówczas nad 20,000 mieszkańców.

XXXIII. Kollegium pijarskie w Wiłkomirzu.

Autorowie *Starożytnéj Polski* mówią: »że w Wiłkomirzu nad rzeką Świętą, o 11 mil od Wilna, ślachta zebrana w r. 1745. na sejmiki, złożyła znaczne składki na wybudowanie księżom Pijarom kościoła w Wiłkomirzu. Jeden z donataryuszów Teodor Chomicz, zapisał plac Skopowszczyzną zwany, Tomasz Siesicki, marszałek wiłkomirski, ofiarował 12,000 złotych polskich, Dąbrowscy nadali folwark i t. p. Powstały więc szkoły, nazwane z czasem podwydziałowemi.«

Kiedy księża Pijarzy w Wiłkomirzu szkoły swoje otworzyli, nie wiadomo mi: ale mieli je już za panowania Augusta III., a w roku 1755. skład nauczycieli w tych szkołach był taki: rektorem był Erazm Izdebski; Benedykt Szubart, nauczycielem nauki moralnéj i języka niemieckiego; Kazimierz Jabłoński, professorem historyi naturalnéj; Andrzéj Gunkowski, professorem logiki, metafizyki i matematyki; Bonawentura Jaśmański, professorem retoryki i historyi; a Paweł Szyrma, professorem poezyi. Z niezwykłéj po szkołach pijarskich w owym czasie liczby nauczycieli, wnoszę, że szkoły wiłkomirskie składały się

z sześciu klas. Kommissya edukacyjna wyniosła szkoły pijarskie w Wiłkomirzu do rzędu podwydziałowych.

XXXIV. Rezydencya pijarska w Witebsku.

Za panowania Augusta III. była rezydencya pijarska w Witebsku. Kto i kiedy ją założył, nie wiadomo mi. Ale mimo tego, że księża Jezuici mieli tu w tym samym czasie kollegium i konwikt ślachecki, księża Pijarzy utrzymywali w Witebsku szkoły i konwikt ślachecki. Skład tego zgromadzenia w roku 1755. był następujący. Superiorem rezydencyi był Józefat Ilimiński; professorem nauk matematycznych i historyi, Stanisław Dolmat; professorem filozofii i metafizyki, Walenty Prusiecki; a professorem wymowy i razem regentem konwiktu ślacheckiego, Michał Szeluta.

XXXV. Rezydencya pijarska w Zelwach.

W Zelwie nad rzeką tegoż nazwiska, w województwie nowogrodzkiém, w powiecie wołkowskim, była za panowania Augusta III. rezydencya pijarska, przy któréj utrzymywali księża Pijarzy szkoły. Przełożonym téj rezydencyi był w roku 1755. Hyacynt Zienkowicz; professorem retoryki i poetyki, Seweryn Kętrzyński; a professorem języka łacińskiego, Fabian Rudgierz. Za czasów kommissyi edukacyjnéj już w tém miasteczku szkół wyższych nie było; nie wspominają téż o nich autorowie *Starożytnéj Polski.*

XXXVI. Kollegium pijarskie w Złoczowie.

W Złoczowie, w archidyecezyi lwowskiéj, założoném zostało kollegium pijarskie 1731. roku. Kto w tém dziedzictwie Gorków, Daniłowiczów i Sobieskich Pijarów zaprowadził, nie wiadomo mi.

Pijar Ludwik Górski, zmarły roku 1799. położył największe zasługi względem kollegium tego; on dochody jego znacznie pomnożył, kościół zaczął murować i wzniósł okazały gmach klasztorny. Księża Pijarzy utrzymywali w Złoczowie szkoły wyższe. Rząd austryacki, zagarnąwszy Ruś czerwoną, przytłumił je.

D. Szkoły bazyliańskie.

I. Monaster bazyliański w Barze.

W Barze, miasteczku w województwie podolskiém nad rzeczką Rowem, pamiętném w dziejach Polski zawiązaniem konfederacyi tegoż nazwiska, posiadali księża Bazylianie już od dawna monaster,[1]) ale aż do zniesienia zakonu Jezuitów nie trudnili się w tém miejscu wychowaniem młodzieży. Po zniesieniu Jezuitów, kommissya edukacyjna oddała im tutejsze kollegium z wszelkiemi zabudowaniami i zbiorami, obowięzując ich za to do utrzymywania szkół publicznych, które do rzędu szkół podwydziałowych wyniosła. Szkoły te były bardzo licznie od młodzieży uczęszczane, w roku bowiem 1782. miały 553 uczniów.

II. Monaster bazyliański w Berezweczu.

Monaster księży Bazylian w Berezweczu, miasteczku w województwie połockiém założył i uposażył Józef Korsak, wojewoda mścisławski, a konstytucya z r. 1647. potwierdziła tę fundacyą jego. Jakkolwiek księża Bazylianie berezweczcy byli bogaci, to wszelako nie utrzymywali szkół aż do czasów kommissyi edukacyjnéj. Dopiero wła-

[1]) W roku 1715. sprowadził do Baru Bazylian na nowo Jerzy Dominik Lubomirski, podkomorzy koronny, i pozwolił im pobudować sobie monaster na miejscu nazwaném Symenki, na gruzach dawnego monasteru, zrujnowanego w czasie gdy Podole pod panowaniem tureckiém zostawało. Prócz tego nadał im lasek zwany Gunin, dwa stawki i sadzawki. *Starożytna Polska* tom II. str. 1039.

dza ta nakłoniła ich do otworzenia szkoły niższéj podwydziałowéj o trzech klassach. Mylą się przeto autorowie *Starożytnéj Polski*, twierdząc, że Bazylianie utrzymywali tu publiczne szkoły o czterech klassach dopiero 1800. r.

III. Monaster bazyliański w Borunach.

W Borunach, miasteczku w województwie wileńskiém, powiecie oszmiańskim, był monaster bazyliański, który za czasów Stanisława Augusta szkoły publiczne utrzymywał. Nie należały one atoli do szkół wyższego rzędu. Zresztą kto monaster ten założył, kiedy i przez kogo szkoły w nim otworzone zostały, nie wiadomo mi.

IV. Monaster bazyliański w Buczaczu.

Mikołaj Potocki, starosta kaniowski, założył w Buczaczu nad Strypą, miasteczku w ziemi halickiéj, gniaździe sławnéj w dziejach Polski familii Buczackich, monaster księży Bazylian z szkołą i konwiktem na 10 ubogiéj młodzieży ślacheckiéj, opatrzywszy to wszystko dwiema wsiami Zieloną i Dzwinogrodem, należącemi do klucza buczackiego. Konstytucya r. 1764. potwierdziła tę fundacyą. »Ku pomnożeniu chwały boskiéj — mówi wspomniona konstytucya — i przyczynieniu sposobów edukacyi ślacheckiéj młodzi, fundacyą urodzonego Mikołaja Potockiego, wojewodzica bełzskiego, szkół z konwiktem i klasztoru WW. OO. Bazylianów buczackich prowincyi litewskiéj z przyłączonemi *jure haereditario* do téj fundacyi dwoma wsiami, Zieloną i Dzwinogrodem nazwanemi, przedtém do klucza buczackiego należącemi, approbujemy.«

Jak długo szkoły buczackie się utrzymywały, nie wiadomo mi.

V. Monaster bazyliański w Humaniu.

Potocki, wojewoda kijowski, ojciec Szczęsnego, założył i uposażył monaster bazyliański i szkoły tego zgro-

madzenia w Humaniu, w województwie bracławskiém. Fundacyą tę potwierdziła konstytucya r. 1768. »Na prośbę urodzonych posłów województwa bracławskiego — są słowa téj konstytucyi — monaster humański OO. Bazylianów, unitów prowincyi koronnéj, przez W. Potockiego wojewodę kijowskiego *de nova radice* na szkoły i missye, tudzież klasztor brahiłowski Ojców Trynitarzów fundowane, we wszystkiém podług téjże erekcyi, aby był na zawsze zachowany, approbujemy.«

Kommissya edukacyjna, zatrzymując szkoły bazyliańskie w Humaniu, wyniosła je do rzędu podwydziałowych o sześciu klassach. Były one od młodzieży bardzo uczęszczane; liczyły bowiem w r. 1784. 400 uczniów. Zbiorów żadnych naukowych ani téż biblioteki nie posiadały w tym czasie.

Podczas pamiętnéj rzezi humańskiéj wielu z uczniów i rektor ksiądz Kostecki życie utraciło. Mimo tego, po przywróceniu porządku i uspokojeniu rozruchów szkoły wnet się zaludniły.

VI. Monaster bazyliański w Kaniowie.

W Kaniowie, w województwie kijowskiém, był od dawna monaster bazyliański, ale kss. Bazylianie nie utrzymywali w nim szkół aż do czasów kommissyi edukacyjnéj. Dopiero zachęceni od téj magistratury, otworzyli szkoły około 1780. roku w domu murowanym, który im darował ówczesny starosta Stanisław Poniatowski, synowiec króla. Gdy król Stanisław dla widzenia się z cesarzową rossyjską Katarzyną przybył do Kaniowa, odwiedził także szkoły tutejsze kss. Bazylian i był od młodzieży witanym w rozmaitych językach.

VII. Monaster bazyliański w Lubarze.

W Lubarze, miasteczku nad Słuczą, w województwie wołyńskiém, był monaster księży Bazylian, którzy tu

utrzymywali szkoły wyższe, bardzo uczęszczane. Kiedy szkoły tutejsze zostały otworzonemi, nie wiadomo mi, ale wizytator kommissyi edukacyjnéj w r. 1784. nazywa je szkołami *dawnéj fundacyi*. Kommissya edukacyjna utrzymawszy te szkoły, zrobiła je podwydziałowemi wyższemi o sześciu klassach. Miały one w r. 1784. 450 uczniów, ale nie posiadały ani biblioteki, ani żadnych muzeów.

VIII. Monaster bazyliański w Ostrogu.

Po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna oddała gmachy pojezuickie w Ostrogu, w województwie wołyńskiém, wraz z wszelkiemi zbiorami naukowemi księżom Bazylianom pod warunkiem, aby tu szkoły utrzymywali podwydziałowe, które były dosyć licznie od młodzieży uczęszczane, albowiem w roku 1782. zawierały w sobie 245 uczniów.

IX. Monaster bazyliański w Owruczu.

W Owruczu nad Norynią, w województwie kijowskiém, mieli księża Bazylianie od wieków monaster, ale aż do czasów kommissyi edukacyjnéj szkół przy nim nie utrzymywali. Dopiero po zniesieniu Jezuitów kommissya edukacyjna oddała im gmachy pojezuickie, zobowiązawszy ich do utrzymywania szkół podwydziałowych.

X. Monaster bazyliański w Szarogrodzie.

W Szarogrodzie nad rzeką Moraszką, mieście założoném przez Jana Zamojskiego, leżącém w województwie podolskiém, był monaster bazyliański, który jeszcze przed ustanowieniem kommissyi edukacyjnéj szkoły utrzymywał. Kommissya edukacyjna zatrzymawszy szkoły księży Bazylian w Szarogrodzie, wyniosła je do rzędu podwydziałowych o sześciu klassach. Szkoły te były bardzo od młodzieży uczęszczane, albowiem w r. 1784. liczyły 600

uczniów; ale podług raportu wizytatora kommissyi edukacyjnéj znajdowały się w najgorszym stanie. Księża Bazylianie nie stosując się do przepisów kommissyi edukacyjnéj, trzymali się dawnego trybu udzielania nauk; do nauki języka łacińskiego używali Alwaru; języków zaś nowych, jako to niemieckiego i francuzkiego, uczyli ludzie, którzy tych języków wcale nie znali; ani biblioteki, ani zgoła żadnych zbiorów naukowych nie było; młodzież niemal wszystka rzymsko-katolickiego wyznania, musiała bywać na nabożeństwie odprawianém podług obrządku wschodniego, a święta ruchome obchodzić podług starego kalendarza. Nauczyciele nie byli do żadnego przedmiotu należycie usposobieni.

XI. Monaster bazyliański w Ujazdowie.

Konstytucya z r. 1768. wspomina o fundacyi kss. Bazylian w Ujazdowie z pozwoleniem przykupienia dóbr za 200,000 złtp. i obowiązkiem uczenia młodzieży języków greckiego i słowiańskiego. Byłby to więc bardzo ważny instytut dla kraju na ów czas. Ale czy przyszedł do skutku, nie wiadomo mi, nie znajduję bowiem o nim nigdzie najmniejszéj już wzmianki. Zapewne skończyło się na projekcie, a księża Bazylianie osiedli w Warszawie na Miodowéj ulicy, nie trudniąc się wcale uczeniem języków, o których w konstytucyi mowa.

XII. Monaster bazyliański w Wilnie.[1])

Bazylianie wileńscy[2]) nie utrzymywali wprawdzie nigdy szkół wyższych świeckich, ale w ich monasterze były

[1]) Chcących powziąść szczegółową wiadomość o monasterze księży Bazylian w Wilnie, odsełam do szacownego dzieła J. Kraszewskiego: *Wilno,* Tom III., strona 77. i następne.

Przy monasterze bratskim ś. Ducha dyzunitów, była szkoła w 17tym wieku, a przy niéj professorem *Wojciech Rhetelius* w r. 1626. Pisański nazywa szkołę tę: *Gymnasium Ruthenicum.*

[2]) Monaster bazyliański w Wilnie należał do najbogatszych

studia teologii spekulatywnéj[1]) dla młodych członków zgromadzenia; a od roku 1750. konwikt na czterech uczniów uczęszczających do szkół jezuickich, założony przez Gabryela Dominika Szankowskiego Sawaniewskiego, którego erekcya tu niżéj umieszczona z *Dziejów Dobroczynności* wyjęta, najlepiéj czytelnika obezna z celem i uposażeniem téj fundacyi.

»Ja Gabryel Dominik hrabia Szankowski Sawaniewski, wojski w. ks. lit., rotmistrz ziemski województwa wileńskiego, czynię wiadomo i jawno wyznawam, komuby o tém teraźniejszego *et in posterum* będącego wieku ludziom wiedzieć należało, tym moim dobrowolnym, nie z żadnego podstępu, albo jakowéj perswazyi i namowy ludzkiéj, lecz *ex solo puro pioque zelo* ku większéj chwale Pana Boga i miłości bliźniego uczynionym, nigdy w potomne wieki żadnym rozumem i wynalazkiem ludzkim nie poruszonym, wieczysto-fundującym *de nova radice* zapisem, w Bogu przewielebnemu Jks. Janowi Łukianowiczowi zakonu św. Bazylego w. konsultorowi prowincyi litewskiéj, seperiorowi i wszystkim JM. kss. zakonu św. Bazylego w. klasztoru wileńskiego przy cerkwi św. Trójcy rezydującym, danym na to, iż co ja *desuper* wyrażony Sawaniewski, wojski w. ks. lit., mając majętność moję wieczystą Szankopole alias Wojczany nazwaną, w województwie wileńskiém w parafii miednickiéj leżącą, *non ex ulla successione* spadłą, lecz przezemnie samego za moje własne

---

w Litwie. Uposażali go rozmaici, a między innymi i Lew Sapieha, kanclerz w. litewski. »Księży Bazylianom wileńskim znaczne dobra Bieliczany nadał roku 1626., i ten fundusz tegoż roku w Trybunale przyznał« — mówi o nim Kognowicki, w życiach Sapiehów, Tom I., strona 189.

[1]) W monasterze wileńskim księży Bazylian było tak nazwane *studium theologiae speculativae*, dla młodych członków zgromadzenia. Skład nauczycieli w niém w roku 1755. był następujący: Teodor Jackowski był *praepositus studii*; Ambroży Onuszkiewicz, pierwszym lektorem; Józef Narobski, drugim lektorem; Dionizy Paszkowicz, korrepetytorem.

pieniądze z prowidencyi Pana Boga i uczciwego starania mego od różnych Ichmościów za prawami wieczysto-kupnemi, różnemi laty mnie danemi, służącemi *et legitime ex personali* przyznanemi, nabytą, w realnéj, aktualnéj i spokojnéj possessyi mojéj *usque ad datum praesentem* będącą, wolną swobodną, niepienną..... tudzież kamienicę moję od różnych possessorów nabytą, w mieście Jego K. M. Wilnie, ze dwóch w jednę złączoną, teraz przechożą, na ulicy poprzecznéj idąc od kościoła *sub titulo* Ducha Przenajświętszego JJ. Kss. Dominikanów, do ulicy szklannéj ku rynkowi po prawéj ręce w pewném swojém ograniczeniu, między kamienicami JJ. Kss. Jezuitów nowicyatu wileńskiego z jednéj, a z drugiéj strony kamieniczką *quondam* Grzybowskich..... a nie mając żadnego *in statu meo connubiali*, zwłaszcza już *in decrepita* będący *aetate*, potomstwa, na któreby *jure naturalis successionis* ta majętność z kamienicą *devolvi* miała, *meditate* umyśliłem..... na ufundowanie i erekcyą *de nova radice* konwiktu *modo infra expressos* w Wilnie przy cerkwi św. Trójcy *propter educandam juventutem erigi*, mającego *jure perpetuo et irrevocabili fundationis titulo*, przerzeczonym JKsiężom Bazylianom wileńskim w unii świętéj z kościołem rzymskim będącym, zapisać *et ad dispositionem* onym *in perpetuum condescendere.* Jakoż *actu* takową majętność moję wieczystą Szankopole alias Wojczany nazwaną, konformując się *ad mentem* prawa pospolitego i pobożnych intencyi,*cum omnibus* onéj *latifundiis*, *attinentiis et pertinentiis*, tudzież ze wszystkiemi przykuplami, gruntami..... *denique* ze wszystkiem dworném i gumiennem zabudowaniem, z zasiewami, ze wszelkiém zbożem w gumnie i śpichlerzu będącém, z końmi, bydłem rogatém i nierogatém, ptastwem domowém i wszelką *generali titulo* ruchomością dworną, jaka się tylko w téj majętności znaleść może; owo zgoła z tém wszystkiém, jako się ta majętność w swych duktach, granicach, obchodziech i cirkumferencyach teraz ma, nic a nic z onéj na mnie samego, sukcessorów bliskich i dalekich krewnych

moich nie excypując, ani wyłączając, niniejszym tym moim wieczysto *de nova radice* fundacyjnym *in forma juris* sprawionym zapisem, wespół z wspomnioną kamienicą moją takoż wieczystą, pomienionym JKs. Bazylianom wileńskim przy cerkwi św. Trójcy będącym *in perpetuam possessionem et dispositionem* na wyrażony fundusz konwiktu, wiecznemi a nieodzownemi czasy zapisuję, nadaję i z osoby mojéj na osoby Ichmościów *jure perpetuo* zrzekam się, w moc, dzierzenie i spokojne wieczne używanie Ichmościom podaję i przez Jenerała J. K M. równo z datą tego zapisu intromittuję, *eoque intuitu* dokumenta *juris et possessionis* na tę majętność i kamienicę służące wraz *in instanti* tego mego dobrowolnego zapisu, do rąk Ichmościów oddaję. Innych zaś dokumentów, którychby *ad praesens* wynaleść trudno było i nie dostawało, czyto *in archivo meo*, czyli téż gdziebykolwiek się okazały, *salvum jus requirendi* Ichmościom daję. Którzy to Ichmość Książa Bazylianie wileńscy i następcy Ichmościów *obligabuntur et ex conscientiis suis tenebuntur* za to *perpetuis temporibus* konserwować konwikt w Wilnie przy cerkwi św. Trojcy, w którym zawsze trzymać będą powinni czterech konwiktorów młodzi ślacheckiéj, nie mającéj od rodziców swoich do szkolnéj edukacyi sufficyencyi, która na chwałę bożą, utrzymanie praw ojczystych i na zaszczyt zakonu Ichmościów zawsze zgodna być może; a naprzód z imienia mego, to jest Szankowskich Sawaniewskich herbu Pobog, a jeżeliby z tego imienia do pomienionego konwiktu, albo nie rekommendowano kandydatów, albo ich nie było, powinni będą przyjmować do konwiktu, albo z imienia J. P. Pegłowskich, albo J. P. Kołłątajów, a tych wszystkich za rekommendacyą ich rodziców, krewnych, albo opiekunów, którą JJ. Księża Bazylianie *conformiter* do dyspozycyi mojéj funduszowéj, akceptować będą powinni. Jeżeliby zaś z tych wszystkich pomienionych imion do takowego konwiktu nie rekommendowano, alboli téż te imiona, jako się zdarza tego czasu ustać miały, tedy wolno będzie JM. Kss. Bazylianom inną jakąkolwiek młodź *de*

statu nobili, mającą do nauk ochotę i applikacyą, *juxta arbitrium suum in eodem numero* przyjmować i onych w tymże konwikcie edukować i do nauk applikować. Jednakże gdyby po jakowym czasie za przyjęciem z obcych imion młodzi do konwiktu odezwano się z imienia Szankowskich, albo Pegłowskich, albo Kołłątajów, tedy ci zawsze pierwszymi mają być kandydatami, a najpierwszymi z imienia mego Szankowscy Sawaniewscy i za najpierwszym wakansem liczby konwiktorów, powinni być do konwiktu przyjęci. Reflektując się zaś na przyszłe czasy różnym okolicznościom podległe, ten fawor dla JM. Księży Bazylianów czynię, że jeżeliby potrzebna była znaczna konwiktu reparacya, albo broń Boże znacznéj karystyi nieurodzajów, lub téż przez ogień, albo inkursyą jaką wojenną nastąpiła znaczna dezolacya majętności i kamienicy funduszowéj, natenczas może się jeden albo dwóch umniejszyć do czasu jakowego z liczby konwiktorów, nim zupełna nastąpi konwiktu lub majętności, czyli téż kamienicy funduszowéj reparacya, w czém do zdania i delikatnego sumnienia JJ. Księży Bazylianów referując się przy sumnieniu Ichmościów *caetera* zachowuję. A ci konwiktorowie uczyć się mają po łacinie i ruskich skoropisów, a najbardziéj w bojaźni bożéj i w cnotach chrześciańskich exercytować się i sposobić na chwałę bożą i usługę rzeczypospolitéj, czy to w duchownym, czy w rycerskim stanie. Młodź do konwiktu ma być przyjmowana w dziesiątym roku wieku swego, a przyjęta ma być konserwowana aż do wysłuchania retoryki, chybaby który z nich albo bardzo był swawolny, drugich psujący i gorszący, do poprawy wcale trudny, nieposłuszny, uporny, albo do nauk wcale leniwy, takowych bowiem doniósłszy ich rodzicom, krewnym albo opiekunom exkludować z konwiktu każdego czasu wolno będzie. Jeżeliby jednak JJ. Kss. Bazylianom zdało się, zważywszy którego z konwiktorów *capacitatem* do nauk, znaczny progres tak w naukach jako téż w cnotach, daléj w konwikcie konserwować dla dojścia dalszych i wyższych nauk, to do woli i delikatnego sumnienia tychże JJ. Kss.

Bazylianów zostawuję. Ci konwiktorowie mają mieć *victum et amictum* od JM. Kss. Bazylianów wileńskich: to jest, odzienie z sukna falendyszowego *et reliqua requisita* tak do odzienia, jako i do nauk. A który z nich lepiéj się będzie uczył, w cnotach i obyczajach przykładnych exercytował, albo do wyższych szkół promocyą otrzyma, takiemu dać się mogą sukienki z lepszego sukna. Wikt zaś niewymyślny, lecz pospolicie ślacheckiéj kondycyi miernéj przyzwoity, podług ich lat i komplexyi, powinni będą JM. Kss. Bazylianie dawać. *Ex inde iterum* niech wiadomo będzie, że ten konwikt funduję nie dla możnych, albo pańskiéj kondycyi, tak imienia mego jako i innych wyż specyfikowanych; tacy bowiem przez się mogą się uczyć i edukować; ale ślacheckiego stanu, *respective* uboższego, a najbardziéj nie mającego sposobu do nauk. Między ktorymi konwiktorami, aby swawoli nie było, owszem aby naukę należytą mieli, w bogobojności i cnotach chrześciańskich exercytowali się, powinni być pod dyrekcyą ks. Bazyliana *quo* prezesa i przełożonego, mającego mieć pilną cirkumspekcyą *circa vitam et mores* konwiktorów, *omnemque modestiam* tak w stancyi jako i u stołu; na którego to konwiktu prezesa, *pro victu et amictu* z pomienionéj majętności i kamienicy uważną sufficyencyą podług zdania J. ks. Superiora klasztoru naznaczam. Konwiktorów moich obliguję, aby *in vim gratitudinis suae* we Czwartek każdego tygodnia litanią do św. Onufrego, osobliwego w życiu i przy śmierci patrona mego trzy pacierze, to jest, Ojcze nasz i Zdrowaś Marya za duszę moję i J. P. Zofii z Chreptowiczów, żony mojéj, odmawiali. Ale spodziewam się, iż JM. Kss. Bazylianie wileńscy, industryą i staraniem swojém mogą przyczynić prowentu tak w pomienionéj majętności, jako téż w kamienicy dopiero po konflagracie zrujnowanéj; wyreperowawszy należycie one sobie przezemnie na konwikt, obliguję Ichmościów, aby *motivo gratitudinis* msza św. czytana w każdym tygodniu co Czwartek w cerkwi św. Trójcy przed ołtarzem św. Onufrego za dusze w czyscu będące, żadnego ratunku nie

mające, odprawowana była, a w każdym miesiącu za duszę moję Gabryela Dominika i Jejmości Pani Zofii z Chreptowiczów, żony mojéj, przed ołtarzem matki Najświętszéj mszą świętą śpiewaną odprawowano, *idque* wiecznemi czasy. I na tom ten mój dobrowolny wieczysty *ex solo puro et pio zelo* uczyniony *de nova radice fundationis* zapis, mający wiecznemi czasy *in omni suo robore et valore inviolabiliter* zostawać, dał, z podpisem ręki mojéj własnéj.«

»Pisan roku 1750., miesiąca Octobra 10.

Gabryel Dominik hrabia Szankowski Sawaniewski,
wojski w. ks. lit. *manu propria.*«

XIII. Monaster bazyliański w Włodzimierzu.

Szkoły bazyliańskie w Włodzimierzu, w województwie wołyńskiem, należały do najdawniejszych szkół tego zgromadzenia. Autorowie *Starożytnéj Polski* przywodzą przywilej na nie Augusta III. z roku 1746., w którym monarcha mówi: »Doniesiono nam jest, jako Wielebni Bazylianie już od niemałego czasu szkoły chwalebnie, przykładnie i z niemałym młodzi ślacheckiéj polorem uczą. Aże przywileje od predecessorów naszych na uczenie tychże szkół sobie nadane przez różne inkursye i pożary zatracili, pozwalamy więc kss. Bazylianom *inclusive* do filozofii *publice* uczyć, oraz warując sobie, aby żadne duchowieństwo *in praejudicium* Wiel. Bazylianów nie ważyło się w mieście i za Włodzimierzem o mil pięć, nowych szkół erygować pod zaręką tysiąca czerwonych złotych, *aliisque poenis.*«

Szkoły bazyliańskie w Włodzimierzu były licznie od młodzieży uczęszczane; w roku bowiem 1784. miały 380 uczniów. W tym samym roku wizytator kommissyi edukacyjnéj nie najpochlebniejszy zdał téj magistraturze o nich raport. Według tego raportu główną książką naukową w tych szkołach był jeszcze w roku 1784. Alwar; języka francuzkiego i niemieckiego uczył bardzo źle Bazylianin,

rodem Czech. Święta obchodzili uczniowie podług kalendarza ruskiego. Biblioteki i muzeów żadnych przy szkole nie było; same szkoły mieściły się w nędznym domu drewnianym; albowiem dom i kościół pojezuicki stały zamknięte,[1]) gdyż fundatorka rezydencyi i kościoła jezuickiego, jakaś pani Sadowska, nie dozwalała, aby inni księża nie Jezuici w rezydencyi mieszkali i w kościele pojezuickim nabożeństwo odprawiali. Po długich korowodach z panią Sadowską, kommissya edukacyjna nakłoniła nareszcie tę kobietę do ustąpienia gmachów pojezuickich kss. Bazylianom w roku 1786. pod warunkiem, żeby porządny dom szkólny wystawili i anniwersarze i sufragia za umarłych, przejęte po Jezuitach, odprawiali.

Do dziejów szkoły włodzimirskiéj należy i to, że Stanisław August udając się w r. 1787. do Kaniowa, szkołę tę zwiedził, i był witanym od młodzieży w rozmaitych językach, jakoto, polskim, łacińskim, francuzkim, niemieckim, włoskim i angielskim.

XIV. Monaster bazyliański w Żyrowicach.

Do Żyrowic, miejsca słynącego cudownym obrazem N. Panny w Litwie, w powiecie słonińskim, wprowadził Bazylian roku 1613. Jan Mieleszko, kasztelan smoleński, wraz z żoną swoją, Anną Fursowną, wybudowawszy im monaster i cerkiew i uposażywszy ich hojnie.[2]) Uposa-

---

[1]) W Włodzimierzu znajdowała się missya jezuicka, założona zapewne dopiero za panowania monarchów z domu saskiego. W roku 1763. już była rezydencyą, ale szkół nie utrzymywała. W tym roku zesłanym został z Warszawy na jéj przełożonego ks. Malecki, o którym Janocki mówi: »Malecius, presbiter Societatis Jesu, vir ille suavissimus, fandique dulcissimus, Superior Vlodimiriensis residentiae creatus, istuc jam (z Warszawy) abivit.«

[2]) Pruszcz w dziełku: *Morze Łaski Bożéj*, wydaném w Krakowie 1662. roku, na stronie 51. opowiada obszernie o początkach Żyrowic, i utrzymuje, że Bazylian do tego miejsca sprowadził Alexander Sołtan, kawaler Grobu świętego.

żenie to pomnożył Lew Sapieha, kanclerz w. litewski, nadaniem monasterowi placów, domów i wsi [1]) i zaopatrzeniem cerkwi w kosztowne apparaty, a konstytucya roku 1667. nadała mu wiecznėm prawem wieś Bułę z przyległościami. »Chcąc chwałę Matki Bożéj w Państwach Naszych — są słowa téj konstytucyi — pomnażać, na wsparcie ubogiéj cerkwi żyrowieckiéj wielkiemi cudami słynącéj wsi dożywotniemu prawu podlegające, Bułę *cum attinentiis* w powiecie słonimskim leżące, téjże cerkwi i monasterowi Ojców Bazylianów w unii będących, wiecznėm prawem dajemy i inkorporujemy, *salvis oneribus Reipublicae et juribus modernorum possessorum.* Przytém żyrowieckie miasteczko z ogrodnikami jego mając respekt na znaczną desolacyą od podatków i ciężarów Rzeczypospolitéj podług konstytucyi 1661. do lat czterech uwalniamy.«

Tak uposażony monaster żyrowiecki księży Bazylian utrzymywał szkoły wyższe. Nie wiadomo mi, kiedy je otworzyli, ale istniały one już za czasów Augusta III.,

---

[1]) »Żyrowicom przyległe wsie nadając Lew Sapieha, znacznie do funduszu tam księży Bazylianów przyczynił się, nie już jako dobrodziéj, ale jako drugi ich fundator, którego imię głosi nie tylko cerkiew nieustającym na świętém miejscu chwały boskiéj brzmieniem, ale i wieża wdzięcznym ogromnego dzwonu z łaski jego obdarzona wdziękiem.« Kognowicki: Życia Sapiehów. Tom I. strona 188.

W ogólności ten Lew Sapieha, kanclerz w. litewski, czynił dla sprawy wychowania publicznego młodzieży bardzo wiele. Między innemi założył i uposażył szkoły parochialne w Czerei, Tołoczynie, Drui i Ikaźni. Syn zaś jego Kazimierz Lew Sapieha w dotacyi plebanii horeckiéj, mówi o nim: »Jako w wielu dobrach swoich znaczne poczynił fundusze, tak nas pozostałych sukcessorów do zakończenia tak chwalebnego na różnych miejscach dzieła obligował. Jakoż ja wiedząc, że w dobrach mnie spadłych, w powiecie orszańskim leżących, Horki nazwanych, ś. p. ojciec mój miał wolą już od siebie kosztownie wystawiony kościół *sub titulo beatissimae virginis in coelum assumptae* tak jako i w Horach *dotare*, na który tylko z cmentarzem, *szkołą*, szpitalem, budynkami i na ogrody tak dla samego J. Ks. Plebana, jako i dla sług kościelnych grunta wiecznością nadane były etc.« Kognowicki tamże str. 191.

a w r. 1755. skład nauczycieli przy nich był następujący: 1) prefektem szkół a zarazem pierwszym nauczycielem, czyli lektorem był ks. Maxymilian Narolski; 2) drugim nauczycielem ks. Tomasz Pilecki; 3) korrepetytorem Nicefor Łuckiewicz.[1])

W szkole żyrowieckiéj odbierał nauki uczony władyka piński za panowania Augusta III. Wojciech Bułhak, który między innemi uczonemi własnemi pracami, wydał także swoim nakładem biblią w ruskim języku w Supraślu, 1743. roku.

Kommissya edukacyjna utrzymawszy szkoły żyrowieckie księży Bazylian, zamieniła je na podwydziałowe niższe o trzech klassach.[2])

---

[1]) W roku 1750. był prefektem szkół żyrowieckich Antoni Młodowski, o którym Janocki w *Polonia litterata* mówi: »Antonius Młodowski, Monachus ordinis divi Basilii Magni Ruthenus, Sacrae Theologiae doctor, philosophiae professor in collegio Basiliano Żyrovicensi, ejusdemque praefectus etc.« Przed nim sprawował ten urząd Cezary Siebnowski, który był na wyższych naukach w Rzymie w kollegium *de propaganda fide*. Późniéj był opatem monasteru ś. Onufrego w województwie mścisławskiém i wydał z druku w Rzymie w łacińskim i ruskim języku: *Officia Sanctorum Ruthenorum*, in 4to przepyszna edycya.

[2]) Prócz wymienionych tu monasterów bazyliańskich, inne nie zajmowały się szkołami. Dla swoich aspirantów do zakonu mieli księża Bazylianie za czasów Augusta III. studia teologiczne w następujących monasterach: 1) w Wilnie, 2) Lwowie, 3) Świerznie, 4) Lawrowie. Studia filozoficzne: 1) w Połocku, 2) Żyrowicach, 3) w Witebsku, 5) Łucku, 6) Żydyczynie, 7) Chełmnie. Tu studium filozoficzne założył, wyznaczywszy na ten cel znaczny fundusz, Filip Felicyan Wołodkiewicz, władyk chełmnski około 1750. roku. Opactw w tym samym czasie mieli księża Bazylianie w Polsce i Litwie 16, to jest, 1) opactwo ś. Onufrego w województwie mścisławskiém, 2) w Bracławiu, 3) Mińsku, 4) Hleboborsku, 5) Leszczynie, 6) Kobryniu, 7) Supraślu, 8) Grodnie, 9) Dermaniu, 10) Dubnie, 11) Żydyczynie, 12) Mielcu, 13) Dorohobusku, 14) Uniowie, 15) Owruczu, 16) Kaniowie. Monasterów bazyliańskich za Augusta III. było w dawnéj Polsce 112 męzkich i żeńskich.

E. Szkoły zakonne innych reguł.

I. Reformaci w Pakości.[1])

W czasie, kiedy księża Reformaci szkołę swoję w Pakości, w Kujawach, otworzyli, miasto to nie należało już do Polski. Założenie téj szkoły uchwalili Ojcowie Reformaci na kongregacyi w Koninie dnia 15. Lipca 1787. złożonéj i ułożyli tak dla professorów jako i dla młodzieży statut. W następnym zaraz roku otworzyli ją w klasztorze, a późniéj nieco wybudowali dla niéj dom osobny murowany, w którym na dole i na górze mieściły się klassy. Lubo pod panowaniem pruskiém, szkoła ta odwiedzaną była jedynie od saméj tylko młodzieży polskiéj, śmiało ją zatém liczyć można do polskich zakładów naukowych. Najświetniejsza jéj epoka była na początku bieżącego wieku, pod rządami księdza Surowieckiego, Reformata, znanego antagonisty Krasickiego i pomocnika wiernego księdza arcybiskupa Raczyńskiego w szermierstwach jego z rządem księstwa Warszawskiego i Frankmasonami. Za rządów ks. Surowieckiego bywało tu po kilka set młodzieży. Prawdę wyznać jednak należy, że szkoła księży Reformatów w Pakości należała do najgorszych instytutów naukowych w dawnéj Polsce; księża bowiem Reformaci, nie mając sami należycie usposobionych członków zgromadzenia swego na

[1]) Do Pakości sprowadzili księży Reformatów Michał, Gasper i Paweł Działyńscy, dziedzice miasteczka za panowania Władysława IV., darowawszy im swój pałac, ogród i plac obszerny. Pałac przerobionym został na klasztor, ale do dziś dnia są w murach jego ślady pierwiastkowego przeznaczenia.

nauczycieli, nie powoływali na nich ludzi świeckich lub też kapłanów uczonych z innych zgromadzeń. Szkoła kss. Reformatów w Pakości istnąwszy lat około 30, zamkniętą została przez rząd pruski po r. 1820.

II. Księża Trynitarze w Beresteczku.

W dawnéj Polsce, za panowania Stanisława Augusta było 14 klasztorów księży Trynitarzy, to jest: 1) w Wilnie na Antekollu, 2) Beresteczku, 3) Brahilowie, 4) Brześciu, 5) Kamieńcu, 6) Krakowie, 7) Krotoszynie, 8) Krzywiczach, 9) Lublinie, 10) Lwowie, 11) Łucku, 12) Mołodecznie, 13) Ryszczowie i 14) w Teofilpolu. Zakonnicy ci sprowadzeni do Polski r. 1685., trudniąc się, jak wiadomo, wykupywaniem Chrześcian z niewoli Muzułmanów, nie zajmowali się bynajmniéj uczeniem młodzieży; jednakże tu i owdzie utrzymywali szkółki elementarne. Taką szkółkę mieli i w Beresteczku w czasie, gdy zakon Jezuitów zniesionym został. Kommissya edukacyjna wyniosła je po roku 1773. do rzędu szkół podwydziałowych, które w spisie szkół w tomie II. przez nieuwagę w korekcie na stronie 445. opuściłem. Szkoły te były dosyć uczęszczane od młodzieży, w roku bowiem 1784. liczyły 140 uczniów, nie miały atoli ani biblioteczki, ani żadnych innych zbiorów naukowych. Stanisław August jadąc w roku 1787. przez Beresteczko, w podróży swojéj do Kaniowa, przyjmowany był od młodzieży téj szkoły: »Jechaliśmy potém do Beresteczka, gdzie J. K. Mość stanąwszy w austeryi, dał łaskawą audyencyą studentom, pod dozorem księży Trynitarzy uczącym się.« — Mówi Naruszewicz w Dzienniku podróży króla Stanisława Augusta.

III. Karmelici w Głębokiem.

Józef Korsak, wojewoda mścisławski, fundował i hojnie opatrzył w r. 1641. księży Karmelitów bosych w Głębokiem, w województwie połockiém, pod obowiązkiem utrzy-

mywania ubogich studentów. Czy atoli księża Karmelici w Głębokiem utrzymywali sami szkoły, czy téż tylko mieli obowiązek utrzymywania pewnéj liczby młodzieży ubogiéj w szkołach jezuickich, nie wiadomo mi. Nie można téż tego dojść ze słów autorów *Starożytnéj Polski*. »Józef Korsak — mówią oni — założył w roku 1639. kościół pod tytułem Wniebowzięcia P. Maryi, z klasztorem Karmelitów bosych, których swoją połową miasta i wielkiemi majętnościami, 800 dymów rólniczych i 100,000 złotych polskich dochodu wynoszącemi, opatrzył, *wkładając na zakonników obowiązek utrzymywania szkoły dla ubogich uczniów.*« Z słów tych zdałoby się, że księża Karmelici obowiązani byli utrzymywać w Głębokiem szkołę elementarną bezpłatnie.

IV. Kanonicy regularni w Trzemesznie.

W pierwszym tomie na stronie 7. powiedziałem, że księża Kanonicy regularni w Trzemesznie już w 12. lub 13. wieku szkoły publiczne utrzymywali. Ślady tych szkół są jeszcze za panowania Zygmunta III. W ciągu atoli 17. wieku, zapewne w skutek wojen szwedzkich, nierządu krajowego i namnożenia się szkół jezuickich, znikły zupełnie.

Dopiero po zniesieniu Jezuitów Adam Kosmowski, opat, porozumiawszy się z zakonnikami, otworzył tu alumnat na 12 ubogich uczniów stanu ślacheckiego i szkoły publiczne, r. 1773. w domu murowanym, obok klasztoru stojącym, uposażywszy je następującemi nieruchomościami: kolonią Kozłowek z należącym do niéj folwarkiem Kozlowko albo Rudki; młynem Rudki albo Rudy; koloniami Kamionek, Ostrowek, Bieślin, folwarkiem Płaczkowo i kapitałem 10,000 złotych 20 gr. Późniéj nieco (1788. r.) wyrobił sobie Kosmowski breve u papieża Piusa VI., aby co rok z dochodów opackich trzemeszeńskich 1000 złotych obracane były na dwóch kanoników regularnych, słuchających nauk na akademii krakowskiéj, a 500 złotych na reperacye gmachu szkólnego.

Założenie to i uposażenie szkół trzemeszeńskich potwierdzili papieże Klemens XIV. i Pius VI. tudzież sejm warszawski 1775. roku.

Szkoły trzemeszeńskie otworzone zostały dnia 4. Maja 1776. roku i należały do rzędu szkół niższych, zwanych podwydziałowemi. Zesłany od akademii krakowskiéj roku 1782. wizytator ks. magister Franciszek Kolendowicz, znalazł taki skład nauczycieli: 1) rektorem był ksiądz Kajetan Grochowiecki, 2) professorem matematyki i filozofii ksiądz Jan Karłowski, 3) professorem wymowy i poezyi ks. Tański, 4) professorem grammatyki ks. Wojciech Fryza. Szkoły składały się z czterech klass, liczyły 230 uczniów. Alumnaci uczyli się także języka niemieckiego, mając do tego osobnego metra.

Zresztą chcących poznać szczegółowiéj tę fundacyą Kosmowskiego, odsyłam do Programmatu Gimnazium trzemeszeńskiego z roku 1840.

V. Kanonicy regularni w Kłodawie.

W 15. wieku i do połowy 16. utrzymywali księża Kanonicy regularni w Kłodawie szkołę publiczną, do któréj między wielu innymi uczęszczał na nauki sławny poeta łaciński Grzegorz Wigilancyusz Samborczyk. Kto tę szkołę założył, nie wiadomo mi; zdaje mi się, że ona była kolonią akademii krakowskiéj i dziełem Sandziwoja Czechela, magistra teologii i przełożonego księży kanoników regularnych w Kłodawie około 1465. roku, którego Długosz w przedmowie do życia św. Stanisława wychwala z głębokiéj nauki.[1])

---

[1]) Prócz tych pięciu klasztorów, które szkoły utrzymywały, było jeszcze w dawnéj Polsce kilka innych klasztorów, trudniących się wychowaniem młodzieży, jak np. księża missyonarze w Tykocinie, księża Benedyktyni sieciechowscy w Stężycy, księża Reformaci w Żurominie i Miejskiéj Górce, księża Kanonicy regularni w Kłobucku i t. d., ale wszystkie te szkoły były albo elementarne, albo téż powstały po upadku Polski.

VI. Księża Kommuniści w Węgrowie.

Jeszcze za czasów Augusta III. była szkoła Kommunistów w Węgrowie, przynajmniéj Dyssydenci polscy w grawaminach swoich podanych w roku 1734. Augustowi III. skarzą się także na niesforność jéj uczniów.[1]) Kto ją atoli i kiedy założył, jak uposażył i jaki był jéj stan, nie wiadomo mi. Może ona była dziełem Krasińskich, dziedziców miasteczka po Radziwiłłach, linii Birzeńskiéj. — Kommissya edukacyjna organizując szkoły po zniesieniu zakonu Jezuitów, zatrzymała szkoły księży Kommunistów w Węgrowie, wyniósłszy je do rzędu wyższych podwydziałowych; były one téż od młodzieży licznie odwiedzane, w r. np. 1784. miały 280 uczniów.

Wspomniawszy w tomie II. i III. o szkołach księży Reformatów w Żurominie, księży Bernardynów w Skąpem i o innych zgromadzeniach duchownych, które z własnego popędu szkółki elementarne za czasów kommissyi edukacyjnéj utrzymywać zaczęły, nie widzę tu potrzeby powtarzać się, zwłaszcza, że żadnego nowego szczegółu o tych szkółkach przytoczyćbym nie zdołał.

---

[1]) W paragrafie 34. tych grawaminów mówią Dyssydenci: »Insolentia studiosorum modos nescit in tumultibus excitandis atque lacessendis et turbandis innoxiis, et haec omnia impune faciunt, ut nuper Wengroviae.«

F. Seminarya duchowne.

I. Seminarya w archidyecezyi gnieźnieńskiéj.

Archidyecezya gnieźnieńska miała dwa seminarya, to jest, w Gnieźnie i Łowiczu.

1) *Seminaryum gnieźnieńskie* założył około r. 1591. Stanisław Karnkowski, arcybiskup gnieźnieński, umieściwszy je w Kaliszu przy kollegium jezuickiém, które objęło jego kierunek, i uposażywszy dwiema wsiami, Mazow i Romartów, należącemi niegdyś do kustodyi łęczyckiéj. Na synodzie w Łowiczu dnia 29. Marca 1593. r. złożonym, urządził Karnkowski za zniesieniem się poprzednio z kapitułą gnieźnieńską, seminaryum to, jak następuje:

»Ideo cum in hac nostra archidioecesi, ex eo tempore, quo primum ad hanc archiepiscopalem sedem evecti sumus, ad proximos nostrae curae commissos, in via domini adjuvandos et ad imbuendam Christiana pietate ac literarum studiis juventutem, Collegium Societatis Jesu in regia civitate Calissiensi a fundamentis extruxerimus ac dotaverimus, supererat nunc, ut Seminarium quoque clericorum ejusdem archidioecesis nostrae circa idem Collegium excitaremus, in quo certus juvenum numerus commode aleretur, ac religiose in literis et bonis moribus instituerctur. Id autem seminarium cum nostris ab initio sumptibus alere ac fovere coeperimus; ejus perpetuitati ac majoris ecclesiae utilitati etiam in posterum consulere cupientes, de consilio et assensu Venerabilium fratrum nostrorum Dominorum Praelatorum et Canonicorum Ecclesiae nostrae Metropolitanae gnesnensis, ejus fundationem et institutionem ad eum qui sequitur modum faciendam decrevimus et statuimus.«

De loco Seminarii.

»In primis: Quoniam locus Seminario in ipsa Dioecesi nostra deligendus erat et quidem ejusmodi in quo studia literarum vigerent et ubi alumni in ceremoniis, cantuque ecclesiastico, suis temporibus exercerentur, ideo postquam in civitate Calissiensi, archidioecesis nostrae gnesnensis Palatinatus Calissiensis primaria, Collegium Societatis Jesu a nobis est errectum, placuit nobis una cum praelatis et canonicis in Capitulo gnesnensi generali ad diem Natalis st. Adalberti Anno Domini 1591. congregatis, ut domus Seminarii non alio in loco, quam circa idem Collegium Calissiense constitueretur. In quem usum domus aliqua idonea certo censu a Praefecto Seminarii conducetur, donec domum propriam Seminarii viciniorem Collegio ac templo st. Adalberti, quod extruimus, contiguam (si Deus vitam concesserit) nostro aere construi curemus, quo commodius justus alumnorum numerus in ea habitare et melius institui possit.«

De proventibus Seminarii.

... »Quamobrem pro sustentatione Seminarii ipsius et variorum sumptuum ad ejus conservationem faciendorum, dedimus, donavimus et consignavimus praefato Seminario, de consensu Venerabilium fratrum nostrorum Capitularium gnesnensium et lanciciensium, ultra pensiones Reverend. DD. Abbatum et praelatorum in Synodis Dioecesanis ac congregatione gnesnensi capitulari sancitas et supra descriptas; primum quidem duas villas olim custodiae Lanciciensis, dictas Mazow et Romarthow (quas ex concessione Regis Serenissimi Stephani felicis recordationis, hujus beneficii immediati et unici patroni et ex confirmatione sanctae sedis apostolicae, ac Serenissimi itidem Sigismundi III. regis nostri clementissimi tum ex libera cessione Theodori Karnkowski nepotis nostri, hujus beneficii ultimi et immediati possessoris ad hunc usum obtinuimus) ejusdem Seminarii fundationi et sustentationi adscripsimus et incorporavimus, cum omnibus fundis, pratis, agris, lacubus, sylvis et aliis

proventibus et juribus, quae et ab antiqua et a praesenti capta possessione, ad praedictas villas pertinebant, vel in illis reperta fuerunt. Deinde villam tertiam dictam Lenka ex mensa nostra archiepiscopali clavis Piątkoviensis ad eandem Seminarii fundationem et sustentationem cum consensu Venerabilis Capituli nostri gnesnensis adjecimus, juxta contenta privilegii originalis donationis earundem villarum pro seminario cum clausulis earundem interjectis. Concedimus etiam in usus ejusdem seminarii nostri, liberam lignorum vecturam ex sylvis nostris circa villas nostras Godziesze sitis: prout collegium etiam Calissiense Societatis Jesu eandem vecturam lignorum ex iisdem sylvis in usum Collegii liberam habet. Ad haec consignavimus certas et determinatas pensiones, a Reverendis D. Abbatibus, ac ex certis praelaturis et beneficiis Ecclesiasticis majoribus suo loco nominatis Archidioecesis nostrae gnesnensis, in Seminarii sustentationem quotannis dandas, prout de consensu omnium in Synodis et congregationibus Archidioecesis nostrae, tum Gnesnae, tum Lovicii habitis, et proxime in Capitulo generali Gnesnae celebrato, Anno Domini Millesimo quingentesimo nonagesimo primo, ad diem s. Adalberti, quae fuit vigesima tertia Aprilis, et in congregatione Reverendissimorum Dominorum Abbatum nostrae Archidioecesis eodem loco et tempore facta, unanimi omnium assensu confirmatum est et in acta publica relatum. Qui quidem proventus ac pensiones summa cura ac diligentia exigendi erunt a provisoribus Seminarii per nos et successores nostros in generali capitulo gnesnensi, vel alias prout in Concilio Tridentino est praescriptum, eligendis et deputandis. Itaque Domini Provisores Seminarii tam pecuniarum quam aliorum proventuum collectorum, mediam partem pro die prima Maji, alteram mediam partem pro festo S. Michaelis Archangeli, sive ad diem primam Octobris in manus Rectoris Collegii Calissiensis Societatis Jesu pro tempore existentis, vel praefecti Seminarii tradent et consignabunt, ut ex his Seminarium universum sustentetur servato numero alumnorum, secundum proportionem annuo-

rum proventuum Seminarii. Quod si quando vel ex praedictis proventibus, vel ex piorum hominum liberalitate plus aliquid adiiceretur Seminario, ita ut constaret, subductis omnium rerum necessariarum rationibus, plures alumnos in Seminario ali et sustentari posse, tunc secundum proportionem adjectionis redituum, numerus quoque alumnorum Seminarii augendus erit, judicio Reverendissimi Domini Archiepiscopi ac Dominorum provisorum Seminarii, nec non consilio Rectoris Collegii et praefecti Seminarii.«

De provisoribus Seminarii.

»Provisores Seminarii duo, juxta decretum Concilii Tridentini Ses. XXIII. de Reform. cap 18. a Reverendissimo Domino Archiepiscopo et capitulo gnesnensi, singulis annis pro festo Natalis s. Adalberti in capitulo gnesnensi generali eligentur, vel alias ab ipsomet Capitulo gnesnensi deputabuntur, Reverendissimis Dominis Archiepiscopis Gnesnensibus pro tempore existentibus, praesentandi ab ejisque approbandi. Quo etiam tempore, rationem perceptorum pro seminario redituum et eidem traditorum Domini provisores facient, ipsi Reverendissimo Domino Archiepiscopo pro tempore existenti, vel iis, quos ille ad hoc negotium ex capitulo gnesnensi aut lanciciensi deputaverit. Itaque Reverendi Domini Provisores Seminarii vel ambo erunt ex gremio Venerabilis Capituli gnesnensis; vel ad commodiorem curationem villarum Seminarii, quae in lanciciensi territorio sunt sitae, alter provisorum erit e capitulo gnesnensi, alter vero poterit esse ex capitulo lanciciensi. Horum munus erit bonum Seminarii progressum ex praescripto Reverendissimi Domini Archiepiscopi et Venerabilis Capituli gnesnensis promovere, ejus conservationem et augmentum procurare, singulis annis statutis temporibus, praesertim vero quando pecuniae ad sustentationem Seminarii deferuntur, aut saltem in renovationibus studiorum collegii una cum rectore et praefecto Seminarii alumnos visitare. Nam Reverendissimus D. Archiepiscopus semper quando volet, ipse facere idem poterit. Quod si casu aliquis ex

DD. Provisoribus ad tempus praesignatum advenire non potuerit, alter tamen illorum cum rectore collegii et praefecto Seminarii id faciet. At si forte illis temporibus, nullus omnino ex dominis provisoribus venire posset, tunc ipse rector cum praefecto Seminarii, nomine Reverendissimi Domini Archiepiscopi ac Reverendorum Dominorum Provisorum supplebunt absentium vices quoad visitationem clericorum ipsius Seminarii et omnia ad eam pertinentia. In hac visitatione, eorum qui visitabunt muneris erit; primum in mores et studia alumnorum seminarii diligenter inquirere et si qui forte discoli et incorrigibiles reperti fuerint, eos ad Reverendissimum Dominum Archiepiscopum vel DD. Provisores deferre, ut tales e Seminario, ne alios malo suo exemplo inficiant, exterminentur. Sumtus autem in eos facti in seminario, ab iis qui sine legitima causa et sua culpa discedunt vel dimittuntur, ab ipsis dominis provisoribus exigantur et ipsi Seminario refundantur. Deinde vero videre debebunt, num aliqui ita sint maturi, ut ad sacros ordines promovendi videantur; vel, si etiam promoti fuerint, num e seminario, ut ad laborandum in vineam Domini mittantur educendi sint, decernent. Promissiones ipsorum Clericorum, si qui illas nondum fecissent, admittent et de his omnibus ad Reverendissimum Dominum Archiepiscopum referent, ac postea de mente ipsius Reverendissimi id quod constituerit, per litteras rectorem Collegii DD. provisores monebunt. Denique eorundem Dominorum provisorum officii erit, bona temporalia seminarii omnia administrare et conservare, aedificia Seminarii, vel perficienda, vel reficienda curare, proventus praediorum colligere et census et pensiones a Dominis abbatibus ac aliis praelatis exigere et praefatis duobus anni temporibus ad Seminarium deferre aut transmittere. Ad extremum omnia alia procurare, quae in utilitatem et augmentum (ut supra dictum est) praefati seminarii facere posse judicio Reverendissimi Domini Archiepiscopi decernentur. Quibus de rebus cum patribus Societatis, quibus cura Seminarii demandabitur, benevole conferre, eademque cum iis

unanimi studio transigere curabunt. Ut autem Domini provisores officio suo incumbant, cuilibet illorum salarii nomine florenos triginta polonicales, ex eisdem Seminarii proventibus et praecipue Reverendiss. Dominorum Abbatum et praelatorum aliorum contributionibus, singulis annis assignamus.«

De Moderatoribus et Praefectis Seminarii.

»Et quia nos et Venerabiles fratres nostri Metropolitanae Ecclesiae Praelati et Canonici ac alii etiam ecclesiastici viri hujus Dioecesis, aliis in rebus partim Reipub. et Regni, partim Ecclesiarum quisque suorum distenti esse solemus: nec facile reperias his temporibus viros, qui ita serio et accurate, ut res postulat, huic muneri excolendae juventutis, se impendere queant: propterea Patrum Societatis Jesu (quorum in ea re felices laborum successus jam pridem aliarum Dioecesium Seminaria sunt experta) opem et operam requirendam censuimus. Cum vero ipsi ratione instituti sui, directam administrationem hujusmodi seminariorum recipere prohibeantur, et, si quando magni alicujus boni publici gratia Reverendus Pater eorum Generalis Praepositus aliquo in loco peculiariter dispensandos in recipienda cura Seminarii judicaret, non tamen id fieri possit cum aliquibus oneribus aut obligationibus, quae non sint Societatis ipsius instituto consentaneae: proinde obtenta dispensatione et approbatione Reverend. Patris Generalis Societatis Jesu, eo tempore existentis, Claudii Aquavivae, Seminarium nostrum, quod modo Calissii fundamus, ipsorum Patrum Societatis curae ac directioni de praedictorum Venerabilium fratrum nostrorum consilio ac consensu tradimus ac commendamus, praesertim quod ad internam domesticam disciplinam ac in pietate et bonis artibus institutionem et oeconomiam domesticam attinet. In aliis vero, de quibus supra facta est mentio, nobis quoque et successoribus nostris, ac etiam Dominis provisoribus Seminarii, pro tempore existentibus, suas cuique partes relinquimus. Potissimum vero in iis, quae ad susceptionem et admissio

nem idoneorum juvenum ad Seminarium eorunque ad ordines sacros ac ministeria ecclesiastica promotionem attinent. In quibus tamen Patrum Societatis testimonio et consilio plurimum tribuemus, ut quibus perspectiora erunt adolescentum ingenia et mores. Denique in iis etiam, quae spectant ad oeconomiam villarum, proventuum exactionem, ac rerum alumnis Seminarii necessariarum provisionem, quarum rerum cura erit penes Dominos provisores Seminarii, ut supra dictum est. Quamvis autem temporalium bonorum ac proventuum Seminarii exteriorem procurationem et exactionem omnimodamque administrationem nos ipsi per nos et provisores Seminarii retineamus: quia tamen illa animorum dispositio, quae ad virtutes ac literas alacriter amplectendas est necessaria magna ex parte, ex interioris etiam ac domesticae oeconomiae tranquillitate ac suavitate dependet, propterea ut Praefecti Societatis ad curam Seminarii deputati, in reliquis etiam pietatis ac literariis muniis alumnos aptiores ac obsequentiores habere possint, cupimus, ut hanc ipsam curam domesticae et interioris oeconomiae Praefecti ipsi Societatis absque ulla quidem obligatione ex ipsorum tamen charitate quantum per suum institutum eis licebit suscipiant et habeant commendatam: sic ut ex proventibus Seminarii, opera Dominorum Provisorum collectis, tam in pecunia, quam in aliis rebus et in manibus Praefectorum Seminarii, suis statutis temporibus (ut dictum est) consignatis, quo necessariae provisiones suis temporibus ab illis fieri possint, omnia deinceps, quae pro tempore juventuti in dicto seminarii loco sustentandae, judicio rectoris vel praefecti seminarii necessaria videbuntur, tam quo ad rationem victus, quam etiam vestitus et aliarum rerum omnium ab ipsimet patribus societatis suis temporibus provideantur, ordinentur, dispensentur et subministrentur. Praefectus tamen seminarii pro more et consuetudine societatis rationes accepti et expensi in libris Seminarii sic notabit vel notari faciet, ut eas rectori, vel superiori suo, juxta morem Societatis reddere et ostendere cum opus fuerit, possit. Dominis vero provisoribus, tanquam et ipsis

quotannis rationem reddituris Reverendissimo Domino Archiepiscopo et Venerabili Capitulo, oportebit summas acceptorum et expensorum omnium anteacti temporis in unum collectas in singulis visitationibus tradere, et Reverendissimo Domino Archiepiscopo et Venerabili Capitulo ostendi, et ubi opus erit, asservari possint. Ut vero alii quoque, qui seminario inservient, praefecto Seminarii, fidelius ac diligentius obediant, hujusmodi famulos et administros omnes Seminarii eligendi, conducendi, admittendi et dimittendi facultas penes rectorem collegii et praefectum Seminarii erit, nullo alio se in ea re immiscente. Quamvis autem facultas deligendi clericos idoneos ad Seminarium et eosdem admittendi, proprie pertineat ad Reverendissimum loci ordinarium, cum consilio Dominorum Seniorum et graviorum de Capitulo, per ipsum deligendorum; quia tamen longius ab ipso Seminario communiter distant Reverendissimi Domini Archiepiscopi et varie saepe illos occupationes distinent: DD. Provisores ejusdem Reverendissimi nomine, adhibito consilio Patrum Societatis, rectoris et praefecti supradictorum admittere hujusmodi poterunt ad seminarium, quos idoneos ad hoc institutum judicaverint. Id autem communiter fiet in ipsa visitatione Seminarii bis quotannis, ut supra dictum est, facienda. Quod si forte contingeret, ut tam ipse Reverendissimus Dominus Archiepiscopus, quam etiam Domini provisores ad tempus jam dictum visitare seminarium, sive aegritudine, sive alia causa legitima impediti non possent, tum ipsis patribus Societatis, Rectori videlicet et praefecto, omnem facultatem deligendi, examinandi et approbandi ipsos clericos et in numerum alumnorum Seminarii cooptandi tradimus et delegamus; sic tamen, ut postea de hujusmodi admissorum qualitatibus, ipsum Reverendissimum vel DD. Provisores certiores faciant, cum fuerit commodum. Illud autem hic cautum sit, quod etiam in hoc Capitulo gnesnensi generali constitutum est, ut si qui alumni a DD. Abbatibus commendati, a Dominis provisoribus admittentur ad seminarium, iis teneantur ipsimet DD. Abbates de suo, habitum et omnia ad corporis cul-

tum necessaria suppeditare, item libros et alia, praeter victum quotidianum iisdem necessaria. Nec vero ulli ex Dominis abbatibus jus praesentandi alumnos ad seminarium dioecesanum, quam juvaretur, ipsoque suo fine frustraretur; cum DD. abbates in suum quisque usum alumnos hosce in seminario educatos converterent. Quod si DD. abbates et alii praelati, qui pensiones solvunt seminario, suis sumptibus alumnos in seminario suos institui et educari voluerint, id illis concedi poterit, iis quidem conditionibus: Primum, ut isti alumni, iisdem omnino legibus et institutis cum alumnis Seminarii dioecesani vivant, et vestitu non dissimili utantur et praefectis Seminarii in omnibus obediant. Deinde vero, ut pecuniae pro victu illorum tempestive tradantur praefecto seminarii, juxta ejusdem et DD. Provisorum determinationem. Et quoniam, quo quis alicui se obnoxium magis et subjectum sentit, eo magis illum etiam observat et reveretur; proinde statuimus, ut si qui ex jam delectis et admissis clericis in seminarium, etiam qui aliquando a nobis ipsis vel Venerabilibus fratribus nostris, aut etiam DD. abbatibus et praelatis commendati essent, successu temporis deprehendentur a Patribus Societatis, vel inepti prorsus esse, vel nec ipsi proficere et alias insuper exemplo non bono, aut alia quavis ratione a profectu impedire, eisdem patribus Societatis Jesu pariter sit delegata potestas, nostro nomine (quoad discolos) eosdem post unam vel alteram correptionem, si emendatio non speraretur, et expectatio responsi nostri, vel annuae visitationis noxia esse futura videretur, ex Seminario ablegandi et datis literis ad ipsum Reverendissimum D. Archiepiscopum pro tempore existentem, aut DD. provisores, vel eorum Patronos mittendi, ut de ipsis disponatur, imposita illis impensarum Seminario reddendarum obligatione, si ad munus Ecclesiasticum idonei non fuerint. Denique universam curam alumnorum Seminarii, in iis, quae ad pietatem, mores et bonas literas attinent, eorundem Patrum Societatis judicio et charitati tradimus pariter et commendamus cum potestate praescribendi auctoritate nostra, ordines do-

mesticos et leges commodas et convenientes ab alumnis observandas et easdem jam constitutas pro ratione temporum et exigentia rerum in alias commodiores et tempori convenientiores commutandas, prout prudentiae et discretioni ipsorum visum fuerit, ad majorem Dei gloriam et ipsorum alumnorum profectum expedire.«

De numero alendorum in Seminario.

»Numerus alumnorum erit is, quem ratio proventuum judicio Reverendissimi D. Archiepiscopi, provisorum, rectoris et praefecti Seminarii, ferre poterit. Quo autem plures erunt, eo majorem fructum sentiet Archidioecesis, maxime cum pluribus ecclesiis idoneos parochos et alios ecclesiae ministros suppeditare poterit. Praeter alumnos autem, necesse etiam erit in Seminario ali praefectum Seminarii una cum socio, itemque oeconomum unum cum janitore, qui etiam triclini simul curam habebit et in aliis domesticis ministeriis juvare poterit. Praeter hos curae erit provisorum et rectoris, sive praefecti seminarii videre, num quis alius necessarius futurus sit, ad domestica ministeria, praesertim si numerus alumnorum valde excresceret.«

De qualitate recipiendorum in Seminarium et modo recipiendi.

»Omnes qui inter alumnos Seminarii cooptandi erunt, ex hoc eadem Dioecesi oriundi esse debebunt. Quodsi ex ea forte tot idonei non reperirentur, ex vicina dioecesi assumi poterunt, alioquin undecunque existant, dummodo ad ea, quae praestanda sunt, se obstringere velint et dotibus praescripti a S. Synodo Tridentino sint praediti, recipi poterunt. Sint autem ex legitimo matrimonio nati, ac praecipue pauperum filii et ipsi pauperes, qui habeant propositum, non solum in catholica fide permanendi, sed etiam eandem propagandi et promovendi, vitaeque clericali sese addicendi, et in posterum (ut infra dicetur) sanctae Dei Ecclesiae in Archidioecesi gnesnensi inserviendi. Et quoniam hoc tempore Sacerdotum penuria, accelerationem

sacrorum ordinum maxime requirit, propterea non recipiantur, nisi qui annos octodecim ad minimum nati sint: quique non solum scribere et legere competenter noverint, sed etiam rudimenta latinae linguae utcunque calleant. Doctiorum autem et eorum in quibus egregia indoles elucebit, ac de quibus major spes proventurae ecclesiae utilitatis affulgebit, major ratio habeatur in acceptatione, etiam si aetate minores sint, dummodo quartumdecimum annum aetatis excesserint. Habeatur liber, in quo describantur singulorum nomina, parentes, patria, aetas, gradus, ordo, dies, mensis et annus receptionis, et quo commendante sint recepti, qui liber duplicatus esse debebit, ita ut alter asservetur in manibus DD. Provisorum, alter sub custodia rectoris collegii, vel praefecti Seminarii. Priusquam autem recipiatur quispiam, examinari debebit a DD. Provisoribus et rectore collegii, sive praefecto Seminarii, an sit idoneus secundum examen infrascriptum et an inpedimentum aliquod habeat ad recipiendos sacros ordines. Illud autem maxime providendum erit, ut a quocunque commendentur, in Seminarii domum non recipiantur, nisi qui bene idonei sint ad hoc institutum, utque praediti sint iis dotibus, quae requiruntur ad seminarium clericorum, ne aut inepta, aut inutili turba locus seminarii gravetur.«

Observanda ab iis qui recipiuntur in alumnos Seminarii.

»Recipiendi in seminarium, faciunt primo aliquam probationem, pro judicio rectoris , aut praefecti seminarii, in qua et ipsi onus quod suscepturi sunt considerabunt, et ad illud suscipiendum ex animo se component interim, colligentes se aliquantulum et quae discenda sunt addiscentes et in humilioribus officiis se exercentes domesticis, pro ut illis injunctum fuerit. Deinde professionem fidei catholicae cum abjuratione Haereseon, juxta Pii IV. formulam facient. Postea cautione fidejussoria per alios, si haberi poterit, sin minus, promissione propria, in manibus DD. Provisorum praesentium et eam in acta consistorii referente notario publico facta, stabilitatem suam promittent se nun-

quam derelicturos Seminarium, sine permissu Reverendissimi Domini Archiepiscopi, seque Ecclesiae Dei in Archidioecesi gnesnensi, ex ejusdem Reverendissimi Domini Archiepiscopi praescripto inservituros. Haec promissio in praesentia Notarii publici facta et manu propria a quolibet subscripta, in libris tam penes DD. Provisores, quam Rectorem collegii, aut praefectum Seminarii asservabitur.«

Modus examinis in Seminarium recipiendorum.

1) Quod nomen, cognomen, patria, dioecesis.

2) Aetas, ut superet annum decimum sextum.

3) Utrum ex legitimo matrimonio sit natus et an probare possit, si dubitaretur.

4) Utrum legere vel scribere noverit et saltem rudimenta grammaticae latinae calleat.

5) Utrum sanitate et integritate corporis, ingenio, memoria, judicio, et aliis dotibus sit praeditus, quae requiruntur ad sacrum ministerium.

6) Utrum eam indolem et voluntatem habeat, ut spem faciat, eum tempore suo sacris ordinibus initiatum, Ecclesiae Dei in hoc Dioecesi inserviturum.

7) An aliquod habeat canonicum impedimentum ad recipiendos sacros ordines.

8) An professionem fidei catholicae cum abjuratione omnium haereseon paratus sit facere.

9) An stabilitatem in seminario hujus dioecesis et perseverantiam usque ad susceptionem sacrorum ordinum et assignationem alicujus officii Ecclesiastici, cautione fidejussoria, vel promissione et obligatione propria, paratus sit facere et praestare.

10) An legibus Seminarii et Gymnasii ordinationibus omnibus, paratus sit se submittere.

Formula promissionis alumnorum Seminarii.

»Ego N. quandoquidem ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Archiepiscopo gnesnensi, per provisores Seminarii ab illo designatos, ad Seminarium Ecclesiasticum

Archidioecesis gnesnensis admissus sum, eo fine, ut in ministeriis ecclesiasticis, ordinibusque sacris, juxta quod ab eodem Reverendissimo Domino Archiepiscopo ejusque successoribus, vel Dominis Seminarii provisoribus ejus nomine mihi injunctum ac demandatum fuerit, Ecclesiae Dei inserviam; idcirco promitto vigore praesentium et spondeo, me in eodem seminario vitam degere, ejusque constitutiones, et regulas servare velle; ac si forte me contingeret sine facultate, mihi a Reverendissimo D. Archiepiscopo, ejusque successoribus, vel dominis provisoribus in scriptis data, aut e Seminario recedere, aut statum clericalem in Archidioecesi gnesnensi non servare, sponte me obligo et astringo, ad restituendum omne damnum et refundendum expensas, ob meam personam in seminario factas, a die quo in illud seminarium sum admissus. In cujus fidem scripsi et subscripsi manu propria, die, mense; anno. Ego N. promitto et affirmo ut supra.«

De dimittendis vel educendis e Seminario.

»Si quis alumnorum aliquando levitate aliqua, a statu ecclesiastico animum abjiceret, aut de seminario deserendo cogitationem susciperet, nulla ratione e Seminario dimittatur, nec a sua liberetur obligatione, nisi prius expensas omnes in se a Seminario factas, per manus Dominorum provisorum refundat; in usum ejusdem Seminarii convertendas, juxta promissionem initio factam. Hoc autem intelligatur, nisi forte per dispensationem particularem, ob aliquam rationabilem causam ab ea obligatione a Reverendissimo Domino Archiepiscopo, vel Dominis provisoribus Seminarii liberaretur. Quod si aliquis sumptus ex omni parte restituere non posset; poterit tamen ex gratia speciali illi concedi, ut dimidiam partem expensarum solvat; pro altera vero dimidia serviat ad tempus certum a superioribus praefiniendum in ipsa Dioecesi, sive in officio rectoris scholae, sive cantoris, vel Notarii Capituli, aut in aliquo alio officio Ecclesiae utili et necessario. Si qui vero ex alumnis Seminarii, decursu temporis, non quidem sua

culpa, sed ob imbecillitatem ingenii, vel ob afflictam et studiorum labores non ferentem corporis valetudinem, parum apti deprehenderentur ad hujus Seminarii institutum, re tota significata Reverendissimo Domino Archiepiscopo de consensu illius, per Dominos provisores gratis liberari poterunt a Seminario et alii utiliores Ecclesiae in eorum locum substituentur. Illi tamen scholis regendis, aut aliis similibus ministeriis ad tempus certum accomodari poterunt. Cum vero aliqui jam videbuntur Rectoris aut praefecti seminarii testimonio et provisorum judicio, ad sufficientem eruditionem pervenisse, et in rebus ecclesiasticis sufficienter instructi esse, num educendi sint e seminario et cui ministerio addicendi, cujus loco applicandi sint, id ad Reverendissimi Domini Archiepiscopi et Dominorum provisorum judicium, curam ac dispositionem pertinebit. Ut vero possint perfici et in solidos operarios evadere in ecclesia Dei, nullus ex idoneis e Seminario evocetur, ad inserviendum vel scholis, vel cantus cathedralis aut alterius cujusquam ecclesiae; sed perseverent omnes in Seminario, donec sacerdotes facti, possent parochiis et animabus juvandis applicari, in quem finem instituta sunt a Concilio Tridentino ejusmodi clericorum seminaria. Si qui tamen forte rudiores et ad literarum studia non ita apti reperti fuerint, poterunt aliquando talibus ministeriis applicari, etiam ante sacerdotium. Sed haec omnia ex judicio Dominorum Provisorum, Rectoris Collegii et Praefecti Seminarii fiant. Quoties vero aliquis clericorum e Seminario quacunque ratione emissus fuerit, danda erit opera, ut primo quoque tempore, alius in vacantem locum a Dominis provisoribus cum judicio rectoris collegii et praefecti Seminarii, sufficiatur, juxta formulam de admittendis in Seminarium supra praescriptam. Quae quidem omnia et singula vigore et auctoritate praesentis Synodi confirmamus et approbamus; roburque et decretum perpetuae firmitatis iis interponimus. Decernimus insuper praesentis Synodi auctoritate, ut pensiones pro judicibus quidem Tribunalis regni, Dominis Exactoribus, pro Seminario vero Dominis Provisoribus, per eos

quorum interest modo superius descripto, temporibus assignatis, sine ullis procrastinationibus, sub poena dupli et cum refusione expensarum in transmittendis processibus facturum solvatur.«

(Synod Karnkowskiego odprawiony w Łowiczu dnia 29. Marca 1593. roku.)

Seminaryum to nie długo było w Kaliszu. Arcybiskup Wawrzyniec Gębicki, siedzący na stolicy arcybiskupiéj od roku 1616—1624. przeniósł je do Gniezna,[1]) gdzie umieszczoném zostało w gmachu wystawionym przez Karnkowskiego, pod górą tak nazwaną Lecha.[2])

Jednym z pierwszych jego prefektów był ks. Gaspar Chudzyński, kanonik gnieźnieński, doktór teologii, zmarły ośmdziesiątletnim starcem roku 1698. Gdy gmach seminaryjny zaczął się walić, kazał go zreperować arcybiskup Stanisław Szembek, a oprócz tego wystawił nowy gmach seminaryjny.[3]) Utrzymywano w niém 24 uczniów na funduszu przez Karnkowskiego wyznaczonym. Za czasów Damalewicza dwóch nauczycieli uczyło kleryków teologii moralnéj, prawa kanonicznego, muzyki i komputu kościelnego.

2) *Seminaryum łowickie.* Michał Radziejowski, kardynał, arcybiskup gnieźnieński, założył kss. Missyonarzom w roku 1689. kollegium w Łowiczu, uposażył takowe

---

[1]) Damalewicz w Żywotach arcybiskupów gnieźnieńskich str. 330. mówi o nim: »Seminarium Karnkovianum Calissio Gnesnam transtulit.«

[2]) »Ad radicem montis Lechi, supra stagnantes lacus sancti aquas contignatione surgit in altum seminarii domicilium, in quo 24 clerici Theologiae moralis, juris canonici, musices et computi studiis operam navantes, mensa competenti et amictu, per Stanislaum Karnkowski, archiepiscopum gnesnensem provisi, foventur.« Damalewicz l. c.

[3]) Nagrobek jego w katedrze gnieźnieńskiéj mówi o nim: »Restaurator, seminarium gnesnense antiquum desolatissimum reperans, et novum ex integro erigens.«

i powierzył im seminaryum księży świeckich.[1]) Rozszerzył i dokończył gmachy seminaryjne arcybiskup Stanisław Szembek, zmarły 1721.

II. Seminarya w archidyecezyi lwowskiéj.

W archidyecezyi lwowskiéj dwa były seminarya. Pierwsze przy katedrze, założone na końcu 16. lub na początku 17go wieku pod rządami księży świeckich, odnowił i uposażył lepiéj w środku ośmnastego wieku Wacław Sierakowski, arcybiskup lwowski, oddawszy je pod zarząd kss. Missyonarzy. Drugie założył arcybiskup Mikołaj Wyżycki w pierwszéj połowie 18go wieku za bramą krakowską, oddawszy je pod zarząd sprowadzonym z Warszawy księżom Missyonarzom.[2])

---

[1]) Nagrobek jego w katedrze gnieźnieńskiéj opiewa: »Et sibi et regnò auxit honorem. In Łoviciense seminarium magnifico sumptu a fundamentis erectum et dotatum.«

[2]) O obydwóch tych seminaryach dowiedziałem się z synodu Sierakowskiego, który opiewa: »Quapropter cum Archidioecesis Nostra et Urbs metropolitana, duo pro educandis et instruendis ad obsequium altarium clericis numeret Seminaria, antiquius unum penes ipsam Metropolitanam ecclesiam, per anteriores praedecessores nostros erectum, constitutum et ordinatum; per Nos vero ex Divinae prudentiae largitate et abyssali bonitate recenter et immediatae resuscitatum, reformatum, coordinatum et curae ac directioni Reverendorum Sacerdotum Congregationis Missionis a s. Vincentio a Paulo fundatae, (qui munere instruendae et exercendae juventutis ecclesiasticae digne fungi solent) commissum. Alterum posterius ab Optimae memoriae Praedecessore nostro Illustrissimo Nicolao Wyżycki in suburbio post portam Cracoviensem fundatum, iisdemque Reverendis Sacerdotibus Congregationis Missionis datum et consignatum, ut pariter per nos officiose et juridice (quod adhuc factum non fuerat) erectum et ordinatum: Volumus, ut haec duo Seminaria sint continuo et ipso facto talia, ex quibus Nostra haec Archidioecesis quam uberrimos pietatis et doctrinae habeat et percipiat fructus. Unde ordinamus, ut cum ex praescripto Synodi tridentini omnigenae pietati, cantui, computo eccleeiastico, ritibus et caeremoniis addiscendis Clerici incumbent, etiam ad rem lite-

III. Seminarya w dyecezyi krakowskiéj.

Z wszystkich dyecezyi krakowska posiadała najwięcéj seminaryów duchownych, bo aż sześć, to jest, trzy w Krakowie, jedno w Sandomierzu, jedno w Lublinie, jedno w Kielcach.

1) *Seminaryum główne na zamku w Krakowie.* Starowolski i Niesiecki przypisują założenie tego seminaryum kardynałowi Jerzemu Radziwiłłowi i Bernardowi Maciejowskiemu. Następni zaś biskupi i kapituła znacznie je uposażyli.[1]) Seminaryum to miało swoje prawa i przepisy, według których się w naukowym i materyalnym względzie rządziło, jakto widać z Szyszkowskiego: *Reformationes generales.*[2]) Zostawało pod zarządem księży

---

rariam pro gradu scholae doctrinaeque suae consequendam comparandamque tantum professores operae in instruendo, discipulique in addiscendo diligentiae adhibeant; quantum opus dignumque est, ut fundatorum piae intentiones, sanctaeque Synodi Tridentinae leges et dispositiones, suo non careant effectu. Propterea que ut Ordinationes, quas tum memoratis directoribus, tum alumnis Seminariorum circa erectiones eorum ad hunc finem praescripsimus, rigorose serventur, auctoritate Synodi praesentis statuimus et attendentiam V. Capitulo Ecclesiae Metropolitanae prout juris et moris est et esse debet, committimus.« — Synod lwowski Wacława Sierakowskiego, złożony w Lwowie dnia 20., 21. i 22. Maja 1765. roku.

[1]) Seminarium vero clericorum castrense Georgius Radivilius atque Bernardus Maciejovius, cardinales (fundowali), quod postmodum Venerabile Capitulum, subsequentesque Episcopi, haud spernendis subsidiis auxerunt.« Starowolski: »Laudatio almae academiae cracoviensis« pag 10.

[2]) Seminarium Cathedralis Ecclesiae *suis regatur* (quae a praedecessoribus nostris publicatae, sunt) *ordinationibus.* Ut autem aliquod ex congregatione Seminaristarum in Dioecesi sit emolumentum, volumus, ut inter illos sint ad minus tres Presbyteri in casibus conscientiae versati et approbati, quorum opera ut Episcopus possit, si quando parochialium ecclesiarum rectores a nobis, vel officio nostro generali, culpis et delictis eorum sic exigentibus suspensi, excommunicati, vel carceribus mancipati fuerint, quando quidem saepe parochiales sine pastoribus et administratione sacramentorum in casibus hujusmodi relinquuntur, et Nos nostrique officia-

świeckich do roku 1682. W tym czasie Jan Małachowski, biskup krakowski, urządził je na nowo i oddał pod zarząd sprowadzonych z Warszawy księży Missyonarzy. Następnie Felicyan Szaniawski, biskup krakowski, znacznie dochody tego seminaryum pomnożył. Jakie atoli miało fundusze, ilu kleryków w niém utrzymywano, nie wiadomo mi.

2) *Seminaryum na przedmieściu Stradomiu w Krakowie.* Seminaryum to założył na początku 18go wieku Felicyan Szaniawski, biskup krakowski, i oddał je pod zarząd kss. Missyonarzy. Jak je uposażył i ilu kleryków utrzymywało, nie wiadomo mi.

3) *Seminaryum akademickie.* Założoném zostało w r. 1758. przez Andrzeja Załuskiego, biskupa krakowskiego, i oddaném pod zarząd akademii krakowskiéj i ztąd jego nazwisko: *seminaryum akademickie.*

4) *Seminaryum w Sandomierzu.* Założycielem tego seminaryum był Tomasz Ujejski, z biskupa kijowskiego, Jezuita. Przeznaczył on na ten cel 30,000 złotych ówczesnych, z procentu od których miało się ośmiu młodzieńców do stanu duchownego pod kierunkiem Jezuitów sposobić.[1]) Z potwierdzenia atoli tego seminaryum przez sejm 1685. zdawać by się mogło, że przy kollegium jezuickiém w Sandomierzu już wcześniéj było seminaryum *Boboli* zwane; tymczasem był to tylko konwikt na kilku z młodzieży ubogiéj, do szkół jezuickich w Sandomierzu uczęszczającéj, założony przez Bobolę za panowania Zygmunta III. Na

---

les hoc respectu ne aliqua negligentia in cura animarum exercenda, committatur, contra parochos delinquentes, processus, poenasque canonicas differe cogimur. Provisionis autem modum ex fructibus ejusdem parochialis, cui interim presbyter ex seminario dabitur, Nos ipsi ordinabimus, vel officiales ex mandato nostro ordinabunt. Aliis autem seminaristis, litterae dimissoriales extra dioecesim non concedantur.«

[1]) »Sandomiriae seminarium pro octo juvenibus ad probitatem vitae ac doctrinam instituendis, assignatis ad hunc finem florenorum 30 milibus.« Jan Brictius S. J. Vita Thomae Ujejski pag. 93.

seminaryum to wyłożył biskup Andrzej Trzebicki 12,000 ówczesnych złotych.

5) *Seminaryum w Lublinie.* Autorowie *Starożytnéj Polski* taką o seminaryum tém podają wiadomość: »Seminaryum duchowne w Lublinie pierwiastkowie na 6 kleryków tylko w roku 1675. erygowane i powierzone potém w roku 1714. sprowadzonym tu Missyonarzom, opatrzyła znaczniejszym funduszem Anna ze Stanisławowskich Zbąska, podkomorzyna lubelska, nabywszy w roku 1696. dom dla umieszczenia jego po Aryanach (Socyanach), którzy mieli w ogrodzie (dotąd trwającą) kaplicę i rozległe lochy, na uchronienie osób swych i ruchomości w razie napaści. Taż sama Zbąska wymurowała kościół dla Missyonarzy tuż przy seminaryum.« Do założenia seminaryum w Lublinie przyczynił się znacznie Andrzéj Trzebicki, biskup krakowski, gdyż podług świadectwa Rzepnickiego 12,000 złotych na nie wyłożył.

6) *Seminaryum w Kielcach.* Instytut ten założył w roku 1726. Konstanty Szaniawski, biskup krakowski, wystawiwszy w Kielcach nie małym kosztem na ten cel gmachy i opatrzywszy nowy ten zakład naukowy w dostateczne fundusze dla nauczycieli i na 24 kleryków. Rządy seminaryum powierzył kss. Kommunistom.

IV. Seminarya w dyecezyi włocławskiéj.

W dyecezyi włocławskiéj, inaczéj kujawską nazwanéj, były dwa seminarya, to jest, w Włocławku, stolicy biskupów kujawskich, i w Szotlandzie, pod Gdańskiem, u Jezuitów.

1) *Seminaryum włocławskie* co do daty założenia należy do pierwszych w Polsce, a może i w Europie całéj. Wkrótce bowiem po koncylium trydentskiém Stanisław Karnkowski, natenczas biskup kujawski, zwoławszy synód do Włocławka 1568. r. przełożył synodującym potrzebę szkoły duchownéj dyecezalnéj, z któréjby dobrze usposobieni kapłani do posług ołtarza wychodzić mogli. Na utrzy-

mywanie takiéj szkoły, czyli seminaryum duchownego przeznaczył 600 złotych ówczesnych rocznie z dochodów stołu biskupiego, a nadto skłonił opatów klasztorów cysterskich w Koronowie, Oliwie i Peplinie, aby na ten sam cel po 100 złotych takichże co rok składali, a proboszcze opactw Kartuzy, w Żarnowcu i Żukowie wszyscy trzej razem po 100 złotych.[1]) Nie dość na tém; gorliwy o dobro kościoła biskup, wystawił własnym nakładem dom murowany przy kościele ś. Witalisa i w nim 24 kleryków umieścił. Późniéj nieco zamiast 600 złotych ówczesnych co rok z dóbr stołowych biskupich na seminaryum opłacanych, odstąpił Karnkowski temu zakładowi dwie wsie od stołu biskupiego, to jest, Witów i Zbląg; prócz tego nadał mu dziesięciny snopowe ze wsi Chełmce, Sosnka i Kicko i wolne mlewo na młynach miasta Włocławka.[2])

---

[1]) Synod włocławski w r. 1568. pod przewodnictwem Karnkowskiego złożony, opiewa: »Seminarii vero institutio tam fuit necessaria, quam quae unquam maxime: cum multa superesse videtur hoc tempore alia rei ecclesiasticae juvandae retinendaeque incorruptae fidei certior et magis expedita ratio, quam si praestò semper essent, quorum opera in ecclesia regenda Episcopus uti queat. Qui quoniam tantae populorum multitudini gubernandae, unus sufficere non potest, aliorum praeterea et quidem bonorum doctorumque adminiculis indiget; ut autem tales habeat, atque non desint quos in partem solicitudinis vocet, quibus etiam pascendum Christi gregem recte commendet, seminario clericorum opus est. Cui fundando et instituendo Reverendissimus Dominus Episcopus, quamlibet multis et gravibus sumptibus premeretur, de facultatibus tamen mensae suae prospici curavit, et sexcentos florenos annuos ex certis reditibus conferre promisit, assensu Venerabilis collegii sui accedente: ut autem plus esset nervorum et major pecunia confici posset, usus est ad eam rem abbatum quoque auxilio, quorum nemo fuit, qui non libenter et alacriter huic operi pio statim pias manus afferet. Quare Reverendis et religiosis Dominis Coronoviensi, Olivensi et Peplinensi, abbatibus, haec pensio, de omnium sententia fuit imposita: ut singuli quotannis centenos florenos numerarent in usum seminarii. Reliqui vero tres Praepositi in Pomerania, nimirum Carthusiensis, Zarnovecensis et Suchoviensis omnes simul centum florenos annuatim conferrant.«

[2]) »Seminarium instituendae juventuti ministerio Ecclesiarum

Tak uposażonego seminaryum włocławskiego dochody pomnażali następnie biskupi kujawscy. I tak np. Wawrzyniec Gembicki przeznaczył prefektowi seminaryum w roku 1615. dwieście złotych rocznie z czynszu od hołendrów świeżo w ówczas we wsi biskupiéj Korabniki osadzonych.[1]) Paweł Wołucki nadał seminaryum na pomnożenie dochodów 7000 ówczesnych złotych.[2])

Seminaryum włocławskie zostawało pod zarządem kss. świeckich, czasem atoli brano na prefektów jego i zakonników, np. kanoników regularnych. W roku atoli 1720. Konstanty Szaniawski, natenczas biskup kujawski, oddał je pod zarząd kss. Missyonarzy z Warszawy sprowadzonych i znacznie dochody jego pomnożył i liczbę kleryków zwiększył.

2) *Seminaryum w Szotlandzie.* Już Paweł Wołucki, biskup kujawski, czując potrzebę założenia seminaryum dla młodzieży katolickiéj rodu niemieckiego, poświęcającéj się stanowi duchownemu, postanowił otworzyć takowe w Szotlandzie pod Gdańskiem, powierzając je pieczy Jezuitów. W tym celu wystawił potrzebny ku temu gmach i inne do wykonania zamysłu czynił przygotowania, gdy śmierć wyrwała go z pośród żyjących. Zamysł atoli jego przywiódł do skutku Maciej Łubieński, następca po nim na stolicy biskupiéj kujawskiéj. Przywiódł go zaś w ten sposób, że od seminaryum włocławskiego oderwał część dochodów, przyłączając je do seminaryum szotlandzkiego, które jedynie dla młodzieży niemieckiéj lub téż polskiéj, znającéj mowę niemiecką, przeznaczył, aby nią późniéj

adscribendae una cum Venerabili Capitulo proventibus de mensa assignatis et in eam rem villis Witow et Zbląg cum praediis, item decimis manipularibus de agris Chełmce, Sosnka, Kicko attributis et libera molitione frumentorum absque mensura in molendinis Civitati Vladislav. adhaerentibus concessa.« Damalewicz w Żywotach biskupów włocławskich, pag. 445.

[1]) Damalewicz l. c. pag. 445.

[2]) Idem l. c. pag. 452.

prebendy po gminach katolickich niemieckich w Prusach królewskich obsadzać.[1]) Jak długo seminaryum szotlandzkie exystowało, nie wiadomo mi.

---

[1]) De erectione Novi Seminarii in Szodlant.

»Etsi idem Illmus Dominus Paulus Wołucki, episcopus władislaviensis, sanctum ac pium antecessorum suorum a Sacrosancta Tridentina synodo commendatum, institutum et jam inchoatum negocium Seminarii fundandi in hac Dioecesi penes ipsam ecclesiam cathedralem propriis impensis, ad optatum effectum sollicite ac feliciter deduxerit, ita ut ex eodem seminario non mediocrem eadem Dioecesis utilitatem percipiat. Cum tamen ita ampla sit, ut etiam provinciam Pomeraniae ad regnum pertinentem complectatur, in qua non solum polonicae, sed etiam germanicae nationis populus, usum diversae linguae habens, comprehendatur, nec ita facile adolescentes reperiantur, qui ex Germanis ad idem Seminarium Vladislaviense se admitti et in eodem institui curent; unde etiam illa pars dioecesis magna ex parte haeresibus infecta, rarum aut nullum penitus fructum, aut subsidium ex praedicto reportet seminario. Ideo Nos communicato cum admodum reverendis Dominis Ecclesiae Nostrae Cathedralis Vladislaviensis Praelatis et Canonicis, nec non cum Reverendissimis DD. Abbatibus fratribus Nostris charissimis, consilio, duximus hoc idem Seminarium Vladislaviense ita esse dividendum, ut pars juventutis nationis Polonicae, sumtibus consuetis, una cum pensione Monasterii Strzelnensis, in synodo Vołuciana decreta, ut in praesenti reassumptu, in eodem seminario (Peplinensis et Olivensis Monasteriorum duntaxat pensionibus exceptis) penes ecclesiam perpetuis temporibus more jam caepto instituatur. Alia vero pars nationis Germanicae, sive etiam Polonicae, quae non esset omnino ignara ejusdem linguae Germanicae, in vico nostro Szodlandt nuncupato ad civitatem Gedanensem sito, a patribus Societatis Jesu ibidem ab antecessoribus nostris, jam ante utiliter fundatis, in pietate, bonis moribus et literis informetur et ut de ecclesia Dei mereri sciat et possit, edoceatur.«

»Pro quorum alumnorum commoda habitatione jam ibi per eundem Illustrissimum olim Paulum Wołucki, aedes sunt comparatae, quae si aliqua reparatione indiguerint, eam nos faciendam procurabimus et hortum aliquem pro ipsorum majori commoditate, occasione oblata, adjungemus.«

»Porro pro alendis dictis clericis et eorum necessitatibus providendis pensiones a praedictis Reverendissimis Dominis Abbatibus Olivensi et Peplinensi, quae hactenus Seminario Vladislaviensi ab ipsis solvebantur una cum pensione florenorum quinquaginta Mona-

V. Seminarya w dyecezyi poznańskiéj.

Dyecezya poznańska miała trzy seminarya duchowne, to jest: jedno w Poznaniu, drugie w Warszawie przy kościele ś. Jana i trzecie u księży Missyonarzy na krakowskiém przedmieściu w Warszawie.

1) *Seminaryum poznańskie.* Aż do początku 16go wieku szkoła katedralna w Poznaniu była oraz seminaryum duchowném dyecezyi, to jest, takim instytutem, z którego młodzież do stanu duchownego brano, nadając jéj święcenia, gdy się przy plebanach lub innych duchownych służby ołtarza wyuczyła. Gdy atoli sobor trydentski nakazał zakładać osobne seminarya duchowne przy

---

sterio Carthusianorum in synodo Vołuciana imposita, eidem in Szodlant Seminario, authoritate hujus synodi incorporantur et eidem perpetuo persolvendae decernuntur. Ac propterea ad eundem usum pensiones quoque ex Zukoviensi et Zarnovecensi Monasteriis postquam pristinae integritati restituta fuerint, juxta ordinationem et decretum Concilii Tridentini persolvendae converti debebunt. Pro majori autem ejusdem seminarii sic divisi et erecti subsidio, iidem Reverendissimi DD. Abbates Peplinensis et Olivensis certa frumenta, legumina et larticinia ad victum pertinentia sponte et benevole perpetuis temporibus, mediam quidem pa tem pro Festo Paschalis, alteram vero mediam partem pro festo S. Michaelis Archangeli, se quotannis extradituros, separata diplomate obligare promiserunt; hac tamen conditione adjecta, ut pro ecclesiis quoque parochialibus, quas in suis bonis abbatialibus habent fundatas, ex eodem Seminario ad curam animarum gerendam, Presbyteros temporibus oportunis assumere valeant Ad quam nos etiam fundationem augendam id quod defuerit, tum ex propriis impensis, tum etiam ex bonis Mensae episcopalis inspectis penitius ipsius Seminarii rationibus, Deo dante providebimus et supplicabimus. Ordinem vero studiorum, victus rationem et alia omnia, ad dicti Seminarii statum debite conservandum, inito consilio cum admodum Reverendis Dominis Praelatis et Canonicis Ecclesiae Nostrae Cathedralis Vladislaviensis, speciali Nostro privilegio describemus. Interim tamen quousque hujus Novi Seminarii fundatio ad effectum deducta non fuerit, praenominati Reverendissimi Domini solitas pensiones ad Seminarium Vladislaviense pertinentes quotannis solvere tenebuntur.»

kościołach katedralnych, otworzono takowe w Poznaniu około środka 16go wieku, a Adam Konarski, biskup poznański, uposażył je w r. 1572. 2500 dukatów, które lokowane zostały na dobrach Wojciecha Czarnkowskiego, kasztelana rogozińskiego. Ten sam biskup przywodząc do skutku uchwałę soboru trydenckiego, zalecił na synodzie dnia 26. Października 1561. odbytym, wszystkim opatom w dyecezyi poznańskiéj, aby na utrzymywanie tego seminaryum pewne składki w pieniędzach i wiktuałach corocznie dawali i aby się z nim względem ilości tych składek porozumieli. Układ atoli w téj mierze pomiędzy opatami a biskupem nastąpił dopiero za rządów Łukasza Kościeleckiego, na synodzie w dniu 22. Września 1578. r. odprawionym. Mocą tego układu wyższe duchowieństwo świeckie i opaci zakonu cysterskiego i benedyktyńskiego w dyecezyi poznańskiéj, zobowiązali się do następujących składek rocznich na utrzymanie seminaryum: biskup 100 złotych, opat lubiński 75 złotych, przemęcki 65 złotych, paradyski 55 złt., oberski 45 złt., klasztór owiński Cystersek 20 złt., kapituła poznańska 70 złotych. Co wszystko czyniło na rok 550 złotych ówczesnych, czyli około 5000 złotych dzisiejszych.

Seminaryum stało za rządów Konarskiego za kuryami wikarych katedralnych, naprzeciw Śródki, a w niém utrzymywano pod dozorem kapłana pewną liczbę kleryków, którzy na nauki do kollegium Lubrańskiego uczęszczali. Około r. 1579., gdy gmach seminaryum zaczął się walić, a kollegium Lubrańskiego niezmiernie znikczemniało, nabyła kapituła kamienicę w samém mieście, na butelskiéj ulicy, przeniosła do niéj seminarzystów i oddała ich na naukę i pod dozór Jezuitom. Wkrótce atoli uczuła kapituła niedogodność wielką z przeniesienia tego seminaryum do miasta; upatrywała więc niecierpliwie sposobności sprowadzenia go napowrót w okolicę kościoła katedralnego. Sposobność tę nastręczyło jéj podźwignienie z upadku kollegium Lubrańskiego w r. 1612. przez Jana Rozdrażewskiego. Naporządzono zatém dawny gmach semina-

ryjny około kościoła katedralnego, przeniesiono do niego seminarzystów i oddano ich w naukę do kollegium Lubrańskiego, a kamienicę na butelskiéj ulicy sprzedano (około 1623. roku). Wszakże na przeniesieniu tém nie wiele instytut zyskał, albowiem fundusz jego 2500 dukatów wynoszący zaginął, a opaci, mimo napomnień od biskupów i synodów, nie chcieli dawać składek, do których się ich poprzednicy zobowiązali dobrowolnie; upadł tedy tak dalece, że w r. 1651. fundusz jego zaledwie się składał z jedenastu tysięcy złotych, z procentu których utrzymywano jedenastu seminarzystów. Od roku zaś 1665. do 1674. musiano seminaryum duchowne zamknąć z przyczyny zupełnego braku funduszów. W r. 1676. oddano zarząd seminaryum rektorowi kollegium Lubrańskiego i odtąd akademia krakowska przysełała z osobna dwóch nauczycieli dla tego seminaryum. Od tego czasu seminaryum duchowne dzieliło losy szkoły Lubrańskiego, z którą połączone było aż do roku 1780. Stan jego w majątkowym i naukowym względzie lepszym był w tym czasie niż kiedykolwiek przedtém, a nawet i potém pod rządem kss. Missyonarzy. W r. 1686. Mikołaj Zalaszowski, archidyakon poznański, autor szacownego dzieła *Jus publicum regni Poloniae*, wyznaczył fundusz przy niém na dwóch seminarzystów. W r. 1690. Stanisław Witwicki, biskup poznański, zobowiązał się swojém i swoich następców imieniem płacić na seminaryum corocznie po 1200 złotych polskich. W roku nareszcie 1722. Krysztof Szembek, biskup, nadał mu wsie: Mądre, Piątkowo i Nadziejewo, któremi prefekt seminaryum zawiadywał i z dochodów i wydatków przed kapitułą rachunki corocznie składał.

Po zniesieniu Jezuitów i kollegium Lubrańskiego w roku 1780. Okęcki, biskup natenczas poznański, sprowadził z Warszawy księży Missyonarzy i powierzył ich sterowi seminaryum duchowne w Poznaniu, umieściwszy je w gmachu po kollegium Lubrańskiego i przepisawszy mu następujący statut.

Oddanie Seminaryum duchownego w Poznaniu 1784. roku przez Antoniego Onufrego Okęckiego, biskupa poznańskiego, Missyonarzom z Warszawy sprowadzonym.

»Jam cum quo nescimus fato rerumve, an temporum angustiis id evenisse dicamus, Seminarium Posnaniense quamvis continuis Praedecessorum Nostrorum sustentatum curis, eo demum angustiarum redactum accipimus, ut optatus Dioecesi Nostrae fructus, ab eo haud sperari potuerit.«

»Nam ut altius pristinum statum ejus non repetamus, Anno 1719. piae memoriae Praedecessor noster Christophorus Szembęk, restaurandi hujus Seminarii perquam studiosus totum ejus reditum invenit positum in exiguo censu a summa novemdecim millium sexcentorum f. p. unde tres nisi clerici tenui quodam pecuniario stipendio absque victu sustineri poterant. Hinc itaque praeclarus praedecessor noster Christophorus Szembek bono Dioecesis suae intentus, ac degentium in seminario Alumnorum educationi commodisque providens, in dotem praefato seminario Posnaniensi villas Pętkowo, Mądre et Nadziejewo dictas adjunxit, molendinumque inter palatium episcopale et Ostrowo erigi permisit, nec non pecuniam ad id conficiendum contulit. Idemque certam ordinationem hujus seminarii praescripsit, quod actus ejus die 10. Decembris Anno 1719. conscriptus latius praefatur.«

»Non minore ardens studio ad optimum deducendi statum hocce seminarium celsissimus et reverendissimus Theodorus, Princeps Czartoryski, praeclarae memoriae olim praedecessor Noster novis illud beneficiis auxit, villamque Biskupice dictam adjunxit, ex qua postea die 3. Februarii Anno 1757. annuum censum huic Seminario persolvendum praescripsit.«

»Sed cum haec omnia praeclara equidem in seminarium illud merita minora tamen essent, quam ut et sustinendis professoribus et providendis omnibus commodis quinque clericorum sufficerent; altero statim anno ex quo gubernandam in Domino hanc Dioecesim suscepimus, omnem eo pastoralem solicitudinem Nostram convertimus, ut semina-

rium posnaniense et uberius provisum et omnibus optimae institutiónis praesidiis munitum Dioecesi Nostrae relinqueramus.«

»Facta igitur die 24. Martii Anno 1781. compositione cum Almo collegio Praefectorum Educationis publicae de obligationibus spiritualibus post extinctam Societatis Jesu religionem, hoc modo fundationem pro id genus obligationibus Nobis commissam disposuimus: ut adimpletis primum conditionibus a Nobis per hoc accordatum susceptis, reliquum fundationis hujus applicaremus Seminario Posnaniensi, hoc ardentissime exoptantes in Domino, ut quam Dioecesis Nostra in muniis ecclesiasticis ex extincta Societate Jesu jacturam est passa, eam ab optime instituto clero seculari resarciri gaudeat.«

»A primo ut ordine in omnibus praecedamus, quoniam domus antiquior Seminarii nunc plane demolita est, Domum Academiae, quae praefato Accordato in possessionem Nostram venit, in domicilium Seminario posnaniensi perpetuis temporibus designavimus.«

»Cum autem bonum uniuscujusque Seminarii vel maxime in iis, qui eorum educationi praesunt positum est, et academia cracoviensis, quae olim Seminario Posnaniensi Praefectum et vice praefectum constituebat, diversam plane ab institutione clericorum educationis rationem profitetur; propterea liberando ab hoc onere Academiam cracoviensem, Presbyteros Saeculares congregationis Missionum, qui vi instituti sui ad regimen Seminariorum formantur, ad hoc munus invitandos existimavimus, quique a nobis invitati anno 1781. die 1. Novembris instituendi hujus seminarii provinciam susceperunt.«

»Verum cum Nos inter et praedictos Praesbyteros a Missionibus private nisi hac de re conventum fuerit, ac ordinatio hujus Seminarii provisionaliter solum confecta hucusque maneret; idcirco praesentibus literis generalem Seminarii Posnaniensis ordinationem praestamus; quaeque salubriter in Domino pro modernorum temporum conditione

ad bonum hujus Seminarii praescribenda existimavimus, praescribimus ac posteritati relinquimus.«

»Tria praecipua sunt praesentis ordinationis capita; ac primo quidem, quo spiritu juventus ecclesiastica imbuenda; secundo: quibus doctrinis instituenda est; demum: quidquid ad Seminarii fundationem, administrationem, commoda, praeceptores, discipulos, totum generaliter regimen Seminarii pertinebit, loco postremo complectemur.«

Articulus I.

»Cum Seminaria Ecclesiasticorum juvenum scholam quodammodo ipsius Supremi Magistri Nostri Christi Domini esse existimamus, ex qua primos illos Domini Verbi discipulos, non »in sublimitate sermonis, nec in persuasibilibus humanae sapientiae verbis (ut ipse Paulus fatetur), sed in ostentatione spiritus et virtutis ad anuntiandum Christi Testamentum« prodiisse accipimus; facile quisque conjectura assequi potest, virtutem et spiritum Christi prima esse hujus scholae fundamenta, quibus tota vocatorum in sortem Domini educatio inniti debet. Quapropter ab hoc summo studio intendimus, ut ii, qui ad amplitudinem status ecclesiastici aspirant, diu prius in plano virtutis consistant, seque exerceant, antequam fastidium hujus summae ac aeque periculosae dignitatis ascendant.

Quare:

§. I. Quicunque seminarium ingreditur, prima exercitia spiritualia quinque dierum spatio absolvet, ut spiritum, vocationem, viresque suas diligenter examinet, obligationes hujus status sedulo perpendat, nec non confessionem generalem inter haec exercitia summo cum fervore ac diligentia unusquisque persolvet.«

§. II. Ad haec vero exercitia spiritualia omnes clerici singulis annis per quinque dies post primam hebdomadam quadrigesimae pertractanda, nemine excepto, tenentur. Ii etiam, qui in ingressu Seminarii illa absolverant, tradentur autem haec exercitia ab ipso directore Seminarii.

§. III. Cum non satis est per exercitia spiritualia ve-

terem hominem exuere, sed in induendo spiritu Christi tota Virorum Ecclesiasticorum perfectio posita est, ad quod rerum divinarum quotidiana contemplatio tutissimum ac saluberrimum est remedium, quotidie meditationi mane semihora iidem clerici vacabunt, nec non examini particulari, quod prandium coenamque aliquot minutis praecedere debet, quotidie aderunt. Ubi proposita vel ad exercendum virtus aliqua, vel ad emendandum vitium sedulo investigetur, quantum in altera profecerint, ab altero defecerint. Medium hoc perfectionis vitae ab omnibus Sanctissimis Viris nunquam satis commendatum, felici semper exitu comprobatum, nunquam a tyronibus nostris praetermitti volumus, aeque ac lectionem librorum spiritualium continuum orationis studium, recitationem praecum et horarum sacerdotalium, quas certis diebus omnes simul, ut infra dicetur, recitabunt.

§. IV. Missae sacrificio quotidie intererunt. Diebus Dominicis et festis Presbyteris Congregationis Missionis Confessionem facient, ac simul ad Eucharistiae sacramentum accedent. Interim non denegabitur facultas a Praefecto Seminarii eligendi cuilibet saltem quatuor temporibus extraordinarium Confessarium.

§. V. Omnis in irritum labor cadit, qui pro fine ultimo Deum non respicit; propterea omnes actiones ardenti ac recta intentione ad Deum ferre studeant, ut in omnibus, non quae sua sunt, quaerant, sed quae Jesu Christi, nempe, ut abnegantes secularia desideria, solam Dei gloriam et animarum salutem procurandam prae oculis habeant.

§. VI. Cum in via salutis non proficere, idem sic ac deficere, nulla dies praetereat, qua progressum in virtute non faciant, vel facere non satagant, ac quod non raro Divinus ille Magister Discipulis suis inculcasse traditur »Estote perfecti« id est a successoribus eorum exigi existiment.

§. VII. Modestiam in ore, gestu, totaque corporis compositione, gravitatem statum Ecclesiasticum decentem, praeseferant, clamores, cursationes, privata conventicula

fugiant. In vestitu decentia non molitiem, nec sorditiem redoleat. Paucis, ita se in omnibus gerant, quemadmodum Concilium Tridentinum Sess. 22. Cap. 1. de Refor. praescribit. Sic decet omnino clericos in sortem Domini vocatos vitam, moresque suos componere, ut habitu, gestu, incessu, sermone, aliisque omnibus rebus nihil nisi grave, moderatum, ac religione plenum praeseferant, levia etiam delicta, quae in ipsis maxima essent, effugiant, ut eorum actiones cunctis afferant venerationem.

§. VIII. Contra reluceat in iis imitatio Christi singularis ac filialis pietas in Deiparam, per quam omnia nos Deus habere voluit. Hanc sibi ducem, Patronam et Magistram in omnibus eligant, tanto de felici in via salutis progressu certiores, quanto cultus hujus almae Virginis amantiores fuerint. Humilitas animi demissio sit in iis caeterarum virtutum fundamentum, ut a fidelibus non aliter aspiciantur, quam ministri Christi et Dispensatores Mysteriorum Dei, mansuetudinem, ex qua tranquilitas animi profluit, prae caeteris ament, cujus ipse Dominus mitis et humilis corde Magister haberi voluit.

§. IX. Memores futuros se esse spectaculum mundo, lucernas in candelabris positas, salem terrae, civitatem supra montem positam, quae abscondi non potest, atque his amplissimis de sacerdotio prolatis nominibus in dies animentur et stimulentur magis, ut bonus Christi odor sint, seque in omnibus praebeant exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in gravitate.

§. X. Pravos animi debellare motus, cupiditates comprimere, se ipsos vincere, ac malorum principiis obstare, a teneris consuescant, quantumque in hoc carnis cum spiritu certamine profecerint, saepe conscientiae suae latebras scrutentur et remedia, jam a confessariis, jam a directore Seminarii candide ac sincere cum iis conferendo exposcant. Commendatur hunc in usum liber legendus, is qui inscribitur: »Wojna duchowna« omnibus probatissimis viris ac praecipue s. Francisco Salesio in deliciis habitus.

§. XI. Mutuum amorem et concordiam maxime fove-

ant, diligentes se invicem quemadmodum Dominus dilexit nos. Alius alium ne vilipendat, non se superbius caeteris praeferat, non genus vel indolem jactet. Haec si in omnibus odiosa, quantum non improbanda in iis, qui se fratres ac aequales invicem agnoscere debent, memores quod dicit Paulus: »Videte Vocationem vestram, quia non multi potentes, non multi nobiles.«

§. XII. Cum nulla domus nullaque communitas diu stare potest, nisi sapienter regatur, non regitur autem nisi subditos jussis obtemperantes habeat, propterea clerici in iis omnibus, quae ad progressum eorum tam in virtute, quam in litteris ad ordinem regimenque seminarii, ad officia in templo obeunda referuntur, cum omni docilitate, reverentia et facilitate praepositis suis pareant, probe gnari obedientiam meliorem esse victima, cujus ipse Dominus exemplar esse voluit, qui et vitam privatam degens erat subditus parentibus et opus salutis nostrae exercens factus est obediens usque ad mortem, nihil illis difficile, nihil arduum sit tam in iis quae a nobis praescribuntur, quam quae a superioribus eorum locum nostrum tenentibus injungentur, semper illud monitum Divi Pauli prae oculis habentes: »Obedite praepositis vestris et subjacete eis, ipsi enim praevigilant quasi rationem de animabus vestris redditurи.«

§. XIII. Ac ut paucis quae hucusque diximus complectamur, obsecramus Vos, charissimi in Christo filioli, Ecclesiarum Nostrarum futuri ministri et adjutores, istud notate, ut ait Petrus Blesensis, hoc serio considerate status vestri sublimitatem, virtutem et meritorum thesauros a vobis exigere, illud pensate ampliorem vobis quam caeteris fidelium praescribi perfectionis mensuram. Major a vobis desideretur pietas, studium et lectio postulatur liberalior, necessaria est vobis oratio ferventior, castitas purior, temperantia strictior, laboris patientia firmior. etc.«

Articulus II.

Sed cum praesens Seminarii hujus fundatio tribus nonnisi

Presbyteris a Missionibus sustinandis sufficiat, talem interim ordinationem quo ad literas statuimus, quae docentium et viribus et numero conveniat.

§. I. In seminario Nostro Posnaniensi tradetur clericis Sacra scriptura Veteris et Novi testamenti, theologia dogmatica et moralis, historia ecclesiastica, methodus praedicandi Verbi Divini; administratio Sacramentorum; notitia Ceremoniarum et rituum; exercitiumque cantus.

§. II. Nemo ad seminarium admittatur, nisi qui utiliter prius studio philosophico navavit operam linguaeque latinae apprime gnarus sit Unus professorum docebit Sacram Scripturam et historiam ecclesiasticam; alter theologiam dogmaticam et moralem. Ille explicabit ritus, hic modum verba ad populum faciendi rationemque administrandi sacramenta. Prioris officium erit praeesse exercitiis cantus, alterius exercendis caeremoniis. Historiam ecclesiasticam hoc potissimum fine commendamus Seminario, ut adolescentes ecclesiastici tincti jam notitia Theologiae, novum lumen subsidiumque capiant ab historia, ex qua altius menti imprimant statum quovis in saeculo Ecclesiae ejusque disciplinam, incrementa et varias vicissitudines, errores, eorumque auctores, puritatem doctrinae catholicae impugnantes, semper tamen profligatos ac devictos, concilia juraque canonica jam in iis introducta, jam stabilita, viros illas sapientia et meritis in ecclesiam clarissimos; paucis immensam hanc rerum pulcherrimarum sylvam, rerum scilicet ecclesiasticarum notitiam, non percurrant solum, sed quidquid ad illustrandum immitandumque accomodatius invenerint, hoc altius infigant animo, imbibant ac concoqueant.«

»Lectio matutina explicabit theologiam, pomeridiana historiam ecclesiasticam. Singulis vero diebus dominicis post vesperas repetitio Scripturae sacrae utriusque testamenti, eorum scilicet capitum quae clericis praeterita haebdomada perlegebantur. — Non est equidem propositi Nostri, ut in Seminario Posnaniensi excolantur clerici Theologia speculativa, non excludimus tamen tractatus contra Deistas, de

religione revelata et de ecclesia, immo summa diligentia eosdem tradendos commendamus.

Libri pro classicis authoribus in praedictis lectionibus utendi sunt praecipue sequentes: Theologia Colleti, Historia ecclesiastica Gravesoni. Pro explicanda Sacra Scriptura: Dissertationes P. Calmet et Natalis Alexandri. Pro Caeremoniis: Rituale Caeremoniarum et Pontificale Romanum, quod inserviet etiam pro praxi administrationis Sacramentorum. Pro exercitiis Rubri Breviarium Romanum. — Omnes clerici his saltem tribus instructi libris admittantur ad Seminarium, scilicet sacra Scriptura, theologia Colleti et historia Gravesonii. Infra ponitur catalogus librorum Seminarii. Unus professorum curam Bibliothecae habebit, concedetque usum horum librorum non clericis solum, sed quibusvis e clero petentibus. Sed extra Seminarium absque facultate Nostra, vel Reverendissimi Canonici provisoris nemini ullum librum concedat, et ne concessi lacerentur diligentissime inspiciat.

Hoc articulo complectimur distributionem temporis non solum quo ad studia, sed et alia quotidiana officia conscriptam et ab alumnis Seminarii strictissime observandam.

Tempus matutinum. Hora quinta alumni surgant, exceptis diebus dominicis et festivis ad populum, quibus surgendum hora quarta ratione colloqui spiritualis, secus tempus non sufficeret ad devotionem Ecclesiae cathedralis. Media sexta meditatio peragenda per semi horam; hac finita recitabuntur praeces matutinae et legetur semper unum caput Novi testamenti. Alumni vero flexis genibus devote lectioni attendent. Hora 7ma aderunt Sacrificio Missae idque in oratorio, exceptis diebus festis, quibus intererunt devotioni Ecclesiae cathedralis. Post sacrificium missae reliquum temporis dabunt lectioni scholasticae, ad nonam inclusive horam. — Hora nona ad mediam undecimam tradetur theologia dogmatica et moralis. Hora undecima praemisso examine particulari, prandium; finito prandio recreatio per horam, cui semper aderit alteruter professorum.

Tempus pomeridianum. Tribus quadrantibus pro prima

finitur recreatio. Hora prima ad secundam exercitium aliquod ex infra recensendis.

Peracto exercitio ad mediam quartam vacandum lectioni. Media quarta schola ad dimidiam quintam, in qua tradetur historia ecclesiastica. Hora sexta legentur aliquot capita Veteris testamenti ad mediam septimam. Media septima coena, qua subsequitur recreatio. Quadrante pro nona examen generale ac demum quies.

Specificatio Exercitiorum.

»Die Dominico finitis Vesperis, explicatio s. Scripturae, eorum nempe capitum, quae tota hebdomada mane et ante coenam legebantur. Feria secunda exercitium rubri. Feria tertia cantus. Feria quarta administratio sacramentorum. Feria quinta recreatio, hac die aeque ac Dominicis et festivis ad populum post meditationem collectio spiritualis, ante prandium vero omnes clerici cum professore dicent officium divinum horasque, a prandiis vero Vesperas et completorium. Orare illos volumus et istam simul Divini officii recitationem addiscere desideramus. Feria sexta Caeremoniae. Die sabbati cantus.

Articulus III.

§. I. Antequam aliquis clericorum admittetur ad seminarium, examinandus est primo de ratione anteactae vitae. Habeat testimonium bonae conversationis et profectus in litteris. Sit jam bene excultus in philosophia linguaeque latinae apprime peritus. Haec si omnia requisita habeat, inscribetur catalogo a praefecto Seminarii, duabusque hebdomadis ante renovationem studiorum cum aliis aspirantibus ad seminarium Nobis per provisorem Seminarii praesentabitur. Obtentaque Nostra, vel provisoris seminarii resolutione, ad seminarium unusquisque clericorum admittetur.

§. II. Sumptibus fundationis non alii alentur clerici, nisi qui aliunde solvendo sunt impares.

§. III. Alumni in hoc seminario sumptibus fundi educandi, debent omnino esse Dioecesani, vel ex aliena dioecesi litteris authenticis dimissi, idemque in protoculo ad id

confecto fidem suam in scripto obligent, finito seminario susceptisque sacris ordinibus se hac in dioecesi, saltem continuos tres annos mansuros ac ad omnia officia paratos fore suscipienda. Si vero ad alienam dioecesim migrare velint, protunc seminario quadringentos pro singulis annis florenos polonicales solvere tenentur.

§. IV. Trium annorum spatium absolvendo seminario constituitur. Tertio medio anno sacris ordinibus initiari possunt clerici, sed initiati medium adhuc annum in seminario subsistere debent. Si vero aliquis non integros tres annos demorari in seminario velit, absolutam ad id resolutionem nostram vel nostrorum successorum episcoporum habeat.

§. V. Feriatum abeundi facultas illis praescinditur. Studia interim decima nona Julii cessare, et prima Septembris inhoari debent. Tempus id a consuetis lectionibus vacuum, non tamen a servando ordine seminarii liberum, jam moderatae animi relaxioni, jam privatae lectioni, conficiendis concionibus, cathehesi exercendae aliisque utilibus rebus impendendum clericis commendamus.

§. VI. Nullus clericorum ab injuncto sibi quocunque officio sese subducat, aut excuset.

§. VII. Mensae assideant hoc ordine, qui cuique forte obtigerit, ubi reficientes corpus, reficiant etiam animam, modeste attendentes lectioni ad mensam fieri solitae.

§. VIII. Praeter communem mensam ne aliud edant, vel aliunde fercula conducant, commendatur clericis.

§. IX. Mensae ministrabunt ex turno, qui a directore seminarii praescribetur.

§. X. Eodem ordine ad mensam legent, si vero in lectione errata repetere jubeantur, grato id animo suscipiant ac assurgentes repetant.

§. XI. Concionem sacram, seu doctrinam ad informandos mores captumque rudis praecipue populi idoneam, quae passim in parochiis haberi solet, singuli clerici semel in anno in triclinio dicent, ex materia quae illis designata fuerit.

§. XII. Cum nimia familiaritas contemptum passim pariat, illam vel maxime fugiant, nec aliena cubicula sine necessitate adeant.

§. XIII. Nunquam exeant cubiculo, nisi bene vestiti decenterque ornati.

§. XIV. Munditiem decentiamque tam in vestibus, quam in cubiculis diligentissime servent, de quo a directore seminarii, cubicula eorum saepe invisente, moneantur.

§. XV. Feria quinta habebitur recreatio. Qua si necessitas exigeret cum facultate superioris adjunctoque socio domo egredi possunt, ac brevi reversi, praesentabunt se directori seminarii. Non speramus equidem, sed quam maxime praecustodimus, ne sub praetextu negotii, extra domum egredientes aliquo (quod Deus avertet) inhonesto facinore labem infamamque statui clericali incurrant.

§. XVI. Unus clericus habeat curam de aegrotis, quos etiam saepe director Seminarii invisat, ut omnia, quae ad eorum valetudinem pertinent, habeant. Medicus praecipue et Pharmaca gratis vi fundationis praebeantur.

§. XVII. Hanc ordinationem quo ad literas aliaquae praescriptam diligentissime exequantur clerici. Dato signo aeris campani ad sua officia illico conveniant.

§. XVIII. Linguae latinae in colloquiis etiam familiaribus illa utentes, vel maxime viris ecclesiasticis necessariae assuescant, seque in illa pro virili parte exerceant.

§. XIX. Singuli alumni seminarii, qui expensis ejus alentur, postquam ad sacrum ordinem Presbyteratus promoti fuerint, triginta Missae sacrificia absolvent, quorum unum pro omnibus benefactoribus hujus Seminarii, alterum pro animabus Christophori et Theodori Episcoporum, qui dotem hujus seminarii plurimum auxerunt, offeretur, tertium nobis superstitibus ad nostram intentionem dicetur, post fata vero nostra, pro suffragiis animae nostrae offeretur, reliqua vero viginti septem missae sacrificia applicabuntur pro suffragiis benefactorum hujus seminarii, quorum nomina singulatım ad calcem hujus erectionis a Nobis

vel Reverendissimo Vicario nostro generali posnaniensi apponentur.

§. XX. Ecclesiae parochiales posnanienses eorumque parochiani praesertim vero rudes, tanto vero magis pueri et puellae citius deservientur et rudimentis fidei magis ac magis imbuantur, juvenes vero ecclesiastici in cathechisando facilius exerceantur, opere praetium censemus, ut admodum Reverendus Superior Seminarii communicato prius consilio cum rectoribus ecclesiarum parochialium posnaniensium, singulis diebus dominicis mittat alumnos seminarii ad praefatas ecclesias, idque statutis horis pomeridianis modo ad captum rudium, praesertim puerorum et puellarum accommodato cathechisent.

Obligationes Reverendissimi Canonici Provisoris.

§. XXII. Episcopi solius erit eligere et constituere sibi ad tempus benevisum provisorem Seminarii, vel provisores e gremio Reverendissimi Capituli sui Cathedralis, ut more hujusque receptum est.

Hujus provisoris vel provisorum partes erunt: invigilare, ut praesenti ordinationi, tam in spiritualibus, quam temporalibus satisfiat; propterea admodum Reverendus Praefectus Seminarii in omnibus gravioribus ab eo vel eis consilium et juvamen habeat, ad eosque in contentiosis etiam ac generaliter omnibus, quae regimen internum vel externum Seminarium concernunt, sese referat. Denique nomine provisoris, vel provisorum Seminarii omnia negotia contentiosa, seminarii bona spectantia, promovebuntur. Saltem semel intra spatium trium annorum bona seminarii lustrabit vel lustrabunt, ac inventarium nunc confectum verificabit, aut verificabunt, si quid emendandum vel addendum invenerit vel invenerint, certiorem facient praefectum seminarii, et cum eo de modo ac tempore emendandi communicabunt.

Praefectus Seminarii cum scitu nostro vel Reverendissimi Provisoris aut provisorum admittet vel dimittet e Seminario clericos, si qui ei mererentur.

Singulis mensibus provisor ad minimum semel seminarium visitabit, seduloque inspiciet, si in omnibus huic ordinationi satisfactum est. An praescriptus numerus vi fundationis alendorum clericorum quotannis servetur. Haec omnia ab eo in protocollo notata et propria manu subscripta sint.

Ad quae alumni tenentur in ecclesia cathedrali.

§. XXIII. 1) Omnibus diebus dominicis et festivis ad populum debent adesse singulis horis divinis et missae cantatae, nec non missis praelatorum et cannonicorum cathedralium inservire.

2) Pridie festi primae classis et solemnis ad populum tenentur adesse primis et secundis vesperis.

3) Die Dominico nec non festo ad populum alumni exerceant officia, duntaxat, caeremoniarii, acolitarum, thuriferarii. Festis vero primae classis dabuntur etiam ex seminario diaconi et subdiaconi. Omni die dominico decantabunt alumni missam cum cantore laico de Sanctissima Trinitate. Hebdomada majore, videlicet Parasceves et sabbatho sancto cum Sanctissimum ad sepulchrum (ut ajunt) delatum est, alumni juvabunt psalteristas in decantatione Psalmorum.«

Statut ten podpisanym jest przez Okęckiego i Józefa Miaskowskiego, proboszcza katedralnego, dnia 15. Września 1784. roku.

2) *Seminaryum przy kollegiacie św. Jana w Warszawie. Rocznik Instytutów religijnych na rok* $18\frac{26}{27}$. taką daje o tém seminaryum wiadomość. »Za najpierwszych fundatorów tego seminaryum uważać należy księży Jana Szczukę, proboszcza i Świniołęckiego, kanonika kollegiaty warszawskiéj, którzy w r. 1682. własnym kosztem przedsięwzięli jego założenie. Późniéj inne osoby ofiarami swemi przyłożyły się do utrzymania tego instytutu. Początkowo wieś Konotopa i folwarczek Burakow stanowiły główne jego uposażenie, późniéj zaś w r. 1708. królowa Marya Kazi-

mira, wdowa po królu Janie III. zapisała mu dom swój w Warszawie Mariwillem zwany.«

»W tym stanie seminaryum zatwierdzone przez króla Jana III. w roku 1683. i opatrzone w roku 1692. przez Stanisława Witwickiego, biskupa poznańskiego erekcyą,[1]) zatwierdzoną w r. 1704. od Klemensa XI. papieża przetrwało aż do roku 1759., zostając ciągle pod kierunkiem księży świeckich, zwanych Kommunistami i mieszcząc się w domu do dziekana kollegiaty należącym. W roku tym dopiero ksiądz Lipiński, regens, częścią z dobrowolnych składek, częścią z zasiłku przez kassę księży Kommunistów udzielonego, wymurował oddzielny dla niego lokal, w którym się mieści dotąd i wyjednał nową erekcyą u Teodora Czartoryskiego, w skutek któréj między innemi regensowi seminaryum przyznanym jest na zawsze tytuł kanonika warszawskiego (canonicus natus).«

Seminaryum to utrzymywało z początku tylko sześciu seminarystów. Powiększył ich liczbę do piętnastu ówczesny biskup poznański Krysztof Szembek, pomnożywszy uposażenie seminaryum wójtostwem Zdżary, w kluczu dóbr biskupich zbikowskich leżącém, tudzież wsią Biskupice, w parochii wrociszewskiéj leżącą.[2])

---

[1]) Czy Wytwicki dał seminaryum temu osobny instrument erekcyi, nie wiadomo mi. Ale synod pod nim w r. 1689. złożony potwierdził je temi słowami: »*Approbatio Seminarii circa collegiatam varsaviensem.* Cum nihil sanctius, nihil utilius, Ecclesiae in terris militanti pro augenda gloria Dei, pro clero formando, atque reformando, reperiri queat, quam Seminariorum erectio; posteaquam non ita pridem Seminarium circa Ecclesiam collegiatam Varsaviensem erectum est, in eoque sacerdotes saeculares in communi viventes pro directoribus perpetuis sunt collati, atque eidem seminario domus collegii Vicariorum in perpetuum est unita, eandem unionem, ordinationem et fundationem in omnibus punctis et clausulis praesentis Synodi authoritate approbandum esse censuimus prout et approbamus.«

[2]) »Seminarium clericorum saecularium ab antiquo penes ecclesiam collegiatam S. Joannis Baptistae Varsaviensem fundatum pro sex seminaristis et tandem per Synodum Witwicianam curae

3) *Seminaryum w Warszawie u księży Missyonarzy.* Seminaryum księży Missyonarzy w Warszawie dzieliło się co do funduszów na dyecezyalne i missyonarskie.

Seminaryum dyecezyalne winno jest początek swój ks. Janowi Raciborskiemu, dziekanowi i oficyałowi warszawskiemu, który na ten cel darował w r. 1629. wieś zwaną Zgorzała, a w roku następnym wieś Dawidy z przyległościami. Z początku uczyli w tém seminaryum księża świeccy, a majątkiem zakładu zarządzała kapituła. Gdy zaś Marya Ludwika, żona Jana Kazimierza, księży Missyonarzy z Francyi do Warszawy sprowadziła, Stefan Wierzbowski i kapituła warszawska oddała księżom Missyonarzom kościół św. Krzyża i seminaryum roku 1677. Sejm warszawski roku 1678. potwierdził to oddanie seminaryum warszawskiego pod zarząd księży Missyonarzy. »Stosując się do pobożnéj intencyi — mówi wspomniony sejm — ś. p. Najjaśniejszéj królowéj JMCi Ludwiki Maryi Wielebnych kapłanów *Congregationis Missionis* w Warszawie przy kościele św. Krzyża, na przedmieściu krakowskiém zostających, znamienite prace w Państwach naszych *circa institutionem cleri et populi instructionem*, tak jako w Rzymie i w inszych królestwach *ex apostolico instituto* podejmujących, place, na których *Seminarium ecclesiasticum*

---

sacerdotum in commune viventium concreditum, iisdem praesenti synodo commendamus, ut quam uberrimos fructus ad nutus nostros in Dioecesi ista, juxta necessitatem ecclesiarum et nostram ordinationem ac reformationem adferre possit et valeat. In auctionem vero hujus seminarii, pro alendis quatuor Seminaristis Dioecesanis advocatiam Żdzary in clavi Zbikoviensi, salvo jure modernae Possestricis Generosae Kolińska applicamus cum agris in novo nostro privilegio specificandis.«

»Item pro aliis quinque villam Biskupice in parochia Wrociszoviensi (quae a non longo tempore jure indebito a mensa episcopali avulsa sub praetextu juris emphiteutici fuit) perpetuo applicamus, cum hac obligatione: ut alumni, seu seminaristae, tam primitivae quam modernae fundationis ad alias Dioeceses non transferantur, sed huic Dioecesi Posnaniensi inserviant et sint parati ire ad vicariatus, si opus fuerit.«

et aedificia pro iisdem sacerdotibus, przy pomienionym kościele św. Krzyża z ogrodem i domkami zasiadłe, *ab omnibus reipublicae oneribus* uwalniamy. Wieś także Szkuły nazwaną, na prowizyą pomienionych kapłanów kupioną, z osobna zaś dobra Dawidy i Zgorzała *cum attinentiis pro clericorum educatione et institutione* za konsensem Wielebnego w Bogu ks. Stefana Wierzbowskiegô, biskupa poznańskiego i Wielebnéj kapituły warszawskiéj przez approbacyą stolicy apostolskiéj nabyte, tymże Wielebnym kapłanom warszawskim inkorporujemy.«

Toż samo synod poznański Stanisława Witwickiego, złożony r. 1689. potwierdził seminaryum księży Missyonarzy warsz.[1]) Utrzymywało ono atoli bardzo małą liczbę kleryków, bo tylko 16 funduszowych i kilkunastu o swoim koszcie kształcących się. Za panowania Jana III. i Augusta II. wykładali w niém nauki sami niemal francuzcy Missyonarze.

Seminaryum dla członków zgromadzenia księży Missyo-

[1]) Approbatio fundationis Missionariorum Varsaviensium. — Quando quidem Congregatio RR. Sacerdotum Missionis ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Casimiro duce in Klewan Czartoryski, episcopo posnaniensi praedecessore Nóstro in Dioecesim Nostram recepta, uberes hucusque, tam per missiones, quam per seminaria ordinandorum, parochorumque exercitia spiritualia in hac vinea Christi adferat fructus, ac in dies majora praestare non desîitat. Ideo nos non tantum eosdem RR. Missionarios ad exercendas easdem functiones juxta institutum suum a S. Sede apostolica approbatum recipimus, sed etiam incorporationem Ecclesiae praeposituralis S. Crucis Varsaviensis in suburbio cracoviensi ab eodem Illustrissimo Praedecessore Nostro eidem congregationi factam, tum et donationem Bonorum Dawidy pro seminario Varsaviensi, a Venerabili Capitulo Varsaviensi ipsis concessorum ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Stephano Wierzbowski, itidem antecessore Nostro, accedente etiam S. Sedis apostolicae beneplacito approbatum synodaliter confirmamus, et eidem perpetuae firmitatis robur adiicimus, quos ut conditioni in donatione bonorum et approbatione a Venerabili Capitulo Varsaviensi de fovendis seminaristis oppositae et per S. Sedem apostolicam admissae satisfacere non intermittant obligamus.«

narzy założoném zostało r. 1677. przez ks. Jakóba Eveillard, wizytatora księży Missyonarzy. W początkach utrzymywało się z saméj tylko szczodrobliwości Maryi Kazimiry, królowy polskiéj, a późniéj księdza Kazimierza Szczuki, opata paradyzkiego; lecz w roku 1688. ksiądz Bartłomiéj Tarło, wizytator zgromadzenia księży Missyonarzy, uposażył je przez zakupienie na fundusz jego wsi Podolszynie. To seminaryum warszawskie dostarczało księżom Missyonarzom członków zgromadzenia, do obsadzania przez blisko dwa wieki rozmaitych seminaryów duchownych w Koronie i Litwie.

VI. Seminaryum w dyecezyi wileńskiéj.

Niesiecki utrzymuje, że Jerzy Radziwiłł, kardynał, biskup wileński, zmarły roku 1600. biskupem krakowskim, pierwszy seminaryum duchowne w Wilnie założył.[1]) Którego roku, nie powiada wprawdzie, ale ponieważ król Stefan dekretem z dnia 3. Marca 1582. r. kamienicę szleplowską dla seminaryum wileńskiego oddał, wnosić się godzi, że w tym téż roku, albo téż nieco wcześniéj seminaryum wileńskie otworzoném zostało. Seminaryum to zostawało aż do środka 17go wieku pod zarządem Jezuitów. Odtąd było pod rządami księży świeckich. Uposażeniem jego było kilka wiosek od stołu biskupiego. Więcéj szczegółów o seminaryum tém nie wiem.[2]) Jaroszewicz w tomie III. na stronie 87., 93. i 223. takie jeszcze o niém podaje szczegóły:

»Seminaryum dyecezyalne zostawało do dnia 4. Listo-

[1]) Ten sam Niesiecki nazywa fundatorem seminaryum wileńskiego Daniela Kazimierza Szyszko, żyjącego o sto lat może późniéj. Podług *Dziejów Dobroczynności* Tom II. Szyszka ten złożył tylko pewien fundusz na utrzymywanie regensa z socyuszem w seminaryum, już dawno istnącém.

[2]) Autorowie *Starożytnéj Polski* utrzymują nawet, że za czasów Stanisława Augusta w Wilnie aż dwa seminarya księży świeckich były.

pada 1652. r. pod zawiadowaniem Jezuitów. Do niego na prośbę Paca, biskupa żmudzkiego od roku 1613. przyjęci zostali i klerycy żmudzcy. (Jaroszewicz: Obrazy Litwy Tom III., pag. 93.)

»W protokułach aktów kapituły czytamy: że ponieważ ksiądz Krugier (Jezuita) starszy tego seminaryum, znać za wiadomością przełożonych swoich nocy przeszłéj (4. Listopada 1652.) wyłajawszy seminarzystów, sprzęt gospodarski wyprowadził do alumnatu i oświadczywszy, że ani on, ani Jezuici więcéj o seminaryum wiedzieć nie chcą, sam się do alumnatu przeniósł: zatém kapituła czując tę obelgę, odbiera od Jezuitów seminaryum i dozór jego we wszystkiém kanonikowi prowizorowi zleca, przykazując oraz, aby żadnéj odtąd ani z alumnatem, ani z Jezuitami seminarzyści kommunikacyi nie mieli. Coby był za powód opuszczenia dozoru seminaryum przez Jezuitów, w protokułach tych nie zanotowano. Może Jezuici chcieli, a nie pozyskali przelewu funduszów seminaryum na rzecz zgromadzenia, jak się im to udało z bursą waleryańską.« (Jaroszewicz: Obrazy Litwy Tom III., pag. 223.)

»Spółcześnie z założeniem kollegium jezuickiego w Wilnie miało się przy nim urządzić w myśl soboru trydenckiego i seminaryum dla księży świeckich, jakoż na ten cel biskup Waleryan sześć wiosek ze swoich dóbr stołowych odłączył i do kollegium wcielił; co wszakże nie przyszło, jak się zdaje, do skutku, aż dopiero r. 1584. za staraniem biskupa Jerzego Radziwiłła, którego akta kapituły nawet fundatorem tegoż seminaryum mianują, bo też i przywilej na założenie tegoż dyecezalnego seminaryum u ś. Jerzego wydany był przez Stefana Batorego w Wilnie 1582. roku dnia 12. Stycznia. Aby ułatwić gromadnie już garnącéj się młodzieży pobyt i utrzymanie się w Wilnie, a bardziéj jeszcze, aby bliższy nad nią mieć dozór i od zarazy różnowierstwa uchronić, w kilka lat po założeniu szkoły ze szczodrobliwości jeszcze biskupa Waleryana, urządzone zostały przy kollegium konwikt i bursa dla ubogich uczniów, zwana odtąd waleryańską, do któréj późniéj cokolwiek

przybyły bursy: ambrozyańska i korsakowska.« (Jaroszewicz III., strona 87.)

VII. Seminarya w dyecezyi płockiéj.

W dyecezyi płockiéj były dwa seminarya duchowne, to jest, pułtuskie i płockie.

1) *Seminarium pułtuskie* na 12 kleryków założył w roku 1594. Wojciech Baranowski, natenczas biskup płocki, wymurowawszy na ten cel gmach obszerny, uposażywszy je prebendą w Krolewie i folwarkiem Pękowo czy téż Pakowo, i oddawszy pod zarząd księży Jezuitów pułtuskich.[1] Nie zapomniał zacny biskup i o bibliotece, złożonéj z rozmaitych książek teologicznych, którą założonemu przez siebie seminaryum darował. Seminaryum to co do liczby uczniów powiększył Tomasz Ujejski, kiskup kijowski, ustanowiwszy przy niém fundusz nowy na ośmiu kleryków.[2] Samuel zaś Krupka Przecławski, kanonik gnieźnieński i pułtuski, kilka tysięcy na seminaryum to legował. Nareszcie Andrzéj Stanisław Załuski, natenczas biskup płocki, podniósł upadłe całkiem, pomnożył jego uposażenie i przeniósł je z gmachu przez Baranowskiego wystawionego, do większego i wygodniejszego obok kollegiaty, a gdy gmach ten spłonął ogniem, Krysztof Hilary Szembek, biskup płocki, restaurował go i rozszerzył w r. 1782. Po Jezuitach zarząd seminaryum płockiego objęli księża świeccy około 1733. roku. Seminaryum to utrzymywało 15 kleryków.

2) *Seminaryum płockie.* W Płocku założył seminaryum duchowne dopiero na początku 18go wieku Ludwik

[1] »Seminaryum in quo clerici sacris initiandi alerentur et literis imbuerentur, Pultaviae sub cura patrum Societatis Jesu instituit, eidemque parochiam Croleviensem nobile olim beneficium, tum et praedium Pakowo attribuit, domum denique in eum usum latere cocto satis magnificam et multorum clericorum capacem suo sumptu exstruxit.« Damalewicz w Żywotach biskupów kujawskich pag. 432.

[2] Brictius, Vita Thomae Ujejski pag. 93.

Załuski, biskup płocki, uposażywszy je za zniesieniem się z kapitułą, kilku wioskami od stołu biskupiego i oddawszy je pod zarząd kss. Missyonarzy. Początkowy fundusz ten pomnożył Seweryn Szczuka, sufragan chełmiński, nadawszy seminaryum wspomnionemu jakąś posiadłość. Według rozporządzenia synodu płockiego, złożonego dnia 4. Sierpnia 1733. roku pod przewodnictwem Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego, biskupa płockiego, seminaryum płockie miało utrzymywać najmniéj 12 kleryków.

Synód co tylko wspomniony urządził obydwa seminarya dyecezyi płockiéj, jak następuje:

»Cum itaque non multis abhinc retro annis, seminarium sit fundatum, penes ecclesiam nostram cathedralem, sub directione RR. Presbyterorum Congregationis Missionis, a pie defuncto Antecessore et patruo nostro desideratissimo, Illustrissimo olim Ludovico Załuski, qui una cum capitulo cathedrali dotem pro clericis, pro praefecto vero et magistris, fundum pie defunctus Illustrissimus Severinus Szczuka, suffraganeus culmensis inscripsit et assignavit; numerus tamen alumnorum alendorum, non sit praefixus; trutinatis igitur pluries per Nos proventibus et redditibus ejusdem seminarii, statuimus, ut alumni ex fundatione alantur ad minimum continuo duodecim. In seminario vero Pultoviensi, quod fundatorem suum agnoscit Illustrissimum olim Albertum Baranowski, Episcopum Plocensem, cum iniquitate temporum, ita ejus Seminarii rationes in angustum contractas invenerimus, ut vix quatuor vel quinque Seminaristae sustineri potuerint; innovationem ejusdem erectionis, cum auctione dotis ad numerum clericorum quindecim, sub directione perpetua Presbyterorum Saecularium, perfecimus; et ut taliter ordinata, erecta et innovata maneant, vigeantque in perpetuum, ac pios, strenuos ac diligentes operarios in agrum Dominicum proferant, authoritate praesentis Synodi, eadem Seminaria approbamus et confirmamus.«

»Quia vero fundationis Seminariorum primus ac singularis est finis, ut subjecta idonea praesto habeantur, ecclesiis dioecesanis servitura, praecipimus, ut ad seminaria ii

tantum admittantur, qui jam in literis per alias scholas fuerint versati, morumque imprimis honestate, spem futurae frugis, certissimam afferant et a professoribus suis, tum parochis testimonium probitatis vitae, tum scientiae producant.«

»Professores, ut controversias fidei cum haereticis, casus conscientiae, rationem praedicandi Verbi divini, atque administrandi sacramenta, cantum choralem, cerimoniasque ecclesiasticas, rubrum in seminariis doceant, paterne adhortamur. Mores praeterea, profectum, motusque animi et corporis diligenter considerent clericorum, probentque studio cujus spiritus? an elatae mentis sive humilis sint? cujus virtutis et scientiae? in quibusnam magis vocationis dignitas zelusque animarum excellat? ut cum eos ad laborandum in Vineam Domini mittere contigerit, sciamus, cui rem divinam committere valeamus, ne sinistra informatione seducti, sero oleum et operam in iisdem perdidisse doleamus.«

»Quia vero educati, ac enutriti in Seminariis reperiri solent, qui beneficii immemores religiones ingredi, vel a dioecesi propria in aliam transmigrare consueverunt, ideo quibusvis regularibus districte et sub poena excommunicationis interdicimus, ne ipsi quempiam ex Seminaristis, uti aere alieno onustum et obligatum, ad suam regulam aplectendam, verbo, consilio, aut alio quovis modo inducere, vocare aut allicere; nullus vero seminastarum extra Dioecesim, sine speciali nostra facultate a Nobis duntaxat, sive successoribus Nostris largienda, proficisci et abire audeat et praesumat. Si vero quispiam ex seminaristis, inconsultis Nobis et sine Nostra licentia in scriptis obtenta, manuque Nostra subscripta, Dioecesim reliquerit, aut in aliena Dioecesi, contra tenorem concessionis et mentem Nostram manserit, et sciatur ubi sit? eo casu, vigore laudi communis, statutorumque provincialium, etiam in aliena Dioecesi, ad instantiam instigatoris, vel provisoris Seminarii, ut ad terminum sibi in citatione praefigendum redeat, citari, contumacem vero, et pro termino non comparentem, poena suspensionis ab exercitio ordinum affici, alias si post suspensionem ejusmodi, intra dies vigenti non redierit, Cen-

suris excommunicationis ipsum innodari, ac tum demum ad taxam damnorum et expensarum, pro ejus persona in Seminario factarum, procedi constituimus et mandamus. Similem processum contra eos, qui ubi sint? ignoratur, per edictum duntaxat, si profugus ex seminario płocensi fuerit, valvis ecclesiae cathedralis, si ex seminario pułtoviensi, valvis collegiatae affigendum observari, literasque excommunicationis per suos gradus publicari, ac in vicinas Dioeceses transmitti volumus ac demandamus.«

»Provisores autem utriusque seminarii, qui juxta Concilii Tridentini dispositionem a Nobis dependere debent, sciant de omnibus et singulis perceptis et expensis, administratione, secundum mentem et intentionem fundatorum facta et adimpleta, Nobis, singulis annis, fidelem rationem se reddituros.«

VIII. Seminaryum w dyecezyi warmińskiéj.

Reszka w żywocie Hozyusza powiada, że Hozyusz, sprowadziwszy Jezuitów do Brunsberga, założywszy im kollegium i uposażywszy takowe, ustanowił zarazem przy niém seminaryum duchowne, powierzywszy je pieczy Jezuitów.[1]) Seminaryum to rozszerzył nieco późniéj (1579. r.) papież Grzegorz XIII., opatrzywszy je w znaczniejsze dochody i ustanowiwszy przy niém fundusz na kilku uniatów, sposobiących się do stanu duchownego. Dla ostatnich wystawili Jezuici gmach, który się *alumnatem papieskim* nazywał.[2]) Więcéj szczegółów o seminaryum duchowném

[1]) »Deinde vero patres quoque Societatis Jesu ex Italia et Germania in Prussiam ipse primus evocavit; templum assignavit, collegium instituit, reditus attribuit, supellectilem instruxit, et reliqua omnia vitae praesidia, maximis suis sumptibus comparavit, ac illis quoque *Seminarii*, ex decreto Concilii instituti, curam atque procurationem demandavit.«

[2]) Rostowski przypisuje założenie seminaryum w Brunsbergu samemu Grzegorzowi XIII. »Brunsbergae seminarium educandis instruendisque, qui Suecis, finitimisque gentibus, ad ecclesiae Romanae auctoritatem revocandis, salutarem navarent operam; hoc

w Brunsbergu nie wiem, gdyż ani Rostowski w Historyi Jezuitów litewskich, ani Treter w Żywotach biskupów warmińskich, ani nareszcie Lengnich w Historyi Prus nic o niém nie wspominają, a synodów dyecezyi warmińskiéj pod ręką nie mam.

IX. Seminarya w dyecezyi łuckiéj.

W dyecezyi łuckiéj cztery były seminarya, to jest: 1) w Ołyce, 2) Janowie, 3) Tykocinie i 4) w Węgrowie. Pomówmy nasamprzód o

1) *Seminaryum janowskiém*, jako z nich najznaczniejszém. Założył je w r. 1685. Stanisław Witwicki, biskup łucki, uposażywszy wsiami Hadynów, Dawidy, Klonownicą, wójtostwem w Janowie i probostwem zamkowém św. Stanisława. Tak uposażone przez siebie seminaryum janowskie oddał Witwicki pod zarząd księży Kommunistów, fundowanych przez Bartłomieja Holtzhausera, a świeżo wówczas (1680.) przez Innocentego XI. potwierdzonych. Synod łucki pod przewodnictwem Stanisława Witwickiego w roku 1684. złożony, postanowił w téj mierze co następuje:

»*De Seminario Janoviensi.*«

»Cum institutum Clericorum Saecularium in communi viventium ante quadraginta et amplius annos a Venerabili viro Bartholomaeo Holtzhauser, Praesbytero Saeculari caeptum, in plerisque Germaniae locis uberrimos in ecclesia Dei, tam in clero, quam in grege Domini pascendo fructus

---

anno institutum a Gregorio XIII. procurante in primis P. Antonio Possevino.« Nie założył on atoli nowego seminaryum, tylko alumnat przy założoném już przez Hozyusza, jak to potwierdza dzieło: ***Jura Capituli Varmiensis***, gdzie czytam: »Nec minus emolumenti accedit Dioecesi Varmiensi a Dioecesano Seminario, ***quod primitus a praefato Hosio Cardinali Episcopo Varmiensi junctis impensis capituli cathedralis erectum***, suos fovet alumnos, qui secundum leges et statuta Seminarii sub directione Patris Regentis ejusdemque Socii ex vicino collegio non minus necessaria pro cura animarum doctrina, quam morum honestate imbuuntur.«

collegerit et in posterum allaturum speretur, ut luculenter testantur Literae testimoniales Sanctissimi Domini nostri Innocentii XI. post instituti hujus ab ipso factam anno 1680. approbationem et confirmationem, missae ad Serenissimum Imperatorem Leopoldum, Illustrissimos et Reverendissimos Electorem Moguntiae, Salsburgensem et Strygoniensem Archiepiscopos, Viennensem Episcopum, S. Synodus Luceoriensis Dioecesis ad exemplum, quod sibi in monte Calvariae Neohierosolymis per Illustrissimum et Reverendissimum Episcopum Posnaniensem monstratum est; pariter recipit et admittit pro directione seminarii Janoviensis, assecurans omnes, qui huic instituto nomen dederint, postquam aliquando canonice in sortem Domini adlecti, vel in posterum adlegentur, iisdem privilegiis et juribus gavisuros, ac reliqui dioecesis hujus clerici. Cum autem in bullis nostris a Summo Pontifice vigore concilii Tridentini injunctum nobis sit, ut de erigendo Seminario clericorum in dioecesi Nostra seriam susciperemus curam, eo attento, quod si nullum opificium fas est reperiri, quod sua non habent Seminaria, in quibus certos per annos instruuntur discipuli artis mechanicae, nec Magistri in ea esse possunt, nisi optime instructi documentum dederint manufacturae; quanto majus et augustius omnibus opificiis, artibus, et studiis est Sacerdotium Nostrum, consecratio et dispensatio Sacratissimi Corporis et Sanguinis Domini Nostri; directio, cura animarum pretioso sanguine redemptarum, ligendarum et solvendarum conscientiarum potestas: attamen dolendo experimento edocti sumus, alios a studio Rhetorices, alios a Poëtica, alios a Syntaxi subito convolasse ad Sacros ordines, quasi tam tremendum et angelicis humeris portandum Sacerdotii officium alias regulas non exigeret, nisi grammatices, poëticas, aut rhetoricas, aut probitatem vitae, morum sanctimoniam, non posceret; aut denique per impositionem manuum episcopalium daretur scientia infusa officii et muneris sacerdotalis. Proinde cum habeamus unum jam Seminarium in Ducatu Olycensi ad collegiatam ejusdem ab Excellentissimis Ducibus et Reverendissimo olim Zairski,

Suffraganeo fundatum, censuimus in illa Dioecesis Nostrae parte provisum esse efformandis clericis. Cum autem in secunda hac Dioecesis Nostrae parte longe plures Parochias posteritate non sublatas, in tuto et securo habeamus, placuit nobis et Venerabili Capitulo Ecclesiae Cathedralis, ut cum Seminarium Ducale prope sit cathedram, aliud Seminarium Janoviae in loco Residentiae nostrae fundaretur, eo quod major illius visa est necessitas, ex supradictis causis et propinquitate villarum Hadynow et Dawidy, quod decretum in Capitulo generali a Nobis factum praesenti Synodo approbamus, idemque Seminarium in arce Janoviensi ampliantes, villam nostram Episcopalem Klonownica dictam, ad mensam pertinentem, jure emphiteutico oneratam ex derelictis frumentis per Reverendissimum Suffraganeum accepta pecunia, exemimus. Item et advocatiam Janoviensem emimus, tam ex eadem pecunia, quam ex obventionibus post intestatos sacerdotes relictis. Immo eidem Seminario Praeposituram Arcensem S. Stanislai incorporavimus, ita, ut hoc Seminarium bene sit proventibus suis provisum perpetuis temporibus, accedente Sanctissimi Domini Nostri Papae approbatione, quatenus nulla in posterum ratione hoc tam necessarium piumque opus valeat invalidari; imo semper et in aevum per Illustrissimos Successores Nostros in omnibus conservari, sub directione eorum, quos supra nominavimus et synodaliter approbavimus.« (Synodus Luceoriensis et brestensis per Illustr. ac Reverend. Stanislaum Witwicki celebrata trigesima mensis Septembris Anno Domini 1684.)

Sejm 1685. roku potwierdził tę nową fundacyą seminaryum janowskiego, *salvis juribus academiae Cracoviensis et Zamoscensis.* Z następnych biskupów łuckich, Franciszek Kobielski, chcąc instytut ten co do liczby kleryków pomnożyć, kazał rozebrać dawny szczupły gmach seminaryjny, a w miejsce jego postawił r. 1749. nowy obszerny, który podobno dotąd stoi. Felix Turski, biskup natenczas łucki oddalił w r. 1782. od seminaryum księży Kommunistów, a powierzył je zarządowi księży świeckich. Ilu kle-

ryków w rozmaitych czasach seminaryum janowskie utrzymywało, nie wiadomo mi.

2) *Seminaryum w Ołyce.* Założycielami tego seminaryum byli proboszcze infułaci kollegiaty w Ołyce, Zajerski i Suchyński. Rozwiodłszy się już obszernie w Tomie III. na stronie 472—81. o seminaryum w Ołyce, odsełam ciekawego czytelnika do miejsca tego.

3) *Seminaryum w Tykocinie.* Do Tykocina, miasta na Podlasiu sprowadziła kss. Missyonarzy Branicka, siostra króla Stanisława Poniatowskiego, którzy tu podobno utrzymywali seminaryum.

4) *Seminaryum w Węgrowie.* O seminaryum tém mówi Rocznik Instytutów religijnych na rok 1826—1827. »Za wprowadzeniem w roku 1712. do Węgrowa zgromadzenia kapłanów świeckich zwanych Kommunistami, nastąpiło zaraz i założenie seminaryum. Jan Bonawentura Krasiński, wojewoda płocki, nietylko gmach na umieszczenie seminaryum wzniósł własnym nakładem, ale nadto tak samo seminaryum jako i zgromadzenie kss. Kommunistów przyzwoitemi uposażył funduszami. Rozszerzenie i ukończenie domu seminaryjskiego, jest dziełem proboszczów miejscowego zgromadzenia kss. Michała Grass i Michała Neyman.« »Fundusze seminaryjskie na utrzymywanie potrzebnych professorów i dziewięciu alumnów przeznaczone, skutkiem podziału kraju w większéj części upadły.«

X. Seminarya w dyecezyi przemyślskiéj.

Tak Niesiecki jak i Rzepnicki utrzymują, że Alexander Fredro, biskup przemyślski, zmarły roku 1734. seminarya w Przemyślu i Samborze wystawił i nadał.[1]) Tymczasem konstytucya roku 1685. opiewa: »Fundacyą *seminarii pro eruditione et disciplina cleri* przy katedrze przemyślskiéj, przez Wielebnego w Bogu Jana Zbąskiego, biskupa prze-

[1]) »Seminaria clericorum Praemisliae et Samboriae, ejus beneficentiae monumenta sunt.« Rzepnicki Tom III. strona 23.

myślskiego destynowaną, *praesenti lege* approbujemy i uważając *tenuitatem* subsystencyi *cleri*, probostwo samborskie do tegoż *seminaryum* inkorporujemy.« Założycielem tedy seminaryum w Przemyślu, był Jan Zbąski, ówczesny biskup przemyślski, zmarły r. 1698. na katedrze warmińskiéj. Seminaryum to powierzył Zbąski sprowadzonym z Warszawy kss. Missyonarzom. Dochody jego powiększył biskup przemyślski Wacław Sierakowski, zmarły arcybiskupem lwowskim. Temu samemu Sierakowskiemu przypisuje Rzepnicki założenie kollegium i seminaryum kss. Missyonarzy w Brzozowie, dyecezyi przemyślskiéj, około 1750. roku.

Byłyby zatém za dawniejszych czasów trzy seminarya księży świeckich w dyecezyi przemyślskiéj, to jest w Przemyślu, Samborze i Brzozowie. Ale o pierwszém mało co mi wiadomo, o dwóch ostatnich nic zgoła.

XI. Seminaryum w dyecezyi żmudzkiéj.

Ksiądz Ludwik Adam Jucewicz w swoich *Wspomnieniach Żmudzi* taką podaje wiadomość o seminaryum duchowném dyecezyi żmudzkiéj:

»Ustawę synodu powszechnego trydenckiego, nakazującą biskupom starać się o założenie seminaryi, biskup Jerzy Pietkiewicz, pierwszy usiłował na Żmudzi przywieść do skutku. W tym celu testamentem swoim w Worniach 1574. r., własną swą ręką pisanym, przeznaczył 1700 kóp groszy litewskich, na wychowanie w akademii wileńskiéj dwunastu ludzi młodych, których następnym zalecił wybierać sposobem: Z miasteczek biskupich: Worń, Olsiad i Koltynian brać czterech chłopców, urodzonych w stanie pracowitym i nadto dwóch ze szlachty wziąść z dyecezyi wileńskiéj. Każdy z tych alumnów zostawać miał przy akademii lat dziesięć, po ukończeniu których, już wyświęcony na kapłana, obowiązanym był powrócić na Żmudź i prosić biskupa o plebanią. Prawo przedstawiania na fundusz takowy zostawił ks. Piotrowi Pietkiewiczowi, synowcowi swojemu; po jego zaś śmierci Żmudzini przez

kapitułę miednicką, Litwini zaś przez ród Pietkiewiczów mieli być podawanymi za kandydatów. Swoim krewnym pierwsze w téj rzeczy zostawił prawo. Następca Pietkiewicza książę Melchior Giedrojc, w roku 1581. wystawiwszy dom w Wilnie, pomieścił w nim rzeczoną liczbę alumnów, ich zaś potrzeby zaspakajała kapituła z procentów pobieranych od pomienionéj powyżéj summy.«

»Piotr Pietkiewicz, kanonik żmudzki, pleban betygolski i widuklewski, widząc nie małe korzyści dla dyecezyi wynikające z funduszu przez stryja zapisanego, chciał i sam w podobnym względzie przyłożyć się do dobra publicznego. Jakoż w r. 1601., dnia 20. Czerwca, 800 kóp summy rękodajnéj, ziemię zwaną Połukszcie, którą miał od Jana Karóla Chodkiewicza prawem zastawném i 2900 kóp litewskich, opartych na dobrach tegoż Chodkiewicza, zwanych Szkudy, oddał na rzecz seminaryum żmudzkiego. Za powiększeniem się funduszu, biskup Melchior zaczął posełać do Wilna znaczną liczbę młodzieży i doczekał się światłych kapłanów. Nie przestając na tém, założył pewnego rodzaju seminaryum w Worniach pod własném okiem, którego utrzymanie poruczył dwom Jezuitom. Ten zakład utrzymywał się do roku 1614., w którym przez śmierć księdza Dowgiałły, Wornie na lat ośm pozbawione zostały i Jezuitów i seminaryum. Wtém biskup Melchior książę Giedrojc żyć przestał. Następca jego Mikołaj Pac, chcąc także mieć seminaryum w Worniach, przestał młodzież posełać do Wilna; Jezuitom zaś kollegium krożskiego postąpił folwarki: Miłżowany, Gietowtyszki i Żyrmiany, z obowiązkiem zbudowania w Worniach seminaryjskiego domu i sposobienia młodzi do stanu duchownego. Jezuici chętnie się na to zgodzili, objęli pomienione folwarki; o budowaniu jednak seminaryum ani myśleli. Co widząc biskup, wszelkiemi w swéj mocy będącemi sposobami zaczął ich zmuszać do spełnienia warunków ugody. Jezuici nareszcie czyniąc niby zadosyć woli pasterskiéj, otworzyli w Krożach pewnego rodzaju seminaryum i zaczęli przyjmować młodzież do stanu księży świeckich. Roku 1621.

kanonik Jan Kozakiewicz obrany przez kapitułę na prokuratora tego zakładu po wejściu w stan jego, znalazł nader niedostatecznym; radził przeto biskupowi i kapitule, znowu młodzież posełać do Wilna. W miejscu tego, biskup Stanisław Kiszka, roku 1622. kupił obszerny dom w Krożach, dla wygodniejszego pomieszczenia seminarzystów, i nadto w Worniach, w domie archidyakona osadziwszy kilku alumnów, poruczył ich ukształcenie ks. Flasciuszowi, kaznodziei katedralnemu. Gdy Jezuici i pod ówczas z niechęcią stósowali się do woli Pasterza, obrażony biskup roku 1624. zalecił kanonikowi Bobinowskiemu, przemocą odjąć folwark Gietowtyszki. Przywiedziony do skutku rozkaz biskupa, pociągnął za sobą długi proces między nim a Jezuitami, który się oparł aż w Rzymie; skończył się zaś z korzyścią dla zakonu.«

»Pomimo te spory, Jezuici zmuszeni byli do utrzymywania w Krożach seminaryum, lecz to czynili jak prawdziwi najemnicy. Odzywali się z pogardą do kleru świeckiego, przedstawiali uczącéj się młodzi w szkołach księży świeckich, jako pozbawionych szacunku i nauki; ztąd też żaden z lepszych uczniów nie chciał wstępować do tego stanu. Zapełniało się seminaryum młodzieżą do nauk niezdolną, któréj przytém Jezuici dla lepszego blasku swego zakonu, nie starali się rozwijać władz umysłowych. Kapituła żmudzka, wyznaczając co rok z pośrodka siebie członków do obejrzenia seminaryum, widziała te nadużycia; ale nie mając ani funduszu na lepszy zakład, ani ludzi, którzy godnie mogliby zastąpić Jezuitów, przymuszoną była zostawić rzeczy w istniejącym stanie. Roku 1635. Jerzy Lepaczyński, archidyakon żmudzki, podał w imieniu kapituły nowemu Pasterzowi, Jerzemu Tyszkiewiczowi, proźbę, w któréj po wyliczeniu nadużyć Jezuitów, domagał się o przeniesienie seminaryum do Worń, pod oko kapituły; ale Tyszkiewicz nie mogąc temu dać wiary, aby w tym wielkim zakonie, któremu z taką szczerością nasi ojcowie wierzyli, podobne mogły się chronić bezprawia, zostawił

seminaryum i jego reformę dalszemu czasowi.[1]) Temi skargami bardziéj jeszcze zrażeni Jezuici, podobno w roku 1650. całkowicie zaprzestali sposobić uczniów do kleru świeckiego. Co widząc władza dyecezalna 1652. roku na zebraniu kapituły, obowiązek wskrzeszenia seminaryum powierzyła kanonikowi Świechowskiemu, który pojechał do Kroż i skłonił Ojców do odkrycia na nowo szkoły duchownéj. Roku 1691. i 1694. kapituła wchodziła do biskupa Kazimierza Paca z przedstawieniem, że należy się starać o polepszenie seminaryum i przeniesienie jego do Worń, twierdząc, że bez tego oświata kleru świeckiego, *zawsze będzie opłakania godną*. Biskup pochwalił troskliwość kapituły i stósować się do jéj rady obiecał; ale w dotrzymaniu słowa, śmierć w następnym roku zdarzona, stanęła mu na przeszkodzie.

Biskup Horain skłonił księcia Kazimierza Radziwiłła do wystawienia w Krożach nowego seminaryjskiego domu. Biskup Karp r. 1739. szczerze myśląc o przeniesieniu seminaryum do Worń, postąpił na ten przedmiot z własnego funduszu 6000 tynfów, pilnie poszukiwał sum seminaryjskich; zachęcał do czynienia na rzecz jego dobrowolnych ofiar; radził się z kapitułą, jakim księżom należy poruczyć obowiązek uczenia młodzi duchownéj; wreszcie umierając dochód *anni gratiae* zapisał na zbudowanie w Worniach seminaryum. Nakoniec Antoni Tyszkiewicz, biskup, w rzeczy saméj wystawił w pomienionéni miasteczku dom drewniany, do którego w roku 1741. przeniósł z Kroż alumnów; na ich zaś utrzymanie prócz sum przez swoich po-

---

[1]) »Archiwum wornieńskie namienia o przeniesieniu seminaryum przez Jerzego Tyszkiewicza z Kroż do Wilna, ale z innych akt tegoż archiwum okazuje się, że ciągle było w Krożach; ztąd wnosiłbym, że pomieniony biskup niektórych tylko alumnów dla lepszego usposobienia posyłał do Wilna. — Seminaryum wornieńskie, kosztem biskupa Łopacińskiego wymurowane, szczupłe; alumni pierwoletni mieszczą się w jednéj ogromnéj sali, sypiają w przegródkach z desek; starsi zaś po kilku mieszczą się w oddzielnych ciupkach.«

przedników zebranych, przeznaczył wieś Kujajnie. Księża Pijarowie, jak zawsze, tak i podówczas, najbardziéj z nauk słynęli; wezwawszy przeto ich, poruczył obowiązek uczenia, przydał tylko regensa z kleru świeckiego, którym był ksiądz Postawski, alumn papiezki. W tak urządzoném seminaryum znajdowało się ośmiu kleryków, z których sześciu utrzymywało się kosztem funduszu, reszta zaś z własnéj kieszeni. Roku 1745. kapituła uznała za rzecz potrzebną wyznaczyć prowizora dla seminaryum; pierwszym z nich był Alexander Horain, biskup hiereneński. Wszystko szło pomyślnie; alumni dostatecznie postępowali w naukach; biskup i kapituła byli z księży Pijarów kontenci, sami tylko Jezuici znieść ich nie mogli.« Jakoż naczelnik prowincyi litewskiéj zakonu jezuickiego, Kazimierz Przeciszewski, zaczął domagać się u biskupa odjęcia Pijarom seminaryum i wręczenia napowrót Jezuitom, obiecując bezpłatnie do dwóch ciągle mięszkających w Worniach kapłanów, jeszcze dwóch przydać. Przeczuwając to regens księży Pijarów Wiktor Kwiatkiewicz w roku 1760. podał zebranéj kapitule oświadczenie: »że Pijarowie podówczas tylko chcą nadal pozostać w Worniach, kiedy ta zapisze im na wieczność seminaryum ze wszelkiemi do niego należącemi funduszami. Kapituła zważywszy ten interes, skłoniła się na stronę Jezuitów; Pijarów zaś po zdaniu obrachunków kanonikom Giecowi i Krzyżanowskiemu, całkowicie uwolniła. Pijarowie zatém po dziesięcioletnim pobycie na zawsze ustąpili, a Jezuici stali się mistrzami alumnów i sprawowali tę powinność aż do swego upadku, to jest do roku 1773.«

»Następca Antoniego Tyszkiewicza, biskup Jan Łopaciński, na miejscu dawnego kościoła św. Trójcy, wystawił w Worniach murowane seminaryum, które przyozdobił piękną wieżą. Roku 1774. sprowadził z Warszawy księży Missyonarzów na nauczycieli; dobra kościoła wajgowskiego wcielił do seminaryjskich; nakoniec za zgodą kapituły napisał ustawy dla alumnów, któremi i dotychczas się rządzą. Za staraniem biskupa, księcia Stefana Giedrojca, se-

minaryum nabyło znaczne summy z hojności księży: Józefa Skalskiego, Sylwestra Bucewicza i Szymona Wojnowicza. W roku 1802. biskup książę Józef Arnolf Giedrojc, chcąc, aby w seminaryum, prócz teologii, dawane było prawo kanoniczne i kościelna historya, kapitał altaryi i kursystów kościoła wielońskiego, przekazał na rzecz seminaryum. W roku 1803. wcielił do dóbr seminaryjskich fundusz plebanii telszewskiéj, po uroczystém jéj zrzeczeniu się kanonika Januszkiewicza. Przyłożyli się do powiększenia funduszu dobrowolnemi ofiarami księża: Ignacy Srogowski, Antoni Strawiński, Józef Bawżyński, Maciéj Wołonczewski, altarzysta wasiliszski i inni. Po pożarze w Worniach 1817. roku zdarzonym, biskup książę Józef Giedrojc, restaurując seminaryum, zrzucić kazał ciążącą nad niém wieżę.«

»W czasie teraźniejszym znajduje się pospolicie w seminaryum od 40—50 alumnów. Każdy z nich sposobi się przez trzy lata, w początkach zaś czwartego, lub na końcu trzeciego roku, wyświęca się na kapłana. Utrzymuje się częścią własnym, częścią funduszowym kosztem. Na mocy dawnéj wziętości nauczycielami są i dotąd księża Missyonarze, lubo i klerowi świeckiemu nie zbywa na ludziach, którzy daleko godniéj mogliby ich zastąpić. Biblioteka seminaryjska, kosztem biblioteki pojezuickiéj połockiéj znacznie pomnożona, liczy około 2000 tomów. Sala seminaryjska zwana *Museum*, przyozdobioną jest portretami wszystkich biskupów żmudzkich, poczynając od pierwszego, Macieja z Wilna, aż do dzisiaj pomyślnie urządzającego dyecezyą.« (Wspomnienia Żmudzi przez księdza Ludwika Adama Jucewicza, strona 169—177.)

XII. Seminaryum w dyecezyi chełmińskiéj.

Duryewski w dziełku: *Pamiątka niezeszła* na stronie 51. mówi o Piotrze Kostce, biskupie chełmińskim, zmarłym 1595. roku: »Już był i seminaryum *Cleri* swojéj dyecezyi, w którymby młodzi klerycy ćwiczenie i aptowanie

do usług kościoła brali, sporządzać i te zamysły świątobliwe skutecznie wykonywać począł, o czém akta *synodi Culmensis anni* 1605. Ale cóż, kiedy śmierć je niedyskretna przerwała.«

Zamysł atoli założenia seminaryum duchownego w Chełmnie jeszcze na schyłku 16go wieku powzięty, nie przyszedł do skutku aż do środka niemal 17go wieku, i spełzłby był może na niczém, gdyby Paweł Pilkowicz, rajca chełmiński nie był znacznie przeszkody ku temu usunął, wystawiwszy własnym nakładem gmach okazały i poświęciwszy go pobożnie na mieszkanie kleryków i nauczycieli. Synod chełmiński pod sterem Kaspra Działyńskiego, biskupa chełmińskiego w roku 1641. złożony, przyjmując wdzięcznie tę ofiarę Pilkowicza dla kościola uczynioną, wyjął wspomniony gmach z pod juryzdykcyi świeckiéj, poddając go duchownéj; a nadto obmyślił fundusze na otworzenie i utrzymywanie otworzonego w nim seminaryum. Temi funduszami były: 1) jakiś procent od legatu Reszki (reszkoviana), opłacany dotąd kilku uczniom nauki w Krakowie pobierającym; 2) jakiś legat przez Wojciecha Pepłowskiego uczyniony; nareszcie. 3) procent od 11,300 złotych ówczesnéj wartości, które Magdalena z Mortąg, przełożona klasztoru Benedyktynek chełmińskich w roku 1618. kościołowi w Chełmnie zapisała. Zresztą synod ustanowił jeszcze prowizorów otworzyć się mającego seminaryum, zaleciwszy im, aby procenta od sum przyszłemu seminaryum przekazanych wybierali. i nadawszy im moc dochodzenia należytości seminaryum, w razie potrzeby nawet drogą prawa. [1])

[1]) Quanto uberiores fructus e seminario clericorum ad Ecclesiam Dei promanare compertum habemus, tanto promptius erigendis illorum domiciliis, Nostram ordinariam authoritatem accomodandam Nobis censemus. Cum itaque hisce temporibus Spectabilis Paulus Pilkowic Consul. et civis culmensis, domum peramplam suis sumptibus in civitate nostra culmensi, extruxerit, eamque ex singulari devotionis affectu, quo commune Ecclesiae bonum prosequitur, seminario clericorum erigendo dicaverit, Nos praefatam domum,

Ztémwszystkiém i to tak uroczyste zapowiedzenie przez synod otwarcia seminaryum w Chełmnie skończyło się, jako mówią, na dobréj chęci. Przez dziesięć lat czyniono do otwarcia go nadaremne przygotowania; aż nareszcie Andrzej Leszczyński, natenczas biskup chełmiński, przywilejem dnia 13. Września 1651. w Chełmnie danym postanowienie synodu 1641. r. do skutku przyprowadzać szczerze zaczął, urządziwszy na seminaryum dom wyżéj wspomniony Pilkowicza, na ulicy toruńskiéj stojący, i przeznaczywszy na utrzymywanie seminaryum 36,000 ówczesnych złotych na rozmaitych dobrach cząstkowo lokowanych. Nadto nadał Leszczyński założyć się mającemu seminaryum z dóbr biskupich wieś Dziemiany z wolnym wrębem w lesie, zwanym Grzegorz, tudzież wieś Niedźwiedź z przewozem na Wiśle, kościół parochialny w Fiszkowie, w dyecezyi pomezańskiéj z wszelkiemi dochodami, nakoniec dochody szkoły świeckiéj w Chełmnie, po zaspokojeniu pensyi nauczycieli téj szkoły i innych jéj potrzeb pozostałe.

---

uti rem piam et ad promovendum cultum divinum perutilem, in curam Nostram pastoralem patrociniumque recipimus, a profana potestate segregamus et jurisdictioni Ecclesiasticae subjicimus. Porro pro alendis seminaristis et eorum necessitatibus providendis, communicato cum Venerabili Capitulo Ecclesiae Nostrae Cathedralis consilio, censum a summà quadam Reszkoviana provenientem, qui hactenus nonnulis studiosis Cracoviae commorantibus solvebatur, una cum legato Generosi olim Alberti Pepłowski, seminario supradicto incorporamus et eidem perpetuo persolvendum ordinamus. Ad eundem quoque usum, censum a summa undecem millium et trecentorum florenorum, per religiosàm olim Magdalenam a Mortąg abbatissam culmensem, anno 1618. coram judicio scabinali culmensi inscripta, juxta voluntatem dict e Magdalenae a Mortąg converti debere decernimus. Interim tamen, quousque hujus novi Seminarii fundatio non fuit deducta ad effectum, volumus, ut provisores seminarii a Nobis et Venerabili Capitulo delecti, censum debitum, sine cujusquam respectu, diligenter exigant, et si opus fuerit, contra detentores jure agant, si id neglexerint de suo totidem, ad instantiam instigatoris Curiae Nostrae depositurі. — Synod Działyńskiego z roku 1641.

Tak założone i uposażone przez Leszczyńskiego seminaryum chełmińskie, upadło w wojnie szwedzkiéj za Jana Kazimierza. Wznowił je Jan Małachowski, biskup chełmiński, przywilejem dnia 8. Stycznia 1677. w Lubawie danym, zacząwszy od naprawy domu seminaryum, który swawolne wojsko Sapieżyńskie całkiem zniszczyło. Gdy gmach był już gotowym, oddał seminaryum pod zarząd sprowadzonym z Warszawy Missyonarzom, zawarłszy poprzednio układ w téj mierze z Jakóbem Eweyllard, superiorem domu warszawskiego, Pawłem Gotkwin i Augustynem de Manteils, członkami tegoż zgromadzenia. Układem tym potwierdził Małachowski dochody przeznaczone przez swego poprzednika seminaryum chełmińskiemu, a nadto przydał do nich ołtarz Matki Boskiéj bolesnéj w kościele parochialnym, i przykupił, dla rozprzestrzenienia gmachu seminaryjnego, kamienicę walterowską i kilka obok stojących nieruchomości. Zresztą układ ten brzmi dosłownie jak następuje:

»In Nomine Ssmae Trinitatis, Patris et filii et Spiritus St. Joannes de Małachowiec Małachowski, Dei et Aplicae Sedis gratia Eppus Culmensis et Pomesaniae, Abbas Mogilnensis. Ad perpetuam rei memoriam.«

»Inter multiplices pastoralis Officii nostri Curas, illa potissimum mentem nostram sollicitat, per quam prospero et salubri ecclesiarum nostrarum statui opportune consulamus, ut felicioribus tam spiritualium, quam temporalium rerum successibus, congruum in Domino suscipiant incrementum. Hinc est quod nos sacrosancti concilii tridentini decretis nec non bullis Sanctae Apostolicae sedis nobis specialiter super eo inscriptis inhaerendo, dum domum Domini non solum a corruptis hujus saeculi moribus, verum etiam saevis Haereseos turbinibus impetitam omni pietate, ac eruditione instructorum sacerdotum et pastorum opera reficere et firmitati suae restituere procuramus, seminarium Clericorum in Dioecesi et Civitate nostra Culmensi olim ab Illmo et Rnmo Andrea Comite de Leszno Episcopo Culmensi et Pomesaniae erectum, ad majorem Dei omnipoten-

tis gloriam sanctae Romanae ecclesiae decorem et incrementum, Christi vero fidelium curae Nostrae demandant. salutem primaevo vigori restituendum duximus, prout praesentibus literis nostris restituimus, ejusque dotationem et fundationem a Praefato Illmo et Revmo Andrea Comite de Leszno praedecessore nostro factam, in omnibus ejus punctis et cum ampliationibus, et clausulis infra expressis auctoritate nostra approbamus, roboramus et confirmamus. Quia vero munus Clericos seu Christi ministros in Seminario instituendi maximi ponderis, atque momenti est, quod ipsi sint spes gregis nostri et populi salus, ab eorum recta institutione maxime pendeat. Nos vero ob graves et multiplices etiam pro salute populi nobis commissi occupationes id munus per nos ipsos praestare non possumus. Ideq nihil nobis debet aequius, quam viros doctrina praestantes, pietate conspicuos et zelo gloriae Dei et salutis animarum incensos deligere, quibus laboriosam hanc provinciam demandemus. Vocavit autem divinae gratiae instinctu, jam ante aliquos annos serenissimae reginae Ludovicae Mariae (cujus anima in caelesti gloria est, et memoria in benedictione), munifica pietas e Galliae partibus in hoc Poloniae regnum venerabiles et Adm RRdos sacerdotes congregationis missionis, qui se huic muneri obeundos aptos atque idoneos in permultis Galliarum et Italiae partibus, praecipue vero Lutetiae Parisiorum, atque in ipsa urbe Roma comprobarunt, clericos doctrina et virtutibus ecclesiasticis diligentissime imbuendo, verbi divini praedicandi, doctrinam Christianam docendi, sacramenta ministrandi, Dei laudes decantandi, sacras ceremonias in officiis divinis observandi, modum atque methodum tradendo, ad omnes denique functiones ecclesiasticas instruendo, non sine magno ecclesiae commodo, quae innumeros prope sacerdotes, pios vigilantes parochos, praelatos doctrina, et omni virtutum genere insignes, eorum disciplina formatos accepit. Praetereaque dicti sacerdotes Congregationis missionis ex peculiari instituto, pagos, oppida, Christi domini et apostolorum more circumeunt ibidemque aliquamdiu consistentes evangelizant

pauperibus, oves errantes et ab omnibus derelictas quaerunt, verbum Dei non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et veritatis praedicant ad peccatorum omnium superioris vitae generalem confessionem faciendam studiose cohortant, assidue confessiones audiunt, dispositiones ad dignam eucharistiae susceptionem requisitas docent, ejusque frequentem usum commendant, rudiores homines et pauperes doctrina Christiana instituunt. Pravos populi mores et abusus e medio tollunt. Confraternitatem seu sodalitatem charitatis ad pauperum et egenorum inopiam sublevandam, in iis ubi opus est locis authoritate nostra erigunt, disponunt populum, ut cum fructu Parochias Illmus et Revmus visitet, collationes pias de virtutibus et theologicas de conscientiae casibus et rebus ad regimen animarum spectantibus cum viris ecclesiasticis nostra authoritate congregatis habent et dirigunt, ad exercitia spiritualia octo vel decem dierum ecclesiasticos et lajcos in aedes suas admittunt, aliaque ejusmodi munia obeunt, unde fructus uberrimi in ecclesiam derivantur. Nos hujusmodi operarios in vineam quam Christus Dominus miseratione sua nostrae sollicitudini commisit, admittere cupientes, praedictos Venerabiles sacerdotes Congregationis Missionis vocavimus et accersivimus, celebratoque super eo Culmzae, Anno Domini 1676. d. 17. 9br. in loco consueto ecclesiae Cathedralis cum venerabili Capitulo consilio, praehabitoque ejusdem consensu, praefatos venerabiles sacerdotes Congregationis Missionis in perpetuos dicti nostri seminarii in urbe nostra Culmen. erecti directores, tam in spiritualibus quam in temporalibus eligendos atque instituendos censuimus, prout per praesentes cum Domino eligimus atque instituimus. Qui quidem tribus sacerdotibus, vel duobus et uno clerico cum fratribus pariter duobus non esse pautiores tenebunt. Praeterea eisdem capellam seu ecclesiam in dicto seminario erigendi ibidemque divina officia publice celebrandi, missiones quoque per utramque nostram Dioecesim Culmen. et Pomesaniae tempore et loco quibus id expedire nobis visum fuerit, aliaque munia sui

instituti obeundi, juxta privilegia a S. Sede apostolica congregationi missionis concessa, facultatem et potestatem concedimus atque impertimur, ita tamen, ut in dicta Seminarii directione omnibusque functionibus ad proximi salutem procurandam spectantibus nobis successoribusque nostris Eppi. subjician., solique nostrae jurisdictioni reserventur. In caeteris vero omnibus a superioribus suis, maxime vero a superiore generali pro tempore existente juxta dictae congregationis regulas et constitutiones dependeant. Cum autem aequum sit et rectae rationi consentaneum, ut necessaria omnia ad habitationem, victum, et vestitum Christi operariis provideantur, nec non ad expensas quae in substituendis novis missionariis in locum demortuorum faciendae erunt, nos domum lapideam spectabilium haeredum Walterow dictam a nobis empta areasque adjacentes, etiam a nobis emptas, et antiquam seminarii domum lapideam a spectabili Paulo Pilkowicz olim ejusdem civitatis nostrae Culmensis Consule, ejusque legitima uxore coram actis civilibus culmensibus pro seminario instituendo cum adjacente area datam, dictis sacerdotibus congregationis missionis, cum omni proprietate, jure et dominio, ad eorum nec non alumnorum seminarii perpetuam habitationem concedimus, atque applicamus, praedictasque domos cum areis suis a civili jurisdictione, et quibusvis oneribus liberas, exemptas, atque immunes in perpetuum esse volumus et statuimus. Ad congruam vero dictorum seminarii nostri directorum sustentationem villam Dziemiany dictam, cum omnibus fructibus, utilitatibus, proventibus, et cum incisione lignorum pro dictae villae et seminarii necessitate in silva nostra Grzegorz, nec non insulam Niedźwiedź cum trajectu, et omnibus itidem utilitatibus, fructibus et proventibus ad mensam Epplem olim pertinentibus, et ab Illsmo Dno Andrea Comite de Leszno praedecessore seminario nostro datas, atque unitas iisdem seminarii directoribus utendas, et cum omni jure, dominio, et proprietate fruendas, in perpetuum damus, donamus atque concedimus. Insuper ecclesiae seu praeposituræ Fischoviensis, alias

Fiszoviensis in Dioecesi nostra Pomesaniae sitae, olim eidem seminario unitae nec non praeposituræ B. M. Virginis dolorosae Culmae intra ecclesiam Archipraesbiteralem sitae, et a nobis dicto seminario unitae atque annexae reditus, proventus atque obventiones, relictis sufficientibus alimentis, solarioque sacerdoti ecclesiae Fischoviensis pro tempore deservienti et ea conditione ut obligationibus in actu unionis dictae praepositurae B. V. Mariae expressis satisfaciant, praefatis directoribus seminarii applicamus, damus et attribuimus. Quia vero in dicto seminario theologia docenda erit ecclesiasticos in eo commorantes, nos mediam partem census et redituum omnium ad scholam Culmensem provenientium iisdem seminarii Directoribus attribuimus atque in perpetuum applicamus et concedimus, ita ut media altera pars magistro et cantoribus visa nobis ad hoc sufficiens more solito distribuatur. Ad alumnorum autem dicti Seminarii nutritionem atque sustentationem, summam capitalem 36,000 fl. in originali fundatione Illsmi Andreae Comitis de Leszno piae memoriae specificatam obstrigimus nos in posessionem et usum fructum dicti seminarii directoribus tradituros. Quae omnia suprascripta Vnbles et Adm RR. Sacerdotes congregationis missionis acceptarunt, eaque quae directorum muneris esse supra specificata sunt praestare atque implere, prout ex ipsorum in calce praesentium acceptatione patebit, promiserunt. In quorum fidem praesentes manu propria subscriptas, Nostro et Vnbis Capituli sigillis fecimus communiri. Dat. in Arce nostra Lubavien. d. 8. Januarii Anno 1677. Joannes Małachowski Episcopus Culmensis et Pomesaniae. — Nos superior et sacerdotes Congregationis Missionis in Polonia existentes supra scriptae divinae vocationi humiliter obtemperare cupientes, quae nobis per Illsum et Rvdmum Dominum Joannem de Małachowiec Małachowski Eppum Culmensem innotuit, cum nos inutiles Dei servos novissimosque operarios pro sua eximia in Deum pietate Apostolica in ecclesia Dei charitate in nos quamvis immeritos benevolentia singulari in perpetuos Seminarii sui ecclesiastici in urbe Cul-

mensi erecti Directores eligere dignatus est: fundationem et dotationem supra scriptam ab eo factam in omnibus ejus punctis et clausulis vel maxima reverentia acceptamus et cum obligatione perpetua ad seminarii directionem, tam in spiritualibus quam in temporalibus suscipimus. Et ut dicta nostra acceptatio plenam vim consequatur R. Dni nostri superioris Gnalis ratificationem seu approbationem procurare permittimus. In quorum fidem subscripsimus et sigillum nostrum apposuimus. Varsaviae Anno 1677. d. 25. Januarii.«

Fundacyą tę seminaryum chełmińskiego przez Małachowskiego nareszcie dokonaną, potwierdził sejm roku 1678. złożony, w słowach: »A ponieważ i Wielebny Jan Małachowski, biskup chełmiński, podkanclerz koronny, w biskupstwie swojém, w mieście Chełmnie, takowąż fundacyą tychże kapłanów (Missyonarzy), to jest, *Seminarium* przez Wielebnego niegdy Andrzeja Leszczyńskiego, biskupa chełmińskiego *continuat et perficit*, *sortesque* pomienionym kapłanom *mensae suae episcopalis*, Dziemiany i Niedźwiedź *cum trajectu* applikowane, tudzież *praeposituram Fischchaviensem cum jure patronatus juxta primaevam fundationem restituit*, nadto folwarczek we wsi Wabczu ze trzema włokami przez Urodzonego Dobrskiego tymże kapłanom chełmińskim, *salvis Reipublicae oneribus*, zapisany jest; przeto wszystko onymże inkorporujemy i za zgodą wszech stanów pomienione fundacye approbujemy.«

Księża Missyonarze, po Jezuitach i Pijarach, najrządniejsze i najuczeńsze wówczas zgromadzenie duchowne w Polsce, objąwszy seminaryum chełmińskie, zaczęli dzieło swoje od tego, od czego wszystko na świecie zaczynać się powinno, to jest, od przyprowadzenia zakładu do dobrego bytu. W wioskach seminaryum nadanych wystawili wygodniejsze budynki gospodarcze, i zaprowadzili lepszą administracyą. W skutek tego pomnożywszy dochody seminaryum, rozprzestrzenili gmach seminaryjny piętnaście łokci wzdłuż i wznieśli go o jedno piętro wyżéj, a prócz tego wystawili sobie piękną kaplicę i założyli bibliotekę i dru-

karnią.[1]) Ilu seminarzystów utrzymywali, nie wiadomo mi. Z wizyty atoli Teodora Potockiego, natenczas biskupa chełmińskiego, w r. 1700. odbytéj, okazuje się, że w gmachu całym seminaryjnym, prócz refektarza i innych gospodarczych izb, było cel dziesięć do umieszczenia kleryków.[2]) Przypuściwszy, że w każdéj celi mieściło się dwóch lub trzech kleryków, seminaryum całe obejmowało ich 20—30.

Pod względem naukowym seminaryum duchowne w Chełmnie było zupełnie takiém, jakiemi były wszystkie pod rządem księży Missyonarzy. Synod Załuskiego, złożony w r. 1746., zaleca rektorowi tego seminaryum, aby pilnie czuwał nad karnością kleryków, tak w kościele, jakoteż w domu, aby uważał na ich obyczaje i postępy w naukach, zwiedzał ich stancye i przestrzegał w nich zachowywania przyzwoitości i czystości; aby zawczasu żywność i inne potrzeby przysposabiał i t. p.[3])

---

[1]) Barszczewscius, vir eruditissimus, idemque gravis admodum et jucundus culmensem domum regit. Ibique nobile typographeum extruxit. Janocki: *Excerptum Polonicae litteraturae*. Drukarnią tę założył Barszczewski na samym schyłku panowania Augusta III.

[2]) Fabrica seminarii ad illam domum lapideam, quae in erectione illius specificat, de novo aucta est in longum ex muro solido ad quindecem ulnas, in altum vero habet tres contignationes, in quibus sunt cubicula satis honesta numero decem.

[3]) Rector seminarii, sive praepositus sedulo invigilet, ut ab omnibus tam ecclesiastica, quam domestica disciplina diligenter observetur, scholam saepe visitet, clericorum mores et profectum in literis accurate exploret, cubicula et officinas, ut omnia ibi decenter et munde fiant et teneantur, perlustret. Opportuno anni tempore cibaria et reliqua ad victum necessaria provide comparet et bis ad minimum in anno cum Perillustribus provisoribus a Nobis et V. Capitulo ad hoc deputatis, consultet et tractet de seminarii bonis eorumque administratione, et si quid majoris momenti occurrerit Nos consulat. Librum grandiorem bene compactum habeat, in quo singula bona et reditus ejusdem seminarii, nec non expensae adnotentur, cujus rationes annuatim a DD. Provisoribus exacte verificabuntur et subscribentur. Alterum quoque similem librum habeat, in quem pariter referat nomina et patriam singulorum alum-

XIII. Seminarya w dyecezyi chełmskiéj.

Dyecezya chełmska miała dwa seminarya, to jest: zamojskie i krasnostawskie.

1) *Krasnostawskie seminaryum* winno swój początek Walentemu Konstantemu Czulskiemu, doktorowi obojga prawa, archidyakonowi chełmskiemu, który w pierwszéj połowie 18. wieku wystawiwszy obok kościoła katedralnego gmach obszerny na seminaryum, toż ośmnastu tysiącami złotych polskich, tudzież częściami swemi folwarków Karwowszczyzna, Głuchowszczyzna i Kłodniczyzna nad rzeką Wieprzem uposażył. Uposażenie tego seminaryum pomnożył Krysztof Jan Szembek, natenczas biskup chełmski, przydawszy do niego summę 10,000 złotych. Wszystko to potwierdził synod chełmski w r. 1717. złożony.[1])

---

norum cum die et anno, quo admissi et dimissi fuerunt. — Synod Załuskiego.

[1]) De nova fundatione Seminarii circa Ecclesiam cathedralem Crasnostaviensem erigendi.

Inter indeficientes pro officii nostri pastoralis munere curas, solicitum non defuit, de seminario circa Ecclesiam cathedralem nostram, juxta dispositionem Concilii Tridentini sessione XXIII. Cap. XXVIII. erigendo, studium, quod tamen hucusque ob gravem temporum calamitatem ad executionem deducere haud valuimus. Cum autem Perillustris et admodum Reverendus Dominus Valentinus Constantinus Czulski, juris utriusque doctor prothonotarius apostolicus, archidiaconus, vicarius in spiritualibus et officialis noster generalis culmensis, Ecclesiarum, collegiatae lublinensis, lubomlensis, parczoviensis etc. praepositus, vir eximiis in nos, nostrosque praedecessores, capitulum, dioecesim et ecclesias, sed praecipue erga hanc cathedralem meritis conspicuus, circumspecto, ut semper solet, perpendendo animo, quae et quanta per erectiones seminariorum dioecesibus ecclesiisque accrescat utilitas, in quibus alumni, ut certae fructus futuri plantae per diligentes directorum et professorum spirituales instructiones, quasi irriguo pietatis, religionis, morum, vitae, probitatis et doctrinae rorae referre in altas excrescentes cedros, postquam in publicum prodeunt, suavissimum per ecclesias in populum christianum, verbo, prudenter videlicet docendo et in articulis fidei, ad quam bona opera referuntur instruendo ac exemplo, pie, sobrie et caste vivendo, odorem diffundunt,

Kiedy atoli seminaryum krasnostawskie otworzoném zostało i pod jakiego zgromadzenia zarządem było, nie wiadomo mi.

---

in novam hujusmodi seminarii circa Ecclesiam nostram cathedralem fundationem, summam octodecem millium florenorum polonicalium, censumque ab eadem, jam alias in parte inscriptum, in reliquo vero brevi inscribendum, tum bona sua in districtu crasnostaviensi jacentia, videlicet praedium in sortibus Karwowszczyzna, Głuchowszczyzna et Kłodniczyzna, versus fluvium Wieprz situm (reservato sibi nihilominus cum omni ejusdem praedii usu et dispositione advitali jure) destinavit, et se officiose inscripturum declaravit, pro commoditate vero alumnorum residentiali, aedificium binarum contignationum circa ecclesiam cathedralem, ut conspicitur in sanctuario ejusdem ecclesiae, satis sumptuose extruxit. Hanc nos itaque fundationem, prout laudabilem, ac Dioecesi Nostrae, et Ecclesiis non modo utilem, sed summopere necessariam, ac in particulari Ecclesiae Nostrae Cathedrali decus et adjutorium singulare afferentem, bono (cum solatio cordis nostri) animo acceptantes, authoritate praesentis synodi admittimus, approbamus, summamque specificatam 18,000 florenorum polonicalium tum praedium supra descriptum cum omnibus ejusdem attinentiis et pertinentiis: et insuper *summam decem millium florenorum polonicalium, obitu admodum Reverendi olim* Josephi Lipski, vicarii cathedralis derelictam, eidem seminario applicatam et adscriptam (cui etiam Nos, alteram summam quatuor millium et ducentorum florenorum polonicalium, post fata illustris olim et admodum Reverendi Joannis Ochowicz, canonici titularis culmensis, vicedecani et senioris Vicariorum Cathedralium Crasnostaviensium, ad Nostram dispositionem pertinentem, intuitu et cum onere, ratione utriusque in perpetuum decantandi quotidie a seminaristis in ecclesia nostra cathedrali officii parvi, vulgo cursus beatae Mariae virginis gratiose adjunximus), una cum censu a praefatis summis proveniente, immunitati et libertati ecclesiasticae adscribimus, incorporamus et inviseeramus, atque ab omni jurisdictione saeculari eximimus. Licet autem pro majori ejusdem seminarii emolumento et numero alumnorum augendo et omnibus tam saecularis, quam regularis cleri fructibus, vigore allegati concilii tridentini certam portionem detrahere, illamque novo seminario applicare et incorporare possemus, parcendo nihilominus modernorum temporum angustiis, piae cujusque ejusmodi provisionem in rem novi seminarii exhibendam, liberalitati relinquimus et ad subministrandum, quoscunque, tanquam rem Deo gratam, sibi autem meritoriam et gloriosam facturos, paterno Nostro suasu, cha-

2) *Zamojskie seminaryum* założoném zostało r. 1639. i miało taki początek. Tomasz Zamojski, syn Jana, hetmana w. koronnego, kanclerz w. koronny, zamierzył we wsi Zdanowie pod Zamościem założyć klasztor Brygitek. Gdy zamiar ten nie przyszedł do skutku, Katarzyna Zamojska, wdowa po Tomaszu, fundusz na to przeznaczony obróciła za zniesieniem się z biskupem chełmskim Remigianem Koniecpolskim, na założenie seminaryum w Zamościu na 12 kleryków i zobowiązała się płacić na ich utrzymanie 2000 złt. ówczesnych rocznie. Jak długo zamojskie seminaryum istniało, nie wiadomo mi; ale synod złożony w roku 1717. pod Krysztofem Janem Szembekiem, natenczas biskupem chełmskim, powiada, że seminaryum to prawie aż do śladów zatartém zostało, i nakazuje, aby było wznowioném, a fundusze jego odzyskane.[1]) Czy się woli synodu stało w tém zadosyć, nie mógłem wyśledzić.

---

ritative inducimus et incitamus. Per quem autem, seu quos hocce seminarium gubernari, tum quot et quarum qualitatum, ac ad cujus, seu quorum recommendationem Alumni recipi debebunt, prout et alia plura, pro firmitate ejusdem seminarii in seorsivis fundationis et erectionis, approbationis et confirmationis praefati seminarii Nostris literis, plene continebuntur.«

[1]) De fundatione seminarii, circa Ecclesiam Collegiatam Zamoscensem.

»Non sine gravi animi Nostri dolore ferimus, fundationem seminarii circa ecclesiam collegiatam Zamoscensem per Illustrem et Magnificum dominum olim Stephanum Zamojski, castellanum Kijoviensem factam, esse neglectam, et ferme obliteratam. Cum autem ex officio nostro pastorali obligemur, ut quibusvis fundationibus, ne depereant, provideamus, ac piarum mentium intentionibus ne defraudentur, omni meliori modo subveniamus: authoritate praesentis synodi DD. Praelatos et canonicos, totumque Venerabile Capitulum Zamoscense monemus, ipsisque serio, sub poenis gravissimis praecipimus, quatenus piae digni fundatoris intentioni correspondeant, censumque a summis quibuscunque bonis haerentibus a multis annis retentum vindicent et vindicatum juxta mentem et ordinationem fundatoris disponant, ac exequantur, et alias observent statutum Synodi Święciecianae de Semin. Zamosc. et decretum Concil. Trident. Sess. 23. Capit 18. de Reform. similiter et alteram fundatio-

XIV. Seminaryum w dyecczyi kijowskiéj.

Aż do czasów Kajetana Sołtyka, trzydziestego trzeciego biskupa kijowskiego, to jest aż dobrze do połowy 18. wieku dyecezya kijowska nie miała żadnego seminaryum. Friese w dziele: *De Episcopatu kijoviensi* na stronie 100. utrzymuje, że takowe założył wspomniony biskup;[1]) nie wymienia atoli, jak je uposażył, na ilu alumnów był fundusz i pod jakiego zgromadzenia duchownego zostawało zarządem.

XV. Seminaryum w dyecezyi kamienieckiéj.

Podobnie jak w innych dyecezyach, musiało się i w kamienieckiéj dyecezyi jedno przynajmniéj seminaryum duchowne znajdować. Nie znalazłszy atoli najmniejszéj o niém wzmianki ani w Żywotach biskupów polskich Naramowskiego i Rzepnickiego, ani téż w Marczyńskiego *Statystyce gubernii Podolskiéj* i *Starożytnéj Polsce* Balińskiego i Lipińskiego, nie mogę żadnego o niém szczegółu przytoczyć.

XVI. Seminaryum w dyecezyi inflantskiéj.

»W roku 1755. Konstanty Ludwik Bröd Plater, kasztelan połocki i sądowy inflantski, dynaburgski starosta, z małżonką swą z książąt Ogińskich Platerową w dziedziczném swojém miasteczku Krzesławiu, za zgodzeniem się biskupa inflantskiego Ostrowskiego, wzniósł wspaniałą świątynię na katedrę inflantską, approbowaną konstytucyą sejmu extraordynaryjnego warszawskiego 1768. r. z wygodnym domem dla pomieszczenia seminaryum i sufragana, prze-

---

nem pro seminario ab illustrissima olim ducissa Wisniowiecensi factam, jure vindicent, et juxta ordinationem ejusdem, seminarium gubernent.« Synod dyecezyi chełmińskiéj złożony pod Krysztofem Janem Szembekiem, biskupem chełmińskim w Krasnymstawie 1717. roku.

[1]) Zytomiriae domum Episcopalem, plenum dignitatis aedificat. Ibique *omnium primus* seminarium excitat, in quo lectissimi hujusce

znaczając nadto należyty fundusz dla kapłanów zgromadzenia kss. Missyonarzy, spełniających parafialną posługę przy tymże kościele. Do takowego funduszu dołożył się JW. ksiądz Antoni z Ostrowa Ostrowski, biskup inflantski i piltyński, na rzecz seminaryum dyecezyi swojéj i JW. z Eklów Hülzen, biskup smoleński. Pierwszy przeznaczył 4000 talarów bitych od ś. p. Wolfa biskupa inflantskiego, na seminaryum inflantskie legowanych na dobrach tegoż kasztelana Platera, z obowiązkiem, by ze zgromadzenia księży Missyonarzy jeden kapłan, teologii moralnéj professor, przy témże seminaryum zostawał i utrzymywani byli 4 klerycy świeccy na wieczne czasy; którym prócz stołu, mieszkania i opału po 10 talarów bitych corocznie na suknią i inne potrzeby z procentów od tychże 4000 talarów bitych księża Missyonarze opłacać obowiązani byli; drugi, biskup smoleński Hülzen, żądając by przy seminaryum bracławskiém i klerycy dyecezyi smoleńskiéj wychowywani być mogli, prócz 2000 talarów bitych, przeznaczonych na jednego jeszcze do parafii kapłana, mając sobie daną za prezentą od króla polskiego plebanią wielizką, z przywilejem dozwalającym z intrat téj plebanii pozostałych nad potrzeby kościoła na dobro duchowne téjże dyecezyi smoleńskiéj upotrzebiać od dóbr Czepel do plebanii należących, folwark Płoskie zwany, odłączył, ze 100 osiadłymi włościanami i na seminaryum krzesławskie księżom Missyonarzom oddał z obowiązkiem, aby z dochodów tego majątku przy tém seminaryum dwaj alumni przeznaczeni do usług dyecezyi smoleńskiéj i jeden nauczyciel teologii moralnéj, kapłan zgromadzenia księży Missyonarzy na zawsze był utrzymywany, któryby wspólnie z nauczycielem przez biskupa inflantskiego fundowanym, alumnom obu dyecezyi w tém seminaryum dawał należyte instrukcye i nauki; nadto, ażeby ciż alumni otrzymywali corocznie na odzież i inne potrzeby po 10 talarów bitych,

---

dioecesis juvenes cum in rerum divinarum scientia, tum in omni sacrorum disciplina perfecta erudiantur.

a kss. Missyonarze zaś w wyżéj wspomnionym majątku dla pożytku ludzi obrządku łacińskiego, odprawiali niekiedy krótkie missye.«

»Za uczynionym układem fundatorów z wizytatorem kss. Missyonarzy Śliwickim w Warszawie, sprowadzeni z téj stolicy 1755. r. Missyonarze, w r. 1757. otworzyli w Krzesławiu seminaryum, w starym jeszcze pojezuickim domu przy kościele drewnianym i w tymże roku zaczęli pobierać dochody za alumnów dyecezyi smoleńskiéj, a w następnym za alumnów dyecezyi inflantskiéj, przyjmując ich za rekommendacyą fundatorów. Że seminaryum to otworzoném zostało za zezwoleniem stolicy apostolskiéj, dowodem jest, iż ta się przyczyniła do jego wzrostu, naznaczając z Rzymu roku 1774. Lipca 8. dnia dekretem konsystorza propagandy, corocznéj pensyi 180 czerwonych złotych na utrzymanie w seminaryum krzesławskiém pięciu alumnów z dyecezyi smoleńskiéj, a w razie ich braku z Inflant i Kurlandyi. Ojciec św. uważając Inflanty natenczas jakoby *in partibus infidelium*, chciał, by to seminaryum miało wsparcie i wieczysto trwałém było. Taż stolica apostolska zastrzegła, aby do tego seminaryum na nauki nie byli przyjmowani alumni obcych dyecezyi (chyba za dozwoleniem pasterzów tychże dyecezyi i za dyspensą) ze Żmudzi i Litwy. Co się téż w niedostatku aspirantów z Inflant i Smoleńska, uskuteczniało; albowiem kiedy brakowało księży w Inflantach, umiejących język lotewski, użyci byli za zezwoleniem Rzymu Żmudzini. Rektor nazwany od stolicy apostolskiéj czyli regens seminaryum papiezkiego krzesławskiego, obowiązanym był corocznie zdawać sprawę o stanie tego seminaryum zgromadzeniu rzymskiéj propagandy przez legata papiezkiego rezydującego w Polsce, co się uskuteczniało do roku 1775. (?) Przed przyjęciem alumnów do seminaryum, ci obowiązani byli wykonać przysięgę przez Rzym przepisaną. Seminarzystom wykładano teologią moralną, dogmatyczną, polemikę, patrystykę, retorykę, język łaciński, francuzki i łotewski; nadto uczono ceremonii kościelnych; sprawowania świętych

sakramentów i śpiewu wokalnego. Po czterech latach, a najmniéj trzech pobytu w inflanckiém dyecezalném seminaryum, wyświęcano alumnów na kapłanów, którzy obowiązani byli przez 10 lat następnych poświęcić swoje usługi dla dyecezyi, na któréj byli funduszu, lecz i takowy czas za dyspensą pasterza mógł być skrócony, po upłynieniu jakowego terminu, mogli wracać do tych dyecezyi, z których byli rodem. Nowo wyświęcony kapłan otrzymywał natychmiast miejsce i w dyecezyi smoleńskiéj pobierał najmniéj 600 złotych pensyi. W seminaryum przeznaczono było na nauczyciela talarów bitych 80, na alumna dyecezyi inflantskiéj talarów bitych 30, na alumna dyecezyi smoleńskiéj talarów bitych 40.«

»Seminaryum więc krzesławskie z funduszu 4000 talarów bitych biskupa inflantskiego, z dochodów majątku Płoskie, nadanego przez biskupa Hülzena i z pensyi rzymskiéj 180 dukatów obowiązaném było utrzymywać 4 alumnów dla dyecezyi inflantskiéj, 2 dla dyecezyi smoleńskiéj i 5 dla téjże dyecezyi z funduszu rzymskiego, równie regensa i dwóch professorów, przy pomocy innych kapłanów przy parafii zostających, którzy dawali niektóre naukowe przedmioty. Tym porządkiem urządzone było to seminaryum aż do roku 1786., gdy Białoruś od roku 1772. przyłączoną została do Rossyi i arcybiskupstwo mohilewskie założone z rozkazu Imperatorowéj Katarzyny II.«

»Liczba seminarzystów była zawsze bardzo mała, od 7 do 10; późniéj w wieku bieżącym, gdy fundusze seminaryum przez legaty rozmaitych dobroczyńców powiększonemi zostały, od 12 do 20.«

»Professorowie i alumni pomieszczali się we wspólnym księży Missyonarzy domu, stół był téż wspólny; biblioteki oddzielnéj seminaryum nie miało, a w potrzebie brało książki z biblioteki domowéj tychże księży (Missyonarzy).« (Rubon, tom VII., gdzie obszerniejsza wiadomość o tém seminaryum z czasów, gdy Białoruś do Polski już nie należała.) Zresztą seminaryum to zamknięto 1842. roku.

XVII. Seminaryum w dyecezyi smoleńskiéj.

Biskupstwo smoleńskie, najpóźniejsze z dawnych polskich, a razem najniższe w rzędzie biskupstw, nie mające stałéj rezydencyi biskupów, czy posiadało kiedy i gdzie seminaryum duchowne, nie wiem i wiedzieć nie mogę, gdy o tém milczą wszyscy jeografowie polscy i pisarze Żywotów biskupów krajowych.

KONIEC.

Opuszczono.

Na stronie 278. w wyliczeniu klasztorów księży Trynitarzy, opuszczono klasztor tego zgromadzenia w Warszawie.